Cromwell

Een verdediging van de Protector

J.H. Merle d'Aubigne

Uit het Frans en Engels vertaald door J. Oudijk van Putten
Gedrukt bij D.J. Mensing te Rotterdam
Rotterdam, Van de Meer & Verbruggen 1852

Enigszins naar de huidige spelling overgezet. Er kunnen nog enkele scanfouten, het missen van een hoofdletter en oude vormen van spelling over het hoofd zijn gezien.

Copyright Stichting Theologienet

Inhoud

Voorwoord van de vertaler
Voorwoord van de schrijver

I. **Inleiding**. *Staatsomwentelingen. Aard van de Engelse van de 17e eeuw. Het ongeluk en de misdaad van de Stuarts. Twee zaken onderscheiden. Woord van Guizot. Charles II. Jacobus II. Een sterk geneesmiddel noodzakelijk. Merkwaardig gezegde van Cromwell. Betere gevoelens omtrent hem. Hoofdreden van de laster. Willem I van Oranje. Latere schriften over Cromwell. Villemain en Guizot. De Chateaubriand. De gehele Cromwell. Herinnering aan de hugenoten. De arbeid van Carlyle. Dit werk een daad van gerechtigheid. Bene belijdenis van de broederdiscipel.*

II. **Het bijzondere, ambteloze leven van Cromwell.** *De oude Engelse wetten. Een brief. De familie van Huntingdon. De zonen van de gouden ridder. De 'hamer van de monniken'. De jachtpartij. Jacobus en zijn gastheer. Jeugd van Oliver. Zijn huwelijk. Zijn bekering. Keus van zijn vrienden. Zijn neiging tot scherts. Donkere omstandigheden. De koningin. Het voorbeeld van Zacheüs nagevolgd.*

III. **De parlementaire loopbaan van Cromwell.** *Cromwell als afgevaardigde. Het tonnen- en pondgeld. Het parlement ontbonden. John Hampden. Handelen en lijden. Dr. Wells. De martelaren. Het Covenant. Merkwaardig woord van steafford. De remonstrantie. Cavaliers en rondhoolden. 'Privilege! Privilege!' De stille in de lande. Cromwell wordt soldaat. De 'slordige vriend'.*

IV. **Scheuring tussen de koning en het parlement.** *De koninklijke standaard. Cromwells rondborstigheid. Zijn voorspraak voor verdrukten. Slag van Edgehill. Cromwell brengt versterking aan. Men noemt hem verachtelijk. Sneuvelen van Hampden. Het parlement van Oxford. Slag van Marstonmoor. Brief daarover. Troostgronden. Eigenaardige bijzonderheid. Herinnering aan Luther. De sleutel van Milton. Slag bij Naseby. Cromwells verslag. Strenge tucht. Kolonel Ireton. Brief aan een jonge vrouw. De koning in handen van het parlement. 'Directions for public worship.' Brief aan Fairfax. Richard Baxter. Gestrengheid. Godsdienstigheid. De boom en de vruchten.*

V. **Scheuring tussen het parlement en het leger.** *Tweeërlei gelovigen. Independents en presbyteriaan. Het groot charter. Elf leden beschuldigd.' de geschiedenis. Dubbele onderdrukking. Aan wie ligt de schuld? Verandering van invloed. Hampton Court. Het zadel. De brief. De sterrenkijker. Ontvluchting van Charles. Dapperheid van Cromwell. Onderhandelingen. Getuigenis van Southey.*

VI. **De dood van de koning.** *Bedlam en Topheth. Belangrijke beslissing. De bidstond op Windsor. Mysticisme. Goede bedoelingen van Cromwell. Oorlogstoerustingen. Belangrijk aanbod. Krijgsverrichtingen. Nieuwe voorslagen. Dubbelhartigheid van Charles. Twee uitersten. Lage wraakoefening. De houthakker en de zaaier. Brief aan Hammond. De minderheid. Woordspeling. De ontknoping nadert. Charles op Windsor. De beschuldiging. Het gerechtshof. Cromwell niet bloeddorstig. De predikant Howe. John Cromwell.*

De bron van de dwaling. Woord van de Chateaubriand. Bevel van executie. Karakter van Charles I. De brief van Glamorgan. De canons van Toledo. Beschouwingen over Charless dood. Brief aan Dorothy Cromwell. Cromwell bij het lijk van Charles. Engeland niet alléén schuldig. 1649 en 1688. Charles en Jacobus. Een goed mens, een slechte koning. Het sterven van Charles.

VII. **Ierland.** *De Ierse Bartholomedsnacht. Gruwelen. Cromwell als vredehersteller. Hij wordt tot Lord Luitenant benoemd. Oliver en Lord Broghil. Welk plan te volgen? De hamer van Thor. De dwaling van de middeleeuwen. Drogheda. Gestrengheid. 'Zalig zijn de vreedzamen!' Wexford. Ross. Gevolgen. Lof van de soldaten van Cromwell. Lady Ormond. Cromwells verklaring. Geestelijken en leken. Pascal. Lessen van de schrift. Het volk. Herders en kudden. Strengheid en billijkheid. Cromwells brieven als vader. Het huis van glas. Twee brieven. Twee andere brieven. Bijbeltaal. Raad en troost. Edelmoedigheid. Eer en ambten. Wat is het ongeluk van Ierland? Het vrome plan. Een zedelijke zelfmoord. België en het pausdom. Het redmiddel. Een vraag. De eigen pogingen. Engelands plicht. Cromwells terugkomst.*

VIII. **Schotland.** *De dubbele getrouwheid. Montrose. Het 'Covenant' getekend. De twee christelijke legers. Brief aan Lesley. De legerplaats. Grote verlegenheid van de Engelsen. De musketier met de houten arm. Kennisgeving van het gevaar. Het punt van verschil. Geloofsvertrouwen. De wandeling. De slag. De zegepraal. Lofzang op het slagveld. Brief over de slag. Proclamatie. Schrijven aan Ireton. Cockpit. Brief aan Elizabeth Cromwell. De predikanten van Edinburg. Heuse vermaning. Capitulatie van het kasteel. Ziekte van Cromwell. De herstelde kranke. Bezorgdheid voor Cromwell. Zijn dank. Brief aan zijn vrouw. Vaderlijke bekommering. Christelijke wijsheid. Verschoning ten aanzien van de leraars. Charless inval in Engeland. Overwinning bij Worcester. Cromwells lof. De soldaat van Preston.*

IX. **Het protectoraat.** *Richelieu en Lodewijk XIV. Wie was de grondlegger van de revolutie? De vrijheid ontwaakt. De gemeenten. Het stervende absolutisme. Het bestijgen en het afdalen. Brief aan Fleetwood. De vrees en de liefde. Waar is troost en sterkte? Het Romp-parlement. De 'Bill' van verlenging. Cromwell drijft het parlement uiteen. Ingeving en Gods woord. De vergadering van notabelen. De ware opvolging. Cromwells belangeloosheid. Brief aan Mayor. Werkzaamheden van het parlement. Brief aan Fleetwood. Belangrijke getuigenissen. Whitelocke, de gezant. Gesprek met koningin Christina. 29 januari. Nader onderhoud met de koningin. Ontvangst van Jongestal. Cromwell tot Protector gekozen. Gelukwens van Condé. Bericht van Burnet. Opening van het parlement. Teleurgestelde verwachting. Cromwells moeder sterft. Verkeerde strekking van het parlement. De ontbinding. De roeping van Cromwell.*

X. **Organisatie van kerk en staat.** *De commissies. Twee wegen. Getuigenis van Baxter. Cromwells oordeel. Schrijven aan Fleetwood. Het verbond van de genade. De oorzaak van de zaliging. Cromwells vredelievendheid. De majoorsgeneraal. De staat en de kerk. Het adres van Guildford. Cromwells antwoord. Brief aan Henry Cromwell. Woelingen van de 'levelers.' Een aanslag. Een ander complot. Voorbeeld van gematigdheid. Bedenkingen over de godsdienstige toestand van die dagen. De puriteinen. De twee elementen.*

XI. **Godsdienstige vrijheid.** *Stem van Milton. Godsdienstige vrijheid. Begrippen van de 'levelers.' De beide uitersten. Cromwells redenering. Beschouwingen van Milton. Redevoering van Cromwell. 'Geen onverdraagzaamheid!' De twee weldaden. Gevolgtrekking van Villemain. George Fox. Nayler. De episcopalen. Dood van Usher. Brief aan Mazarin. Manasse Ben Israël. Een nationale kerk. Middelen tot uitbreiding van de kerk. Brief aan Hitch. Werking van het burgerlijk gezag. Kerk en staat. Wat Cromwell deed.*

XII. Zedelijkheid, grootheid en antipausdom van Engeland. *De staat, een goddelijke instelling. Een vaak miskende regel. Wat geeft een natie bloei? Krantenberichten. Veranderde zeden. Engelands wapenroem. Blake en de Spanjaarden. Het handelscomité. Bevordering van de letteren. Cromwell en Napoleon. Gebrekkelijke wetgeving. De ogen van de koning van Spanje. Spanje en de paus. Cromwell de hinderpaal. Schrik in Rome. De grote twistzaak. Roem van Cromwells naam. De leeuw van Juda.*

XIII. **De verdediger van het geloof.** *De drie doeleinden. Bedroevende berichten uit Piemont. Gruwelen. Klacht van Milton. Het traktaat met Frankrijk. Collecte in Engeland. Zending van Morland. Pell te Genève. Mazarin. Het verdrag met Portugal. De protestanten in Frankrijk. Voorslag van de prins van Condé. De zending van Stoupe. Brief aan Mazarin. Uitwerksel. Krakau en Otaheite. De Zwitserse protestanten. De Latijnse brief. Omvattend plan van Cromwell. Beoordeling ervan. Cromwell de grootste protestant. De conformiteit die vergeten werd. Het licht houdt de overhand. Het werk van het geloof van Cromwell. Het oude Nineve.*

XIV. Het koningschap. *Waar de volkswil te zoeken? Redevoering van Cromwell. De psalm van Luther. Maatregel van uitsluiting. Beoordeling ervan. Kolonel Jephson. Gesprek met Orbery. Onderhandelingen. Cromwell weigert de koningstitel. De wandeling. Nieuwe pogingen. De veer op de hoed. Beslissing. Beschouwingen. Geloofsvertrouwen van Cromwell. Heiligen. Oordeel van Macaulay.*

XV. **Laatste parlement en dood van de Protector.** *Openingsrede van Cromwell. Teleurstelling. Het parlement ontbonden. Complotten. Brief aan Lodewijk XIV. Voorschriften voor Sir W. Lockhart. Brief aan de kantons van Zwitserland. Huiselijke droefenis van Cromwell. Bijbeltroost. Ontmoeting met Fox. Het bidden van Cromwell. Cromwells sterfbed. Droefheid*

over zijn dood. Dichtregels van Waller. Het grafschrift. Getuigenis van Macaulay. Regels van Dryden. Cromwell en Napoleon. Cromwell als christen. Het werk van de wedergeboorte. Protestantse en roomse landen. Cromwells roem. Hij geeft God de eer. Hij wil geloof, maar ook werken. Hervorming van de zeden. Een geheel hart nodig. Voorbeelden. De ware overeenstemming. De vijfentachtigste psalm. Vergelijking met Numa. Oliver en de paus. De concentratie van de roomse kerk. Ierland. De boze macht. De twee mannen. Engelands grootheid. Oorzaak en voorwaarden. Slotwoord.

Naschrift van de vertaler

Voorwoord van de vertaler

Ik heb als inleiding van dit boek zeer weinig te zeggen. De schrijver zelf geeft breedvoerig bericht aangaande de strekking er van, alsmede omtrent hetgeen hem aanleiding gaf het op te stellen en hoedanig hij daarbij is te werk gegaan. Ook mag ik aannemen dat het werk, zo door het ruime uittreksel, dat geplaatst is geweest in het eerste nummer van het tijdschrift waarheid in liefde van dit jaar, als door de loffelijke aankondiging in de Godgeleerde bijdragen, reeds een zekere mate van gunstige bekendheid hier te lande verkregen heeft. En dat het hoogst wenselijk was, dat ook onder ons een einde werd gemaakt aan het blinde vooroordeel, waarmee men te lang Engelands Protector heeft miskend, zal, vertrouw ik, geen betoog vereisen. Dat vooroordeel was hier zo algemeen en zo geworteld als ergens. Bilderdijk bijvoorbeeld Heeft Cromwell kort en goed 'de Engelse tiran' genoemd. Brender á Brandis getuigt van hem: 'De huichelaar Oliver Cromwell was de wezenlijke wolf in het lamsvel gehuld. In welke gedaante hij van de jaar 1653 tot 1658, als een onderdrukker van de vrijheid, in zijn vaderland regeerde: verlatend deze wereld, beladen met de haat van de Engelsen en met de vervloekingen van de Nederlanders.' Hoezeer ook van grotere

billijkheid getuigende, is toch het oordeel van Justus van effen nog maar al te bekrompen, wanneer hij van Oliver zegt: ieder weet dat in de vermaarde Cromwell een vermenging werd gevonden van de ijselijkste gebreken en van de heerlijkste hoedanigheden. Indien hij aan de een kant door de onwettelijkste en gruwelijkste wegen zich een weg tot de opperheerschappij heeft gebaand, het is zeker, aan de andere, dat geen vorst zijn kwalijk verkregen raagt loffelijker heeft weten te gebruiken en dat hij de stevigste gronden heeft belegt van de geduchte grootsheid, die nog in zijn vaderland met zo veel luister doorstraalt.' Eer zij dan de waardige Merle d' Aubigné, die zo nadrukkelijk de stem van de waarheid deed horen!

Ik had de heer Merle gezegd dat mij de Hollandse vertaling van zijn Protector was opgedragen. Hij schreef mij daarop in antwoord dat het hem zeer verheugde dat zijn werk ook in het Hollands zou gelezen kunnen worden. 'In Holland heb ik hele goede vrienden,' voegde hij er bij. Tevens gaf hij mij de raad, om de vertaling in het algemeen te bewerken naar de Franse uitgaaf, maar die tevens met het oorspronkelijke Engels te vergelijken, vooral met opzicht tot de medegedeelde brieven en verdere officiële stukken. Ik heb mij aan die raad gedragen. Daardoor mocht ik de gelegenheid hebben, hier en daar iets in te voegen, wat in de Franse uitgaaf gemist werd en was ik in staat op een en andere plaats de tekst van de aangehaalde documenten nauwkeuriger te geven, dan wanneer ik alleen de Franse uitgaaf had gekend. Op grond hiervan wordt op de titel gezegd, dat de vertaling uit het Frans en Engels is geschied. Voorts hebben de uitgevers voor een uitmuntend portret van Cromwell gezorgd.

Hierbij de lezer heil!

Vlissingen, 11 oktober 1851.

Voorwoord voor de Franse uitgave

Dit boek is geen gelegenheidsgeschrift, het werd opgesteld vóór de Franse revolutie van 1848. Deze gebeurtenis heeft evenwel de uitgave er van vertraagd. Immers de punten van overeenkomst, die zich voordoen tussen het tijdvak van hetwelk ik spreek en de dagen waarin wij leven, zouden allicht hebben kunnen doen geloven, dat ik geschreven had onder de invloed van de overdenkingen van de ogenblik, en ik heb het gevaar willen ontwijken, om aan zo'n verkeerde vooronderstelling voedsel te geven. Bovendien werd mij destijds verzekerd, dat niemand in Frankrijk meer boeken las en dat een ieder zich alleen tot de dagbladen bepaalde. Ik heb dan gewacht. Thans geef ik het, werk uit, alhoewel ik nog geenszins verzekerd ben, dat de schok waarmee de jongste omwenteling de gemoederen getroffen heeft, mijn lezers tijd, bedaardheid en onpartijdigheid genoeg zal vergunnen, om bij een revolutie uit vroegere tijd stil te staan en te zien welke lessen daarin voor ons kunnen opgesloten liggen.

Getroffen door het verhelderend licht, dat door onderscheidene bewijsstukken, die in de laatste jaren zijn publiek gemaakt, op het

karakter van Cromwell en op de geschiedenis van de Engelse omwenteling is geworpen,[1] heb ik mijnerzijds gewenst de uitkomsten van mijn onderzoek die betreffende mee te delen. Onder de geschriften nu, die mijn aandacht trokken, moet ik vooral wijzen op 'Oliver Cromwells Letters and Speeches', uitgegeven door de heer Thomas Carlyle. Dit werk is ongetwijfeld, zo wat de daarin ontwikkelde denkbeelden als wat de stijl aangaat, zo geheel origineel, dat het een onmogelijkheid zou zijn het in onze (de Franse) taal over te brengen, maar het komt mij bovendien voor een van de merkwaardigste pennenvruchten te zijn, die sinds geruimen tijd in Engeland het licht hebben gezien. Ik heb zelden een boek gelezen, waarin ik meer zelfstandig onderzoek, meer geest en meer nauwkeurigheid tevens ontmoet heb. Ik heb een ruim gebruik gemaakt van de documenten, die men hier bijeen verzameld vindt.

Oorspronkelijk had ik mij slechts voorgesteld een paar artikelen te schrijven, voor een of ander tijdschrift. In Frankrijk onderscheidt zich een van de periodieke geschriften (Le Semeur), nu sinds bijna twintig jaren, door de verstandige wijze, waarop daarin het christendom van toepassing wordt gemaakt op de behoeften van de openbare geest en op de verschillende toestanden, die de gebeurtenissen opeenvolgend hebben doen geboren worden. Hoewel ik niet tot de medearbeiders van de Semeur behoor, had ik gewenst dit tijdschrift mijn hulde te betonen, met in zijn kolommen de door mij tot een geheel gebrachte resultaten neer te leggen van de jongste nasporingen, door welke nu ten laatste een merkwaardig maar lang miskend tijdperk in een beter licht is gesteld geworden. Echter, daar ik bij mijn onderzoek steeds verder werd gebracht, door het hoge belang dat het onderwerp mij inboezemde, heb ik ongemerkt een boek geschreven in plaats van een artikel en was ik nu verplicht deze mijn historische studie als een afzonderlijk werk

[1] Zie de inleiding.

uit te geven. Om die reden draagt dit geschrift evenwel ook de sporen, dat het ongevoelig tot een boek is geworden, zonder dat ik er al schrijvende aan dacht er een boek van te maken. Ik hoop dan dat men hier niet zozeer schoonheid van vorm dan wel waarheid van inhoud zoeken zal. Dit geschrift is, in bepaalden zin, niet een werk van kunst, maar het geldt hier een zaak van geweten. Maar daardoor op zich zelf reeds, zou ik menen, heeft dit boek aanspraak, dat ernstig gestemde harten het met aandacht lezen en overdenken.

Mijn vriend Gaussen is het geweest, die het eerst mijn opmerkzaamheid bij 'Letters and Speeches' van de Protector bepaald heeft. De bewustheid, dat ik in hetgeen ik in de volgende bladen ontwikkel in overeenstemming ben met zijn zienswijze, geeft mij de moed om te geloven, dat ik evenzeer in overeenstemming ben met de waarheid.

Men moet de waarheid uit de diepte van een put halen, zegt een spreekwoord. Met dit boek heb ik mij niets anders voorgesteld. Wij allen weten dat de waarheid meestal onder een bedeksel ligt, en daarom hebben in onze ogen de krachten en de levensdagen die God ons schenkt geen waarde, dan voor zoveel wij die besteden om de waarheid van dat bedeksel te ontdoen, haar uit de diepte van een put te halen, haar openlijk te verkondigen, wanneer zij door ons is aan het licht gebracht en haar te verdedigen als zij wordt aangevallen. Bij het samenstellen van dit boek heb ik de regel van een van de critici van de oudheid voor ogen gehouden en getracht te zijn 'abasileutos', 'zonder meester'. Ik ben er aan gedachtig geweest, dat het voorname voorschrift hetwelk Cicero aan de historieschrijver geeft, daarin bestaat, om alles te durven zeggen wat waarheid is. Ik heb getracht de dingen te zien zoals zij geweest zijn en niet zoals zij aan velen zijn voorgekomen te wezen. Ook bij de punten van bijkomend en ondergeschikt belang, die toch geschikt

waren om de blik te misleiden, heb ik mij beijverd om tot de wezenlijke en oorspronkelijken stand van de zaak door te dringen.

Ubi plura nitent. Non ego panels offendar maculis.

Aangezien ik het mij ten taak had gesteld de dwalingen te weerspreken, die zo lange tijd met opzicht tot het karakter van Cromwell zijn verbreid geweest, heb ik mij verplicht gezien vele aanhalingen te doen uit zijn 'Letters and Speeches'. Blote verzekeringen, redeneringen zonder bewijs, zouden onnut zijn geweest. Buitendien, niet wij moeten de grote Protector rechtvaardigen, maar hij moet dat zichzelf doen: en gelukkig heeft hij ons echte en afdoende getuigenissen in overvloed nagelaten, uit welke die rechtvaardiging geschieden kan. Ik hoop dat dit mijn boek, dat op geen andere verdienste aanspraak maakt, dan alleen dat het de strekking heeft om de waarheid in haar rechten te handhaven, niet genoodzaakt zal zijn, nadat het onder het oog van de wereld is geweest, zich mistroostig te verwijderen, omdat het doelwit niet bereikt is en dan met Juvenalis te spreken:

Quid romae faciam?. Mentiri nescio.

Er is iets dat mij grotelijks bemoedigt. Alhoewel ik geheel overtuigd was van de gegrondheid van de stellingen die in dit geschrift uiteengezet worden, heb ik niettemin gemeend mijn beschouwingen eerst en vooral onder de beoordeling van de meest bevoegde rechters te moeten brengen. Ik heb dan mijn Protector oorspronkelijk in het Engels uitgegeven, met als gevolg, dat er in Engeland nu billijker over de oprechtheid van Cromwell gedacht wordt. De meest geachte organen van de publieke opinie daar te lande hebben over mijn arbeid een goedkeurende stem doen horen. 'Dit geschrift,' zo las men in de aankondiging van mijn boek in de Westminster Review, 'zal er veel aan toebrengen, om het denkbeeld

van de beweerde huichelarij van Cromwell, dat zo algemeen is geweest, kracht te doen verliezen.' 'De ene grote gedachte van het politieke leven van Cromwell,' zo heeft een 'Tory' tijdschrift geoordeeld, 'is geweest de handhaving van het protestantisme.' 'De wél gegronde uitspraak,' zo heeft een ander periodiek werk van de anglicaanse kerk er bijgevoegd, 'en het rondborstig oordeel van de negentiende eeuw, zal zijn dat Cromwell zonder enigen twijfel een rechtschapen en een eerlijk man is geweest. Niemand was wel zo volstrekt als hij verheven boven kleingeestige, lage en zelfzuchtige bedoelingen.' eindelijk, een Londens journaal, waarin van al deze beoordelingen, evenals van nog andere, verslag wordt gegeven, besluit zijn artikel met de woorden: 'Cromwell is gerechtvaardigd.'

Nadat het boek deze proef in Engeland had doorgestaan en ik zou denken dat zodanige proef voor beslissend is te houden, vermeende ik het zonder schroom te mogen onder de ogen brengen van deze mensen in Frankrijk, die graag 'sine ira et studio' de belangrijkste tijdvakken van de geschiedenis onderzoeken. Ik kan hier niet breedvoeriger stilstaan, bg de gunstige beoordelingen van welke ik sprak, maar ik zal, bij wijze van aanhangsel, aan het slot van het werk een beknopt overzicht van die verschillende vormen van kritiek geven, zoals dat wordt aangetroffen in het politiek en letterkundig veertiendaags Londens blad, waarvan daar even door mij is melding gemaakt. Als men het onderneemt een zaak te bepleiten, die sinds twee eeuwen is verloren geacht geweest, moet men wel alles te hulp roepen, wat dienen kan om de onschuldig verdachte te rechtvaardigen en de miskende waarheid aan het licht te brengen. Het zou inderdaad een misslag zijn, iets van die aard te verwaarlozen,[2]

[2] Ik heb begrepen dit aanhangsel in mijn overzetting te mogen weglaten.

Een uitstekend letterkundige uit Parijs, de heer Philarète Chasles, heeft in de Revue des deus Mondes enige artikelen over Oliver Cromwell geplaatst die hij sinds ook afzonderlijk heeft uitgegeven. Ik ben dus niet de eerste, die in Frankrijk de stem ter gunste van de Protector horen doet. Evenwel, zo er al enig verband is tussen de arbeid van de heren Carlyle en Chasles en de mijne, zal men toch gemakkelijk ontdekken, dat er nog al enig verschil bestaat.

Ziehier het voorname onderscheid. Hoewel de Protector wel doorgaande het onderwerp uitmaakt van deze schets, is het toch het evangelische christendom wat daaraan de grootste belangrijkheid schenkt. In de beschouwing van Cromwell zelf was de zaak van het protestantisme verre boven zijn eigen verheven. In ieder werk dat over de grote Oliver handelt, moet dan ook het protestants belang de eerste plaats innemen. Het evangelische christendom is en blijft te allen tijde de hoogst aangelegen zaak van Europa en van de wereld. Terwijl ik aan deze proeve de laatste hand legde, kwam mij nog een uitstekend werk over het protestantisme in Duitsland onder de ogen, waarop ik graag in het voorbijgaan de aandacht vestig, omdat ik gezegd werk met nut voor mijzelf gelezen heb.

De arbeid die ik aan dit boek over Cromwell heb moeten besteden, heeft noodzakelijkerwijze vertraging gebracht in de samenstelling van het vijfde deel van mij geschiedenis van de hervorming. Afwisseling is iets waaraan de menselijke geest behoefte en waarop hij recht heeft, men doet niet graag altijd hetzelfde. Ik heb aan die neiging voor afwisseling in dit geval toegegeven. Maar bijna tegelijkertijd dat ik Cromwell, bestudeerde, verzocht men mij te Genève, om in een zeker getal avondbijeenkomsten verslag te doen van een reis, die ik kort te voren door Duitsland Engeland en Schotland gedaan had, en te die einde heb ik mijn herinneringen die betreffende geregeld moeten op het papier brengen: waaromtrent ik

echter nog aarzel of ik ze ook aan het Franse publiek zal mededelen.[3] Deze verschillende werkzaamheden hebben de weinigen tijd weggenomen, die ik aan mijn dagelijkse bezigheden ontwoekeren kon. Maar ik neem nu mijn werk over de hervorming van de zestiende eeuw weer ter hand en zo God mij daartoe de krachten schenkt, hoop ik het ook te voleindigen.

Het is de gewoonte in Duitsland, dat een schrijver die van een universiteit enig academisch eerbewijs ontvangen. Heeft, aan dat geleerde lichaam, ten blijke van zijn dankbaarheid, een van de eerste werken opdraagt, die hij na zijn promotie uitgeeft. De Godgeleerde faculteit van de universiteit van Berlijn nu had mij in 1846 de graad van doctor in de theologie geschonken en ik heb het daarom als mijn plicht beschouwd, mij ten deze aan gezegde gewoonte te houden. Oude betrekkingen verbinden mij aan de uitstekende geleerden, die die faculteit uitmaken, Neander , Twesten , Hengstenberg, Nitzsch en Strausz (van Berlijn) en ik acht mij gelukkig openbare hulde te kunnen brengen, aan een geleerde corporatie, die buiten tegenspraak hedendaags de eerste plaats in de protestantse Godgeleerde wereld inneemt.[4]

Er blijft mij nu alleen nog over, dat ik de wens uitspreek, te mogen zien dat dit geschrift, hoe gebrekkig ook, enige vrucht mag dragen. Wanneer een natie tot een nieuw leven zal geraken, zijn haar twee beginselen noodzakelijk: vrijheid en christendom. Het tweede van deze elementen zal, zonder het eerste van aard te doen veranderen, daarvan het vereiste tegenwicht uitmaken. Naar gelang de mens

[3] Dit werk is sinds die tijd in het Frans uitgekomen, onder de titel: 'Trois siècles de luttes en ecosse, ou deux ibis et deux royaumes'. Het was eerst in het Engels verschenen en is met de titel: Duitsland, Engeland en Schotland, herinneringen van een Zwitsers predikant, in het Hollands vertaald uitgegeven. Vert.

[4] Beide uitgaven, de Franse en de Engelse, zijn aan de universiteit van Berlijn opgedragen. Vert.

uiterlijk meer vrij is, moet hij innerlijk meer gebonden zijn. Als de stroom van de inwendige hartstochten buiten zijn oevers treedt, als de uitwendige dijken verbroken worden, is er voor een volk anders niet te wachten, dan de tomeloze uitersten van een barbaarse wildheid, gevolgd door een schrikbarende verwoesting en een onvermijdelijke ondergang.

Het was het geluk van Engeland, in het tijdvak van Cromwell, dat de beide genoemde, heilzame elementen, tegelijkertijd aanwezig en werkzaam waren onder het volk. Zij hebben de natie gevormd en na een bange barensnood mocht die natie van geweldige maar voorbijgaande schokken tot rust komen, onder de beschermende vleugelen van een vrijheid, van welke het geldt, dat zij zo zeer, ja meer dan die van enig ander volk wezenlijk is en de waarborgen bevat van vrede en macht. Wel kan men de ogen niet sluiten, voor de misbruiken die nog altijd in Groot-Brittannië bestaan, maar hij die nauwlettend de aard van het bestuur van cum. Well nagaat, zal tot de overtuiging geraken, dat alleen daarom zodanige misbruiken nog tegenwoordig ontmoet worden, omdat op de regering van de Protector een regering in geheel tegenovergestelde geest gevolgd is. Evenmin als in de zestiende eeuw de kerkelijke hervorming tot volkomen ontwikkeling kon geraken, door de tegenwerking van de Tudors, vermocht dat in de zeventiende eeuw de politieke en godsdienstige hervorming, door de tegenstand van de Stuarts. Toch betrof de schok, daaraan tijdens het protectoraat gegeven, haar wezenlijkste elementen en die schok werkte met nieuwe kracht voort, onder het bestuur van de vorsten uit het huis van Braunschweich. Als er tegenwoordig een volk is dat naar een nieuwe geboorte streeft, zal het dat volk onmogelijk zijn dit doel te bereiken, dan door de beide beginselen, waarop wij gewezen hebben, te verenigen. Mocht men een van deze elementen willen verwaarlozen en het Evangelie, de waarheid en het christelijk leven buiten aanmerking laten, dan zou men inderdaad daarmee niet anders

doen, dan de staatshulk verre verwijderd houden van de kusten van de vrijheid en van de vrede en haar voeren binnen het bereik van nieuwe stormen en tussen gevaarlijke draaikolken.

Terwijl Cromwell zelf, om het zo te noemen, getemperd werd door de macht van het christendom, was hij op zijn beurt in staat de natie te temperen, te matigen. Als er iets is dat zijn politiek bijzonder onderscheidt, dan is het, dat hij zo tegelijkertijd het hoofd bood aan het vervolgzuchtige absolutisme en aan het waterpas makende radicalisme. De absolutisten hebben wraak over hem geroepen als over een radicaal en de radicalen evenzeer als over een absolutist. Dat ligt zo in de aard van de dingen.

In de essays van Macaulay, die wij gelezen hebben toen dit boek ter perse was, wordt door deze uitstekender beoordelaar diegene van de radicalen uit het bewuste tijdvak, wiens getuigenis door Franse geschiedschrijvers het meest wordt ingeroepen, dwaas en overdreven genoemd. Deze uitspraak stemt overeen met het oordeel dat wijzelf gevormd hadden en dat wij in dit werk hebben neergeschreven. Wanneer het geldt iemand te beoordelen, komt het, dunkt ons, weinig met de gezonden zin van de historie overeen, om de 'dwaasheid' en de 'overdrevenheid' van een van de mededingers en persoonlijke vijanden van die man tot gidsen te nemen. 'Ne qua simultatis,' zegt Cicero tegen de geschiedschrijver. 'Neem niets aan van hetgeen door nijd of haat is in de pen gegeven.'

Cromwell wist, te midden van de tegenstrijdige partijen en invloeden waaraan hij was blootgesteld, het gelukkige evenwicht te bewaren, dat zo ligt verloren wordt. Er deden zich in zijn tijd, ook onder diegenen die men meer bijzonder tot zijn aanhangers rekenen mocht, zekere geestdrijvende stelsels voor, die het land tot de ondergang hadden kunnen brengen. Echter, het christelijk gevoel dat Cromwell bezielde, heeft belet dat hij door schoonschijnende

sofismen werd medegesleept. Hij bleef standvastig en redde Engeland.

Hetgeen Cromwell in zijn leven is geweest, hebben wij getracht te zijn in dit geschrift: eenvoudig christelijk, zonder enige vermenging van de stelsels van de dag. Het is zo, de hedendaagse wereld wenst een nieuwe en pikante toebereiding, om smaak te geven aan het oude evangelische christendom, waarvan het verwende gehemelte van de lieden van het thans levende geslacht de kracht niet meer weet te onderscheiden. Ook zijn er welmenende en ontegenzeggelijk godsdienstige schrijvers geweest, die meer of minder aan de afgod geofferd hebben en die in hun anders voortreffelijke geschriften een vleiend woord voor een hol socialisme of een onbestemd fatalisme hebben laten invloeden. 'Hij, die de waarheid welke in hem is, niet eert, heeft geen zedelijkheid,' zo sprak een man wiens dood wij grotelijks te betreuren hebben, de heer Vinet. De waarheid met iets anders vermengen is haar bederven. Wie denkt dat een schoon talent zonder christendom voldoende is, om over christelijke dingen te spreken, herhaalt de vleierij uit de dagen van de Cesars, waarmee tot een Domitianus werd gezegd: 'Dominus et deus noster hoc fieri jubet.' Men moet evenmin het talent als de raagt vergoden, alleen de waarheid is zo'n hulde waardig. Christenen moeten de wijsheid en de gunst van de wereld niet zoeken als bondgenoten. 'Jezus Christus is een Getuige,' zegt opnieuw de heer Vinet,' maar Zijn getuigenis heeft alleen omdat het hangende aan een kruis is gegeven, de scepter van de mensheid in Zijn handen gesteld.' dat dan de christenen vrijmoedig en rondborstig christenen zijn! 'Gij zijt het zout der aarde,' zegt Jezus tot Zijn discipelen, 'indien nu het zout smakeloos wordt, waarmee zal het gezouten worden?'[5] de christelijke waarheid is een plant die scherpe dorens heeft, maar welke waar zij kwetsen juist genezing aanbrengen en die men zich dus wel wachten moet

[5] Matth. 5:13

weg te nemen. Men verheft zich in onze dagen tot denkbeeldige hoogten, waar niet verder sprake moet zijn van zonde, van wet, van veroordeling of van genade. Ach! Zijn wij op onze hoede, dat wij aan het thans wordend geslacht geen christendom brengen, dat door de wijsheid van deze eeuw onchristelijk gemaakt is! Lang geleden reeds heeft Horatius ons geleerd: 'dat wij geen strijdige dingen moeten samenvoegen.'

Het is waar dat men het soms doet met goede bedoelingen, en als men dan poogt het kruis te verenigen met de banier van de geest van de tijd, dan is dat ongetwijfeld opdat het kruis zou zegepralen. Heeft men zo ook niet de afleider met de bliksem in verband gebracht? Het is gevaarlijk zodanige samenvoeging na te volgen, zoals de oorspronkelijke toepassing van het denkbeeld gevaarlijk is geweest. Er zijn afleiders die te zwak zijn en die waar zij bedoelen de elektrische vloeistof uit de wolken tot zich te trekken, die doen neerschieten op de eigen punten welke zij daarvoor hadden moeten beveiligen.

Is er op dit ogenblik iets voor de christelijke geleerde ten plicht, dan is het zich rein te houden van de invloed van de wereld. Wij juichen van harte diegenen toe, wier hart de Heere behoort en die zich moedig en met blijdschap in het dichtste gewoel begeven van de bewegingen van deze eeuw, met het edele doel om te trachten hun tijdgenoten terug te brengen tot Hem, Die 'het afschijnsel is van de heerlijkheid Gods'.[6] Maar wij geloven dan ook, dat die grootmoedige ijver hen verplicht wel acht te geven op zichzelf en nauwkeurig dit woord van de apostel Paulus te overwegen: 'Ziet toe, dat niemand u als eenen roof vervoere door de filosofie en ijdele verleiding, naar de overlevering van de mensen, naar de eerste

[6] Hebr. 1:3

beginselen van de wereld en niet naar Christus.'[7] Wij, die op het punt zijn (en misschien spreekt de schrijver hier niet alleen in zijn eigen naam) om een pen neer te leggen, die ons zwaar begint te vallen, wij wensen vurig die pen opgenomen te zien door jeugdiger en, naar wij hopen, bekwamere handen. In de kampstrijd die wij wellicht al te zwak gestreden hebben, moeten de strijders niet ontbreken. Wij hebben in onze overste Leidsman het onwankelbaar vertrouwen, dat Hij uit het jongere geslacht een moedige jongelingschap verwekken zal, zoals de dauw gezien wordt bij het dagen van de morgen.

Maar juist de belangstelling die wij gevoelen voor dat geslacht hetwelk ons hier zal opvolgen, dringt ons om op de gevaarlijkste klippen te wijzen. En dan behoort zeker onder datgene wat te allen tijde van de nadeligste invloed kan zijn, zowel voor de letterkunde als voor de kerk, dat de Geest verwaarloosd wordt om de vorm te verheerlijken. 'De waarheid gevangen houden is God Zelf gevangen houden, het is het brood weigeren aan hem die sterft van honger.'[8] Dat de stijl misschien meeslepend is – ik juich het toe. Dat het genie ons in geestvervoering brengen moge! Maar toch doen wij liever van alles afstand van alles, eer wij de waarheid opofferen zouden!

Nog één woord. Ik het lezen van dit boek zal men misschien hier en daar, hetzij in de mond van Cromwell, hetzij in de mond van de schrijver zelf, uitdrukkingen over het pausdom ontmoeten, die in sommige oren hard zullen klinken. De schrijver wenst wat dit betreft te verzekeren, dat alhoewel hij het kerkelijk, politiek en dogmatisch stelsel van Rome verwerpt, hij waar het personen raakt en zelfs waar het de personen geldt die het scherpst tegen zijn eigen overtuiging overstaan, zich het treffelijk voorschrift van het

[7] Kol. 2:8
[8] Vinet

Evangelie weet te herinneren: 'Gij zult uw naasten liefhebben als uzelf'.[9] Er zijn genoeg rooms-katholieken wier zedelijkheid, talenten en werken de schrijver vereert. Echter, er is meer. Hij weet ook de godsdienstige overtuiging te eerbiedigen, als die maar oprecht is: en waar hij christelijke Godsvrucht ontmoet in iemand die tot de roomse belijdenis behoort, wordt hij daardoor zelfs met een gevoel van achting en van blijdschap vervuld, dat hij moeilijk zou kunnen uitspreken. Niettemin is dit zwakke geschrift altijd een getuigenis tegen het pausdom en het drukt als zodanig de mening van de schrijver uit. Dit getuigenis nu is zeer gepast en tijdig, want sinds de dagen van Lodewijk XIV heeft het pausdom in Frankrijk bijvoorbeeld Niet zo stout het hoofd verheven, als het geval is in dit ogenblik. Het neemt de republiek op, onder zijn beschermend troonverhemelte en gelooft te midden van de puinhopen van juni 1848 het gewijde olieflesje van Clovis te hebben terug gevonden, dat onder de bouwvallen van 1793 was verloren geraakt. Wij hebben de overtuiging, dat indien Frankrijk zich in de armen werpt van de hiërarchie, het daaraan tevens het kleinood van zijn vrijheid, van zijn rust en van zijn welvaart zal overleveren. Er zal geen vrede zijn, dan wanneer de beide sferen, die van de staat en die van de kerk, streng afgescheiden zullen wezen. Indien het waar was, dat zich te Rome de bron bevond, wier wateren de volken reiniging, verfrissing en geluk aanbrengen, waar zou men dan daarvan duidelijker de uitwerking moeten kunnen zien, dan binnen Rome zelf? Echter, de omstandigheden hebben getoond, wat het pausdom gemaakt heeft van een volk, dat God op merkwaardige wijze gezegend had. De heethoofdigste kampvechters voor het roomse stelsel, hebben kortelings te deze aanzien de vreemdste bekentenissen afgelegd. Nee! Het christendom alléén is het, wat de wonden van de naties heelt, het christendom zonder een socialistische wijsbegeerte, maar ook het christendom zonder het roomse hiërarchisme. Ik leg dan in

[9] Luk. 10:27

de volgende bladen mijn nederig en wellicht weinig aandacht wekkend protest tegen de heersende opinie van de dag neer en voeg er geen woord meer bij, terwijl ik berust in de macht van hem 'aan wiens voeten alle dingen onderworpen zijn'.[10]

Geneve,

November 1848.

[10] Efeze 1:22

I

Inleiding

Er komen in de geschiedenis van de mensheid hoog gewichtige ogenblikken voor, waarin het oppergezag van God en zijn heerschappij over koningen en volken, waar die enigen tijd voor de ogen van de menigte verborgen was geweest, zich glansrijk openbaart, zich wijd en zijd gevoelen doet en door de ongelovigste mensen zelfs erkend wordt. Zolang een gunstige wind het vaartuig voortstuwt en snel de golven van de oceaan klieven doet, zijn scheepsvolk zowel als passagiers, luchthartig en onnadenkend, maar al te zeer geneigd om de hand van God voorbij te zien en zullen zij misschien aan spotlust botvieren. Maar als de eeuwige spreekt en 'de wind doet voortkomen uit zijn schatkameren'[11] als de woeste baren het schip overdekken, als de zeilen aan flarden gereten en de masten als een riet verbroken worden, als die mannen van een lichtvaardige geest zich het een ogenblik ten hemel geheven, maar dadelijk weer

[11] Ps. 135:7

in de afgrond neergeploft zien, dan verschijnt hun de Almachtige, te midden van de storm. Dan beven alle harten in zijn onmiddellijke tegenwoordigheid en de verhardste en goddelooste mensen vallen zelfs voor hem op de knieën en roepen hem aan uit de diepste grond huns harten. Wanneer de mensen het oor niet lenen willen aan 'het suizen van een zachte stilte,'[12] dat de Heere hen gewoonlijk horen doet, dan zal hij, om met de schrift te spreken 'voorbijgaan in een grote en sterken wind, scheurende de bergen en brekende de steenrotsen'.[13]

Onder alle gebeurtenissen, die de geschiedenis van de mensheid ons bewaard heeft, zijn er geen, bij welke de stem van het geweten van de volken zo algemeen en stellig de tussenkomst van de Godheid erkent, dan in staatsomwentelingen en bij de val of de opkomst van de koningen. Die gewichtige veranderingen gaan gewoonlijk van zulke geheel onverwachte en treffende omstandigheden vergezeld, dat ook de kortzichtigste mensen daarin een duidelijke prediking zien van de macht van God. Wanneer de kronen verbroken worden, wankelen en ineenstorten, verheft zich de onvergankelijke troon van de koning aan wiens rijk geen einde zal zijn, met majesteit voor de ogen van de ongelovige wereld. Dit heeft men kunnen bewaarheid zien, te midden van de beroeringen, die de machten van Europa geschokt hebben en nog schokken.

Zodanige gebeurtenissen hadden er in Engeland plaats, op het midden van de zeventiende eeuw. Deze eeuw was die van het pausdom. Te weten, die macht herstelde zich toen overal, onder de opperste leiding van het jezuïetisme, van de vreselijke slagen, die de hervorming haar had toegebracht. Zij had één enig geestelijk opperhoofd, hetwelk eenheid gaf aan haar bewegingen, en te harer

[12] 1 Kon. 19:12
[13] 1 Kon. 19:11

hulp had zij in Spanje een wereldlijke macht gereed, die aan haar belangen verknocht en werkzaam was en fanatiek en bereid om haar zijn troon en grote macht[14] te geven. Zo kon het pausdom veel verloren grond terugwinnen, tegelijkertijd in Duitsland, in Frankrijk, in de zuidelijke Nederlanden, in Spanje en in Italië.

Indien Rome er nu ook in slagen mocht om Engeland opnieuw onder zijn heerschappij te brengen, dan, dacht men, was zijn zaak gewonnen in de wereld en zijn triomf verzekerd, de vruchten van de hervorming waren dan voor altijd verloren, en Groot-Brittannië en het verdere Europa, opnieuw bevolkt met priesters, jezuïeten en monniken, zou overal tot dezelfde laagte zinken, waartoe het schiereiland van Nerië vervallen is.

De vreselijke beroeringen en bloedige worstelingen, waardoor de Britse eilanden tegen het midden van de zeventiende eeuw geschokt werden, waren de gevolgen van een kampstrijd tegen de oude middeleeuwse invloed en het pausdom. Het waren de aardbevingen van een land, hetwelk in gevaar is om door onderaards vuur in vlam gezet te worden. Wanneer struikrovers een reiziger aanvallen, zal hij hen misschien in het gras doen bijten, maar de verantwoordelijkheid voor het gestorte bloed komt niet op zijn rekening. Hij zou hun onder gewone omstandigheden het leven niet benomen hebben. Echter, een oorlog vereist helaas bloed. Welnu, een oorlog was het, die het pausdom en zijn metgezel het despotisme, in de dagen van Lodewijk XIV en de Stuarts, de Britse eilanden aandeden.

In onze tijd tracht Rome zich in Engeland in te dringen door middel van sommige doctoren, maar toenmaals poogde het dat door de hulp van Engelands eigen koningen. Het was het ongeluk en tevens de misdaad van de Stuarts, dat zij zich aansloten aan de paus en dat

[14] Openb. 13:2

zij hun volk aan zijn voeten wilden brengen. Charles I is een slachtoffer van het pausdom geweest. Het is een zaak die de vorsten en de naties welke haar omhelzen ten verderve brengt. De Stuarts en de Bourbons zijn, daarvan de altijd merkwaardige gedenktekenen.

Om Engeland van het gevaar te redden, dat het bedreigde, werden, het is zo, vreselijke maatregelen in het werk gesteld, maar een zo geducht kwaad kon niet afgewend worden, dan door krachtig werkende middelen. Het koningschap werd omvergeworpen, en toch had het koningschap en bezit het nog, de eerbied en de achting van het volk. Een republiek werd gevestigd, en toch is een republiek in zo'n uitgebreid rijk een groot raadsel, indien zij niet een onzinnig droombeeld mag heten. Het episcopaat werd afgeschaft, en toch is het deze kerkvorm, waaraan de natie de voorkeur geeft. Het koninklijke bloed heeft gestroomd, en toch geldt het daar zozeer als ergens: 'Vloek de koning niet, zelfs in uw gedachte'.[15] Maar al deze dingen gebeurden, 'omdat de hand en de raad van God te voren bepaald had, dat zij geschieden moesten'[16] en zo werd de Godspraak vervuld: 'Ik gaf is een koning in mijn toorn en nam hem weg in mijn verbolgenheid'.[17]

Indien Engeland in de tegenwoordige tijd het pausdom herstellen wilde, zoals zijn vorsten dat wilden in de zeventiende eeuw, indien het getal van zijn ontrouwe godsdienstleraars, die het Evangelie afzweren om de paus aan te hangen, zich in zijn boezem mocht vermenigvuldigen, indien die bijgelovige waanzinnigheid de gemeenten zelf mocht aansteken, zo de hoofden van de kerk mochten blijven voort sluimeren en, wel verre van hun kudden in veiligheid te stellen, haar veeleer gedurig nader brengen aan de wolf

[15] Pred. 10:20
[16] Hand. 4:28
[17] Hos. 13:11

die gereed is haar te verslinden, zo de regering, niet tevreden met aan het jezuïetisme vrijheid te schenken, het nog mocht aanmoedigen door zijn kweekscholen te begiftigen, zijn priesters een jaargeld te verlenen, kerken er voor te bouwen en het gezag van de bisschop van Rome opnieuw inheems te maken in Groot-Brittannië. Dan zou men waarschijnlijk in Engeland worstelingen zien ontstaan, zeker verschillend van de worstelingen die de zeventiende eeuw in schrik en beroering zetten, maar die misschien niet minder vreselijk zouden zijn. De aarde zou andermaal beven en zich openen en het verterende vuur uitbraken. De overdenking van de merkwaardige dagen waarin die eerste worstelstrijd plaats vond, was dan wel nooit zo noodzakelijk als thans.

Terwijl wij dan in gedachten die tijden doorlopen willen, onderscheiden wij twee zaken: de handelingen en de mensen. Er zijn handelingen, die men volstrekt en zonder omwegen veroordelen moet, maar is men niet te ver gegaan, met de verantwoordelijkheid van de schrikkelijke gevolgen op de schouders van enkele bepaalde personen te leggen? Komen er niet soms in de loop van de eeuwen omstandigheden voor, zozeer geschikt om de geest te schokken en te ontstellen, dat de mensen in een toestand van verbijstering, verstomping en verblinding geraken, zodat zij niet meer weten welken weg te volgen en alleen de werktuigen zijn van God, die tuchtigt en behoudt?

Dit denkbeeld wordt door een groot geschiedschrijver die tevens een groot staatsman is, waar hij van genoemd tijdperk spreekt, aldus uitgedrukt: ‘toen was de tijd gekomen, waarin het goede en het kwade, het heilzame en het gevaarlijke zo duister zich vermengen en samensmelten, dat de moedigste verstanden zich buiten staat gevoelen om de knoop te ontwarren en niets meer zijn dan werktuigen in de hand van de voorzienigheid, die beurtelings de vorsten kastijdt door middel van de volken en de volken door

middel van de vorsten'.[18] Sedert deze woorden geschreven werden, is er, onder de ogen van de geschiedschrijver zelf, een nieuw voorbeeld geweest, om de waarheid van zijn uitspraak te bevestigen.

Waarom nu zou men zich beijveren, om het karakter zwart te maken van deze mensen, die God als uitvoerders van zijn wil heeft gebezigd? En is niet de eerbied voor die gemoederen welke oprecht blijven, ook dan wanneer zij in dwaling zijn, terwijl zij menen te doen wat recht is en in overeenstemming met de wil van de koning van de koningen, hier en misschien meer dan ergens elders, aan zijn plaats?

Engeland bevond zich, van de eerste jaren van de zeventiende eeuw aan, op de rand van een steile helling, die het scheen dat het ontwijfelbaar volgen moest en langs welke het in de afgrond van het pausdom teruggezonken zou zijn. Er was van het bloed van de Guises in dat van de Stuarts. Hetgeen de Bourbons in Frankrijk tot stand brachten, achtten de Stuarts, de zonen en nakomelingen van koningin diaria, hun vrienden, hun bondgenoten, hun oudere broeders ten aanzien van het fanatisme van Rome, zich geroepen om uit te werken aan de andere zijde van het kanaal en wel nog op veel grotere schaal. Ongetwijfeld mogen deze ongelukkige vorsten niet allen op dezelfde lijn geplaatst worden, maar men ontmoet toch bij hen een steeds groter wordende toenadering tot Rome. Charles I (1625) is verder verwijderd van het woord van God, is groter bevorderaar van de overlevering en de hiërarchie dan Jacobus I geweest was (1603). Charles II (1660) is het in grotere mate dan Charles I. Jacobus II (1685) overtreft in dit opzicht al zijn voorgangers. Deze progressie heeft inderdaad al de kracht van een wiskundige grondregel.

[18] Guizot, Histoire de la révolution d'Angletarre, 1e deel, bl. 278.

De tirannieke tegenomwenteling welke de beide laatste Stuarts ondernamen, had het zich, zo te zeggen, tot taak gesteld, om de noodzakelijkheid van de democratische omwenteling te bewijzen, die zij heette te bestrijden. Zij deed duidelijk zien, dat het geen hersenschimmen geweest waren, tegen welke het volk van Engeland achttien jaar lang, van 1642 tot 1660 strijd had gevoerd. Charles II, van wie zijn moeder, Henriette Maria, aan Lodewijk XIV verklaarde, 'dat hij de ketterij waarin hij was opgevoed afgezworen,' en zich met de kerk van Rome verzoend had'[19] Charles II, die een geschrift opstelde, waarin hij trachtte te bewijzen, dat Jezus Christus slechts één kerk kon hebben op aarde en dat die kerk de roomse kerk was, Charles II, die aan zijn broeder, de Roomsen hertog van York, betuigde, dat hij insgelijks voor de moederkerk gewonnen was en die zijn ministers polsen deed omtrent hun gevoelens dienaangaande en geheel bereid was geweest om de raad van de hertog te volgen, die een spoedige en openbare verklaring wenste, indien de voorzichtigheid en de staatkunde van Lodewijk XIV hem niet teruggehouden hadden, Charles II, die op zijn sterfbed weigerde het avondmaal te ontvangen, uit handen van de anglicaanse bisschop van bath en zijn broeder antwoordde, toen deze hem fluisterende voorstelde om een Roomsen priester te zenden: 'om Gods wil, doe dat!' en die, terwijl hij biechtte bij de jezuïet huddlestone, hem verklaarde, dat hij verzoend met de roomse kerk wilde sterven en nu de absolutie, de hostie en het laatste oliesel ontving,... Werkelijk, dat zijn geen hersenschimmen.

Jacobus II, zijn opvolger, die terstond nadat hij de troon had beklommen aan de Franse gezant verzekerde, dat de Engelsen rooms-katholiek waren zonder het te weten en dat het licht zou vallen er hen toe te brengen, dat zij daarvan openbare belijdenis

[19] Zie een brief van Pell, Engels gezant in Zwitserland, aan de secretaris van Staat Thurloe, getekend van 8 Mei 1656. (The Protectorate, door Vaughan 1e Deel, bl. 402).

deden, Jacobus II, die de eerste zondag van zijn regering reeds publiek in de kapel van de koningin de mis bijwoonde, Jacobus II, die, in spijt van de wetten, zijn leger met roomse officieren overstroomde en die, wanneer protestantse geestelijken tot de roomse kerk overgingen, hun dispensatie verleende, om voortdurend de inkomsten te trekken van hun plaatsen en zelfs het bestuur daarover te blijven houden, Jacobus II onder wiens regering een menigte van roomse kerken ontstonden, zelfs in de hoofdstad: terwijl voor het oog van de gehele wereld een jezuïetenschool geopend werd, rooms-katholieke Lords leden werden van de geheimen raad en nevens hen vader Pêtre, de vrekkige en fanatieke jezuïet, die het bijzonder vertrouwen van de koning genoot, Jacobus II, wiens bestuur medebracht, dat katholieke bisschoppen in volle werkzaamheid waren in Engeland en dat het Magdalen College te Oxford een pausgezinde president kreeg: terwijl zeven anglicaanse bisschoppen, die tegen dergelijke aanmatigingen geprotesteerd hadden, naar de Tower werden gevoerd, te midden van een bevolking, die uit achting en liefde voor deze martelaren van het geweld zich op de knieën werpt, de gehele weg over die zij voorbij komen en die, toen zij door de jury waren vrijgesproken, overal vreugdevuren ontsteekt en het afbeeldsel van de paus daarbij verbrandt. En als dan willen van Oranje op 5 november 1688 voor de kust van Devonshire verschijnt, terwijl van de grote mast van zijn schip de Engelse kleuren wapperen, met het opschrift: de protestantse godsdienst en de vrijheden van Engeland en Jacobus II dan de wijk neemt naar Saint-Germain-en-Laye, waar de dragonaden-koning[20] hem luisterrijk ontvangt en de beide monarchen enige minuten lang elkaar blijven omarmen, omringd

[20] Een dragonnade is de inkwartiering van soldaten in de huizen van de Franse hugenoten, met als doel hen te bekeren tot het katholieke geloof. Deze dragonnades vonden plaats na het intrekken van het Edict van Nantes in 1685 door Lodewijk XIV. Hiertoe had deze laatste het edict van Fontainebleau uitgevaardigd. Wikipedia.

van hovelingen, die verbaasd staan op het gezicht van de vreemden vorst, die, zoals zij onder elkaar spreken, 'drie koninkrijken gegeven heeft voor een mis'. Werkelijk, dat zijn historische feiten, die ons zeggen wat er van de Stuarts verwacht mocht worden en die bewijzen dat het kwaad, tegen hetwelk Engeland zich omstreeks het midden van de zeventiende eeuw verhief, iets meer was dan louter inbeelding.

Indien niet in de achttien jaren welke de revolutie geduurd heeft, het evangelisch geloof en de protestantse geest opgewekt, verlevendigd en machtig versterkt geworden waren, zou Engeland nooit het hoofd hebben kunnen bieden aan de aanvallen van het pausdom, die onder de laatsten Stuart plaats hadden. Het is in veel grotere mate de revolutie van 1642 tot 1660 geweest, dan de komst van de Hollandsen stadhouder, waardoor die vorst van de troon werd gestoten. Er was tot uitroeiing van de krankheid een 'ingens aliquod et praesens remedium' nodig, zoals Erasmus zei, toen hij sprak van de hervorming van de zestiende eeuw: 'Een geneesmeester, die een insnijding deed tot diep in het vlees, omdat zonder dat de kwaal ongeneeslijk moest worden'.[21] Er is geen royalist in Engeland en ook geen episcopaal of hij zal, als hij protestants christen en goed burger is, de noodzakelijkheid moeten toestemmen, van het schrikkelijke geneesmiddel dat destijds tegen het kwaad werd aangewend, hetwelk Groot-Brittannië ten val sleepte. En als men latere mededelingen van de geschiedenis heeft leren raadplegen, die ons de mannen van die revolutie oprechter en vromer, ja zelfs gematigder doen voorkomen dan men tot hiertoe geloofd heeft, dan is het de plicht van elke weldenkende, om de oren voor die nieuwere beschouwingen niet te sluiten. Immers volgens ons nederig oordeel had het adres, bij hetwelk de pairs van Engeland in december 1688 Willem van Oranje er voor dankzeiden, dat hij het land 'van de

[21] woorden van Erasmus met betrekking tot Luther.

dienstbaarheid en het pausdom' verlost had, door de natie reeds mogen aangeboden worden aan de bewerkers van de omwenteling van 1642.

Bij het overdenken van het leven van Cromwell is er ongetwijfeld gedurig aanleiding om zich de woorden van de schrift te herinneren: 'wij struikelen allen in vele'.[22] Hij tastte met geweldige hand de openbare aangelegenheden aan en verstoorde de constitutionele orde van zaken in de staat. Dit was zijn vergrijp, maar dit vergrijp redde zijn vaderland. Bij het raadplegen van de documenten, die sinds enige jaren zijn publiek gemaakt, moet men wel, als men althans niet opzettelijk de ogen voor het betere licht sluiten wil, te zijn aanzien van mening veranderen en erkennen dat het karakter waarin men tot dusverre de grote man heeft doen verschijnen, misschien een van de grofste leugenverdichtingen is, die in de geschiedenis te vinden zijn. Charles II, die hem opvolgde, na het kortstondig protectoraat van Richard, de hovelingen van die vorst, die niet minder onzedelijk en nog hartstochtelijker ijveraars tegen Oliver waren dan hij, de schrijvers, de staatsmannen uit dat tijdvak, enkele republikeinse mededingers van Cromwell, wier radicale denkbeelden hij beteugeld had, de bekrompen Ludlow, de doldriftige Holles en zo vele anderen hebben om strijd medegewerkt om zijn nagedachtenis te misvormen. Het boze gevolg van de Stuarts en van de 'levelers' heeft tegelijkertijd de naam van Oliver in een onverdiend hatelijk licht gebracht. Maar het tijdstip dat Cromwell voorzag, toen hij schreef: God zal mij te van zijn tijd rechtvaardigen,[23] is eindelijk gekomen.

Oliver Cromwell was oprecht. Ziedaar het eerste punt wat wij verdedigen willen. Echter, het is onmogelijk dit niet te erkennen,

[22] Jak. 3:2
[23] In een brief aan kolonel Norton, 28 maart 1648. Vert.

wanneer men met aandacht de bewijsstukken nagaat, die de geschiedenis ons met opzicht tot de grote man aan de hand geeft. Het is ook een feit dat in Engeland geheel uitgemaakt is. Ik heb daarvan in de voorwoord reeds enkele proeven geleverd. Maar ik wil hier nog de volgende opmerkingen aanhalen, van een van de uitstekendste critici van Groot-Brittannië: 'indien er nog iemand zijn mocht, die zich verbeeldt dat Cromwell een volslagen schijnheilige is geweest en dat zijn godsdienst slechts een stelselmatig bedrog was, om zijn heerszuchtige oogmerken te bemantelen, dan zal de lezing van dit werk ('Cromwells Letters and Speeches,' uitgegeven door Carlyle) hem geheel uit die waan brengen. Wij achten dat die vooronderstelling, die Machiavellistische verklaring van het karakter van Cromwell, voortaan door alle eerlijke en verstandige gemoederen volstrekt verworpen zal worden. Cromwell was een echte puritein. Daaraan bestaat geen twijfel.'[24]

De vreemdelingen en vooral de rooms-katholieken, zullen misschien meer moeite hebben dan de Engelsen of de Schotten, om Cromwell deze lang verschuldigde gerechtigheid te doen wedervaren. Echter, wij zagen het, ook in Frankrijk begint een ander gevoelen aangaande de Protector veld te winnen. De heer Philarete Chasles heeft daar toch de handschoen opgenomen, tegen degenen die Cromwell als een huichelaar willen doen voorkomen en verklaart dat' men hem zijn gehele leven door nooit gekunsteld, nooit vals bevinden zal.[25] Cromwell was oprecht, hij was eerlijk: dit is zeggen wij het eerste punt, maar het is niet het enige punt dat wij te bewijzen hebben. Het tweede vult, om het zo te noemen, het eerste aan.

Het evangelische christendom komt hier ter sprake. Ongetwijfeld speelden die beginselen van burgerlijke vrijheid, die de Stuarts

[24] Beoordeling van de 'Letters and speeches' in Blackwood's Magazine, 1847, bl. 394.
[25] Chasles, Oliver Cromwell, bl. 50.

hadden willen onderdrukken, maar die ten laatste bij het Engelse volk de overwinning hebben behaald en het als natie zo hoog verheven hebben, een grote rol in de bewegingen van die tijd en niemand heeft wel meer dan Cromwell tot hun ontwikkeling bijgedragen. Maar de hoofdzaak, waardoor de haat van zijn vijanden tegen hem werd opgewekt, was toch, naar onze mening, zijn ijveren voor de godsdienstige vrijheid en voor het protestantisme in zijn stelligste vormen. Het misvormd karakter, waarin men de uitstekende man heeft doen verschijnen, is daarom voornamelijk het werk van het pausdom.

In de zeventiende eeuw, toen de protestantse vorsten allerwege ontmoedigd waren en zwak en bevreesd zwegen en sommigen van hun zich tot een beklagenswaardige afval voorbereidden, was Cromwell de enige, die zich voor het oog van geheel Europa de Protector van het evangelisch christendom durfde noemen. Hij bracht zelfs een prins van de roomse kerk, de kardinaal Mazarin, er toe, om aan zijn grootmoedige ontwerpen bevorderlijk te zijn. Dit is iets dat men hem nooit vergeven heeft en waarover men laaghartig wraak heeft genomen. En daarbij is zoveel volharding en sluwheid te werk gesteld, dat niet slechts verlichte katholieken, maar ook protestanten zich hebben laten misleiden. Wij gevoelen volstrekt geen roeping om Rome in zijn haat en laster na te volgen. Wij sympathiseren met het protestantisme, overal waar wij het aantreffen. Daarom wensen wij de fouten niet over het hoofd te zien, van degenen die er de steunen van geweest zijn, maar evenmin zullen hun gebreken ons hun goede eigenschappen doen miskennen. Bij de worstelstrijd van het Evangelie met het pausdom, die in de dagen van Cromwell op de Britse eilanden plaats vond, komt het schoonste deel zeker toe aan het protestantisme en de fouten van zijn voorstanders zijn van geringe betekenis, in vergelijking met de verregaande onzedelijkheid en de schrikkelijke wreedheden, waaraan de vrienden van Rome zich schuldig maakten.

Het zal wellicht niet ondienstig zijn, de lezer te wijzen op een merkwaardig overeenstemmend geval. Bij het lezen van het leven van Cromwell denkt men onwillekeurig aan de prins van Oranje, aan die Willem I. Die in de zestiende eeuw het voorname werktuig is geweest in de hand van God, om de verenigde provincies aan Spanje en het pausdom te ontrukken. Willem nu is evenzeer lange tijd afgeschilderd geworden als iemand, die de godsdienst dienstbaar maakte aan zijn egoïstische ontwerpen, en men heeft in allen ernst verzekerd, dat zijn doel was geweest graaf van Holland te worden. 'Mutato nomine de te fibula narratur.' Men kan het zeker niet ontkennen, dat Willem enigen tijd minder ernstig en weifelend is geweest. Maar weldra werd hij nadenkender gestemd, en hij had nu, even als Oliver het besef van zijn roeping in de grote strijd tegen het pausdom en het despotisme. De brieven en aanspraken van Willem I bieden treffende blijken van overeenstemming aan, met die van de Protector. 'De onderdanen uit de Nederlanden' dit was de taal van Willem van Oranje in maart 1568, 'hebben gewenst te leven en God te dienen, overeenkomstig zijn heilig woord, hetwelk hun als opstand en muiterij is te last gelegd, en uit die oorzaak zijn zij ter strafplaats gesleept, beroofd en mishandeld geworden maar een ieder is verplicht de eer van God voor ogen te hebben en zodanig zijn vrijheden en rechten te handhaven.' toen de Spanjaarden in 1573 genoegzaam meester waren van het land en 's prinsen officieren, ontmoedigd en ter neer geslagen, geen middel van uitkomst zagen, zei Willem tot hen: 'wanneer ik het ondernomen heb de verdrukte christenen te beschermen, heb ik vooraf een verbond aangegaan met de eeuwige, de God van de heirscharen, wiens sterke en machtige hand hen zal weten te verlossen, als hem dat behaagt.' ter gelegenheid van een overwinning schreef Willem: 'Angezien het de Heere God is, de God van de heirscharen alléén, zeg ik, Die ons deze overwinning geschonken heeft, zo is het billijk en goed dat wij hem alléén daarvoor danken.' men zal in de volgende bladen menige trek ontmoeten, die herinnert aan deze woorden van

de verheven grondlegger van het huis van Oranje. Hem is eerder gerechtigheid geschied dan Oliver, maar die gerechtigheid moeten allen vroeger of later ondervinden.[26]

De dwaalbegrippen omtrent de Protector, waarvan ik sprak, hebben zich overal verspreid, en natuurlijk heeft ook Frankrijk, de oude bondgenoot van de Stuarts, die verkeerde beoordelingen overgenomen.[27] Daarom moeten wel Cromwells 'Letters and Speeches', die door Thomas Carlyle zijn in het licht gegeven en enkele andere, oudere schriften, 'Cromwelliana' (1810), 'Memoirs of the Protector and his sons, illustrated by family papers' (1820), 'Oliver Cromwell and his times' (1821) en 'The Protectorate', een verzameling van brieven van de ministers en staatsdienaren van Cromwell, door doctor Vaughan in 1839 uitgegeven, naar het ons voorkomt, op het vaste land groot opzien baren. Carlyle beklaagt zich over de misgrepen van de meeste schrijvers die hem zijn voorgegaan. Zie hier wat hij zegt met opzicht tot de Franse auteurs en hetgeen wel zeer de aandacht verdient:[28] 'Onze vrienden in Frankrijk moeten weten, dat het boek van Villemain over Cromwell ongelukkigerwijze tamelijk zonder kennis en oppervlakkig geschreven is. Wat aangaat het werk van de heer Guizot, daarvan moeten wij getuigen dat het, voor zover het reeds in het licht is, de vrucht mag heten van waar talent en van degelijke studie, toegepast op de gebeurtenissen van toen'. Terwijl wij nu graag instemmen met de lof door de heer Carlyle aan de grootste denkers van de Franse geschiedschrijvers gegeven, zouden wij toch van mening zijn dat het

[26] De lezer die het karakter van Willem I nauwkeurig wil leren kennen, verwijs ik naar de belangrijke verzameling, die onder de titel: Archives de la maison d'Orange-Nassau door de heer Groen van Prinsterer is uitgegeven.

[27] Nederland heeft daarin Frankrijk niets toegegeven. Vert.

[28] Cromwells letters and speeches, 1e deel, bl. 236 van de tweede druk, Londen, 1846. Men verwarre deze Carlyle niet met een andere schrijver van die naam, die op het vasteland weinig in aanzien is.

oordeel van Guizot over Cromwell ook wel herziening nodig had en dat het denkbeeld dat deze beroemde schrijver ons van de Protector geeft, zo in zijn 'Histoire de la révolution d'Angleterre', als in een later geschrift, zijn 'Essai sur Washington', in strijd is met de waarheid. De heer Guizot is, meen ik, uit Nîmes geboortig en als zodanig heeft hij wel enige reden om althans onpartijdig te zijn ten aanzien van Cromwell. Maar de gebeurtenissen van de dag geven hem te veel arbeid, dan dat men nog in lange van hem de voltooiing zou mogen vragen van de bovengemelde Histoire, die te rept als een van de meesterstukken van de Franse letterkunde wordt aangemerkt.[29] Wat de heer Villemair betreft: het ware te wensen dat hij zijn beschikbare tijd, zijn onpartijdigheid en zijn schone talenten besteedde, om een boek om te werken, waarmee hij, ondanks de gebreken, bij mannen van letteren een naam heeft gemaakt. Ik zal niet spreken van het werk van de heer de Chateaubriand over de vier Stuarts. Men vindt daarin het grote talent weer van de eerste schrijver van onze eeuw en dikwijls ook een lofwaardige openheid, maar ook de eigen denkbeelden en de vooroordelen van de auteur van 'Bonaparte et les Bourbons.'

[29] Dit werd geschreven tijdens het ministerie van de heer Guizot en kwam in Engeland uit, omstreeks tien maanden voor de val van Lodewijk Filips. Sindsdien heeft de heer Guizot te Londen zijn vrije uren onder andere kunnen besteden aan het verder afwerken van zijn 'Histoire de la Révolution d'Angleterre'. Inderdaad, als de heer Guizot niet zo'n uitstekend verstand ware, mocht men beducht zijn dat de revolutie, waarvan hijzelf het slachtoffer werd, zijn vooroordelen nog vermeerderd moest hebben ten aanzien van die omwenteling die in de zeventiende eeuw in Europa voor de beginselen van de constitutionele vrijheid de weg baande.
PS. De heer Guizot heeft laatst met betrekking tot de Engelse Revolutie behalve zijn 'Discoure préliminaire' de volgende werken uitgegeven: 'Etudes Biographique sur la Revolution d'Angleterre' en: 'Monk, Chute de la République et Rétablissement de la Monarchie en Angleterre. Vert.

Deze mijn zwakke arbeid maakt er geenszins aanspraak op, dat daardoor voor het eerst een behoorlijke levensbeschrijving van Cromwell geleverd zou zijn, de bedoeling er mee was alleen, om te doen zien dat dit gedeelte van de geschiedenis herziening behoeft. Ik had aanvankelijk slechts het voornemen om enkelen van de meest christelijke brieven van Cromwell in het Frans uit te geven en er een algemeen kritisch overzicht bij te voegen. Maar ik ben langzamerhand verder gegaan dan ik gewild had. Wat betekenen die schone woorden van de Protector, zo vroeg ik mij zelf af, als de daden die weerspreken? Ik heb mij dus tot een onderzoek van de feiten moeten verledigen, ze onpartijdig overwogen, het goede en het kwade wel onderscheiden en bovenal in het karakter van Cromwell de wet pogen te vinden, volgens welke door een verborgen band en die gemakkelijk aan minder opmerkzame beschouwing ontsnapt, grote dwalingen met grote vroomheid van het gemoed verenigd zijn. Ik zocht een gehele Cromwell, ik wenste zijn nieuw, volkomen beeld mij voor ogen te stellen en niet alleen fragmenten uit zijn leven en scherpe tegenstellingen te leveren. Het merendeel van de geschiedschrijvers heeft zeker ook naar zodanige eenheid in het leven van Cromwell gestreefd en die was voor hen zonder moeite gevonden: immers, volgens hen lag die in de huichelarij van de Protector. Maar de bewijsstukken die wij voor ogen hebben, logenstraffen deze vooronderstelling op de meest afdoende wijze, en geen rechtschapen man kan haar langer volhouden. Geen persoon van de geschiedenis heeft groter recht dan Cromwell om met Paulus te spreken: 'een verleider genoemd, ben ik toch waarachtig'.[30] Er moest dus een andere opheldering gezocht worden. Dit nu heb ik beproefd, en meer bijzonder heb ik in het hoofdstuk dat over de dood van de koning handelt, de uitslag van mijn onderzoek medegedeeld.

[30] 2 Kor. 6:8

Onder degenen die Cromwell beoordelen, zijn er die niet alleen zijn karakter rechtvaardigen, maar evenzeer zijn minder verstandige maatregelen, deze nu schijnen mij toe te ver te gaan. Anderen, daarentegen, klagen hem niet slechts om zijn handelingen aan, maar beschuldigen ook zijn karakter, dit is mij voorgekomen een grote onrechtvaardigheid te zijn. Wel is dat een korte weg, om eenheid te brengen in een levensbeschrijving. Men is spoedig gereed, als men zulke beginselen volgt. Maar ik heb mij daarmee niet kunnen verenigen. Ik moest sommige handelingen van de grote man afkeuren en tevens zijn moraliteit verdedigen. Dat heb ik gedaan. De oplossing welke het mij gelukt is te geven, is, geloof ik, de ware, ik hoop dat zij de goedkeuring van anderen zal mogen wegdragen.

Het zij mij hier vergund een omstandigheid aan te roeren, waaraan ik niet gedacht heb, toen ik dit werk begon te schrijven, maar die deze arbeid op zichzelf reeds rechtvaardigeti kan, vooral in de ogen van de Franse protestanten, die daarbij zozeer belang hebben. Cromwell namelijk is inderdaad, gedurende het tijdvak van zijn raagt, de Protector geweest van het protestantisme in Europa en voornamelijk van het protestantisme in Frankrijk. De afstammelingen van de uitgewekene hugenoten vooral hebben aan de uitstekende man een schuld te betalen. Immers er bevond zich wellicht iemand van onze vaderen onder die inwoners van Nîmes die door de krachtdadige tussenkomst van de Protector gered werden van het geweld van de soldaten van Lodewijk XIV, die alreeds tegen gemelde stad in aantocht waren.[31] 'Men kan er zich niet over verwonderen,' zo sprak reeds Lord Clarendon, die, zoals men weet, zeker geen vriend was van de Protector en die kort na diens dood geschreven heeft, 'dat de nagedachtenis van Cromwell in die stad en die omstreken zo vereerd wordt.' Koning Jacobus zelf

[31] Daaronder behoorde althans een van de voorouders van de schrijver, die weinige jaren later uit Nîmes naar Genève is gekomen, waar hem een broederlijke ontvangst bereid werd.

werd gedurende zijn ballingschap getroffen, door de achting welke de Franse protestanten over het algemeen Oliver toedroegen. Hij zei daaromtrent bij zekere gelegenheid tot Burnet, de bekende bisschop en historieschrijver: 'De tegenzin die ik koester voor de protestantse godsdienst, komt, zoals uit andere oorzaken, ook dááruit voort, dat terwijl wij, mijn broeder en ik, ons incognito te Parijs bevonden en wij elkaar in verschillende gezelschappen ontmoetten, waar wij onderscheidene protestanten aantroffen, wij hen allen zeer ingenomen vonden tegen ons en grote bewonderaars van Cromwell.'[32] de erkentelijkheid is een schuld die nooit uitgewist mag worden. Ik hoop dus dat niemand in de negentiende eeuw de verwondering ondervinden zal, waarvan reeds Clarendon de eerste minister van Charles II, vrij was. Nee, hetgeen hij toen natuurlijk vond, te midden van het woelen van de hartstochten en van de partijen, zal ongetwijfeld door een onpartijdige nakomelingschap ook zodanig bevonden worden.

Er is reeds een begin gemaakt, om de Protector in zijn geschondene eer te herstellen, en niemand kan daarvoor meer doen dan door de heer Carlyle geschied is. Ik geloof toch dat het een taak is, waarbij voor meer dan één' iets te doen valt. Oliver is aan de wereld voorgesteld geworden als een held, ik stel hem hier als een christen voor aan de christenen, aan de evangelische christenen, en ik roep met vertrouwen te zijn aanzien de toepassing in van het woord van de schrift: 'Een iegelijk, die [God] lief heeft, dengenen die geboren heeft, die heeft ook lief dengenen, die uit hem geboren is.'[33] hoewel dan de volgende bladen niet mogen vergeleken worden bij het belangrijke werk, dat ons door de schrijver, die ik daar even genoemd heb, geschonken werd, zullen zij misschien toch iets kunnen toebrengen, tot verdere opheldering van de zaak,

[32] Burnet, 'Own Times', deel I, bl. 102.
[33] 1 Joh. 5:1

beschouwd uit het christelijk oogpunt. Anderen, hoop ik, zullen later nog beter licht verspreiden, over een van de ingewikkeldste vraagstukken, die vroegere eeuwen ons ter oplossing nagelaten hebben. Het is alleen trapsgewijs dat de duisternis wordt opgeklaard, zowel in de geschiedenis als in de natuur.

De taak welke ik mij heb voorgesteld, is, ik weet het, een ondankbaar, moeilijk werk en ik zal woorden te spreken hebben waaraan de gemoederen, vrij natuurlijk, een onwillig oor lenen. Wij zijn, van onze eerste jeugd aan, derwijze misleid geworden door de leugenachtige verzinselen van de vijanden van Cromwell, dat al die valsheden in onze schatting tot onomstotelijke waarheden geworden zijn. Ik weet het uit eigen ondervinding. Ik heb lang de ogen gesloten voor het licht, dat tussen de bouwvallen van het verleden doorbrak en waardoor het zozeer verdonkerde beeld van een van de grootste mannen uit de latere tijden in een nieuwe dag werd, gesteld. Slechts voor de overtuiging van de bewijsstukken en van de feiten heb ik mij eindelijk gevangen gegeven.

Het is geen letterkundige arbeid, het is een daad van gerechtigheid, die ik wens te volbrengen, gedachtig aan de spreuk van de heidense oudheid, dat men een ieder geven moet wat hem toekomt, 'suum cuique', bewust dat onder allen rijkdom van de mensen er één goed is, dat volgens Salomo, de wijste van de koningen van het oosten, boven alles gaat: 'een goede naam is beter dan goede olie,'[34] en bovenal in het geloof, dat indien de christen de Heere belijden moet op aarde, om eenmaal door hem beleden te worden voor de engelen in de hemel, het hem insgelijks ten plicht is en wel ten hogen plicht, de discipelen van zijn Heere te belijden, vooral wanneer zij door de menigte miskend, veracht en gelasterd worden: 'foorwaar zeg ik ti:

[34] Pred. 7:1

voor zoveel u dit één' van deze mijn minste broeders gedaan hebt, zo hebt u dat mij gedaan.'[35]

[35] Math. 25:40

II

Het bijzondere, ambteloze leven van Cromwell

De Tudors en bovenal Elizabeth, hadden Engeland in macht en aanzien doen rijzen, doordat zij de zaak van de hervorming ondersteunden, maar sinds het jaar 1603 en voornamelijk sinds 1625, werd het door de Stuarts en hoofdzakelijk door Charles I, vernederd en verzwakt, omdat zij opnieuw overhelden tot het katholicisme. Niet slechts lieten zij hun' eretitel varen van hoofd van het protestantisme in Europa en hiel. De zij op de spits te bieden aan het fanatieke Spanje, maar zij brachten ook een katholieke vorstin, Henriette van Frankrijk, op de troon. Evenwel, een macht die wel de hun mocht opwegen, verzette er zich tegen, dat deze schone landen door de monarch onder het juk van de Italiaanse kerkvoogden werden teruggebracht. Het volk trok niet langer één lijn met zijn vorsten. De zaak van de hervorming en van de vrijheid was dat volk duur, en het was eerder gereed om de Stuarts op te geven, dan afstand te doen van het Evangelie. Deze ongelukkige

familie ondermijnde haar eigen macht, door de wil om het gezag van de overlevering in de kerk uit te breiden.

Terwijl toen het monarchaal gezag overal op het vasteland vastere voet verkreeg, zag men het in Engeland 'spoedig afnemen, en een nieuwe macht, de burgers, de 'commons',[36] ontwikkelde er dag aan dag grotere kracht, vrijheid en moed. De oude wetten van Engeland bevatten de meest afdoende waarborgen, in het belang van de onafhankelijkheid van de natie. Maar die wetten waren lange tijd dood en onvruchtbaar geweest, evenwel, zij bestonden en weldra zou een nieuw leven het geraamte komen bezielen, dat Zolang roerloos daar neer had gelegen. Indien Engeland alleen een natie geweest ware, overgegeven aan politiek, wellicht zouden zijn charters nooit iets anders zijn geweest. Dan oude perkamenten. Maar een machtige beweegkracht, het evangelisch geloof, het protestants belang zou leven schenken aan die oude instellingen en zou Engeland, door het te redden van de afgrond waarin de Stuarts het wilden medeslepen, eerlang tot het hoogste toppunt van macht en invloed verheffen.

Die evangelische geest werkte bijzonder krachtig bij het Engelse volk. Overal in de steden en graafschappen trof men christelijke huisgezinnen, vrienden van de Bijbel en van de vrijheid aan. Zie hier een brief, geschreven door een landedelman, vader van een talrijk kroost. Deze brief mag als een belangrijke proeve gelden van dat evangelisch leven, hetwelk toenmaals, zoals te allen tijde, alléén in staat was om de kamp te voeren tegen de aanmatigingen van het pausdom.

---

[36] De 'commons,' dat is gemeenten, maken in Engeland de zogenaamde derde stand uit en worden vertegenwoordigd door het Lagerhuis. Vert.

Aan mijn waarde nicht, mevrouw St. John, bij Sir William Masham, bij hem in huis, genaamd Otes, in Essex.

Ely, 13 oktober 1638.

Beste nicht,

Ik erken met dankbaarheid je liefde in de welwillende wijze waarop je op deze gelegenheid aan mij hebt gedacht. Echter, je schat mijn brieven en mijn gezelschap veel te hoog in. Ik ben beschaamd om je woorden op mezelf toe te passen, wanneer ik bedenk hoe nutteloos ik ben en hoe weinig ik woeker met het mij gegeven talent.

Maar ik zal mijn God verheerlijken door te getuigen wat Hij gedaan heeft voor mijn ziel. Dát doe ik en dat zal ik met vrijmoedigheid doen. Ik ervaar de waarheid van de uitspraak, dat de Heere wateren zal geven in de woestijn en rivieren in de wildernis. Je weet ik woon 'in Mesech', wat 'verlenging', of 'uitstel' betekent, en 'in Kedar', hetwelk zeggen wil 'donkerheid'.[37] Toch vergeet de Heere me niet. Hoewel Hij vertoeft, heb ik de overtuiging dat Hij mij tot Zijn tent en tot Zijn rust zal brengen. Mijn ziel is met de vergadering van de eerstgeborenen. Mijn lichaam rust in hoop. Als ik hier beneden mijn God kan eren, hetzij door daden, hetzij door lijden, dan zal ik me daarover zeer verheugen.

Er is geen arm schepsel die meer reden heeft dan ik, om zich werkzaam te betonen voor de zaak van zijn God. Voor ik nog iets tot zijn eer gedaan had, heb ik de bewijzen van zijn liefde

[37] Aanhaling uit psalm 120, waarmee de briefschrijver heeft willen uitdrukken dat hij onder mensen woonde die weinig belangstelling voor de godsdienst hadden. Vert.

in overvloed ontvangen. Ik ben verzekerd, dat wat ik ook doen zal – ik zal nooit het allerminste als loon verdienen. De Heere neme mij aan in Zijn Zoon, en geve me te wandelen in het licht, zoals Hij Licht is! Hij is het, Die onze donkerheid en duisternis verheldert. Ik kan niet zeggen dat hij zijn licht voor mij verbergt. Hij laat mij het licht zien in Zijn licht. Eén straal van licht in een donkere plaats brengt reeds grote vrolijkheid. Gezegend zij Zijn Naam, Die licht uitstort in een hart dat zo duister is als het mijne! Je weet hoe mijn leven is geweest. Ach, ik heb in duisternis geleefd. Ik heb de duisternis liefgehad. Ik heb het licht gehaat. Ik ben een voorname, ja de voornaamste geweest onder de zondaren. Ja, het is waar, ik heb de vroomheid gehaat! En toch heeft God medelijden met mij gehad. O, wat een rijkdom van Zijn barmhartigheid! Prijs Hem voor mij. Bid tot Hem voor mij, opdat Hij, Die dit goede werk in mij heeft aangevangen, het ook volbrengen zal tot aan de dag van Jezus Christus. Groet al mijn vrienden in de familie, waarvan je tegenwoordig deel uitmaakt. Ik ben hun veel verschuldigd voor hun liefde. Ik loof de Heere vanwege hen en omdat het door hun beschikking zo goed gaat met mijn zoon. Geef hem jouw gebeden en jouw raad. Geef die ook mij.

Doe van mij de groeten aan je man en je zus. Hij is geen man van zijn woord. Hij had me beloofd te zullen schrijven over de heer Wrath van Epping, maar ik heb nog geen enkele brief ontvangen. Herinner hem om te doen wat er het beste gedaan kan worden voor de arme neef, in wiens belang ik hem gevraagd heb.

Nogmaals gegroet. De Heere zij met je. Dit is het gebed van,

Je oprecht liefhebbende neef.

Ik moet echter een paar woorden zeggen over de personen die in deze brief voorkomen.

Aan de oevers van de Ouse, in de nabijheid van Huntingdon, strekten zich weilanden uit, bevochtigd door de langzaam stromende wateren van de rivier en doorsneden van hoogten, die destijds met hout bewassen waren. Tegen het zuiden, aan de zijde van Cambridge, verhief zich een prachtige eik: Querculus anilis erat.[38] Menigmaal liep een kleine jongen in deze weilanden te spelen, langs het moeras en langs de veelvuldige kronkelingen van de rivier. Misschien beklom hij dan ook wel de grote eik om naar vogelnestjes te zoeken. Zijn ouders, die van een oude Saksische familie waren, die zich, naar het schijnt, niet met Normandisch bloed vermengd had, bewoonden een huis dat op het noordelijke uiteinde van Huntingdon gelegen was. Deze oude woning bestaat niet meer, tegenwoordig vertoont zich een geel stenen huis, ter plaatse waar zij eenmaal stond.

Zie hier de geschiedenis van deze familie. De graaf van Essex, eerste minister, onderregent, kortom de eerste na de koning, onder Hendrik VIII, had een neef, Sir Richard genaamd, die zich zeer werkzaam betoond had in het grote werk dat door zijn oom volvoerd werd: de opheffing van de kloosters. Richard had daarbij een aanzienlijk. Vermogen verworven. De verkoop van de kerkelijke goederen en de verdeling van de kerkelijke eigendommen, behoorden onder de oorzaken die hadden samengewerkt om de Engelse 'commons' welvarend te maken en hun het besef van hun kracht te geven.

In het begin van de zeventiende eeuw leefden er vijf kleinzonen van Sir Richard in Engeland: allen zonen van Sir Henry, bijgenaamd de

[38] Barnabae itinerarium. Carlyle, 1:33.

gouden ridder (golden knight). Het waren Sir Oliver, Henry, Richard, Sir Philip en Robert. Robert had Elizabeth Stuart getrouwd en deze dame, zeggen de geslachtrekenaars, stamde af van de koninklijke familie van de Stuarts van Schotland, door een Walter Stuart, die ten tijde van koning Hendrik IV, prins Jacob van Schotland naar Engeland vergezeld had en aldaar sinds die tijd gebleven was.

Op 25 april, in de laatste dagen van de regering van de grote koningin Elizabeth, in een tijd toen Engeland reeds een voorgevoel had van de macht en het aanzien waartoe zijn tegenstand aan Rome het eenmaal brengen moest, werd aan Robert en zijn vrouw een zoon geboren, die meer dan iemand van zijn tijdgenoten er toe bijdragen zou, om die roemrijke lotsbestemming te verhaasten. Men noemde hem Oliver en hij werd de 29e van diezelfde maand gedoopt. Dit is de kleine jongen van wie wij daar even spraken. Deze familie bezat landgoederen in de omtrek en genoot een jaarlijks inkomen van drie honderd pond sterling, hetwelk tegenwoordig met omtrent duizend pond (twaalf duizend guldens) zou gelijk staan. De geslachtsnaam was Cromwell, en genoemde Oliver was het, die in de ouderdom van negen en dertig jaren, de brief schreef, waarvan wij daar straks kennis genomen hebben. Mevrouw St. John, aan wie de brief gericht was, was de vrouw van een beroemd rechtsgeleerde, zij bevond zich toen ten huize van Sir William Masham, een ijverig puritein, die zich ook in de politieke wereld van die dagen onderscheidde. De oudste zoon van de gouden ridder, Sir Oliver, oom van de jonge Oliver, prachtlievend als zijn vader, bewoonde een schoon herenhuis, te Hinchinbrook, op de linkeroever van de Ouse, een halve mijl gelegen ten westen van Huntingdon.

Men heeft, zowel in Frankrijk als in Engeland, de bloedverwantschap van Cromwell met de vermogenden minister van Hendrik VIII ontkend, maar deze ontkenning heeft geen

anderen grond, dan alleen het woord dat de Protector eens een bisschop toevoegde, die hem uit vleierij aan die bloedverwantschap herinneren wilde. De 'malleus monachorum', de 'hamer van de monniken', zoals men de graaf van Essex noemt, behoorde wel degelijk tot het geslacht, uit hetwelk Oliver geboren werd, en deze, die een nog veel machtiger hamer is geweest dan zijn oudoom, was evenmin de zoon van een brouwer, als de afstammeling van een vleeshouwer. Een zekere Morgan Williams was met de zus van de minister van Hendrik VIII gehuwd en zijn oudste zoon, Richard, een vrucht van dit huwelijk, nam de naam aan van Cromwell. Er bestaan nog op deze dag twee brieven van de overgrootvader van Oliver, Sir Richard Cromwell, geschreven aan Lord Essex en die beiden ondertekend zijn de zeer onderdanige neef van uw Lordship.[39] Men moet dus gezegde ontkenning evenzeer verwerpen, als al de overige verzinselen waarmee de geschiedenis van Cromwell tot op de huidige dag is opgevuld geweest, zoals de voorzeggende spookverschijningen, die hij als kind zou gehad hebben, zijn stelen van fruit uit de boomgaarden en zijn moorddadige vechtpartijen met de jongens uit de buurt. 'Dit zijn altemaal historietjes, die door de menselijke dwaasheid uitgevonden werden,' zegt zijn nieuwste levensbeschrijver, 'en welke dingen men voor altijd in vergetelheid begraven moet.' Ongelukkigerwijze is het niet enkel in zulke zo weinig betekenende omstandigheden, dat ten aanzien van het leven van Cromwell dwaling heeft veld gewonnen.

Oliver was nog slechts vier jaar oud, toen het gerucht van een luisterrijke jachtpartij zich aan de oevers van de Ouse zich liet horen. Het was in de namiddag van woensdag 23 april 1603 en honden, paarden, ridders, kortom een gehele vorstelijke stoet naderde de groene grasperken en de uitgestrekte wandellanen van wilgen en olmen, die naar het herenhuis geleidden. Koning Jacobus, zoon van

[39] Carlyle, Cromwell, 1:39.

de ongelukkige diaria Stuart, kwam van Schotland over, om bezit te gaan nemen van de Engelsen troon. Elizabeth, de laatste van de Tudors, was, nadat zij Engeland tot de eerste rang onder de naties verheven had, nu weinig meer dan een maand geleden gestorven en had haar neef van Schotland tot haar opvolger bestemd. De koning zou op zijn doortocht naar Londen vernachten op Hinchinbrook, het schone goed van de oom van Oliver en men had alle toebereidselen gemaakt, om hem op de prachtigste wijze te ontvangen. Jacobus vermaakte zich onderweg niet de jacht. Eindelijk zag men hem aankomen. Hij bezat niets van het innemende van zijn moeder. Hij was van middelmatige lengte en had, naar de manier van die tijd, een kleding aan met poffen, zijn wambuis was genaaid met dichte plooien en zijn broek was wijd en inwendig goed opgevuld, alles berekend om een dolksteek te kunnen afwachten. Hij steeg op het binnenplein van het paard, maar zijn benen waren te zwak om zijn lichaam behoorlijk te kunnen dragen en hij had bij het voortgaan iemand nodig om hem te ondersteunen, ook was hij niet beginnen te lopen voor zijn zevende jaar. Hij nam plaats aan de dis van de zoon van de 'gouden ridders,' hij dronk zeer moeilijk en men zou bijna gezegd hebben dat hij kauwde hetgeen hij dronk. Voor het overige liet hij veel geleerdheid blijken en zijn gesprekken waren vol van Godgeleerde zegswijzen en politieke spreuken, die op pedante wijze werden voor de dag gebracht.[40]

Dit schitterend bezoek op Hinchinbrook moest de kleine Oliver ongetwijfeld grotelijks vermaken. Hij was toen een vlugge en

[40] Het was zeker pedanterie in koning James, dat hij zijn geleerdheid zo bij alle gelegenheden trachtte te pas te brengen. Toch oordeelt men, dat bijvoorbeeld Zijn boek 'Basilicon Doron', dat wenken en voorschriften bevatte wegens de kunst van regeren en dat hij bestemde tot onderwijs van zijn zoon, prins Henry, wat stijl en inrichting aangaat voor het minst op één lijn te stellen is, met de werken van de meeste schrijvers onder de tijdgenoten. Vert.

kordate jongen, maar zijn twist en zijn vechten met de jeugdige prins Charles, destijds hertog van York, is waarschijnlijk een fabeltje, dat naderhand verzonnen werd. De koning was 's woensdags gekomen en verliet vrijdags Hinchinbrook weer en de oom van de kleine jongen bood de vorst rijke geschenken aan, op het ogenblik van zijn vertrek, hetwelk Jacobus met eerbewijzen beantwoordde. Hij sloeg in de grote zaal onderscheidene personen tot ridders en daaronder de oom van vaderszijde van Oliver, zonder ook zijn eigen bloedverwant, Thomas Stuart van Ely, de oom van moederszijde van het kind, te vergeten. Daarop vervolgde Stuart zijn weg naar Londen hoewel hij vernomen had dat daar op dat ogenblik de pest heerste,[41] hetwelk hem een alles behalve aangename tijding was, omdat hij zeker niet tot de moedigsten behoorde. Maar de kroon van Engeland wachtte hem daar ginds en dit deed hem zijn vrees overstappen.

In die streek, te midden van die grasvelden en eenzame lanen was het, dat mum werd groot gebracht, in een familie van de strengste beginselen en in een tijd wanneer, zoals is opgemerkt, het noorden zich scheen op te maken tot een worstelstrijd met het zuiden: Groot-Brittannië en Scandinavië tegen Spanje en tegen Rome. De kuiperijen van de jezuïeten, de woelingen van de anglicaanse partij, die zich weldra in gesloten gelederen onder het vaandel van Laud scharen zou, de rechten en de oppermacht van het woord van God, ziedaar de aangelegenheden, die gedurig overpeinsd en besproken werden, door hen in wier midden het kind in deze strenge landelijke afzondering werd opgevoed.

In het jaar 1616, toen Oliver omtrent zeventien jaar oud was, verliet hij de oevers van de Ouse en het vaderlijk huis, om zich op vijftien

[41] Daaraan bezweken meer dan 30.000 personen, hoewel Londen toen nog niet 200.000 inwoners telde. Vert.

mijlen van daar, naar Cambridge, te begeven, werwaarts zijn vader hem ongetwijfeld vergezeld heeft. Hij werd in Sidney-Sussex College opgenomen, tijdens het feest van Maria boodschap. Cromwell heeft zich nooit op zijn letterkundige bekwaamheden laten voorstaan, maar het is er verre vandaan, dat hij in dit opzicht zo weinig ontwikkeld zou zijn geweest, als men wel heeft willen beweren. Hij was met de geschiedschrijvers van Griekenland en Rome goed bekend en bij zekere gelegenheid hield hij met een vreemde gezant een conferentie in het latijn.

In de maand juni 1617 stierf zijn vader, op dat moment was Oliver achttien jaar oud. Zijn grootvader Stuart overleed dat eigen jaar te Ely, en nu was dan zijn moeder tegelijkertijd van haar vader en haar echtgenoot beroofd en bleef zij met een zoon en zes dochters over. Oliver bleef niet te Cambridge, hij kwam naar Huntingdon, om in plaats van zijn vader op te treden. Echter, weinige maanden daarop begaf hij zich naar Londen, om daar enige rechtskennis te verwerven.

Wat verhaald wordt van het losbandig leven van Oliver in Londen en elders, is geweldig overdreven en zelfs meer dan twijfelachtig. Al zodanige vertellingen berusten, zoals het ons voorkomt, enkel en alleen op die plaats uit zijn brief aan mevrouw St. John, waar hij zich de voornaamste van alle zondaren noemt. Dergelijke verdichtselen dienen dus wel nergens anders voor, dan om ons te doen zien hoe grote onkunde er bij zijn beschuldigers bestond, ten aanzien van het ware christendom. Ieder christen en zelfs de hoogst zedelijke mens, die beter dan iemand anders de verborgene diepten kent van zijn eigen hart, zal gereed zijn om, met Paulus, zichzelf 'de voornaamste van de zondaren' te noemen.[42] De grootste vijanden van Oliver hebben hem geen enkele grove ondeugd kunnen te last leggen.

[42] 1 Tim. 1:15

Welwood erkent, dat hij niet overgegeven was aan het vloeken en evenmin aan brasserijen, dronkenschap, het spel, schraapzucht of een losbandige liefde. In een enkel jaar besteedde hij 40.000 uit zijn eigen beurs, voor liefdadige oogmerken.

Onder de families met wie hij in Londen omgang had, bevond zich het huisgezin van Sir James Bourchier. Deze edelman had een dochter met name Elizabeth. Op 22 augustus 1620 werd het huwelijk van Oliver met deze Elizabeth (hij was destijds eenentwintig jaar oud) te Londen, in de kerk van st. Giles, Cripplegate, voltrokken. Hij keerde dadelijk daarop met zijn vrouw naar Huntingdon terug en vestigde zich aldaar in de vaderlijke woning.

Nu verliepen tien jaren in stille afzondering, te weten van zijn eenentwintigste tot zijn eenendertigste levensjaar, en dit zijn gewichtige jaren: jaren gedurende welke de mens zich voor het leven vormt. Cromwell bracht zijn tijd door met landbouw, nijverheid en de vervulling van huishoudelijke plichten: in alles levende zoals zijn vader geleefd had. Maar hij hield zich met nog andere dingen bezig. Weldra ondervond hij de wekstem van de wet van God aan zijn hart. Die wet opende zijn ogen voor de zonde die in hem woonde. Hij mocht met de apostel Paulus zeggen: 'Ik ellendig mens! Wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods?'[43] en zoals Luther deed, terwijl hij in zielestrijd door de gangen van het klooster te Erfurt heen en weer liep, kon hij uitroepen: 'Mijn zonde, mijn zonde, mijn zonde!' Oliver was ontroerd, gejaagd, bleek en terneergeslagen. Hij bezocht dag aan dag in zijn eenzaamheid de stille oevers van de rivier, hij dwaalde rond onder een donkere, bedekte hemel en deed de verzuchtingen en de weeklachten horen van een zwaar geschokte ziel. Hij zocht troost bij God, de Bijbel en bij vrienden die beter

[43] Rom. 7:24

godsdienstig licht hadden dan hij. Zelfs leed zijn lichamelijke gezondheid er belangrijk onder en in zijn zwaarmoedige toestand moest soms midden in de nacht om doctor Simcott, een geneesheer van de stad, gezonden worden, omdat hij dan geloofde op het punt te zijn van te sterven. Eindelijk werd het vrede in zijn binnenste.

Een allerbelangrijkste zaak was er dus met Oliver geschied gedurende de negen of tien jaren van onbekendheid en afzondering, die er verliepen tussen zijn huwelijk en zijn verkiezing tot lid van het parlement. Milton, die hem goed gekend heeft, zegt ons van hem: 'Hij was opgewassen en had zich ontwikkeld in de stille kring van het huiselijk leven, terwijl hij allengs in zijn hart een vast vertrouwen kweekte in God en een grootheid van ziel, die hem uitmuntend voorbereidden tot de gewichtige tijden die komen zouden en waarvan de voorbeduidende tekenen zich reeds vertoonden.[44] Hoewel van rijpe ouderdom, was hij zich nog altijd tot het huiselijke en ambteloze leven blijven bepalen, maar zijn belangstelling in de zuivere godsdienst en het onberispelijke van zijn leven, onderscheidde hem van allen die hem omringden.'[45]

Cromwell was van toen aan een waar christen. Hij was door God geroepen tot de kennis van Jezus Christus en zijn Geest was verlicht en zijn hart vernieuwd geworden, door het goddelijk woord. Hij had uit grond van zijn ziel beantwoord aan de goddelijke roeping, die zo vele mensen verachten of ten minste in de wind slaan en had de genade, die hem werd aangeboden, met een vaste onwankelbare wil aangenomen. Hij had geloofd in de naam van de Heere en in het bloed van Jezus Christus. Hij was van de straf van de zonde verlost geworden, en ook van de heerschappij van het kwaad. Een nieuwe geboorte had hem een nieuw leven ingestort. Hij had vrede met

[44] Domi in occulto creverat , et ad summa quaeque tempora fiduciam Deo fretam et ingentem animum tacito pectore aluerat (Defensio secunda).
[45] Religionis cultu purioris et integritate vitae cognitus (ibidem).

God, over hem was de Geest van de aanneming gekomen en hem was de toenadering tot de troon van de genade licht geworden. Van nu aan werd hij een man van het gebed en dat is hij zijn gehele leven door gebleven. Hij heeft biddend geleefd en is biddend gestorven. Hij had niet God

eerst liefgehad, maar God had hem liefgehad en hij had in die liefde geloofd. Hij had niet gedaan zoals dezulken, die, door de wereld als haar slaven rond gevoerd, steeds het ogenblik van hun bekering verschuiven en die zich daarmee aan de grootste zonde en aan de grootste dwaasheid tevens schuldig maken:

> 'Rusticus expectat dum defluat amnis,
> At ille labitur et labetur in omne volubilis aevum.'

Cromwell had de betekenis verstaan van de woorden dat 'de geweldigers het koninkrijk nemen met geweld,' en met al de geestkracht van een ziel die door de Heilige Geest herboren is, had hij het koninkrijk van de hemelen geweld aangedaan.[46] Cromwell was een oprecht christen en hij is het geweest ten einde toe.

'In die jaren,' zo zegt een geschiedschrijver, 'moet men plaatsen wat Oliver met onuitsprekelijke blijdschap zijn bekering noemde, zijn verlossing van de eeuwige dood. Gewichtig tijdstip zeker voor de mens eigenlijk gesproken het enige belangrijke! Oliver was van nu aan een christen, niet alleen op de zondag, maar alle dagen en aan alle plaatsen en onder alle omstandigheden."[47]

Oliver woonde ook met belangstelling de preken van de puriteinse leraars bij, en het waren ook de puriteinen onder de heren en de adel van de omtrek, die hij zich tot vrienden verkoos. Hij sloot zich aan

[46] Math. 11:12
[47] Carlyle, Letters and Speeches, I, 68.

John Hampden, John Pym, Lord Brooke, Lord Say en Lord Montague aan. Bijna alles wat destijds ernstig dacht in Engeland, was ook puriteins. Oliver blonk onder hen uit door zijn zedigheid, godsdienstigheid, nauwgezetheid van geweten en de ijver waarmee hij er naar streefde om 'zijn roeping en verkiezing vast te maken.'[48] de betrekking met zijn vrienden was zeer hartelijk. Men heeft in hem een geneigdheid tot scherts en boerterijen berispt. Echter, men herinnere zich dat deze karaktertrek menigmaal wordt aangetroffen, bij mensen, die tevens de beste christenen en de godsdienstig ernstigst gestemde gemoederen zijn. Het is een zwakheid waarvan men zich uiterst moeilijk kan losmaken. Men heeft enkele geestigheden en kwinkslagen, die op rekening van Cromwell gesteld worden, sterk vergroot en er toen hoofdpunten van beschuldiging tegen zijn godsdienstigheid van gemaakt. Sommigen van die anekdoten, als zij namelijk echt zijn, zouden alleen bewijzen dat Oliver nu en dan ontrouw heeft kunnen zijn aan zijn beginselen en zich te gemakkelijk tot scherts en vrolijkheid bewegen liet, waartoe hij trouwens van natuur geneigdheid had.

Men mag werkelijk dezulken, die hem hier met zoveel gestrengheid beoordelen, deze woorden toevoegen van de heer: 'Die van ulieden zonder zonde is, werpe eerst de steen op hem .'[49] 'Als twee of drie toevallige uitdrukkingen omtrent iemands karakter beslissen moeten,' zegt doctor Harris 'hoedanig ook anders zijn gewone manier van spreken en zijn gedrag moge zijn, ongelukkig dan hij die zichzelf deugdzaam mocht achten!' men moet misplaatste scherts veroordelen. Maar te zelfder tijd moet men zich te binnen brengen, dat nooit een vorst, uit koninklijk bloed gesproten, zich bij belangrijke gelegenheden meer beijveren kon om zijn waardigheid te bewaren, dan dit met de Protector het geval was. Hij bezat van

[48] 2 Petr. 1:10
[49] Joh. 8:7

zijn jeugd aan de waren ernst van het hart. Hij wijdde zich met geestdrift aan de werken van de christelijke Godsvrucht. 'Gasthuizen te bouwen,' zo schreef hij wat later (11 januari 1636) aan een van zijn vrienden, de heer Storie 'gasthuizen te bouwen, is voorzien in de behoeften van het lichaam, stenen tempelen te stichten, geldt voor een werk van de Godsvrucht, maar geestelijk voedsel te verschaffen, geestelijke tempels op te bouwen, ziedaar de ware liefdadigheid. De ware vroomheid.'[50]

De omstandigheden kregen toen meer en meer voor Engeland een ernstig aanzien, en wolken van donkerheid begonnen zich over het volk en rondom de troon samen te pakken. Men had de troonbestijging van Charles I met genoegen tegemoet gezien. Hij was iemand van reine zeden. Wat mocht men al niet verwachten van een prins van nauwelijks vijf en twintig jaar oud? Maar toen de koning aan Engeland in Henriette van Frankrijk een koningin gaf, die door haar rooms geloof onder de invloed stond van de paus, verkoelde de genegenheid die men voor hem gevoeld had onmiddellijk. Het was ook niet zonder reden. Het huwelijkscontract, dat onder de ogen van de opperkerkvoogd was opgesteld geworden, hield onderscheidene bepalingen in die voor het roomse geloof voordelig waren. Henriette kwam naar Londen als gehoorzame kwekelinge van zus Magdalena van st. Joseph, een karmelieter non, en onder geleide van vader Berulli, vergezeld van twaalf priesters van de congregatie de l' Oratoire. En toen deze naar Frankrijk waren teruggezonden, werden zij door twaalf vaders kapucijnen vervangen. Henriette, die niet tevergeefs haar opvoeding aan het

[50] Carlyle, I, 186, in het oorspronkelijke is deze brief getekend van januari 1635, maar men moet zich hier herinneren dat het jaar op dat moment in Engeland niet begon voor 25 maart, wat toen nieuwjaarsdag was. Deze gewoonte bleef in Engeland stand houden tot in 1752. Wij geven de dagtekeningen volgens de nieuwe stijl aan om alle verwarring te voorkomen. Daarom zijn de laatste drie maanden van 1635, oude stijl, de eerste drie maanden van 1636, nieuwe stijl.

Franse hof ontvangen had, trachtte al dadelijk alles te doen buigen voor haar godsdienst en haar wil en haar geestelijken verlangden hun eredienst met allen mogelijke luister te vieren. De koningin was ook de intrige niet vreemd en men kon gemakkelijk merken dat het bloed van de Medicis haar door de aders vloeide. Voornamelijk was het na de dood van Buckingham (23 augustus 1628)[51] dat Henriette van Frankrijk zich van de gehechtheid van haar gemaal poogde te bedienen om over het land te heersen en dat de ijverigste rooms-katholieken, die in het kabinet van de koningin toegelaten werden, daar de invloed kwamen zoeken, die zij behoefden om hun ontwerpen ten uitvoer te leggen. De storm pakte samen en de horizon van Engeland kreeg met elke dag een donkerder aanzien.

Echter, terwijl het pausdom zich zo opnieuw te Londen aan het hof vertoonde, bestraalde het Evangelie met zijn heldere licht het huis van Oliver, die geheel leefde voor zijn vee, zijn velden, zijn kinderen, de belangen van zijn naburen, maar bovenal voor de gezette naleving van de geboden Gods. Zaligheid was geschied aan zijn huis en hij liet zijn licht schijnen voor de mensen. Hij bezat een nauwgezet geweten en wij willen daarvan één' trek ten voorbeeld aanhalen, die ons bewijst hoe streng zedelijk zijn levenswijze was. Na zijn bekering van hart was Oliver gedachtig aan het woord van Zacheüs tot Jezus, in het ogenblik dat de Heere de voet zette op de drempel van zijn huis: 'Heere, indien ik iemand iets door bedrog ontvreemd heb, dat geef ik vierdubbel weder'.[52] Cromwell had zich niets door bedrog toegeëigend, maar, zoals andere mensen naar de wereld, had hij enig geld gewonnen met het spel. Hij gaf het terug, daar hij met reden dacht dat het zonde zijn zou het te behouden. Dit geld beliep nog al een aanzienlijke som voor die tijden, te weten in één geval 80 pond (960 gulden) en in een ander 120 pond (1440

[51] Hij werd door Felton met een messteek vermoord. Vert.
[52] Luk. 19:8

gulden). Hij bezat slechts een matig fortuin en zijn huisgezin had zich vermeerderd, maar deze omstandigheden bleven geheel buiten invloed op zijn besluit. Zijn godsdienst bestond niet in woorden, maar in werken. Zodra maar zijn geweten sprak, gaf hij aan de waarschuwende stem gehoor, hoe grote opoffering hem dat ook kosten moest. Hij herinnerde zich gestadig deze uitspraak van de Heere, waarmee hij zijn leven in overeenstemming bracht, 'Niet een iegelijk, die tot Mij zegt: Heere, Heere zal ingaan in het koninkrijk van de hemelen, maar die daar doet de wil Mijns Vaders Die in de hemelen is.'[53]

[53] Math. 7:21

III

De parlementaire loopbaan van Cromwell

Aangezien er op 29 januari 1628 een nieuw parlement was samengeroepen, werd Cromwell voor Huntingdon tot lid daarvan gekozen en nam hij als zodanig op 17 maart zitting. Zijn vader was insgelijks in zijn jongere jaren voor die stad afgevaardigde geweest in het huis van de gemeenten. Na een schorsing van drie maanden, vergaderde het parlement opnieuw op 20 januari 1629. Toen nu het Lagerhuis zich op 11 februari in comité generaal verenigde om over punten van godsdienst te beraadslagen, voerde een van de nieuwe leden, Oliver, toen dertig jaar oud, voor het eerst het woord. Aller oog vestigde zich op hem en de vergadering hoorde hem aandachtig aan. Zijn kleding, die zeer eenvoudig was, scheen door een onhandige boerse kleermaker vervaardigd te zijn, zijn linnen was niet al te helder, zijn halskraag ouderwets, zijn hoed zonder boordsel, zijn degen was hem als aan de dij vastgeplakt, zijn gelaat was dik en rood, zijn stem scherp en wanluidend. Maar wat hij sprak vol gloed en leven, zijn gestalte was middelmatig van lengte, maar

fors en goed evenwichtig. Hij had een mannelijk voorkomen, een levendig oog en een strenge blik.[54]

Sommige geestelijken onderscheidden zich destijds door hun ijver om in de kerk de koninklijke macht en de leerstellingen van het pausdom de overhand te doen verkrijgen. Cromwell beklaagde er zich over, dat de bisschoppen het prediken van het 'platte papisme' toelieten en zelfs aanbevolen. 'Als het er zo mee gelegen is,' riep hij uit, 'wat hebben wij dan te wachten?' Wat hebben we te wachten? ... Vroeg Oliver Cromwell. Dit was inderdaad de grote vraag. De zeventiende eeuw wilde het pausdom herstellen, en het eerste woord van het jeugdig lid van het huis van de gemeenten was tegen het pausdom gericht. In dat ogenblik plantte hij het baken, dat bestemd was om de weg aan te wijzen, die hij tot aan zijn dood toe volgen zou. David Hume zélf, die hem zo vijandig is, werd erdoor getroffen dat de eerste openlijke verklaring van Oliver zo merkwaardig met zijn daarop volgende gedrag overeenstemde. Cromwells karakter was, om het zo te noemen, de vrucht van één enkele, welgeslaagde vorming. Van het begin van zijn leven tot aan het einde, had hij slechts één enig denkbeeld voor ogen, dat hij ook op de daken predikte.[55] Deze zo vastberaden, zo rondborstige man heeft men toch tot een huichelaar willen maken! … Nooit heeft de geschiedenis een dwazer misslag begaan.

Men bleef zich evenwel in die ogenblikken niet verder bezig houden met de buitensporige leerstellingen van de halve roomsgezinde Mainwaring, Sibthorp en Montague, die de bisschop van Winchester in bescherming had genomen. Een andere zaak was er, die de oorzaak van de ontbinding van dit parlement stond te worden. De koning namelijk vroeg de vaststelling van de belasting van het dus

[54] Memoirs of Sir Philip Warwick, 247. Londen, 1701.
[55] Luk. 12:3

genoemde tonnen- en pondgeld voor de gehele tijd van zijn regering, hetwelk het huis weigerde. Firch, de voorzitter (speaker) van het huis en tevens een van Charless hovelingen, wilde nu, volgens de bevelen van zijn meester, het parlement terstond schorsen. Maar sommige leden, waaronder Holles, verzetten zich daartegen en noodzaakten de 'speaker,' in weerwil van alles wat hij tot het tegendeel in het werk stelde, de voorzittersstoel te blijven bezetten. De koning deed nu de deurwaarder van het huis gelasten om zich met zijn staf te verwijderen, waardoor de beraadslagingen van zelf zouden zijn opgeheven geworden. Echter, de deurwaarder werd evenzeer belet heen te gaan, als dit met de voorzitter het geval was geweest.

In dezelfde tijd maakte men zich meester van de sleutels van de zaal en sloot de deuren dicht. Weldra werd er nu geklopt. 'Maak open,' klonk het buiten, 'het is een boodschap in naam van de koning.' maar het was vruchteloos. De zaal bleef gesloten. Daarop deed de koning, buiten zichzelf van gramschap, de kapitein van de garde komen en beval hem de deur open te breken. Maar terwijl dit alles voorviel had het huis drie besluiten genomen. Het eerste besluit was tegen het arminianisme gericht en het tweede tegen het pausdom. Er openbaarde zich destijds een overhelling tot deze beide dwalingen bij een gedeelte van de anglicaanse geestelijkheid. Het zijn dwalingen, die inderdaad een grote verwantschap hebben, beiden toch huldigen de voorrang van het menselijk element: te weten de eerst gemelde met opzicht tot de leer en de andere ten aanzien van het bestuur van de kerk. Bij haar laatste besluit verklaarde de vergadering alle invordering van de gevraagde belasting van pond en tonnegeld voor onwettig en stelde zij eenieder die haar innen of betalen mocht, schuldig aan hoog verraad. Toen dan nu de kapitein van 's konings wege aan de zaal kwam, vond hij er niemand meer. Het huis had zijn zittingen geschorst, in overeenstemming met de bevelen door Charles gegeven. De koning begaf zich alsnu op 10

maart naar het Hogerhuis en sprak daar de ontbinding uit van het parlement, waarbij hij zich over het gedrag van het huis van de gemeenten beklaagde en vooral over sommige 'boze slangen, die hij wel zou weten te straffen.' werkelijk werden Rolles, Sir John Elliott, William Strode anderen beboet en in hechtenis gesteld. Gedurende elf jaren had toen geen nieuwe samenroeping van het parlement plaats. Cromwell keerde dan ook naar Huntingdon terug. Hij komt bij de gemelde parlementaire debatten niet voor. Echter, uit de boezem van zijn familie sprong niettemin eerlang de vonk voort, die een geweldigen brand moest veroorzaken.

Een van zijn tantes, Elizabeth Cromwell, was gehuwd geweest met William Hampden, van Great Kimble, in Buckinghamshire. Zij was toen weduwe en had twee zonen, John en Richard. John was een zachtzinnig en beminnelijk mens, die weinig sprak en graag toehoorde, maar die onder deze bedaardheid en eenvoudigheid een vaste wil en stoutmoedigheid verborg. Deze neef van Oliver was het, die het teken geven zou om aan de willekeur van Charles het hoofd te bieden. Men had hem twintig shilling gevraagd, voor zijn aandeel in de belasting, die de gemeenten verboden hadden te betalen, hij weigerde bescheiden maar stellig en beriep zich op de rechterlijke uitspraak. De rechters, die in dit geval liever geen beslissing genomen hadden, waren acht tegen vier om hem te veroordelen.[56] Maar het volk stelde John Hampden in het gelijk en zijn naam werd van nu aan dierbaar aan alle welgeplaatste harten in Engeland. Zo was het dan het bloed van de Cromwells, dat met Charles de strijd begon.

[56] Lingard , Hist. of Engl., meent op verkeerde wijze dat vijf rechters ter gunste van Hampden beslist hebben. Deze dwaling zal daaruit ontstaan zijn, dat twee gunstige adviezen van dezelfde rechter, George Grook, voorkomen in het geding. Vert.

In 1631 had Oliver Huntingdon met der woon verlaten en zich eerst te st. Ives en sindsdien te Ely gevestigd. In laatstgemelde plaats woonde hij, terwijl hij zich steeds met landbouw bezig hield, toen hij de brief schreef die wij aangehaald hebben en waarin hij bij voorraad doet zien, wat verder het doorgaande karakter van zijn leven zou uitmaken, omdat hij zich gereed verklaart om voor de zaak van God te handelen en te doen. Handelen en lijden zijn de beide hoofdzaken van elk apostelschap, en een apostelschap, een gewichtige zending, is de loopbaan van Oliver geweest. Het is onmogelijk om niet in de schrijver van gezegde brief aan mevrouw St. John een oprechte, godvruchtige ziel te erkennen. Misschien evenwel komt de eenvoudige gehoorzaamheid aan het woord van God, die de kenmerkende trek van het praktisch leven van de christen zijn moet, daarin niet genoeg uit en ontmoet men in stede daarvan een overhelling, min of meer, naar het mystieke. Maar Cromwell, werd helderder en eenvoudiger in zijn christendom, naar gelang hij daarin vorderingen maakte.

De beroering nam toe in Engeland. Charles trachtte koning te zijn zonder het parlement en zocht de kracht om zijn rijk te regeren dáárin, dat hij zich meer of minder nauw met Frankrijk en Spanje verbond. Zijn ministers brachten hem tot geweldige maatregelen, en eerlang sloten zij zich, met het doel om hun invloed te versterken, aan een buitensporig overdrijvende geestelijkheid aan. Laud, de aartsbisschop van Canterbury en primaat van Engeland, aan wie Rome de kardinaalshoed had aangeboden, herstelde verschillende gebruiken en plechtigheden van het pausdom. In plaats van de Avondmaalstafel zag men een altaar verschijnen, dat aan het oostelijk einde van de kerk werd opgericht en waartoe men met verscheidene trappen moest opklimmen. Ook werd het crucifix, de schilderijen en de waskaarsen weer ingevoerd en de priesters, die

rijke kerkgewaden droegen, bogen zich opnieuw voor het altaar, geheel op roomse manier.[57]

De middelklasse geraakte hierover in beweging. Men vormde verenigingen om de zaak van het Evangelie te ondersteunen, en men bracht gelden samen, om naar verschillende plaatsen predikers te kunnen zenden, die Jezus Christus verkondigen, maar tegelijkertijd de roomse bijgelovigheden bestrijden moesten, aan welke Laud de natie onderwerpen wilde. Enige evangelische christenen van Londen, onder welke zich de heer Storie, een vriend van Cromwell, bevond, voorzagen onder andere in het onderhoud van een van die predikers te st. Des, doctor Wells namelijk, 'een dapper, ijverig en bekwaam man,' zoals Cromwell van hem zei, (in een brief aan de heer Storie, van 11 januari 1636), 'en die niet minder is dan enig ander leraar die ik ken in Engeland.' de gesprekken zowel als de prediking van deze doctor Wells deden Cromwell en de zijnen op het pad van de ware Godsvrucht vorderingen maken. 'Sinds zijn komst,' schreef laatstgenoemde, 'heeft de Heere door hem onder ons veel goed gedaan.'

Weinig tijds daarna verspreidde zich het gerucht van de wrede vervolgingen die de tegenstanders van Laud te verduren hadden over geheel Engeland. Zij werden aan de kaak gesteld, zo luidde naar waarheid dat gerucht. Men sneed hun de oren af, men legde hen zware boete op en men veroordeelde hen tot levenslange gevangenis. Maar de vervolgde christenen ondergingen al dat lijden met onwankelbare moed. Bij gelegenheid van een van die terechtstellingen, wanneer de beul de dicht opeengedrongen

[57] De dochter van de hertog van Devonshire ging over tot het roomse geloof, en toen Laud haar vroeg wat voor reden ze daarvoor gehad had, antwoordde ze: 'Ik ben altijd bang voor dwang. En aangezien ik zie dat de aartsbisschop Laud en zeer veel anderen de weg inslaan naar Rome, heb ik mij gehaast om daar vóór u allen te komen.' (Guizot, Hist. de la Rev. d'Anglet). Vert.

menigte wilde uiteendrijven, sprak de martelaar: 'Doe het niet, zij moeten óók leren lijden.' Degene die dit zei, voorzag al het kwaad dat Charles over zijn volk brengen zou.

Doctor Leighton, de vader van de beroemde aartsbisschop van deze naam, gaf een geschrift uit onder de titel: 'Appeal to the parliament, or Zion's plea against prelacy.' hij werd voor dit vergrijp veroordeeld tot het betalen van een boete van 10.000 (120.000 gulden), voorts om te Westminster aan de schandpaal geplaatst, publiek gegeseld, de oren afgesneden en de neus opengespleten te worden en om op de wangen met een gloeiend ijzer een brandmerk te ontvangen, met de letters S.S. 'Sower of Sedition' (oproerzaaier). Dit vonnis werd in al zijn gestrengheid uitgevoerd.

Prynne, een zeer merkwaardige man, was advocaat van Lincoln's Inn (Londen). De eerste misdaad die men hem te last legde en waarvoor hem de oren afgesneden werden, bestond daarin dat hij een boek geschreven had tegen het toneel en de maskeraden, getiteld: Histrio-Mastix (gesel van de potsenmakers). De koning en de koningin hielden veel van dans en maskeraden en Henriette van Frankrijk liet zich meermalen toejuichen, bij gelegenheid van toneelvertoningen aan het hof. Prynne dan werd door land van de misdaad van gekwetste majesteit beschuldigd. Zijn tweede vergrijp was een geschrift tegen de bisschoppen. Daar men hem krachtens het eerste vonnis reeds de oren afgesneden had, werden hem nu nog letterlijk de overgeblevene stompen ontnomen. 'Ik dacht,' zo riep Lord men, de opperrechter, met gemaakte verwondering uit, 'dat de heer Prynne geen oren meer had.' 'Mylord' antwoordde hem Prynne, 'alles wat ik van God wens en uw Lordship neme mij dit niet euvel, is dat Hij u oren geve om mij te verstaan.' rechter doof bleef, dan leenden Oliver en lieden uit het volk daarentegen wel het oor vernemen van die verschrikkelijke zaken gevoelden onuitsprekelijke wijze geschokt.

Wanneer doctor Bastwick het schavot zou beklimmen waarheen hij gebracht was om mede verminkt te worden, drong zijn vrouw tot hem door en terwijl zij de opren kuste die hij stond te verliezen, zei zij tot haar man, die haar vermaande om toch bedaard te zijn: 'Vaarwel, mijn vriend, wees getroost: ik ben zeer bedaard.' de verzamelde menigte die hiervan getuige was, deed door luide toejuichingen van haar deelneming blijken.

Toen hij afklom van het schavot, nam Bastwick de met bloed doorweekte spons uit het oor en zei, terwijl hij die aan het volk vertoonde: 'Geloofd zij mijn God, die mij heeft waardig gekeurd om voor hem te lijden en mij daartoe gesterkt heeft door zijn kracht. Ik heb, wel is waar, enige druppels bloed verloren, maar ik ben bereid al mijn bloed te vergieten, om de waarheid Gods en de eer van mijn koning, tegen de aanmatigingen van de pausgezinden staande te houden. Geprezen zij God en lang leve de koning!'[58]

Aan de heer Burton, een puriteinse leraar, werd gevraagd, toen men hem op het schavot had gebracht of de kaak (de schandpaal waaraan hij moest ten toon staan) niet te zwaar was voor zijn hals en zijn schouders. 'Het is het juk van Christus,' sprak hij, 'hoe zou dat zwaar kunnen zijn? Christus draagt er het zwaarste eind van en op mij komt het lichtste, en zo mijn gedeelte nog te zwaar mocht wezen, zou Christus ook dát dragen. De Heere is een goede meester en hij verdient dat men voor hem lijden zal. Indien al de wereld zijn goedheid kende en zijn aangenaamheid gesmaakt had, zou ook al de wereld hem dienen.'[59]

Dusdanig waren de handelingen van Charles I. De ziel van Oliver werd daardoor met angst en bekommering vervuld. In Schotland was het kwaad mede zeer groot. Charles wilde daar het

[58] Prynne's New Discovery, bl. 63.
[59] State Trials, 111, 748-752.

presbyterianisme verdringen en er het prelaatschap van Laud invoeren, om er vervolgens het pausdom te herstellen. Op 23 juli 1637 zou het misboek, hoewel dan onder een andere glimp, plechtig in de hoofdkerk van st. Giles, in Edinburg, voor het eerst gebruikt worden. Reeds begon de deken, gekleed in zijn koorhemd, de dienst van de dag te lezen, toen er een geweldige opschudding ontstond. Het gevolg was dat de Schotten trouw zwoeren aan hun oude instellingen, het bekende 'Covenant' ondertekenden en de wapenen opvatten om het te verdedigen.[60] Terwijl de Schotse legers optrokken tegen Charles, trokken zij met van de daad tegen Rome te velde. Zij waren, even als in Duitsland Gustaaf Adolf en zijn strijders, 'zacht als lammeren en geducht als leeuwen.' Schotland was destijds de voorhoede van het protestantisme. Aangezien het Engelse leger geweigerd had tegen de Schotten te vechten, moest de koning er wel weer toe komen, om een nieuw parlement samen te roepen, hetwelk, tot overgrote vreugde van het volk, op 13 april 1640 vergaderde. Cromwell werd voor Cambridge gekozen.

Deze vergadering nam nadrukkelijke maatregelen tegen de bewerkers van de ongelukken van de natie. Maandag 10 mei 1641 tekende de koning, als gevolg daarvan, het doodvonnis van zijn oude minister Strafford en de volgenden woensdag had de terechtstelling plaats. 'Vertrouwt niet op prinsen, op des mensen kind, bij' hetwelk geen heil is!'[61] riep Strafford met ten hemel geheven handen uit, toen men hem kwam berichten dat de koning in zijn veroordeling. Had toegestemd. Oliver komt bij deze handelingen van het parlement opnieuw niet voor.

Charles begaf zich in de maand augustus van hetzelfde jaar naar Schotland en legde er zich nu bepaald op toe, om de liefde te winnen

[60] Over het 'Covenant' (verbond) en de gebeurtenissen daarmede in verband, leze men van de schrijver: 'Duitsland Engeland en Schotland,' het 6e hoofdstuk. Vert.
[61] Psalm 146:3

van het Schotse volk, dat zich steeds door trouw zozeer onderscheiden heeft. Men zag hem geduldig de lange preken van de presbyterianen aanhoren en aan hun veelvuldige bid, stonden deelnemen, maar men ontdekte ook weldra, dat er onder het schaapskleed een grijpende wolf verborgen was.[62] Men vernam dat de koning heimelijk er op uit was, om bewijsstukken meester te worden, door middel van welke hij hoopte zijn tegenstanders in de beide koninkrijken te doen vallen. Hij wenste bewijzen in handen te krijgen van de briefwisseling, die er moest hebben plaats gehad tussen het Engelse parlement en de Schotse Covenanters, en dan dacht hij de voor hem geduchtste mannen van beide naties te doen vonnissen, als schuldig aan hoog verraad. Van toen aan zag men in, dat Charles Iemand was zonder trouw en dat een mannelijke tegenstand alléén Engeland redden kon.

Een vreselijke gebeurtenis moest de hoofden van het volk nog te meer hiervan overtuigen. Te midden van het algemene wantrouwen en van de toenemende beroering werd de late november 1641 te Londen plotseling een verschrikkelijk nieuws bekend. De Ieren, die zich dekten met de naam van de koningin en die van de koning en in de een hand een lastbrief vertoonden, die zij voorgaven van Charles I ontvangen te hebben, terwijl zij in de andere de brandtoorts of de degen droegen, richtten alom een ontzettende verwoesting aan. Het complot, dat in stilte gesmeed was, brak op eenmaal in gruwelijke moorddaden uit. Overal, in Londen, in de. Provincies, in Edinburg deed men daarvan het droevig verhaal en schrik verspreidde zich onder de protestanten van Groot-Brittannië.

De gemoedelijkst gestemde leden van het huis van de gemeenten sloegen terstond een remonstrantie aan de koning voor, want de natie was aangerand geworden, in hetgeen zij het dierbaarst bezat.

[62] Math. 7:15

Deze remonstrantie ging te middernacht, op 22 november 1641, met een meerderheid van elf stemmen door. 'Indien zij niet ware doorgegaan,' sprak Oliver, bij het verlaten van de zaal, 'zou ik al mijn goederen verkocht hebben en mij hebben gaan vestigen in Nieuw-Engeland'.[63] Cromwell ging niet naar Amerika, maar de beginselen die hij voorstond werden derwaarts overgebracht en schiepen er die machtigen staat, die hoewel aanvankelijk niet meer dan een onbeduidende kiem, snel in wasdom toenam en tot een grote boom is geworden. De bloeiende republiek van Noord-Amerika stelt ons een omvalt Cromwell voor, wiens grote zielskrachten tot rijke ontwikkeling zijn gekomen.

Een ander dan Cromwell had zich van Londen te verwijderen. Op 7 december werd aan het Lagerhuis een 'Bill' voorgesteld, uit kracht waarvan voortaan de organisatie van het leger en de benoeming van de bevelhebbers niet dan met overleg van het parlement zou kunnen geschieden. Deze 'Bill' trad wel enigszins in de rechten van het koningschap, en toch hing het behoud van de vrijheid en van het protestantisme in Engeland er van af. Terstond verlieten nu vele edelen hun landgoederen, om zich in Londen rondom de bedreigden troon te komen scharen. De mannen van het huis van de gemeenten, die kenbaar waren aan de wijze waarop zij het haar droegen, namelijk kort gesneden in de rondte van het hoofd, begroetten hen met de titel van cavaliers, en de edellieden gaven hun wederkerig de naam van rondhoofden, terwijl de onstuimige

[63] Reeds eerder had hij dit plan gehad. Immers in 1637 lagen acht schepen op de Theems gereed om landverhuizers naar Amerika over te brengen en aan boord van één daarvan bevonden zich Pym, Haslerig, Hamden en Cromwell, maar een bevel van honger hand belette hun vertrek (Neal II, 237). Wat een geheel andere loop hadden de zaken wellicht genomen als men deze schepen ongehinderd had laten zeilen! 'Dit bevel voor Cromwell om weer te ontschepen, is de ondergang van koningschap en republiek geweest,' zegt Byron (Preface of Marino Fidiero). Vert.

ontmoetingen van de rondhoofden en cavaliers onophoudelijk de rust van de hoofdstad stoorden. De intrede van het volgende jaar was elks gemoed met vrees vervuld, in afwachting van de dingen die te gebeuren stonden.

Op 3 januari 1642 begon Charles de aanval. Hij vorderde van het Lagerhuis dat hem vijf van de invloedrijkste leden zouden uitgeleverd worden, namelijk Hampden, Pym, Holles, Haslerig en Strode. De volgende dag werd aangekondigd, dat de koning naar het huis van de gemeenten in aantocht was, onder geleide van drie á vier honderd gewapende manschappen. Bij zijn binnenkomen stonden al de leden op en ontdekten het hoofd. 'Voor zoveel ik zie,' sprak hij, terwijl hij de blik over de vergadering gaan liet, 'zijn de vogels gevlogen. Maar u zult ze mij zenden, anders zal ik wel middel vinden om ze in de kooi te krijgen'. 'Privilege! Privilege!' werd ei geroepen, toen de koning de zaal verliet. Weldra vernam Charles dat het volk, de soldaten en ook de schuitenvoerders van de Theems zich gereedmaakten, om de vijf leden tegen wie hij beschuldiging had ingebracht, in plechtige optocht naar Westminster terug te brengen. 'Wat!' riep hij uit, 'verlaten die waterrotten mij ook al!' werkelijk rekende Charles van de gehele bevolking van Londen het meest op deze schuitenvoerders. Daar dan zijn 'Coup d'État' mislukt was, verliet hij op 10 januari 1642 het paleis van Whitehall.

Nu begon de omwenteling, het parlement geraakte in openlijke strijd met de koning. De omverwerping van de troon lag noodzakelijk in die stap, en toch was die stap onvermijdelijk. Het behoud van de vrijheid en van de godsdienst van Engeland, was alleen tegen die prijs verkrijgbaar. Men heeft het gezegd en ik wens het hier te herhalen dat de Engelse revolutie, door de onwettigheid van het absoluut gezag te proclameren, niets nieuws heeft gedaan.

Inderdaad de revolutie was wettig. 'Indien de leenroerige[64] aristocratie,' zo is al verder aangemerkt geworden, 'deel heeft gehad aan de ontwikkeling van de naties, dan was het door haar worsteling tegen de geweldenarij van de vorsten, door gebruik te maken van het recht van tegenstand, door de grondbeginselen van de vrijheid te handhaven'.[65] Welnu, de gemeenten, de middelklassen deden in de zeventiende eeuw anders niet, dan hetgeen de aristocratie vroeger gedaan had.

Cromwell was destijds tweeënveertig jaar oud en vader van zes kinderen: Oliver, Richard en Remy, Bridget, Elizabeth en Mary. Hij leefde rustig en stil, Zoals vele andere christenen, goede protestanten en trouwe burgers, die net als hij nooit aan de wapenhandel gedacht hadden. Maar andere tijden vereisten andere maatregelen., dagelijks werden deze mensen, die zo grote liefde bezaten voor hun vaderland, in Londen en op het land, onder hun stil huiselijk dak, verontrust, door de berichten van de moord van de protestanten in Ierland, van de klaarblijkelijke medeschuldigheid van de koning, van zijn trouweloze misleidingen, zijn gevreesde ontwerpen, de wrede straffen die men verschillenden van hun broeders in het geloof deed ondergaan, van het openbare pausdom van de koningin, van het op verborgen wijze rooms zijn van de koning, van de vervolgingen in Schotland, van het naar buiten het land vluchten van de vroomste christenen uit het koninkrijk en van zovele andere verschijnselen en voorvallen, die niet minder geschikt waren om bekommering te wekken.

En toen, wanneer alles scheen aan te kondigen, dat de protestantse christenen van Engeland weldra door het pausdom onderdrukt of voor het geweld van het zwaard bezweken zouden zijn, maakten die

[64] Afkomstig en afhankelijk van een leenheer.
[65] Guizot, Histoire de la Révolution d'Angleterre, Voorwoord bl. XI.

gemoedelijke mannen zich op en bepaalden in het Lagerhuis de koning er bij, dat hij niet langer de verwachting zij lier onderdanen te leur mocht stellen. En wanneer zij nu zagen dat de vorst voor hun bede doof bleef en troepen samenbracht om het parlement te dwingen en dat hij ook reeds enkele zegepralen behaald had, namen zij, gedreven door een geest van trouw en zelfopoffering, het besluit, om met Gods hulp Engeland en de kerk te redden, en wij zien hen hun huisgezinnen verlaten en, zonder te achten op de gevaren waaraan zij zich gingen blootstellen, als soldaat de wapenen opvatten.

Oliver zei thans zijn parlementaire loopbaan vaarwel, om zich te wijden aan een andere roeping, die van nu aan noodzakelijker scheen. De yeoman[66] van Huntingdon, die in het huis van de gemeenten van zijn welsprekendheid proeven had gegeven, zou nog veelmeer het leger verbazen door zijn moed en door zijn genie. Zoals hij aanvankelijk moedig volksvertegenwoordiger was geweest, ging hij zich nu groot veldoverste betonen, om eindelijk een van de eerste staatsmannen te worden uit de nieuwere tijden.

Op 7 februari schonk Cromwell een aanzienlijke som uit zijn klein vermogen in £ 300 (3600 gulden) voor de zaak van het protestantisme en van Engeland. Daarop nam hij, te samen met zijn twee zonen, die twintig en zestien jaar oud waren, de wapenen op en bracht korten tijd daarna te Cambridge twee compagnies vrijwilligers bijeen. Het vertrek van zijn zonen, Oliver en Richard, moest wel tranen van droefheid doen wenen in de stille woning van de pachthoevenaar van Huntingdon. De moeder en de zusters konden zich slechts met moeite uit de armen van de moedige jongelui losmaken. Maar het ogenblik was gekomen, dat het vaderland de duurste offers vroeg. Dat vaderland moest uit slavernij

[66] Yeoman is de naam voor de welgestelde landbouwerstand in Engeland. Vert.

gered worden. Men had toch geen keus anders dan of het hoofd uit te strekken op het blok, of het te buigen onder het juk van de paus. Cromwell was de vader van een gelukkig huisgezin, hij bezat een teergeliefde vrouw en een goede, brave moeder en voor hein waren de jaren van de jeugdige eerzucht voorbij, en toch werd hij soldaat. 'U hebt mijn geld gehad,' zei hij met edele eenvoudigheid, 'thans ben ik gereed om, met de hulp van God, mijn bloed te storten, en de mijnen desgelijks'. Zeventien jaar lang, dat is van dit ogenblik tot aan zijn dood, waren nu al zijn gedachten en ontwerpen, hoe die ook beoordeeld werden, in het belang van het protestantisme en van de vrijheid van zijn volk.

Dit nu is het zedelijk oogpunt van waar men Cromwell moet beoordelen en dit is de grond geweest waaruit hij heeft gehandeld. Zijn gehele leven vindt hierin zijn opheldering, maar ook hierin alléén. Het was werkelijk geen onbetekenende zaak, dit soldaat worden van de vrijwilliger van Huntingdon. Er moest een grote taak vervuld worden, er was van niets minder sprake, dan om Engeland te vestigen op de dubbelen grondslag van het protestantisme en van de vrijheid. Daarvan hingen zijn verdere lotsbestemmingen af. En waar zou men de man vinden, groot genoeg om zo'n werk te ondernemen? Eenmaal was een lid van het Lagerhuis van zijn zitplaats opgestaan en had het huis op een enigszins ruwe, maar niettemin warme wijze toegesproken. Zijn uiterlijk tekende niets bijzonders en zijn kleding was wel allerminst geschikt om hem enige meerdere belangrijkheid bij te zetten. Lord Digby, die zich over de spreker verwonderde, boog zich heen over Hampden, om hem naar zijn naam te vragen. Hampden, een man van grote bekwaamheden en uitstekend oordeel en die, naar Baxter getuigt, 'door vrienden en vijanden tegelijkertijd erkend werd de voortreffelijkste burger van geheel Engeland te zijn, antwoordde met een glimlach: 'die slordige vriend, die u daar voor u ziet, spreekt maar zo ruwweg zoals het hem voor de mond komt, maar diezelfde slordige vriend zou, indien wij

(wat God verhoede!) Ooit met de koning moesten breken, zich de grootste man betonen van Engeland.'

Die 'slordige vriend' was Oliver Cromwell. Zij die, zoals zijn neef Hampden, met hem te voren bijzondere omgang hadden mogen hebben, waren reeds lang overtuigd geworden van de kracht van zijn wil en de omvang van zijn genie. Hier begon hij beiden voor de natie te ontwikkelen, door hetgeen hij deed als lid van het parlement. Weldra zou hij in zijn militaire loopbaan en op het veld van de politiek en diplomatie, zich aan de wereld doen kennen als de grootste man van zijn eeuw, maar tegelijkertijd ook als een christen, die onwankelbaar vaststond in zijn geloof.

IV

Scheuring tussen de koning en het parlement

De tijd was gekomen, wanneer een van de edelste overwinningen die de mensheid ooit behaalde, zou bevochten worden. De constitutionele vrijheid zou eens vooral voor de naties worden verkregen. Het zou niet zijn zonder vreselijke worstelstrijd en zonder grote opofferingen, want het is, helaas! Op die wijze alléén, dat de maatschappij een afdoende stap kan voorwaarts komen. Het despotisme, dat stond aangetast te worden, zou er zich toe gebracht zien, om een aanzienlijk, een groot slachtoffer te leveren. 'Charles,' zo zegt een royalistische schrijver, 'streed tevergeefs tegen de drang van de omstandigheden, zijn tijd was hem vooruit, het was zijn eigen natie niet alléén, die hem medesleepte, maar het was het gehele menselijk geslacht, hij wilde wat niet meer mogelijk was. De verworven vrijheid ging aanvankelijk verloren in een militair despotisme, dat haar echter ook van de anarchie verloste, maar

hoewel dan ontnomen aan de vaderen, werd zij aan de kinderen teruggegeven en bleef verder het eigendom van Engeland'.[67]

Op 22 augustus 1642, zes uur 's avonds, plantte de koning te Nottingham de koninklijken standaard en riep hij zijn onderdanen te wapen, maar de wind, die met geweldige kracht woei, wierp de vaandel neer.[68] In diezelfde tijd vormde de graaf van Essex, op weinige mijlen vandaar verwijderd, het leger van het parlement, en daarbij kreeg Cromwell de rang van kapitein.

Meteen hield hij wapenschouw over zijn compagnie en openbaarde reeds in het begin van zijn militaire loopbaan al dadelijk die rondborstigheid, die een van de kenmerkende trekken uitmaakt in zijn karakter. Hij wilde de kromme en slinkse paden van het parlement niet bewandelen, niet de koning bevechten en te zelfder tijd verzekeren, dat hij kwam om hem te verdedigen. Clarendon zelf bericht ons dit. 'Soldaten,' zo sprak Oliver zijn verzamelde compagnie toe, 'ik wil u niet misleiden, niet bedriegen met de ingewikkelde en dubbelzinnige bewoordingen van mijn lastbrief, waardoor ik geroepen word om te strijden voor de koning en voor het parlement'.[69] Cromwell dreef zijn rondborstigheid zelfs tot ruwheid, en dit is een gebrek dat men in hem ontmoet, veeleer dan sluw overleg. Hij had besloten om zonder onderscheid te bevechten wie zich hem tegen zou stellen, dit zegt hij ronduit. 'Indien bij geval,' zo voegde hij er bij, naar Clarendon ons meldt, 'de koning zich bij een vijandelijk corps bevinden mocht dat ik zou moeten aangrijpen, zou ik mijn pistool even goed lossen op hem als op iemand anders. Als uw geweten u niet veroorlooft hetzelfde te doen, moet u zich

[67] De Chateaubriand, Les quatres Stuarts.
[68] Deze banier droeg het opschrift: 'Geef de keizer wat des keizers is.' het ging met dat 'planten' slecht genoeg. Niemand herinnerde zich meer onder welke vormen dit vroeger was gebruikelijk geweest (Clarendon, I, 1127). Vert.
[69] Clarendon, Hist. Rebellion, het 10e boek.

niet onder mijn bevelen laten inschrijven'. Men heeft deze laatste woorden in twijfel getrokken, en zeker, Clarendon of liever zij aan wie hij dit bericht ontkende, hebben lichtelijk kunnen overdrijven wat Cromwell eigenlijk gezegd heeft. Echter, ook aannemende dat het verhaal geheel nauwkeurig gegeven werd, kan men in genoemde uitdrukking toch wel anders niet zien, dan een krachtige, nadrukkelijke wijze om te zeggen: 'misleidt uzelf niet, wij doen de koning de oorlog aan'.

Cromwell was niet alleen kapitein, zijn waakzaam oog was overal. Hij wist complotten te verijdelen en aan wankelmoedige en verdeelde gemoederen heilzame raad te geven. Een heer die hem kende, de heer Robert Barnard, een slecht protestant, was gunstig gestemd voor de partij van de koningsgezinden en sloot zich ook aan diegenen aan, die in verdachte bijeenkomsten samenkwamen. Oliver schreef hem op 23 januari 1643 een brief, waarin hij hem van goede raad diende en in welke brief wij een nieuwe proef ontmoeten van zijn rondborstigheid en van zijn gezond oordeel. 'Door beleefde inschikkelijkheid kunt u bedrogen worden,' zo schreef hij, 'door oprechtheid nooit. Ik wens dan van ganser harte, dat uw inzichten veranderen mogen en daarmee uwe handelingen. Ik wil anders niet dan de mensen beletten de scheuring nog groter te maken en kwaad te doen, ik wens niemand leed te berokkenen en vooral u niet: ik hoop ten minste dat u er mij, geen reden toe geven zult. Mocht u het doen, dan vergeve men mij hetgeen mijn plichten jegens de natie mij voorschrijven'.[70] Er ligt mannelijke vastheid in deze woorden, maar tevens ware christelijke liefde.

Oliver beijverde zich vooral om diegenen te beschermen, die om hun geloof te lijden hadden. In het graafschap Norfolk werden de landlieden van Hapton zeer verontrust door zekeren Brown omwille

[70] Carlyle, Letters and Speeches, I, 158.

van hun gehechtheid aan het Evangelie. Cromwell was goed bekend met de heer Thomas Knyvett van Ashwellthorpe, de heer van die plaats. Hij schreef hem terstond er over, de brief was van 27 juli 1646 getekend. 'Ik vraag uw bescherming,' zo heette het daar, 'voor uw arme en brave naburen, de inwoners van Hapton, die zich in beklagenswaardige omstandigheden bevinden, naar ik hoor en bedreigd worden om nog meer mishandeld te worden, door zekere Brown, een van uw pachters, die, in zijn ontevredenheid over hun godsdienstige denkwijze, door alle middelen het hun moeilijk tracht te maken'.

'Geloof mij, niets anders drijft mij er toe om u dit verzoek te doen, dan alleen de belangstelling die mij wordt ingeboezemd door hun getrouwheid en door de vervolgingen, waaraan zij zich blootgesteld zien, omwille van hun geweten en om hetgeen de wereld hun hardnekkigheid noemt.'

'Ik schaam het mij niet, dat ik tussen beiden kom in het belang van mensen, die zodanige verdrukking te lijden hebben. Ik doe voor hen, wat ik wensen zou dat voor mij werd gedaan. Mijnheer, het zal u niet berouwen, dat u de ongelukkige bewoners van Hapton tegen vervolging en onrecht hebt in bescherming genomen.'[71]

Op deze wij ze deed zich de broederlijke liefde van Oliver kennen, de liefde, die, zoals Milton gezegd heeft, 'de verhevenste is van alle aandoeningen van de ziel en door welke de gelovigen elkaar wederkerig liefhebben en hel pen, als lidmaten van Christus'.[72] Oliver kende het goddelijk bevel: 'Helpt de verdrukte'.[73] 'Opent uw

[71] Gentleman's magazine, 1787. Carlyle's Cromwell, I, 269.
[72] Charitas fraterna seu christiana est omnium maxima; qua fideles, ut membra Christi, inter se diligunt atque adjuvant. (J. Milton, Doctrina christiana, edidit C.R. SUMNER , P. 483) .
[73] Jes. 1:17; Jer. 22:3

mond voor de stommen, voor de rechtszaak van allen, die omkomen zouden'.[74] En Oliver volbracht met ijver de geboden Gods.

Op 23 oktober 1642 vond de slag van Edgehill plaats, waarvan de uitslag twijfelachtig was en waaromtrent uiteenlopende berichten schrik verspreidden in Londen. Misschien is het bij deze gelegenheid geweest, dat Cromwell zijn oudsten zoon, Oliver, verloor. Wij zullen later zien door welke gevoelens de vader onder zulke omstandigheden bestuurd werd.

De winter ging rustig voorbij. In de lente werden de vijandelijkheden hervat. De behaalde voordelen bleven twijfelachtig. De wettige tegenstand van het parlement kon intussen niet tot het doel voeren en ook niet worden volgehouden, dan door snelle en beslissende overwinningen. Cromwell nu zag terstond de oorzaak in van de zwakheid van het parlementsleger en had ook het redmiddel gevonden. Hij wist dat er, om over een zedelijke kracht te zegepralen, een andere, nog sterkere, zedelijke kracht nodig was. Hij begon dan met het begin. 'Waarom zouden wij ook niet geslagen worden?' zei hij tot hammen. 'Hun macht bestaat uit zonen van edellieden, jonkers, mannen van rang en mannen van eer en onze lieden zijn veelal gewezen dienstbare personen, die te oud zijn om langer te werken en afgedankte knechts uit kroegen en bierhuizen. Ik ga daarin verbetering brengen. Ik zal mannen voor ons aannemen, die de vrees Gods in hun binnenste omdragen en wier geweten hun krachtige drijfveer zal zijn, en ik verzeker u dat zij niet zullen geslagen worden'. Zonder verwijl begaf hij zich nu naar de oostelijke graafschappen en riep de jonge pachthoevenaars, wier godsdienstigheid hem bekend was, op, om voor de zaak van God de wapenen te dragen. Weldra waren veertien eskadrons gevormd,

[74] Spr. 31:8

geheel uit volijverige protestanten bestaande. Dit nieuwe element van het leger zou het lot van de oorlog en van Engeland beslissen. Van nu aan kwam er een gehele verandering in de loop van de gebeurtenissen.

Het zedelijke en godsdienstige karakter van Cromwell had zich duidelijk bij het leger geopenbaard en het kwam nu nog te meer uit, toen hij zich omringd zag van mannen, die aangevuurd werden door hetzelfde geloof waarvan hij doordrongen was. Clarendon laat ons zien dat zijn gedrag in overeenstemming was met zijn grondbeginselen. 'Zijn afgetrokken en ongezellige aard,' zo drukt hij zich uit, waar hij van Cromwell spreekt (en zij die persoonlijk aan het christendom vreemd zijn, duiden veelal graag, maar ten onrechte, op dergelijke wijze de christelijke geest aan) 'vergunde hem niet om met andere officieren aan vrolijke feesten en dergelijke deel te nemen, wat,' zo voegt Clarendon er bij, 'hem dikwijls bespottelijk en verachtelijk maakte'. De geschiedschrijver bericht ons verder, dat Cromwell, in plaats van die loszinnige samenkomsten te bezoeken, psalmen zong met de officieren en manschappen die met hem van gelijke denkwijze waren en met hen de prediking van het Woord bijwoonde.

Er is niets karakteristieker dan het vellen van dit oordeel over Cromwell. Wel geeft Clarendon ons dit oordeel niet zo geheel als zijn eigen oordeel, maar het heeft toch de grootste schijn dat hij overeenstemt met hen aan wie hij ze ontleende. Indien Oliver grof gespeeld had, indien hij zich dronken had gedronken, indien hij zich bedreven had getoond in de goddeloze kunst om de onschuld te verleiden, indien hij aan vrolijke partijen en dergelijken had deelgenomen, dan, ja, zou hij een goed cavalier zijn geweest. Zulke lieden zijn het, die de wereld prijst en die in de gunst van

geschiedschrijvers zowel als van romanschrijvers[75] delen. Maar Cromwell had lust om de onderlinge bijeenkomsten van de gelovigen niet na te laten, naar het voorschrift van de apostel Paulus. En in zijn vrije uren gedroeg hij zich steeds naar de woorden van die grote apostel: 'wordt niet dronken in wijn, waarin overdaad is, maar wordt vervuld met de Geest, sprekende onder elkaar met psalmen en lofzangen en geestelijke liederen, zingende en psalmende de Heere in uw hart'.[76] Daarom nu werd Cromwell een verachtelijk man genoemd. Sinds twee honderd jaren heeft het schaapshoofdig geslacht van de geschiedschrijvers en van de opstellers van romans niet opgehouden deze dwaasheid, om niet te zeggen deze goddeloosheid, te herhalen. Verachtelijk, zegt Clarendon. Ik geloof het graag, Cromwell is de enige niet geweest die veracht is geworden, omdat hij slechte gezelschappen vermeed en niet staan wilde op de weg van de zondaren. David, Paulus en alle gelovige christenen zijn veracht geworden zoals hij en uit dezelfde oorzaak als hij. Maar er is in Gods openbaring geschreven: 'Wee dengenen, die het kwade goed heten en het goede kwaad!'[77] En nu geloven wij niet, dat die valse oordeelvellingen, die zozeer gewraakt worden in de gewijde bladen, ooit overvloediger en op ruimer schaal tot kwetsing van iemands naam zijn aangewend gewerden, dan met opzicht tot Cromwell het geval is geweest.

Op 18 juni had een ruiterontmoeting plaats, op enige mijlen van Oxford verwijderd. Men zag een van de bevelhebbers in het Parlementsleger, die zich gewoonlijk in de voorste gelederen bevond, nog voor het einde van het gevecht langzaam zich van het slagveld verwijderen, met gebogen hoofd en terwijl hij de hand op de nek van zijn paard rusten liet. 'Zeker, die moet gewond zijn!' riep men uit. Het was Hampden, de neef van Oliver. Hij stierf op 24 juni

[75] Bijvoorbeeld Walter Scott.
[76] Ef 5:18-19
[77] Jes. 5:20

en het diep bedroefde volk noemde hem de 'vader des vaderlands'. Wie kan zeggen wat voor invloed hij, als hij had blijven leven, op de verdere loop van de omwenteling zou hebben gehad?

Cromwell gaf in deze oorlog verschillende proeven van zijn moed. Wij kunnen onder andere het volgende voorval vermelden, dat op 11 oktober bij Horncastle plaats vond, in een gevecht hetwelk hij de Markies van New Castle leverde. Cromwell tastte de vijand nadrukkelijk aan, nadat de dragonders van het koningsgezinde leger hem en de zijnen met een eerste losbranding begroet hadden, en hij was hen op een half pistoolschot genaderd, toen er door hen andermaal werd vuur gegeven. Het paard van Oliver werd gedood en zijn ruiter stortte neer. Toen Cromwell zich oprichtte, zag hij zich opnieuw aangetast en neergeworpen, door de edelman die daar straks zijn aanvaller was geweest, Sir Ingram Hopton. Hij stond de tweede keer op, en nu nam hij het slechte paard van een gemeen soldaat en zette zich weer in de zadel. De dapperheid en het soldatenvuur van Cromwell bleef niet zonder uitwerking. Het koningsgezinde leger werd geslagen en leed een belangrijk verlies.[78]

Charles, die aan zijn gezag het voorkomen van wettigheid wenste te geven, riep de beide huizen van het parlement te Oxford bijeen en op 22 januari 1644 kwamen aldaar vijf en veertig Lords en honderd achttien leden van het huis van de gemeenten aan zijn oproeping beantwoorden. Maar het parlement van Londen telde op dat moment twee en twintig pairs en twee honderd tachtig leden van het Lagerhuis, behalve nog omstreeks honderd, die in dienst van de staat afwezend waren. De koning nu, die in de gesprekken met zijn hovelingen het parlement van Oxford een bastaard parlement en het

[78] Memoirs of Oliver Cromwell, I, 146.

dan eens lafhartig en dan weer oproerig genoemd had, schorste het op 16 april.

In januari waren de Schotten Engeland binnengerukt hoewel zij tot aan de knieën door de sneeuw hadden moeten waden. In vereniging met de troepen van het parlement kwamen zij de markies van New Castle binnen York belegeren. Prins Robert snelde toe om hem te ontzetten en op 2 juli 1644 had nu de bloedige veldslag plaats van Marstonmoor. De strijd was hardnekkig, maar ten laatste bleef de zegepraal toch aan de 'Parlement's Armée', dank de onverwinnelijke moed van de soldaten van die 'armée' en voornamelijk van de ruiters van Cromwell, aan welke nog op het slagveld de naam van ijzermannen[79] gegeven werd. Meer dan honderd vijandelijke vaandels vielen de overwinnaars in handen. Er was van gesproken om deze vaandels op te zenden naar het parlement, maar de soldaten scheurden ze aan flarden en omwonden er zich, ten zegeteken, de arm mede. De koning had op dat moment het gehele noorden verloren en de koningin nam de wijk naar Frankrijk. 'Wie opstaat is zijn plaats kwijt,' had nog kort te voren de kardinaal de Richelieu haar doen herinneren. De volgende brief geeft verslag van een van de belangrijkste episoden uit deze glansrijke overwinning:

> Oliver Cromwell aan zijn geliefde broeder, de kolonel Valentin Walton.
>
> 5 juli 1644.
>
> Mijn waarde heer!

[79] Ironsides, letterlijk vertaald: ijzeren zijden. De royalisten hadden 3000 doden en gewonden en verloren 1600 man die krijgsgevangen geraakten (Clarendon, II, 753). Vert.

Het is onze plicht om samen de barmhartigheden van de Heere te gedenken en hem gemeenschappelijk te loven om zijn kastijdingen en beproevingen, opdat wij ook te samen zouden kunnen treuren. Engeland en de kerk van God hebben een grote gunst van de Heere ontvangen, in deze belangrijke overwinning die hij ons heeft toegestaan en die sinds het begin van de oorlog haar gelijke niet heeft gehad. Dit wapenfeit heeft alle kentekenen gehad van een zegepraal, door de zegen van de Heere op de partij van de goddelozen behaald. Wij hebben geen enkele maal de vijand aangegrepen zonder hem in verwarring te brengen. De linkervleugel, over welke ik het bevel had en die was samengesteld uit onze eigen ruiterij, behalve nog enkele Schotten in onze achterhoede, heeft de gehele cavalerie van de prins geslagen. God heeft hen voor de scherpte van ons zwaard doen vallen als stoppels. Wij hebben hun voetvolk met onze ruiterij aangetast en alles geslagen wat wij maar aangrepen. Ik kan u voor het ogenblik geen nauwkeurige bijzonderheden mededelen, maar ik geloof dat de prins van twintig duizend man niet meer dan vier duizend over heeft.[80] Geef God de eer, alle eer!

Mijnheer, God heeft uw oudste zoon door een kanonkogel weggenomen. Het schot heeft hem het been verbrijzeld. Wij zijn verplicht geweest het af te zetten. Hij is eraan gestorven. Mijnheer, u kent mijn eigen beproevingen van die aard, maar de Heere troost mij met het strelend denkbeeld, dat hij hem[81] heeft overgebracht tot die gelukzaligheid welke wij allen wensen en met welke voor ogen wij leven. Daar is dan ook nu uw geliefde kind, met heerlijkheid omkleed en waar hij geen zonde of droefheid meer kennen zal. Hij was een jongeman

[80] Dusdanig was het koningsgezinde leger na deze slag verstrooid geworden. Vert.
[81] Cromwells eigen zoon, de jonge Oliver, die kort te voren gesneuveld was.

die zich door goede houding en dapperheid onderscheidde. Moge God u zijn troost schenken! Voor hij stierf was hij zozeer de vrede deelachtig, dat hij het niet genoeg aan frank Russell en mij kon uitdrukken. 'O, wat gaat mijn blijdschap de droefheid te boven!' sprak hij. En het was ook inderdaad verwonderlijk. Enigen tijd daarna zei hij ons, dat er iets was dat hem neerdrukte, ik vroeg hem wat dat was. Hij antwoordde mij: 'Het is dat God niet heeft toegelaten, dat ik langer de verdelger heb mogen zijn van zijn vijanden.'

Toen hij viel, werd zijn paard gedood door de kogel die hemzelf getroffen had en drie anderen vielen tegelijkertijd. Hij verzocht degenen die hem omringden, dat zij rechts en links plaats zouden maken, opdat hij de vijand[82] zou kunnen zien vluchten. Hij was buitengemeen bemind in het leger, door allen die hem kenden. Echter, er waren er maar weinigen die hem kenden, want hij was een uitmuntende jongeman, bereid voor God. U hebt reden om de Heere te danken. Uw zoon is een verheerlijkte heilige in de hemel en u behoort u daarover te verblijden met grote blijdschap. Dat deze gedachte uw tranen droge! Het zijn geen ijdele vertroostingen, het is een waarheid, die boven twijfel verheven en geheel zeker is. U kunt alles door de kracht van Christus. Zoek daarom die kracht en u zult uw beproeving gemakkelijk dragen. Dat de grote zegen, die aan de kerk van God geschonken werd, u uw eigen verdriet doe vergeten! Dat de Heere uw sterkte zij, is de bede van uw getrouwen en liefhebbende broeder,

Oliver Cromwell.[83]

[82] The rogues, de schelmen.
[83] Ellis, Original Letters (first series) III, 299. Carlyle, I, 207.

Zo troostte Cromwell een bedroefde vader terwijl de kruiddamp nog over het slagveld hing. Hij vergat de roeping van de generaal in dat ogenblik, om de plicht van de christelijke liefde te vervullen. Cromwell is overal dezelfde, onverschillig waar men hem gadeslaat, in zijn binnenvertrek of in het parlement, in de huiselijke kring of omringd van doden en stervenden op het oorlogsveld. Waar hij zich ook bevindt, er klopt hem een christelijk hart in de boezem. Men vindt ongetwijfeld in deze brief de ruwheid van de krijgsman, maar evenzeer het troostelijk medelijden van het kind van God. Deze twee elementen ontbreken nooit in Oliver.

Er was in Cromwell geen vertoon van vroomheid. Hij was gedachtig aan deze woorden van de schrift: 'Wanneer gij bidt, zult gij niet zijn gelijk de geveinsden, want die plegen gaarne in de synagogen en op de hoeken van de straten staande, te bidden, opdat zij van de mensen mogen gezien worden. Maar gij, wanneer gij bidt, ga in uw binnenkamer en uw deur gesloten hebbende, bid uw vader, die in het verborgen is'.[84] Oliver volgde getrouwelijk dit bevel van de heer. Sir John Goodriche verhaalde dikwijls een opmerkelijke anekdote, die waarschijnlijk betrekking had tot de tijd van het beleg van het kasteel van Knaresborough, in 1644. Deze trek was Sir John medegedeeld geworden, toen hij nog een kleine jongen was en wel door een zeer bejaarde vrouw, die vroeger zijn moeder als vroedvrouw had gediend. 'Toen Cromwell in ons huis te Knaresborough zijn intrek kwam nemen,' zo verhaalde zij, 'was ik nog een jong meisje en daar ik veel van hem had horen spreken, sloeg ik hem met nieuwsgierigheid gade. Ik moest zijn bed warmen en terwijl ik daarmee bezig was, kon ik niet nalaten van tijd tot tijd eens steelswijze om te zien naar de buitengewone man, die in dat ogenblik in de anderen hoek van de kamer gezeten was, bezig met zijn kousenbanden los te maken. Toen ik klaar was ging ik heen,

[84] Matth. 6:5, 6

maar nadat ik de deur had dicht gedaan bleef ik nog een ogenblik staan en keek eens door het sleutelgat naar binnen. Ik zag hem nu opstaan van zijn plaats, zich naar het bed begeven en daar zich op de knieën werpen. In die houding verliet ik hem, maar toen ik enigen tijd daarna terugkwam, vond ik hem nog altijd biddende. Dit was zijn vaste gewoonte, iedere avond, de gehele tijd dat hij in ons huis verbleef: hetwelk mij deed denken dat hij een vroom man moest zijn, en dat denkbeeld heb ik altijd behouden hoewel ik veel kwaad van hem heb horen spreken'.[85] Deze trek herinnert ons aan Diedrich, die net zo stond te luisteren aan de deur van de kamer van Luther, op het kasteel van Coburg, tijdens de hervormer zijn gemoed in het vurig gebed uitstortte.[86]

Terwijl Cromwell de slag van Marston-Moor door zijn geweldige ruiteraanvallen besliste, ondervond de graaf van Essex de grootste tegenspoeden in Cornwallis, zodat zijn leger moest capituleren. Essex viel en Cromwell steeg. Van het begin van de oorlog aan, hadden allen die een weinig verder zagen ook kunnen berekenen, dat Cromwell bestemd was om daarvan in nadruk het hoofd te zijn. Er was geen officier bij de 'armée' die het gevaar met groter onverschrokkenheid onder de ogen durfde zien. Hij behield te midden van de hitte van de strijd een bewonderenswaardige tegenwoordigheid van geest. Hij geleidde zijn troepen tot op weinige passen van de vijand verwijderd en wilde niet dat zij hun musketten losbranden zouden, voordat het zeker was dat de schoten treffen moesten. 'Zijn bewegingen,' zegt Chateaubriand 'hadden de snelheid en de uitwerking van de bliksem.' tevens onderhield hij de strengste krijgstucht bij het leger. De troepen onder zijn bevel geloofden zich zeker van de overwinning, en werkelijk heeft hij

[85] Memoirs of Oliver Cromwell, II, 504.

[86] Zie 'De geschiedenis van de hervorming in de zestiende eeuw' van de schrijver, deel IV, blz. 327. Vert.

nooit een slag verloren. 'Er was iets onverwinnelijks in zijn genie, zoals in de nieuwe denkbeelden, wier kampvechter hij was.'[87]

Milton geeft ons de sleutel van die zedelijke overmacht van Cromwell. 'Als geoefend christen,' zo spreekt hij, 'had hij voor alle dingen geleerd zichzelf te kennen en de vijanden in zijn eigen binnenste te bedwingen of te vernietigen: zoals ijdele verwachtingen of ijdele vrees en de begeerlijkheden des vleses. En zoals hij dan meester was in zijn eigen binnenste en overwinnaar van zichzelf,[88] kon hij de uiterlijke vijanden tegentreden als een veteraan, die geheel en al in de kunsten van de oorlog ingewijd was'.

In 1645 werd een besluit genomen, (de zogenaamde 'selfdenying ordinance') waarbij bepaald werd, dat geen lid van het parlement meer bevelhebber in het leger mocht zijn. Cromwell was dan gereed om van zijn wapenbroeder, de generaal Fairfax afscheid te nemen, maar gebeurtenissen, die van hoger hand schenen te komen, hielden hem terug: de vijandelijkheden werden hervat. Cromwell geloofde in zo'n ogenblik geen vrijheid te hebben om zijn degen in de schede te laten. Hij wierp zich veeleer, aan het hoofd van zijn puriteinen, op de vijand en de 'cavaliers' namen allerwege voor hem de vlucht. Fairfax verklaarde dat hij hem niet kon missen.

Op 14 juni had de veldslag van Naseby plaats, het was de laatste veldslag van Charles. De koning streed moedig, maar verloor zijn portefeuille, die opgezonden werd naar Londen. Het parlement onderzocht die nauwkeurig en vond daarin de bewijzen, dat Charles I, in weerwil hij dit zo herhaaldelijk ontkend had, niet opgehouden had de hulp van vreemde wapenen in te roepen en dat hij geprotesteerd had tegen de naam van parlement, die hij zelf toch

[87] Chateaubriand, Les quatres Stuarts.

[88] In se prius imperator, sui victor, de se potissimum triumphare didicerat. (Miltoni defensio secunda, 106, 107).

aan de twee huizen gegeven had. Deze documenten, die uitgegeven werden onder de titel van 'Geopende portefeuille van de koning',[89] ontnamen Charles alle achting in de schatting van zijn onderdanen. Er is een gerechtigheid van de hemel, die evenmin de koningen als de minsten uit het volk toestaat, bij 'ogentaal te leven en met de eed te spotten. Kabel zelf had door zijn bedrog en zijn meineed zijn val ondertekend, in het boek van de onvermijdelijke wedervergelding. Geen menselijke macht kon hem meer redden.

Prins Robert, de neef van de koning, bood nog tegenstand. Hij had zich binnen Bristol opgesloten. De stad werd bestormd en ingenomen, en deze overwinning was van groot gewicht. Op 14 september 1645 gaf Cromwell daarvan verslag aan het parlement. Wij laten het verhaal van dat wapenfeit weg en delen alleen het slot van het bericht mede. Men vindt daarin de geest van een overwinnende generaal, verenigd met die van de nederigste christen.

> Oliver Cromwell aan 'the Honourable' William Lenthall, spreker van het huis van de gemeenten.[90]
>
> Ik heb u een getrouw, hoewel niet een volledig bericht gegeven van deze gewichtige gebeurtenis. Een ieder die dat bericht leest, zal moeten inzien dat alles het werk is geweest van God. Men zou een waar Godloochenaar moeten zijn, om dit niet te erkennen. En mag men geloven, dat enige lof verschuldigd is aan de dappere mannen wier grote daden ik

[89] De titel onder welke deze papieren verschenen, was: 'The king's Cabinet opened, or certain packets of secret letters and papers, written by the king's hand, and taken from his portfolio on the field of battle of Naseby, the 14th of june, 1645, by the victorious Sir Thomas Fairfax, in which are revealed many mysteries of state, which fully justify the cause for which Sir Thomas Fairfax gave battle on that memorable day, with notes.' Vert.

[90] 'Honourable,' 'most honourable' en 'right honourable' zijn eretitels in Engeland, die bezwaarlijk vertaald kunnen worden.

vermeld heb, zo is het nederig verzoek, hetwelk zij tot u en tot allen richten die enig belang hebben bij de ondervonden zegen, dat u, terwijl u er op bedacht bent God te danken, hen vergeten mag. Al hun blijdschap is dat zij werktuigen zijn geweest voor de eer van God en bevorderaars van het welzijn van hun vaderland. Het is hun glorie, dat God zich van hen heeft willen bedienen. Zij, die bij deze gelegenheid aan de strijd deelnamen, weten dat het door geloof en door gebed is geweest, dat de stad gewonnen werd. Ik zeg niet alleen ons geloof en ons gebed, maar die van het volk van God dat met u is en overal in Engeland. Onze wens is, dat God nu groot gemaakt worde door dezelfde Geest van het geloof, waarmee wij hem de kracht hebben afgebeden om te overwinnen. Het is billijk dat alle lof hem worde toegebracht.

De presbyterianen, de independents, allen hebben hier dezelfde Geest van het geloof en van het gebed, allen zoeken tegelijkertijd het aangezicht van de Heere en ontvangen hetzelfde op hun gebed. Zij stemmen allen overeen, zij hebben geen naam die hen onderscheidt, en het zou zeer te bejammeren zijn, indien het bij u anders ware! Allen die geloven hebben de ware en wezenlijke eenheid. Deze eenheid is de uitstekendste, omdat zij innerlijk en geestelijk is, omdat zij verenigt met het lichaam, dat de ware kerk is en met het hoofd, dat is Jezus Christus. Wat aangaat die eenheid van vorm, die men gewoonlijk uniformiteit noemt: ieder christen zal ongetwijfeld, omwille van de vrede, trachten haar na te streven, maar toch alleen zover als zijn geweten hem toelaat. In de aangelegenheden van de ziel willen wij volstrekt geen dwang ten aanzien van onze broeders, tenzij de dwang van het licht en van het gezond verstand. Maar in wereldse en burgerlijke zaken heeft God het zwaard in handen gegeven van het parlement, 'niet tot een vrees de goeden werken, maar

de kwaden."[91] Als iemand zich daaraan mocht willen onttrekken, dan kent hij het Evangelie niet. Als iemand dat zwaard u uit de handen mocht willen rukken, onder welk voorgeven ook, zal het hem, hoop ik, niet gelukken. God handhave u daarbij en besture u bij het gebruik, dat u er van te maken hebt! Dit is de bede

Van uw nederige dienaar,

Oliver Cromwell.[92]

Deze woorden zijn merkwaardig. Ere zij God in de hemel, eenheid van de kinderen Gods op aarde, ziedaar de twee grote gedachten ván de generaal. Hij toont verre verheven te zijn boven de kleingeestige verschillen, die destijds de presbyterianen en independents verdeelden. Te gelijker tijd zondert hij met nauwkeurigheid de geestelijke dingen af van de wereldse zaken. Wat bij de eerste, volgens hem, moet heersende zijn, is de liefde, bij de andere is dat het zwaard. Vervuld met liefde voor zijn broeders en terwijl hij allen godsdienstdwang verwerpt en de grote beginselen predikt van de vrijheid van geweten, is hij vreselijk met de degen in de vuist.

Het waren niet uitsluitend zijn vijanden, die Oliver zijn gestrengheid liet ondervinden. Zijn rechtvaardigheid was onverbiddelijk, ook wanneer het gold de zijnen te straffen. Nadat hij Bristol verlaten had nam hij verscheidene andere steden stormenderhand en werd beroemd door zijn belegeringen. Te Winchester hadden sommige krijgsgevangenen zich beklaagd, dat zij, in strijd met de capitulatie, waren geplunderd geworden. Cromwell deed diegenen van zijn soldaten, die van deze ongeregeldheid beschuldigd werden, voor de

[91] Rom. 13:3
[92] Rushworth VI, 85. Carlyle I, 248.

krijgsraad brengen, zes van hun werden schuldig bevonden: één daarvan liet hij ophangen en de vijf anderen zond hij aan de koningsgezinde gouverneur van Oxford, die ze hem weer terugzond 'met erkentenis,' zoals hij schreef, 'voor het edel gedrag van de luitenantgeneraal.'

Allen die hem omringden brachten hulde aan zijn vroomheid. 'De luitenantgeneraal Cromwell,' zo schreef een van hen (Mr Peters) 'heeft lange tijd doorgebracht met God in de gebeden, 's avonds voor de bestorming (bij het beleg van Basing). Hij begeeft zich nooit in het gevecht, zonder dat hij enigen tekst van de schrift tot zijn steun heeft gekozen, en ditmaal had hij die steun gevonden in deze godzalige woorden, die wij lezen in de 115e psalm: 'Heere! Uw naam geef eer! Onze God is toch in de hemel, Hij doet al wat hem behaagt.' en deze woorden werden toen vervuld'.[93] Elke dag, zijn gehele leven door, onderhield hij het lezen van Gods woord en het gebed. Sommigen, die hem van nabij konden gadeslaan, berichten ons (net als het jonge meisje van Knaresborough) dat hij, na een hoofdstuk in de Bijbel gelezen te hebben, knielde met het aangezicht ter aarde en in tranen zijn ziel uitstortte voor God. Wie kan nu de beschuldiging van huichelarij inbrengen, tegen deze innerlijke benegingen van de ziel, die aan van alle oog onttrokken waren? 'Wie van de mensen weet hetgeen des mensen is, dan de geest des mensen, die in hem is?'[94]

De koning, die binnen Oxford de wijk had genomen, vertrok van daar weer vermomd, op 27 april 1646. Hij zwierf lange tijd rond van het een kasteel naar het andere en van het een punt naar het andere, eindelijk, daar hij niet meer wist waarheen zich te wenden, begaf hij zich in het kamp van het Schotse leger, nabij Newark.

[93] Door Carlyle aangehaald, I, 258.
[94] 1 Kor. 11:11

Onder de uitstekendste officieren van het leger van het parlement bevond zich kolonel Ireton. Hij had te Oxford gestudeerd, op Trinity College, had zich bij het leger door zijn dapperheid onderscheiden en had daarbij snelle vorderingen gemaakt. Reeds lang was hij bevriend met generaal Cromwell en als zodanig was hij ook in kennis geraakt met diens dochter Bridget, die door de vastheid van haar karakter meer het beeld was van haar vader dan haar zus Elizabeth (mevrouw Claypole). Op 15 januari 1646 was het huwelijk van Ireton met de dochter van Cromwell voltrokken geworden. Zie hier een brief, die de luitenantgeneraal op 25 oktober aan de jonge vrouw schreef (zij was eerst tweeëntwintig jaar oud). De brief is kort en eenvoudig, maar misschien heeft nooit een vader, zoals Cromwell aan het hoofd geplaatst van een machtig leger, een meer christelijke en treffender brief geschreven.

Oliver Cromwell aan zijn zeer geliefde dochter Bridget Ireton te Cornbury, in het algemene hoofdkwartier.[95]

Londen, 25 oktober 1646.

Geliefde dochter!

Ik schrijf niet aan je man, aan de ene kant om hem moeite te sparen, want één regel van mij heeft er verschillende van hem ten gevolge en dat maakt dat hij te laat opblijft, aan de andere kant ook omdat ik er mij in dit ogenblik niet zeer toe gestemd gevoel, omdat mij andere plichten wachten.

Het gaat goed met je vrienden te Ely. Je zus Claypole (ik verlaat mij wat haar betreft op de goddelijke barmhartigheid) is beter gesteld naar de ziel, ten gevolge van overdenkingen die haar in het gemoed gegrepen hebben. Zij voelt haar

[95] Harleian Mss. No. 6988, bl . 224. Carlyle, I, 277 .

ijdelheid, haar wereldse geest en zij treurt daarover. Zij zoekt, hoop ik, datgene wat haar zal kunnen bevredigen. Te zoeken is het beste middel om te vinden. Wie naarstig en ootmoedig zoekt, zal vinden. Ja, wie volhardt in het zoeken, zal gezegend zijn in het vinden!

Wie heeft ooit gevoeld dat de Heere genadig is, zonder dat zich daaronder enige eigenliefde mengde, enige ijdelheid en enige boosheid? Maar wie heeft ook ooit de wonderen van Zijn genade gesmaakt, zonder te vuriger te verlangen daarvan het volle genot te mogen hebben? Daarom, teer bemind hart, ga voort! Duld niet dat je man of dat enig ding je liefde voor Christus verkoelen zal. Ik hoop integendeel, dat je man een middel zal zijn om die liefde aan te vuren. Datgene wat in je man het meest jouw liefde waardig is, dat is het beeld van Christus, wat hij draagt in zijn gemoed. Zie dat beeld aan. Heb dat beeld boven alles lief en bemin al het overige om wille van dat beeld. Ik bid voor jou en voor hem. Doe dat eveneens voor mij. Mijn groeten aan de generaal en aan zijn echtgenoot, ik heb vernomen dat ze zeer goed voor je is, wat mij te meer aan hem doet verplicht zijn.

Ik ben,

Je liefhebbende vader,

Oliver Cromwell.

Fijnheid van gevoel, huiselijke deugden en vaderlijke genegenheid behoren onder de trekken die Cromwells karakter het best doen uitkomen. Tegen het einde van het jaar 1646 verklaarde het parlement zich bereid om £ 400.000 aan het Schotse leger te betalen, 'onder voorwaarde dat het leger naar Schotland terugkeerde'. Hierin

werd door het leger bewilligd en nu viel ook de koning het Engelse parlement in handen.[96]

Rond deze tijd werden nieuwe bepalingen omtrent de openbare godsdienstoefening aangenomen, die onder de titel van 'Directions for Public Worship' verschenen en waardoor het 'Book of Common Prayer' (formulierboek van de kerk van Engeland) waarvan het gebruik op strenge straf verboden werd, nu vervangen was. Omdat de hiërarchie van de bisschoppen was afgeschaft geworden, werd nu het presbyteriaans kerkbestuur, met klassikale, provinciale en nationale of algemene vergaderingen, met ouderlingen, alle welke volgens zekere regels gekozen werden, de gevestigde kerkordening van het land, met uitsluiting van elke andere kerkelijke onderscheiding. Hier werd dan de acte van uniformiteit door de presbyteriaanse partij van de gemeenten hervormd en veranderd, maar in haar eigen belang. Men moest toen presbyteriaan zijn, zoals men te voren episcopaals had moeten wezen. Dus was de een dwang in de plaats gesteld van de andere, en dit moest te vreemder voorkomen, daar het van diegenen het werk was, die onder het episcopaal bestuur zozeer om vrijheid geroepen hadden. Zodra de christenen vergeten dat het wezenlijke van de zaak de geestelijke kerk is, het geestelijk lichaam van Christus en zij zich bijgelovig hechten aan uiterlijke vormen, vervallen zij tot sektegeest en fanatisme. Wij zullen echter later zien dat er in de zeventiende eeuw voor het minst één man is geweest, die de christelijke en werkelijk katholieke beginselen, die toen zo algemeen miskend werden, wist te begrijpen en nadrukkelijk te verkondigen.

Aan het begin van 1648 was Cromwell gevaarlijk ziek. Na zijn herstel schreef hij als volgt aan de generaal opperbevelhebber:

[96] Hetgeen voor de Schotten steeds zwaar te verantwoorden blijft. 'O, ik ben verraden en verkocht' sprak Charles niet zonder grond. Vert.

Oliver Cromwell aan zijn excellentie Sir Thomas Fairfax, generaal van het leger van het parlement te Windsor.

Londen, 7 maart 1648.

Mijnheer!

Het heeft God behaagd mij op te richten uit een gevaarlijke krankheid en ik moet met levendige dankbaarheid erkennen, dat de Heere in deze bezoeking mij het hart van een liefderijk vader getoond heeft. Ik heb het vonnis des doods in mijzelf ontvangen, opdat ik leren zou mijn vertrouwen te stellen op hem die de doden opwekt en opdat ik generlei hoop zou bouwen op het vlees. Het is een gelukzalige zaak om dagelijks te sterven. Want wat is er in deze wereld dat enige waarde heeft? De beste mensen naar het vlees zijn lichter dan de ijdelheid zelf. Er is maar één enige zaak welke ik goed kan vinden: te weten de Heere lief te hebben en ook zijn arme, verachte kinderen, voor hen te handelen en bereid te zijn om met hen te lijden'. (Handelen en lijden was, naar wij zagen, de zinspreuk van Cromwell). 'Hij die dit alles is waardig geacht, heeft van de Heere een gunst ontvangen en bevestigd zijnde in Christus, zal hij delen in de glorie van een opstanding, die hem alle dingen schenken zal.

'Ik moet, mijnheer, met dankbaarheid de gunst erkennen die u mij in uw laatsten brief betoont. Ik zie dat ik door u niet vergeten word, en dat ik werkelijk een plaats in uw aandenken bekleed, is een grote voldoening voor mij, want ik kan in de eenvoudigheid van mijn hart zeggen, dat ik grote waarde hecht aan uw toegenegenheid. Indien ik die zou vergeten, dan zou ik ophouden een braaf en erkentelijk man te zijn.

Ik verzoek u beleefdelijk mijn groeten te doen aan mevrouw, die ik alle heil toewens en dat zij moge bevestigd worden in de waarheid.

Mijnheer, ik gedenk u in mijn gebeden.

Van uw excellentie, de ootmoedigste dienaar,

Oliver Cromwell.[97]

Deze brief, door de ene generaal aan een andere generaal geschreven, tekent ons tegelijkertijd het karakter van deze mannen en dat van hun eeuw.

Zodanig was (nam, te midden van de oorlog en op het slagveld. Zijn soldaten en hun aanvoerder zijn het voorwerp geweest van bittere aanvallen, van de zijde van de schrijvers naar de wereld. Wij kunnen dat gemakkelijk begrijpen, het ontbreekt ons ook niet aan feiten, die de verguizingen verklaren, waarmee men zulke mannen vervolgd heeft. Of weet men niet op welke wijze men, hier en elders op het vasteland, gewoon is te spreken van mensen, die aan een oprecht geloof een christelijk leven paren? Echter, wat meer is, zij die op de hoogte zijn van hetgeen in Engeland gebeurt, weten maar al te wel, hoedanig de mannen van Exeter Hall in het parlement zijn behandeld geworden hoewel, ook in de schatting van hun tegenstanders, deze christenen tot de meest achtenswaardige mensen van Engeland behoorden.[98] Als soldaten een ongeregeld en

[97] Sloane Mss. 1519, bl. 79. Carlyle, I, 324.

[98] Het tegenwoordige parlement schijnt meer eerbied te hebben voor de godsdienst en voor godsdienstige mannen, dun wel vroeger. Men weet dat eacaulay, de uitstekendste schrijver van Engeland, gedeputeerde van Edinburg en destijds ook lid van het ministerie, zijn plaats in het parlement en daardoor ook zijn plaats in de regering, verloren heeft, vanwege de lichtzinnigheid waarmee hij zich uitdrukte over de godsdienst en over godsdienstige mensen.

ongodsdienstig leven leiden, welnu, als zij maar dapper zijn tevens, zullen er ook schrijvers zijn die hun geen lof genoeg toezwaaien kunnen, maar krijgslieden die in hun gedrag het christendom belijden, verdienen, volgens de mening van velen, slechts berisping en bespotting.[99]

Het regiment van Cromwell gaf, na de slag van Edgehill, een treffende proef van de ware christelijke geest die het bezielde. Daar men geregeld godsdienstoefening wilde houden, zagen de officieren naar een predikant om en het was hun christendom tot grote eer, dat zij zich Richard Baxter, de uitstekendste leraar van de zeventiende eeuw, ten voorganger kozen. De schrijver van de rust van de heiligen (Saints' Rest) onderscheidde zich evenzeer door de reinheid van zijn wandel, als door zijn vroomheid en zijn talenten. Waar zou men tegenwoordig een regiment vinden, dat zo'n man zou uitnodigen om de zorg voor zijn geestelijke belangen op zich te nemen? Hoewel Baxter koningsgezind was, wat zijn staatkundige gevoelens aanging en episcopaals ten opzichte van de kerk, zagen Cromwell en de zijnen alleen zijn geloof aan en de onberispelijkheid van zijn leven. Hij werd dan uitgenodigd om naar Cambridge te komen, alwaar Oliver zich tijdelijk in bezetting bevond en hetwelk geschiedde met een schriftelijk verzoek of, wil men, beroepingsbrief, waaronder al de officieren hun naamtekening gesteld hadden. Baxter sloeg het echter af. Hij heeft daarover later zijn diep leedwezen betuigd.

'Diezelfde mannen,' sprak hij, 'die mij toen uitnodigden om hun leraar te zijn, stonden later aan het hoofd van het leger en sommigen

[99] In de laatste jaren hebben zich in Engeland herhaaldelijk stemmen verheven die op verbeteringen, de militaire stand betreffend, aandrongen en wel zeer bepaald ook dáárop, dat meerdere zorg mocht besteed worden aan zijn zedelijke en godsdienstige belangen. Men leze het militaire tijdschrift: 'The United Service'. Vert.

van hen oefenden de grootsten invloed op onze omwenteling uit. Het berouwt mij daarom, dat ik mij niet tot hen begeven heb, zonder mij er over te bekommeren welke uitlegging men aan mijn gedrag had mogen geven, want toen was nog al het vuur in een vonk begrepen.'[100]

Oliver vergenoegde er zich niet mede, om voor zijn soldaten een getrouw predikant te zoeken, hij vorderde ook van hen een christelijk gedrag en een nauwgezette tucht. Hij slaagde verwonderlijk wel in deze zijn bedoeling. Men zal hem van overdrevene gestrengheid beschuldigen, maar men moet de vruchten aanzien, die deze tucht droeg en zich herinneren in welke tijd zij werd toegepast. Een van de dagbladen uit dat tijdperk, hetwelk door de royalist Southey in zijn fraai geschrevene biografie van Cromwell wordt aangehaald, zegt van de troepen van de generaal: 'Geen soldaat kan vloeken. Zonder een boete te betalen van twaalf stuivers, als hij zich dronken drinkt, wordt hij met gevangenis of erger nog gestraft, als de een de ander 'rondhoofd' scheldt wordt hij gecasseerd: zodat overal waar zij komen de inwoners als van blijdschap opspringen en zich graag bij hen voegen. Hoe te wensen zou het zijn, dat alle troepen onder dusdanige tucht stonden.[101]

---

[100] All the fire was in one spark.

[101] Onze vaderen handhaafden doorgaans ook strenge tucht. Men leze bijvoorbeeld De 'Artikelbrief ende instructie, roerende den oorloge ter zee, waer naer alle, ende eellen yegelyck, die ter zee op 's lands schepen veert, zich nu heeft te gedragen.' Dit stuk is te vinden in het 'Groot Plakkaatboek', 2e deel, II. 3175 en wordt ook meegedeeld door Witsen, in zijn 'Aloude en hedendaagse scheepsbouw en bestier', 2e deel, bl. 386. Wij willen een paar artikelen (het stuk telt er 67) als proef geven:

1. Eerstelyck, zal de admirael, viceadmiraal ende capiteyn, Luytenant ofte degene die 't opperbevel hebben zal, alle morgen ende avondt Godt de Heere op zijn schip ofte schepen doen aanroepen ende zal daertoe een yeder ter bestemder tydt

De godsdienstigheid die algemeen onder de soldaten van Oliver heerste, is gedurende twee eeuwen zozeer het voorwerp van bespotting geweest en de publieke opinie is dienaangaande derwijze op een dwaalspoor geleid geworden, dat het nog lang duren zal, alvorens men er toe komt haar naar billijkheid te schatten. Evenwel, wij althans zullen er niet in toestemmen om het goede kwaad te noemen en te zeggen dat men wel druiven van doornen en vijgen van distels kan onderscheiden. Volgens ons zijn het hart en het leven in een grote en diepe overeenstemming. De handeling kan niet goed zijn, als de denkwijze dat niet evenzeer is, de woorden kunnen niet waar en welgemeend zijn, zo de gedachte dat niet tevens is. Wanneer ik een heldere beek ontmoet, dan besluit ik dat de bron zuiver moet zijn. De denkende, sprekende en handelende mens vormt een ondeelbare eenheid. Een kwade boom kan geen goede

---

zich gereedt houden, op de boete, van vier stuyvers voor de eerste reyse, de tweede dobbel ende de derde reyse acht dagen in de boeien te water ende te broodt zitten.

2. Alle de geene, die hem in 't lezen van Godts Woordt, het doen van 't gebedt, met toedien, klappen ofte andere ongelaetigheit, onbehoorlyck ofte ontuchtigh aenstelt, die zal terstont voor de kast gestelt ende van zijn quartier gelaerst werden ende daer en boven een schellingh verbeuren voor de provoost.

3. Niemandt en zal de naam des Heeren ijdellijk in de mont nemen of daer by zweren, op straffe van aen de mast, van zijn quartier volcks gelaerst te werden ende daer en boven te verbeuren twee stuyvers voor de armen ende ses stuyvers voor de provoost.

28. Zoo wie op zijn wacht slapende bevonden wort, zal drie reizen gekielhaelt worden ende geleerst van alle het scheepsvolck.

35. Niemant en zal hem vervorderen de huisman, ofte berger te slaen of van haar goederen te berooven, op verbeurte ven de lijve'.

39. Zo yemandt binnen scheepsboort eenig mes trocke met een euvelen moede, zonder toch smerte te doen, zal met een mes deur de handt aan de mast gesteecken worden ende deer tien blijven, totdat hij 't zelve deurtreckt.'

Voorts komen nog poenaliteiten voor, omtrent het dobbelen, stelen, dronkenschap, het 'toeback drincken', het aanboord brengen van vrouwspersonen, enz. enz.

vruchten voortbrengen. Dit even wijsgerig als christelijk grondbeginsel is ten opzichte van Oliver Cromwell gedurig vergeten geworden.

&

V

Scheuring tussen het parlement en het leger

Twee partijen deden zich, geheel Engeland door, met elke dag scherper onderscheiden: de presbyterianen en de independents of anders het parlement en het leger. 'Zij die zich de Franse omwenteling herinneren,' zegt Carlyle, 'zullen deze twee partijen vergelijken met de Girondisten en de Bergpartij. Er bestaat hier echter een groot verschil, vooreerst het verschil dat er is tussen Fransen en Engelsen, hetwelk altijd belangrijk is, en verder het verschil dat er is tussen gelovigen in Jezus Christus en gelovigen in Jean Jacques, wat nog belangrijker is'.[102]

Sommigen van de meest in het oog vallende mannen van de presbyteriaanse partij in het parlement, Holles, Stapleton, Harley en Sir William Waller waren oude officieren, die onder Lord Essex waren geslagen geworden en die daarom evenmin het zegevierend leger van Cromwell als zijn dapperen generaal een goed hart

[102] Letters and Speeches, 1e deel, 2e druk, bl. 289.

toedroegen. Zij wilden dat leger afdanken. Echter, dit leger, dat zijn bloed gestort had in de rechtmatige verdediging van het vaderland, vorderde voor die afdanking, geen beloningen, maar eenvoudig datgene wat men er aan verschuldigd was: drie en veertig weken achterstallige soldij. Oliver, die zich toen weer in het parlement bevond, werd naar het leger afgevaardigd, om te trachten de soldaten tevreden te stellen. Hij ontving bij zijn terugkomst de dank van het huis.

Op 2 juni 1647 kwam een onverwacht voorval de gang van de zaken zeer verhaasten. Een corps van vijfhonderd man, onder aanvoering van een officier met name Joyce, begaf zich naar Holmby-House, waar de koning zich ophield en voerde hem mede. Charles volgde deze troepen gewillig. Hij vleide zich steeds dat de strijd tussen de presbyterianen en de independents er mee eindigen zou, dat zij elkaar vernietigden, en alles wat maar strekken kon om die strijd aan te vuren, was hem zeer naar de zin.

Een andere beweegreden deed hem tot de zijde van de independents en van het leger overhellen. Het was onmogelijk dat de koning zich verstaan kon met de presbyterianen, wint de koning beschouwde het bisschoppelijk bestuur als noodzakelijk verbonden met het christendom en de presbyterianen waren door hun 'Covenant' gehouden om het episcopaat af te schaffen. Daarentegen was er voor de koning wel middel om zich met de independents te verstaan, die gezind waren om. De episcopalen evenzeer te dulden als de andere christelijke sekten. De independents waren overtuigd, dat wanneer de presbyterianen eenmaal de bovenhand zouden verkregen hebben, zij de gewetens geweld zouden aandoen, even zo goed als de bisschoppen zich dat veroorloofd hadden, in de eerste jaren van de regering van Charles. En werkelijk wilden de presbyterianen steeds, als er met de koning zou onderhandeld

worden, dat besloten werd om 'de gevoelens van de independents en andere sekten te onderdrukken'.[103]

Op 10 juni schreven de voornaamste hoofden van het leger, Fairfax, Cromwell, Hammond, Ireton, Lambert en anderen aan de Lord Mayor en aan de raad van de stad Londen en vroegen dat er aan hun rechtmatige eisen als krijgslieden voldaan werd.[104] Zij kwamen op tegen de valse beschuldigingen waarmee men hen vervolgde, zij betuigden, dat hun zaak niet kon afgescheiden worden van die van het parlement en het volk, zij wilden dat de vrede van het koninkrijk en de vrijheid van de onderdanen verzekerd werd overeenkomstig de beloften, die voor het begin van de oorlog gedaan waren, beloften voor welke verschillende personen van hun geliefde wapenbroeders het leven hadden gelaten.

Maar het voorname punt in dit manifest van de 'armée' was de godsdienstige vrijheid. De independents stemden er in toe dat de presbyteriaanse godsdienst die van de natie zou zijn, zij stonden dus aan het presbyterianisme een meerderheid toe boven hun eigen geloof, maar zij vroegen voor alle christenen het volle genot van de burgerlijke en godsdienstige rechten. Dit was, zegt Lord Clarendon, hun groot charter en zij hadden besloten de wapenen niet af te leggen, alvorens zij dat zouden verkregen hebben. De independents hadden hun bloed gestort voor het parlement, om de vrijheid van Engeland te handhaven, zij vonden het daarom vreemd, dat hun ten laatste geen andere vrijheid dan die van de landverhuizing werd gelaten. De presbyterianen vertegenwoordigden over het algemeen in de Engelse revolutie orde, gematigdheid en eerbied voor de constitutie, maar de independents, dit moet men toestemmen, kenden vrij wat beter dan zij de grote beginselen van de

[103] Neal, History of the puritans, 11.
[104] Carlyle, I, 296-300.

godsdienstige vrijheid. Als men zich de wijze herinnert, waarop het presbyterianisme later uit Engeland verdween, alwaar het bijna anders niet achterliet dan een klein getal unitaristische verenigingen, moet men wel geloven, dat er enig kwaad element in dit lichaam was binnen geslopen. Schotland is het ware vaderland van dit stelsel van kerkelijk bestuur, het heeft zich ten zuiden van de tweed niet kunnen staande houden, maar het heeft noordelijk van die stroom de schoonste vruchten gedragen en op dit ogenblik draagt het die schoner dan ooit.[105]

De hoofden van het leger voegden er dan in hun petitie aan de Lord Mayor en aan de raad van de stad Londen bij: 'wij hebben het reeds gezegd en wij betuigen het nogmaals: wij verlangen geen enkele verandering in het burgerlijk bestuur. Even weinig wensen wij de vestiging te verhinderen van een presbyteriaanse kerkvorm of willen wij ons het allerminste daarin mengen. Onder de naam van vrijheid van geweten te begeren, verlangen wij geenszins bandeloosheid in te voeren. Wij verklaren, zoals wij dat steeds gedaan hebben dat wanneer de staat beslist heeft, ons niets overblijft dan ons te onderwerpen. Slechts wensen wij, dat ieder goed burger, iedereen die rustig en onbesproken leeft en die nuttig is voor zijn land, vrijheid en aanmoediging zal vinden. En wij geloven, dat dit in overeenstemming is met de ware politiek van alle staten en met de billijkheid evenzeer.'

Deze woorden zijn ongetwijfeld van Cromwell. Het is onmogelijk zich juister en tevens gematigder denkwijze voor te stellen. Misschien heeft nooit een overwinnende partij dergelijke bezadigde

[105] Tegenwoordig vormt zich in Engeland een nieuwe presbyteriaanse kerk, volgens de beginselen van de vrije kerk van Schotland. Zij telt ongeveer tachtig gemeenten en de goede geest die haar bezielt, schijnt waarborg te zijn voor haar ontwikkeling en haar duurzame bestaan.

taal gevoerd. De politieke mannen van onze dagen behoorden zodanige voorbeelden op prijs te stellen.

Deze gematigdheid was echter nutteloos. Men vorderde er niets mede. Er moest dan een einde komen aan een toestand, die niet voortduren kon, zonder dat de gehele natie er onder deed. Op 16 juni beschuldigde het leger, dat zich toen te st. Albans bevond, elf leden van het huis van de gemeenten van hoog verraad, te weten Holles., Waller, Stapleton en acht anderen,[106] die nu allen vroegen om zich voor de tijd van zes maanden te mogen verwijderen.[107]

Dit nu is een van de punten in zijn leven, omtrent hetwelk Cromwell het meest door Engelse, Franse en Duitse schrijvers miskend is geworden. 'De oude verhalen,' zegt Carlyle[108] 'die allen door de leugenachtige vijanden van Cromwell (Holles, Waller, enz.) geschreven werden, zijn vol van blinde woede, dwaling en duisterheid, de nieuwere berichten, waarin louter van machiavellisme sprake is, ontstellen de zaak nog meer. De geschiedenis dan, hetzij oude, hetzij nieuwe, doet Cromwell voorkomen, als had hij op verborgen wijze, op listige wijze en schijnbaar onder de invloed van hogere ingevingen, al die bewegingen aangestookt en bevorderd, als ware hij als een huichelaar te werk gegaan en als had hij door fijn overlegde dubbelhartigheid zijn doel bereikt, en zo meer. Dit is zo de gewoonte van de geschiedenis. De arme geschiedenis heeft echter

[106] Deze acht anderen waren: Sir William Lewis, Sir John Clotworthy, Sir John Haynard, Glynn, Anthony Nichols, majoor-generaal Massey en de kolonels Walter Long en Harley (Rusworth, I, 4, 570). Vert.

[107] Te weten, omdat het huis de beschuldiging van het leger tegen hen niet wilde aannemen en toch het leger op hun verwijdering bleef aandringen, hadden zij aangeboden zich tijdelijk vrijwillig aan de beraadslagingen te onttrekken. (Russell, History of Modern Europe, 3e deel, bl. 404). Vert.

[108] 1e deel, bl. 287-288, tweede druk.

deze zaak wel zeer uit haar verband gerukt. Dwalingen, overdrijvingen, valsheden, verwarring, aan dat alles is zij rijk. Men schrijft Cromwell schijnheilige betuigingen toe en dat hij de ontevredenheid zou in de hand gewerkt hebben. Helaas! Het was Cromwell niet die dat misnoegen opwekte, het waren de machten van de duisternis zelf. Het was niet door een meesterstuk van dubbelhartigheid dat Cromwell zijn weg vond te midden van die chaos en dat het hem gelukte behouden daaruit te geraken, het was veeleer door een edele en mannelijke eenvoudigheid van hart, het was doordat hij voor God geen andere gedachten had dan voor de mensen, zoals dat het kenmerk is van grote zielen. Hij maakte aan het noodlottig misnoegen een einde, doortastend en nauwgezet tevens: en terwijl hij aan het beleid en de voorzichtigheid van de ontwerper de voortvarendheid en het vuur van de uitvoerder paarde.'

Wij voeren hier nog een woord aan van Lilburne, de heftigste en minst lichtgelovige van de republikeinen, die meermalen levendige verschillen had met Cromwell en die hem toch ditzelfde jaar (25 maart) schreef: 'Ik heb u onder de machtigen van Engeland beschouwd als de man, wiens hart het reinst en het meest van alle persoonlijke inzichten vrij is.' dergelijke getuigenissen verdienen meer geloof dan de inblazingen of het geschreeuw van Ludlow en de verdere vijanden van de Protector.[109]

Wij willen Cromwell en zijn vrienden niet onbepaald verdedigen, maar wij wensen rechtvaardig te zijn en de verschillende invloed in aanmerking te nemen, waaraan zij noodzakelijkerwijze zijn

[109] De heer Guizot schijnt wat teveel vertrouwen in Ludlow's 'Memoirs' gesteld te hebben. *Ludlow verdiende zeker reeds daarom minder vertrouwen, omdat hij zijn 'Memoirs' lang daarna schreef (hij voltooide ze in 1669) op een ver verwijderde plaats (in Zwitserland) en waarschijnlijk geheel volgens zijn eigen herinneringen. Vert.

onderworpen geweest. Er had een dubbele onderdrukking bestaan in Engeland. De vrienden van de vrijheid waren onderdrukt geworden, door het streven van de kroon naar het absoluut gezag, en de volks of independents kerk was onderdrukt geworden en dat van de dagen van Elizabeth aan en vroeger reeds, door de kerk van Staat. En als nu al de onderdrukking op de verdrukte van enige goeden invloed kan zijn, is zij op hem gewis ook van kwade uitwerking. Zij schonk in Engeland grote veerkracht aan de liefde tot de vrijheid en aan het christelijk leven, maar zij gaf ook de vrienden van de burgerlijke en godsdienstige onafhankelijkheid zekere ruwheid en scherpte, geweld en overdrevenheid in hun karakter. Dit nu ontmoet men te allen tijde bij staatkundige en godsdienstige partijen, die langdurig onderdrukt werden. Aan wie ligt de schuld? Is het niet veelmeer bij de onderdrukkers, dan bij degenen die hun slachtoffers waren?

Cromwell en de zijnen wilden in de dagen waartoe wij nu genaderd zijn, zich niet langer laten ophouden en tevreden stellen. Zelfs niet door hun oude vrienden. De stroom die lange tijd gekeerd werd, stort met te meer kracht voorwaarts, wanneer hij eenmaal de hinderpalen verbroken heeft. Hij werpt elk beletsel omver en in zijn verwoestende loop scheurt hij diepe kloven. Het parlement bevond zich in de grootste verlegenheid, niet wetende wat te doen, om tegelijkertijd de presbyterianen en de stad Londen aan de een kant en de independents en het leger aan de andere zijde tevreden te stellen. De presbyterianen hunnerzijds wensten van God, dat hij het hart van de Schotten neigen mocht, zodat zij te van hun hulp kwamen. Het schijnt, wij zien het opnieuw, dat het presbyterianisme in Engeland slechts een uitheemse plant was, die daar niet kon blijven bestaan, zonder de hand welke haar derwaarts had overgebracht. Op 26 juli begaven de presbyteriaanse burgers van Londen, het karakter van gematigdheid vergetende dat hun betaamde en vergezeld van een zeker getal ambachtslieden en

leerjongens, naar het parlement, met het voornemen om te vorderen, dat de hoofden van het leger afgezet en door mannen die het presbyterianisme toegedaan waren vervangen werden. Zij drongen de zaal binnen met de hoed op het hoofd, onder het geschreeuw van: 'stemmen! Stemmen!' en zij gingen niet heen voor het huis aan hun begeerte voldaan had.

Daarop verlieten de hertog van manchester, voorzitter van het huis van de Lords, benevens acht leden van dat huis, zo ook Lentrall, de spreker van het huis van de gemeenten en honderd van de leden de stad en begaven zich naar het leger. Op hun aanvraag trok alsnu de 'armée' op Londen aan en in haar gevolg keerden de uitgewekene parlementsleden terug. Er werd nu besloten diegenen van het parlement uit te sluiten, die aan het hoofd van de jongste beweging geweest waren. Van toen aan zag de presbyteriaanse invloed in het huis zich door die van de independents vervangen. Dit is een gewichtig tijdstip in de loop van de omwenteling.

De independents betoonden zich aanvankelijk gunstig voor Charles gestemd en Oliver maakte een alleszins gematigd gebruik van de macht, die de omstandigheden hem in handen gaven. John Cromwell, een van zijn neven, hoorde hem te Hampton. Court, waar Charles zich nu bevond, zeggen: 'de koning is onrechtvaardig behandeld, maar dit zal hem gerechtigheid verschaffen,' en met die woorden sloeg hij op zijn degen. Hij beefde terug voor een revolutie en trachtte de koning te herstellen in het bezit van zijn wettig gezag. Alles toont aan dat hij oprecht was in dit verlangen. 'Dat God mij zijn genade schenke naar de mate van mij oprechtheid van hart ten aanzien van de koning!' sprak hij. Cromwell wanhoopte in deze tijd nog niet aan Charles en wilde de vorst tegelijkertijd redden van de buitensporigheden van zijn eigen despotisme en van de overdrijving

van de 'levelers'.[110] de vooringenomene geschiedschrijver van de Stuarts schijnt dat zelfs te erkennen.[111] Ireton en Cromwell hadden veelvuldige samenkomsten met de koning en zijn gemachtigden, en de voorslagen welke zij hem deden, waren, bij de stand van de zaken, zeer billijk. Het parlement had gevorderd, dat het gezag van de koning gedurende twintig jaren beperkt zou zijn. Cromwell vroeg dit slechts voor tien jaren en verklaarde buitendien, dat het geweten van de koning zou vrijgelaten worden, ten opzichte van het episcopaat.[112] Ook bezwoer Sir John Berkeley een van Charless agenten,

De koning, dat hij deze voorstellen zou aannemen. Men geloofde ook een tijd lang aan een bevrediging. Gionrwell's vrouw en dochters hadden zich op Hampton Court laten voorstellen en de koning had haar met de meeste onderscheiding ontvangen. Men zag zelfs Cromwell en ireto1 met de koning alleen wandelen in het park of zij hadden conferentiën met hem in zijn kabinet. Maar Charles moest de bewerker zijn van zijn eigen ondergang. De voorkomende vriendelijkheid, die hij op Hampton Court aan de dag legde, was slechts ge. Maakt. In zijn verblinding en misschien ook wel ten gevolge van valse hoop, die hij bouwde op tijdingen uit Frankrijk, die hem door Ashburnham gebracht waren, sloeg de koning de aanbiedingen van de generaal af. 'Ik heb de zaak geheel in mijn hand,' zei hij openlijk, 'en die partij waarmee ik breek, moet óndergaan'. 'Sire!' antwoordde Berkeley, 'men zou toch wel nooit

[110] De benaming 'levelers', die meermalen voorkomt, betekent eigenlijk waterpassers, gelijkmakers. Daarmee werden de personen aangeduid die reeds destijds communistische beginselen in toepassing wilden brengen. Vert.

[111] De Chateaubriand, Les Quatres Stuarts, bl. 149.

[112] Dit beperkt zijn van het gezag van de koning had voornamelijk daarop betrekking, dat hij de beschikking over de krijgsmacht tijdelijk missen zou, alsmede de benoeming tot de hoge staatsambten. (Guizot, Hist. De la Rev. D'Angl. Vert.

op gemakkelijker voorwaarden zich opnieuw van een kroon kunnen verzekeren die men op het punt is van te verliezen.' Charles gaf inderdaad aan de zaak de wending, die hij eigenwillig verkoos maar het was een wending die hem naar het schavot bracht.

De onderhandelingen waren met dat al nog niet afgebroken, de koning scheen die zelfs te willen hervatten en sprak er van om Cromwell de orde van de kousenband te schenken, 'benevens het opperbevel over het leger, toen men de generaal kwam berichten, dat die zelfden dag nog een brief van de koning aan de koningin, naar Frankrijk moest afgaan, dat die brief verborgen was in het bekleedsel van een zadel, hetwelk vervolgens weer zorgvuldig was dichtgenaaid, dat het zadel, door iemand die van de zaak niets wist, te tien ure in de avond zou gebracht worden naar Holborn, in de herberg het Blauwe Zwijn en dat het vandaar zou verzonden worden naar dover en voorts naar Frankrijk.

Cromwell en Ireton besloten terstond deze gelegenheid waar te nemen, ten einde met 's konings ware denkwijze bekend te worden, want te midden van al de beleefdheden en toezeggingen, die zij van Charles ondervonden, hadden zij een gevoel van wantrouwen niet kunnen van zich weren. Zij kleedden zich dan als eenvoudige soldaten, verlieten Windsor, kwamen in het Blauwe Zwijn en nadat zij voor de deur een soldaat, die zij medegebracht hadden, op de uitkijk hadden gesteld, wachtten zij in een belendende kamer, onder het drinken van een kan bier, de aankomst van de brief af. Alles gebeurde zoals het hun gezegd was. Te tien ure verscheen de bewuste man met het zadel. Zij maakten er zich dadelijk meester van, onder voorgeven dat zij orders hadden om alles te onderzoeken, namen het mee in hun kamer, maakten de kussens open, haalden de brief er uit, naaiden het zadel weer dicht en gaven het aan de verschrikte boodschapper terug, wie zij verzekerden dat alles in orde en hij een brave kerel was en dat hij onbevreesd zijns

weegs kon gaan. Maar nu spoedden de beide generaals zich naar de kamer terug en nadat zij die afgesloten hadden, begaven zij zich met de meeste nieuwsgierigheid aan het lezen van de brief van Charles. 'Mijn tijd is eindelijk gekomen,' zo had de koning geschreven. 'Ik ben tegenwoordig de man wiens gunst men zoekt. Ik hel er meer toe over om mij op de zijde van de Schotten te plaatsen, dan aan die van het Engelse leger. Maar waarin ik ook moge schijnen toe te geven, bekommer u daar niet over. Ik zal wel weten, als het tijd is, hoe mij ten aanzien van die kerels te gedragen, en in plaats van een zijden kousenband, zal ik hun een touwstrop weten te bezorgen'. Ireton en Cromwell keken elkaar aan. Dit was dan nu de waarheid, ten aanzien van de bedoelingen van Charles, en hier zag men wat de natie van hem te wachten had! Met trouweloze hand had Charles dus de band verscheurd, die hem met Engeland verenigde. Van nu aan had hij alle zedelijke waarde in de ogen van zijn volk verloren. Hij bezat geen vertrouwen meer en had eerbied en achting verbeurd. Kon hij wel langer koning zijn? de beide generaals verlieten het Blauwe Zwijn onder de hevigste gemoedsaandoening en keerden in allerijl terug naar Windsor. 'Weldra vervoegde Cromwell zich nu bij Ashburnram, een van degenen die aan de bijzondere dienst van de koning verbonden waren en gaf hem zijn overtuiging te verstaan, dat men op Charles niet het minste vertrouwen kon stellen.

Van dit ogenblik aan was de scheiding tussen Charles en de toekomstige Protector, tussen de koning en Engeland voltooid. Inderdaad, het was de scheidbrief geweest van de monarch en zijn volk, die de ongelukkige Stuart in het zadel van Holborn verborgen had. Terwijl hij een ordelint weigerde, gaf hij een kroon weg. Het duurde niet lang, of hij zag zelf in dat de zaken veranderd waren. Zijn meest vertrouwde dienaren kregen last om zich te verwijderen. Zijn wachten werden verdubbeld en zijn wandelingen beperkt, en tevens gaf Cromwell aan kolonel Whalley zijn bezorgdheid er over te kennen, dat de soldaten er op bedacht schenen, om de koning aan

de handen van de officieren te ontvoeren. Inmiddels werd Charles met elke dag meer door vrees beklemd, en een omstandigheid, waarin werkelijk niets buitengewoons gelegen was, bracht er toch toe bij, om hem een afdoende stap te doen nemen. Eens op een nacht namelijk, terwijl angstige gedachten hem benauwden, ging zijn nachtlicht plotseling uit. Nu nam Charles het besluit om te vluchten, maar waarheen? Hij stelde de helft van alles wat hij op dat ogenblik bezat, vijf honderd pond sterling, in handen van een vrouw, die hij uitzond naar Londen, om de befaamde astroloog William Lilly te gaan raadplegen. Echter, hij wachtte evenmin de terugkomst af van deze vrouw, als het bericht van de ontdekkingen, die uit de loop van de sterren te zijn aanzien mochten gemaakt zijn.[113] in talloze brieven onder andere werd bij hem aangedrongen dat hij vluchten zou. Op 11 november, om negen uur 's avonds, begaf hij zich op weg, van zijn kamerdienaar vergezeld, en hij kwam zonder enige hindernis te ontmoeten buiten het kasteel, door het park en vervolgens door het bos. Het was even of er zich achter hem een hand bevond die hem voortdreef en vóór hem een andere hand, die hem de weg vrij en gemakkelijk maakte. En die geheimzinnige handen. Waren het niet de handen van Cromwell? Overtuigd dat alles geëindigd was tussen de koning en Engeland en met de wens om de bloedige ontknoping te vermijden, die hij naderen zag, deed Oliver, even als later Willem van Oranje ten aanzien van James II, alles wat hem mogelijk was, om de vlucht van de koning en zijn uitwijken naar Frankrijk te begunstigen. 'Cromwell,' zo zegt de republikein Ludlow, 'maakte de koning opmerkzaam op het gevaar waarin hij zich bevond en bood hem zijn diensten aan.' dat omviel(het leven van de vorst heeft willen redden, kon de heethoofdige democraat hem niet vergeven. Het gerucht wilde, dat de waakzaamheid van de bezetting van

[113] Deze vrouw was mevrouw Whorewood. Het antwoord van de sterrenkijker hield in, dat de koning zich moest begeven naar Essex, op twintig mijlen afstand van Londen. (Lilly, Life and Times, 60). Vert.

Hampton Court die op 11 november veel minder was dan anders, ja zelfs dat er sommige schildwachten ingetrokken waren, tevens werd verzekerd, dat er een schip, hetwelk door de koningin was afgezonden, in de nabijheid kruiste van dat gedeelte van de kust, waarheen de koning zich begeven had, welk schip de bestemming had om hem aan boord te nemen. Intussen zag Charles, toen hij het strand bereikt had, niets dan de open zee voor zich, en hij kon zelfs let minste vissersbootje niet ontdekken, waarmee hij de tocht over de zilte baren had kunnen wagen. Omdat hij dan geen uitkomst zag, stelde hij zich in handen van kolonel Hammond, de gouverneur van het eiland Wight. Hij gaf deze officier een brief over van Cromwell, die hij kort voor zijn vertrek van Hampton Court ontvangen had en waarin deze hem waarschuwt voor het gevaar dat hij lopen zou, als hij op het paleis bleef vertoeven. 'Het is duidelijk,' zegt Ludlow, 'dat de koning gevlucht is op de raad van Cromwell.'

Het was niet zonder grond, dat de overdrevene republikeinen verbitterd waren op de generaal. Immers zo Oliver wenste Charles Engeland te zien verlaten, wilde hij ook de buitensporigheden van de 'levelers' beteugelen. Met de een hand verwijderde hij de onderdrukking van het absolutisme en met de andere hield hij de demagogen in toom. Deze laatsten vormden verenigingen en deden voorslagen aan de officieren en aan het parlement, waarvan de strekking was om gehele gelijkheid onder de mensen in te voeren. 'Cromwell,' zegt Clarendon 'had al zijn bedrevenheid en al zijn moed nodig, om deze opgewondene hoofden te breidelen.' Oliver geloofde op dit ogenblik nog dat het parlement in staat was om te regeren en hij wilde het gezag van dit lichaam bewaren. Toen men hem bericht bracht, dat de 'levelers' een samenkomst hielden met het doel om het leger op hun hand te brengen, begaf hij zich terstond in hun midden, vergezeld door enkele personen op wie hij vertrouwen kon. Zonder enige ontroering te laten blijken, richtte hij enige vragen tot diegenen die hem toeschenen de heethoofdigste te

zijn, en toen hij nu onbescheidene antwoorden ontving, aarzelde hij niet sommigen met eigen hand te tuchtigen: en met behulp van zijn vrienden gelukte het hem de overige mensen uiteen te laten gaan.

> 'Non civium ardor provo jubentium,
> Non vultus instantis tiranni
> Mente quatit solida.'

Herhaalde malen werden deze demagogische vergaderingen door Oliver verstoord. 'Als die geest van verdeeldheid toen niet met de kracht en de voortvarendheid van een Cromwell bestreden was geworden,' zegt Clarendon 'dan zou daaruit ongetwijfeld de vreselijkste verwarring zijn ontstaan, zowel bij het leger en het parlement als in het koninkrijk'.[114] Cromwell begreep, even als de grote mannen van alle eeuwen, dat het evenwicht noodzakelijk was voor het behoud van het schip van staat. In het eigen ogenblik dat fanatieke partijgangers en dat evenzeer in naam van het koningschap als in naam van de vrijheid, zich óf aan bakboord óf aan stuurboord wierpen en de staatshulk in gevaar brachten van omslaan, plaatste Oliver zich in het midden en nam, terwijl hij de grootste geestkracht ontwikkelde, derwijze zijn maatregelen, dat het vaartuig onbeweeglijk bleef en noch naar de een noch naar de andere zijde overhelde.

Nieuwe, hoopvolle verwachtingen kwamen weldra Charless gemoed bezig houden, terwijl hij zich op het eiland Wight in zijn afzondering bevond. De beide huizen vonden goed, dat hem vier voorstellen gedaan zouden worden en dat, indien hij daarin mocht bewilligen, hem vrijheid zou gegeven worden om in persoon met het parlement te handelen. Dien ten gevolge werden er commissarissen tot de koning gezonden. Zij vonden hem, naar het

[114] Clarendon, 37.

scheen, in gunstige stemming, maar in werkelijkheid was hij vaster dan ooit besloten om het parlement tegenstand te bieden. Zijn doel was, om zich aan het hoofd te stellen van de leren en tegen Engeland op te trekken, en heimelijk maakte hij zich gereed om het eiland Wight te verlaten hoewel hij het tegendeel plechtig verzekerde. Echter, nog een andere uitweg opende zich thans voor de vorst, en de verdeeldheid die onder zijn tegenstanders heerste, deed hem hopen dat hij zijn ganse gezag terugkrijgen zou. Lord Lauderdale en twee andere Schotse commissarissen waren in het diepste geheim op het kasteel van Carisbrook aangekomen, omtrent dezelfde tijd met de afgevaardigden van het parlement. Zij beloofden de koning de tussenkomst van een schots leger, om hem in zijn gezag te herstellen, maar onder bepalingen in het belang van Schotland, die beledigend zouden zijn geweest voor de Engelse eer en onder voorwaarde dat de koning de presbyteriaanse kerkvorm voor de tijd van drie jaren in Engeland bevestigen zou. Charles nam intussen alles aan. Binnen twee dagen was het verdrag gesloten en getekend, en nu begroef men het heimelijk ergens in een tuin op het eiland, in afwachting dat het zonder gevaar zou kunnen bekend gemaakt worden. Toen dit geschied was, gaf de koning zijn antwoord aan Lord Denbigh en de twee overige commissarissen van de beide huizen. Hij sloeg de voorlopige voorstellen af en vroeg om in persoon te onderhandelen. De commissarissen keerden alsnu naar Londen terug, om aan het parlement verslag te doen van hun zending.

De toestand van Charles was dan thans veel gevaarlijker geworden en hij zelf was de bewerker van zijn ongeluk. Oliver had de koning willen redden en hem herstellen op een eervolle en constitutionele troon. Hij was, zoals zovele anderen, weggesleept geworden door het innemend karakter van de vorst. Toen hij tegenwoordig was geweest bij de ontmoeting van Charles met zijn kinderen, de eerste maal dat het hun vergund was geworden de koning op Hampton

Court te bezoeken, zei hij: 'Het was het roerendste schouwspel dat ooit mijn ogen gezien hadden,' en terwijl hij hiervan verhaalde stortte hij een vloed van tranen. 'Dit kon hij doen zonder huichelarij' zegt een historieschrijver van de Torypartij, 'want in het bijzondere leven was Cromwell een man van teder gevoel en grootmoedig van aard.'[115] dit oordeel van Engelands beroemde en gelauwerden dichter stemt weinig overeen met de dwaze en bekrompen vooroordelen, die over het vasteland verspreid zijn. Cromwell wilde zijn koning behouden en dat in hetzelfde ogenblik dat deze het voornemen had hem aan de galg te brengen. Helaas! De ongelukkige Stuart werd gevangen in het net waarmee hij anderen had willen verstrikken. 'Wie een kuil graaft, zal daarin vallen, en wie een muur doorbreekt, een slang zal hem bijten.'[116] zo spreekt het woord van God en 'er valt niet één woord van al de goede woorden die de Heere gesproken heeft.'[117]

[115] Southey, Life of Cromwell, 58.
[116] Pred. 10:8
[117] Joz. 21:45

VI

De dood van de koning

De commissarissen van het parlement hadden, toen zij van het eiland Wight te Londen teruggekomen waren, verslag van hun zending gedaan. Op 3 januari 1648 stond nu Sir Thomas Wroth in het huis van de gemeenten van zijn zitplaats op en zei: 'Mijnheer de voorzitter! Bedlam is bestemd tot verblijfplaats van de krankzinnigen en Topheth is bereid voor de koningen.[118] maar de

[118] Jes. 30:33. Tofeth, dat is de hel. Het is een Hebreeuws woord, dat in zijn algemene betekenis iets afzichtelijks, afschuwelijks aanduidt en als eigen naam een punt te kennen geeft in het dal Ben Hinnom, waar lange tijd offerhanden waren geschied aan Moloch. Later werd dit punt een soort van verzamelplaats voor alle vuil en onreinheid van de stad Jeruzalem en aldaar werden ook de lichamen van ter dood gebrachte misdadigers verbrand. In deze zin zegt de profeet, waar hij de ondergang van Sanherib, koning van Assyrië, bedoelt: Tofeth is van gisteren bereid, ja hij is ook voor de koning bereid,' en Sir Thomas Wroth kon de aanhaling doen. Hij was er wel van overtuigd dat hij door de meesten van de aanwezigen onmiddellijk begrepen zou worden, want met Bijbelteksten waren allen goed vertrouwd. Vert.

onze heeft zich laatst zo gedragen, alsof Bedlam het enige verblijf zou zijn dat voor hem paste, en daarom stel ik bescheiden voor, dat de beide huizen zich niet verder tot hem wenden, maar de zaken van het land regelen zonder zijn medehulp.' Ireton ondersteunde deze motie. 'De koning' zo sprak hij, 'heeft door de vier voorstellen te weigeren, zekerheid en rust geweigerd aan zijn volk.' de parlementaire en presbyteriaanse partij verzette zich hevig tegen deze maatregel. Cromwell had nog niet gesproken. Volgens zijn beschouwing echter was het met de kwade trouw van Charles zover gekomen, dat hij zich in het geval bevond van iemand wie de burgerlijke rechtbanken de bevoegdheid ontnemen om zijn eigen zaken te regelen, en daarom meende hij dat men het bestuur van het koninkrijk behoorde te ontzeggen aan een vorst, die niet langer de vader maar die de misleider was van zijn volk. 'Mijnheer de voorzitter,' zei hij, 'de koning is een man van veel geest en van grote talenten: maar zó vals en listig, dat niemand zich aan hem vertrouwen kan. Terwijl hij spreekt van zijn zucht voor de vrede, handelt hij in het geheim met de afgevaardigden van Schotland, om de natie in een nieuwe oorlog te wikkelen. Het ogenblik is gekomen dat het parlement alléén het koninkrijk redden en regeren kan en moet.' Het voorstel ging nu in het Lagerhuis terstond door en vervolgens ook, na enige aarzeling, in het huis van de Lords.

Deze gewichtige stap bracht een levendige ontroering te weeg en maakte de stand van zaken steeds moeilijker. Er werd van gesproken dat een schots leger de koning uit handen van de partijmannen zou komen verlossen, en in Engeland had men nu drie partijen, behalve die van het leger, die de natie in beroering brachten. De koningsgezinde partij stond ieder ogenblik gereed, om onder de kreet van 'God en koning Charles 'de oproervaan op te steken, de grote presbyteriaanse partij, aan wier hoofd de stad Londen zich bevond, werd met iedere dag misnoegder onder de stand van zaken,

en een derde partij, die van de 'levelers' of radicalen, vermeerderde van haar kant de beroering en de vrees.

Op zekere dag in het begin van het jaar 1648 kwamen de aanvoerders van het leger te Windsor bijeen. 'De schranderste hoofden en de moedigste harten van geheel Engeland waren daar verenigd,' merkt een geschiedschrijver aan. En wat deden zij daar? het antwoord geeft ons het bericht, hetwelk de adjudant generaal allen ons bewaard heeft: 'Wij verenigden ons in het begin van 1648 op het kasteel van Windsor, en daar brachten wij gezamenlijk een dag door in gebed. Ook dachten wij na over de oorzaken van onze droevige bezoekingen. Wij kwamen die dag tot geen beslissing, maar wij achtten het onze plicht ons onderzoek voort te zetten en de volgende morgen verzamelden wij ons opnieuw. Verschillenden van ons lazen uit Gods woord, verklaarden dat en gingen voor in het gebed, daarop nodigde de luitenant-generaal Cromwell ons ernstig uit, om ons eigen gedrag te onderzoeken, tegelijkertijd als opperhoofden en als christenen en te zien of er niet enige ongerechtigheid ons aankleefde, ten einde zo de oorzaak van onze moeilijkheden weg te nemen. 'Laat ons daartoe' zo sprak hij, 'nagaan in welke tijd wij het laatst hebben kunnen zeggen, dat het aangezicht van het Heere met ons was en dat zijn oordelen ons niet bezochten zoals thans'. wij eindigden de tweede dag daarmee, dat wij overeenkwamen ons de volgenden morgen opnieuw te verzamelen.

'Dit deden wij, en door de genadige hulp van het Heere vonden wij wat ons verwijderd had van hem en hem van ons: te weten die gevloekte samenkomsten, die wij in onze eigen wijsheid, onze vrees en ons gebrek aan geloof, het vorige jaar met de koning en zijn partij hadden gehad. Majoor Goffe maakte alsnu toepasselijk gebruik van dit treffelijke woord uit de spreuken: 'Keert u tot Mijn bestraffing, ziet, Ik zal mijn Geest ulieden overvloediglijk uitstorten, Ik zal mijn

woorden u bekend maken'.[119] de Heere bekrachtigde de vermaning zozeer met Zijn Geest aan onze harten, dat wij ons terneergeslagen gevoelden en gebukt onder het gewicht van onze zonden en dat wij Zijn gerechtigheid erkenden in al Zijn wegen met ons. Hij liet ons niet alleen onze verkeerdheid inzien, maar ook onze plicht kennen, en dit op zodanige wijze, dat niemand van ons in staat was een woord tot de andere te spreken, zo overvloedig en bitter waren onze 'tranen. Wij weenden van schaamte over onze ongerechtigheden, over onze ongelovigheid, over onze vrees voor mensen, over die vleselijke raadslagen welke wij in onze eigen wijsheid hadden gehouden en niet met 's Heeren woord. Ten laatste gaf de Heere, dat wij ons in Hem verblijdden met vrezen en beven, en zodra had Hij ons niet teruggebracht aan zijn voeten of Hij deed ons onze schreden richten in het rechte pad en ons als onze plicht erkennen, om met de krachten, over welke wij beschikken konden, in de strijd te gaan ter bestrijding van onze machtige vijanden en om ons vertrouwen alleen te stellen op de naam van de Heere.

'Nadat wij dan ernstig Gods aangezicht gezocht hadden, kwamen wij tot het eenstemmig besluit, dat het onze plicht was om Charles Stuart, die man des bloeds, op te vorderen, ten einde rekenschap te geven van het bloed dat hij vergoten had en van het kwaad dat hij zoveel hij vermocht gedaan had aan de zaak en aan het volk van de Heere, onder deze arme ingezetenen.[120] Het is een merkwaardig schouwspel, de dappere en gevreesde opperhoofden van het Parlementsleger hier gedurende drie dagen op het kasteel van Windsor in gebed verenigd te zien, om de wil van de Heere te leren verstaan. Wie toch zou twijfel kunnen voeden aan hun oprechtheid, aan het ongeveinsde van hun vroomheid, aan hun leven van het geloof? Wie zal niet, met hun voorbeeld voor ogen, beschaamd en

[119] Spr. 1:23
[120] Somer's tracts. VI, 499-501 aangehaald hij Carlyle, I, 337-340.

droevig tot zichzelf inkeren? Wie, moet niet erkennen, dat de gedurige misleidingen van kaam. I en de overtuiging waartoe de verdedigers van de vrijheid gekomen waren, dat de koning hen trouweloos behandelde en niet rusten zou voor hij de ondergang van het protestantisme bewerkt had, maar al te geschikt was om de bevelhebbers van het leger te verontrusten en hen tot doortastende maatregelen te brengen?

Echter, waren zij met dat al wel op de rechten weg? wij hebben enigen twijfel op dit punt. Nooit wellicht heeft men duidelijker kunnen zien, hoe gewichtig het is wel bekend te zijn met de ware grondbeginselen van het christelijk levensgedrag. Toen de opperhoofden van het leger wensten te weten wat hun te doen stond, onderzochten zij wat zij gedaan hadden, in de ogenblik dat zij zich het gelukkigst, het dichtst in 's heren nabijheid bevonden hadden. Dit nu is het 'middel niet hetwelk God ons voorschrijft. Zij hadden zich behoren af te vragen: wat gebiedt ons God in zijn woord? Het is toch niet door onze gewaarwordingen dat God ons leiden wil maar door zijn bevelen. Onze gewaarwordingen kunnen ons doen dwalen: 'Er is een weg, die iemand recht schijnt, maar het laatste van die zijn wegen des doods.'[121] Het woord van God dwaalt nimmermeer. Zich gedragen naar de bevelen van God is daarom de weg van de christen. Te handelen volgens gewaarwordingen, volgens zogenoemd inwendig licht is mysticisme. Als de opperhoofden die te Windsor bijeen waren, toen al niet tot fanatisme vervielen, dan waren zij toch op een pad dat daarheen voeren kan, en sommigen van hun zijn er later ook toe vervallen. Misschien kan men zelfs zeggen dat er reeds enig fanatisme in was, om Charles een 'man des bloeds' te noemen. Deze beschuldiging was gegrond op de vooronderstelling, dat de koning de bewerker was van een oorlog, waarin veel bloed was vergoten geworden.

[121] Spr. 14:12

Echter, Stuart was niet bloeddorstig, men kan hem geen enkele daad verwijten, die een neiging tot wreedheid in zijn karakter zou te kennen geven.

Cromwell probeerde de beweging nog tegen te houden, die reeds een geweldige ontknoping tegemoet ijlde. Hij beijverde zich, om de uitersten van republikeinen en heethoofden te beteugelen. Hij zag met bekommering de macht overgaan uit handen van gematigde en bekwame mannen op lieden van geringe stand, die vurig en werkzaam, maar daarbij zonder ondervinding en zonder kennis waren. Op zekeren dag verzamelde hij de voornaamste independents en presbyterianen aan het middagmaal en bezwoer hen op het nadrukkelijkst, dat zij hun verschillen zouden laten rusten en zich onderling verstaan. Maar alles was vruchteloos, de gemoederen waren voor geweld en voor oorlog gestemd. Cromwell moest toegeven.

De koning en de koningsgezinden waren van hun kant niet minder in beweging dan de republikeinen. Charles hield onderhandelingen levendig met Schotland, met Ierland en met Engeland. Nu eens aan de dis van een rijke edelman, dan weer ter gelegenheid van de rechtszittingen of van een marktdag waren de 'cavaliers' rusteloos bedrijvig om complotten te smeden en op het volk te werken, en hun pogingen schenen overal met een gewenst gevolg bekroond te worden. Er vertoonde zich in het voorjaar van 1648 gedurig grotere ontevredenheid onder de presbyterianen en koningsgezinden, in het prinsdom Wallis en in Kent. 'De edellieden zijn allen voor de koning,' schreef men, 'het gewone volk begrijpt er niets van en volgt de edelen na'.

In Zuid-Wallis schaarden zich officieren die zich bij het leger van het parlement onderscheiden hadden, met de cavaliers rondom de koninklijken standaard. In Schotland stemde het parlement voor de

lichting van 40.000 man, om de koning te verdedigen. Dit een en ander bracht van Engeland tot parlementspartij in vaandel van de Stuarts. De koningsgezinden in het noorden opstand en de hoofden van de Ierland gingen over onder het kort daarop brachten de koningsgezinden in kent een legermacht samen. Zelfs binnen Londen wierf men soldaten voor de koning en troepen gewapenden zag men er door de straten trekken, om zich bij de opstandelingen te gaan voegen. Op deze berichten begaf Cromwell zich aan het hoofd van vijf regimenten naar Wallis, waar zich de voornaamste macht van de koningsgezinden bevond, en al spoedig kon 'hij schrijven, dat binnen veertien dagen het kasteel van Pembroke, wat hun voornaamste steunpunt uitmaakte, in zijn handen zou zijn. Niet slechts evenwel bracht Cromwell zijn persoon, zijn leven en dat van zijn zonen ten offer, maar evenzeer zijn goederen. Hij wist het bijzonder belang aan het algemene ondergeschikt te maken. Dit blijkt uit de volgende brief, die hij schreef aan het parlement:[122]

> Aan de commissie van de Lords en van het huis van de gemeenten, voor de Ierse zaken, zitting houdend in Derbyhouse.
>
> 21 maart 1648.
>
> Aangezien de beide huizen van het parlement laatst mij en mijn erfgenamen een jaargeld van £ 1680 hebben toegelegd, geheven op de eigendommen van Lord Worcester en daar de druk van de tijden de hulp van de burgers vordert, doe ik bij deze de staat de aanbieding om hem £ 1000 (12000 gulden) jaarlijks uit te keren van die som, betaalbaar telkens zes maanden een bedrag van £ 500 te rekenen van st. Michiel aanstaande, en dat gedurende vijf jaren als de oorlog met

[122] Commons Journals, 513. Carlyle, I, 326.

Ierland Zolang aanhoudt en als ik leef tot die tijd. Het parlement zal beslissen omtrent het gebruik, dat van dit geld voor Ierland gemaakt zal worden: voor het minst indien de betaling van de £ 1680 niet door de oorlog of door enige andere oorzaak geschorst mocht worden. Verder, aangezien mij nog een achterstallig bedrag verschuldigd is van nagenoeg £ 1500 als luitenantgeneraal en een nog aanzienlijker som, in hoedanigheid van gouverneur van het eiland van Ely, doe ik daarvan afstand en verklaar de staat ontslagen van alle betaling te van deze zake en erken hem met dit schrijven als vrij van alle schuld te mijn aanzien.

Oliver Cromwell.

Oliver moest zich inmiddels haasten. Op 8 juli was de Schotse koningsgezinde 'armée' Engeland binnengerukt. Het hart van de Schotse natie was toch niet met het leger. De getrouwe presbyterianen beklaagden er zich zeer over, dat terwijl men zich zozeer beijverde om koning Charles in zijn rechten te herstellen, er niets gedaan werd om Christus, de Koning van de kerk, in het bezit te stellen van zijn rechten. Drie dagen na de intocht van het Schotse leger ging het kasteel van Pembroke bij capitulatie over en Cromwell begaf zich reeds de volgende dag op mars naar de kant van Schotland, terwijl hij aan zijn vrienden in derby house schreef: 'Stuur mij schoenen voor mijn arme vermoeide soldaten, want zij hebben een lange mars te doen.' met deze soldaten, die zo slecht gekleed waren en zulk gebrekkig schoeisel hadden, maar die mannen van moed waren en van geloof, trok hij nu Engeland door van het westen naar het oosten en daarop van het zuiden naar het noorden en dit met de snelheid van het licht en weldra konden de 'cavaliers' de hertog. Van Hamilton, die het bevel had over de Schotse krijgsmacht, bericht geven dat Cromwell naderde. 'Onmogelijk!' riep de hertog uit, 'hij heeft de tijd nog niet gehad om te komen.'

maar reeds waren de cavaliers handgemeen geworden met de voorhoede van de generaal van het parlement. Cromwell. Dan sloeg de Engelsen terug, greep de Schotten, die zich in de omtrek van de Ribble bevonden, krachtig aan, wierp hen overhoop, volgde hen aan de andere zijde van de rivier, zette van nabij hun leger na, dat zijn voorgenomen bemachtiging van Engeland thans veranderd had in een overhaaste vlucht zuidwaarts, ontmoette dat leger opnieuw in een defilé bij warrington en behaalde een beslissende overwinning. Een veldtocht van veertien dagen was voldoende geweest om het Schotse leger als weg te vegen. Cromwell rukte nu Schotland binnen, en de presbyterianen sloten zich aan hem aan en ontvingen hem in Edinburgh luisterrijk.

Inmiddels was het Engelse parlement over de voorspoed van zijn eigen leger verschrikt geworden en wenste daarom zich met Charles te verstaan. Dit lichaam hinkte gestadig op twee gedachten. 'Die twijfelt' zegt Jakobus, 'is een baar der zee gelijk, die van de wind gedreven en op en neer geworpen wordt en mene niet dat hij iets ontvangen zal van de Heere.'[123] deze uitspraak van de heilige schrift zou toen weldra in de loop van de wereldse dingen haar bevestiging ontvangen.

Het parlement dan, hetwelk die leden welke onlangs verwijderd waren, uitgenodigd had hun plaatsen te komen hernemen, was tot het besluit gekomen om Charles gunstige aanbiedingen te doen. Op 30 juni was namelijk de beslissing herroepen, waarbij alle verdere onderhandeling met de koning was verboden geworden. 'U weet niet in welke toestand u zich bevindt,' zei kort daarna Sir Symonds D'ewes in het huis van de gemeenten, 'uw zilver is verteerd, uw goud is verdwenen, uw schepen zijn in opstand, u zelf bent in verachting, uw vrienden, de Schotten, zijn geweldig op u verbitterd, het

[123] Jak. 1:6

vertrouwen van de stad en van het rijk hebt u volstrekt verloren. Ik laat u dus oordelen of dat een veilige toestand is en of het niet hoog tijd is om daaruit te geraken.'

Het parlement, dat gedurig meer bekommerd werd over de voortgang die het leger maakte, vond goed dat niet zou vastgehouden worden aan de vier punten, die te voren aan Charles als voorlopige schikking waren voorgeslagen en dat terstond op het eiland Wight een nieuwe onderhandeling met de koning zou begonnen worden. Dit vond plaats op 29 juli. Vijftien commissarissen (vijf leden van het huis van de Lords en tien van dat van de gemeenten) vertrokken dan, om tot de koning te worden toegelaten. Twintig van zijn vertrouwdste dienaars: Lords, rechtsgeleerden en theologanten, had men vergund met hem raad te plegen en men omringde hem voor het overige niet zijn kamerheren, zijn pages, zijn schildknapen, zijn secretarissen en al het verdere personeel van zijn huis. De commissarissen verzochten Charles, dat hij hun voorstellen aannemen zou, alvorens het leger de tijd kon gehad hebben om naar Londen terug te keren. De koning scheen gezind hieraan te voldoen, maar getrouw aan zijn gewone dubbelhartigheid, voedde hij heimelijk een gans andere hoop. Ormond was uit Frankrijk vertrokken en stond nu, met toevoer van geld en krijgsbehoeften, opnieuw in Ierland te verschijnen, om de oorlog met kracht door te zetten. Daarmee was Charles In dit ogenblik geheel vervuld. Hij dacht er aan om te vluchten en zich aan het hoofd van dat leger te stellen. Hij beloofde wel plechtig, dat hij bevelen zou geven om alle vijandelijkheden in Ierland te doen ophouden, maar tegelijkertijd schreef hij op 10 oktober in het geheim aan Ormond: 'Verontrust u niet over hetgeen ik inwillig met opzicht tot Ierland, volg de orders maar van mij vrouw en niet de mijne'. En op 9 oktober had hij aan Sir William Hopkins geschreven: 'Dat ik zoveel inwilligde deze morgen, is slechts geschied om mijn aanstaande vlucht gemakkelijker te maken.' Zo'n man was de vorst

wiens speelbal het parlement destijds was geworden. Nooit wellicht heeft enig zedelijk lichaam zich zo onnozel aangesteld en zoveel dwaasheid en onhandigheid doen blijken. De hoofdmisdaad van Cromwell was hier, dat hij meer verstand en beter oordeel bezat dan de meesten. Die misdaad nu mocht veeleer een deugd heten.

Wat stond nu de mannen te doen die na een roemrijk betoon van moed, na langdurige inspanning, grote opofferingen en schitterende overwinningen, waarin de tussenkomst van de voorzienigheid hun was duidelijk geworden, de voortgang van het despotisme gestuit, de vrijheid van geweten verzekerd en het protestantisme en Engeland gered hadden? Zij zagen dat, als zij niet tussenbeide kwamen, Charles, het pausdom en het geweld weer de overhand verkrijgen moesten, dat de godvruchtigen in het land onderdrukt zouden worden, dat men hun zelf het hoofd voor de voeten zou leggen, dat hun broeders genoodzaakt zouden zijn om, als zij het konden, bij duizenden de wijk te nemen naar de onherbergzame vlakten van Amerika en dat de protestantse kerk zou onder de voet geworpen worden.

Zij hadden tussen twee uitersten te kiezen. Moesten zij verloren geven hetgeen er reeds gedaan was en de dingen ongestoord aan hun loop overlaten? Of moesten zij in deze buitengewone tijden op buitengewone wijze tussenbeide treden en nog eenmaal de kerk en Engeland redden? Sommigen van de vrienden van Cromwell en bepaaldelijk kolonel Hammond, aan wie hij toen een brief schreef, waarvan wij een uittreksel zullen mededelen, waren voor het eerste gestemd, maar Cromwell verkoos het laatste. Het was dan denkelijk op aansporing van Cromwell, die nog niet van zijn tocht in het noorden was teruggekeerd, dat het leger een remonstrantie inzond aan het parlement en op zaterdag, op 25 november 1648, in groten getale te Windsor aankwam om daaraan klem bij te zetten. Maar welk van de twee uitersten was dan toch het beste? het laatste mocht

wanhopend en buitensporig heten en toch, men moet het toestemmen, de gebeurtenissen van de ogenblik hadden herhaaldelijk ter gunste er van gesproken.

De vrijheden en het protestantisme van Engeland dreigden te gronde te gaan, toen Cromwell dat door zijn tussenkomst verhoedde, en zijn gehele leven door en ook hier, heeft hij in Groot-Brittannië voor de godsdienstige vrijheid en de nationale welvaart gewaakt. Wat werd er van het eigen land, toen Cromwell gestorven was? De Stuarts kwamen terug en 'toen de feesten van de restauratie voorbij en de lichten van de illuminaties uitgeblust waren, ja, tóen kwamen de terechtstellingen'.[124] Men groef honderd begraven doden weer op. Daaronder waren de grote Oliver, zijn oude en eerwaardige moeder, zijn teer geliefde dochter Bridget, Pym en de dappere admiraal Blake. Men hing de half vergane lijken op aan de galg van Tyburn en de 'cavaliers' vermaakten zich en spotten met dit weerzinwekkende schouwspel. Aan een groot aantal personen werden verder de neuzen en oren afgesneden of men strafte ze aan het leven. Het vonnis van de ter dood veroordeelden was in deze voege gesteld: 'U zult op een horde naar de strafplaats worden gesleept en daar zult u gehangen worden, maar terwijl u nog leeft, zal het koord worden losgesneden. U zult dan verminkt worden (your privy member to be cut off), men zal u de ingewanden uit het lichaam rukken en als u nog leeft, zal men die voor uw oren verbranden. Dan zal u het hoofd worden afgeslagen en uw lichaam gevierendeeld worden'.[125] Echter, dit was niet genoeg, men verbreidde overal de onzedelijkheid, en een hooggeprezen koningsgezinde van onze tijd heeft geen andere verontschuldiging voor Charles II gevonden, dan met te zeggen dat 'het waarschijnlijk is, dat deze vorst door het zedebederf in de hand te werken, slechts

[124] Chateaubriand.
[125] Exact and impartial account of the trial, etc. Londen, 1660, bl. 57.

de invloed van zijn neigingen en het lichtvaardige van zijn karakter volgde'.[126] Men noodzaakte tweeduizend predikanten hun post te verlaten, men onderdrukte de gemeenten, men verplichtte de edelste mensen uit het land naar elders de wijk te nemen, men bevolkte zo te zeggen Amerika met hen, ja Engeland zou geworden zijn zoals Spanje en erger dan Spanje, indien niet de voortreffelijke Willem III gekomen ware, om de taak op te vatten, die met zoveel geestkracht door Cromwell was aangevangen. Als nu de Stuarts lang na de oorlog en toen zij ten gevolge van een vreedzaam terugroepen weer in het land gekomen waren, zoveel gruwelijks begingen, wat zouden zij dan wel niet gedurfd hebben, in een ogenblik dat de driften en de partijhaat in volle kracht werkzaam waren?.

Luther vergelijkt zich in een van zijn schriften bij de houthakker, die in het bos, te midden van doornen en discelen en hoog opgeschoten geboomte, een ijverig gebruik maakt van zijn bijl en neer houwt, velt en ontwortelt, en Melanchton vergelijkt hij bij de zaaier, die komt in het gevolg van de houthakker en die de ploeg laat gaan over de bereiden grond en met bedaarde hand het kostbare zaad strooit, hetwelk een rijken oogst moet opleveren, van dezelfde plek die tot daartoe een woest en ondoordringbaar bos vormde. Deze vergelijking kan ook van toepassing gemaakt worden op Cromwell en Willem van Oranje. Cromwell was de houthakker en Willem de zaaier. Cromwell schreef de brief, waarvan wij een gedeelte zullen mededelen, aan kolonel Robert Hammond, gouverneur van het eiland Wight, om de zaak van het leger in de strijd met het parlement bij zijn vriend te bepleiten en om hem voor zijn zienswijze te winnen.

Zaterdag, 25 november 1648.

[126] Chateaubriand.

Beste zoon!

Je wenst een en ander van mij te vernemen, ik wil het je zeggen. Ik ben dezelfde nog zoals je mij te voren gekend hebt, ik leef in een lichaam van de zonde en de dood, maar ik dank er God voor, omwille van Jezus Christus, onze Heere. Er is voor mij geen veroordeling hoewel mijn zwakheid groot is en ik verwacht de verlossing. In deze arme toestand ondervind ik barmhartigheid en zoete troost door de Geest. Elke dag vind ik overvloedig stof om de Heere te verheffen en het vlees te vernederen, en dat doe ik.

Wat uiterlijke bedelingen aangaat, als wij ze zo noemen mogen, wij hebben opmerkelijke openbaringen en uitreddingen van de Heere ondervonden. Zijn tegenwoordigheid is met ons geweest en door het licht van Zijn aangezicht hebben wij overwonnen. Wij zijn verzekerd, dat de goedgunstigheid van Hem Die in het braambos was[127] ons beschenen heeft en wij mogen in ootmoed spreken: wij weten wie wij geloofd hebben en dat Hij het is, Die volbrengen zal hetgeen te doen nog overig blijft.

Ik ontdek dat je geest enigszins ontroerd is, waardoor je ontevreden bent over sommige vromen, die je van harte liefhebt, maar die het voor wettig houden, dat de minderheid, indien zij in haar goed recht is, het hoofd bieden zal aan een numerieke meerderheid.

Je zegt: God heeft overheden boven de naties gesteld, aan wie gehoorzaamheid verschuldigd is. Deze overheid is wat Engeland aangaat het parlement, dus enz. Dat is zo, maar ik denk niet, dat de overheden alles mogen doen wat haar

[127] Exod. 3

> behaagt en dat als zij het doen, gehoorzaamheid haar altijd verschuldigd zou zijn. Allen erkennen dat er gevallen zijn waarin tegenstand wettig is. Als dit zo is, dan zijn je gevolgtrekkingen vals.
>
> Ik zal je twee of drie punten in overweging geven: moet al de vrucht van de oorlog verloren zijn? Moet men terugkeren tot hetgeen men vroeger had en tot erger nog en dat in tegenspraak met duidelijke verbintenissen en overeenkomsten, waarvoor wij ons leven gewaagd hebben? Is het leger niet een wettige macht, door God geroepen om de koning te bestrijden? En als dit zo is, dan kan het zich dan niet even goed tegen het een gezag verzetten als tegen het andere?'[128]

Er zijn ongetwijfeld dwalingen in deze brief. 'De minderheid kan, wanneer zij in haar goed recht is, het hoofd bieden aan de meerderheid,' zegt Cromwell. Maar wanneer zal een minderheid geloven, dat zij niet in haar goed recht is? 'Een leger is een macht.' zeker, maar een raagt om te vechten en niet om te beraadslagen. Indien Cromwell in het parlement verschenen zou zijn en de leden door zijn welsprekendheid tot zijn wijze van zien had overgehaald, dan zou hij in zijn recht geweest, maar dit deed hij niet. Evenwel, er is meermalen aangemerkt geworden, dat buitengewone tijden een buitengewone tussenkomst rechtvaardigen kunnen. Cromwell zelf heeft later tot zijn verdediging het volgende gezegd, hetwelk de beweegredenen van zijn gedrag openlegt: 'Men had de natie in de grond kunnen bederven, gedurende de tijd die nodig zou geweest zijn om het redmiddel te vinden en te wettigen'.[129] vergeten wij ook niet, dat het evenwicht van de machten zich toen vormde, dat de

[128] Birch, bl. 101, Carlyle, I, 432-435.
[129] Carlyle, III, 229.

constitutionele wereld uit de chaos te voorschijn trad en dat men aan die merkwaardige tijd de grootste mannen te danken heeft gehad.

Hammond had met de koning zeer onaangename woordenwisselingen gehad. Charles had, nadat hij met de Engelsen, de Ieren en de Schotten tegenstrijdige verbintenissen had aangeknoopt, met Berkeley en Ashburnham toebereidselen gemaakt tot zijn ontvluchting. Echter, terwijl hij daarover met hen nog aan het spreken was, waren de toegangen van het kasteel gesloten geworden en alle mogelijkheid van ontsnapping daardoor weggenomen. De koning geraakte hierover zeer verbitterd en deed Hammond roepen, aan wie hij nu op de heftigste wijze zijn beklag deed. 'Sire,' zei de kolonel, 'u bent te hoog.'[130] 'Dat kan dan wel van niemand anders de schuld zijn dan van mijn schoenmaker,' gaf de ongelukkige vorst ten antwoord, 'en ik geloof toch niet dat hij de hakken van mij schoenen hoger zal gemaakt hebben.' hij herhaalde deze kleingeestige aardigheid tot tweemaal toe, terwijl hij in de kamer op en neer ging. Het kasteel bleef intussen gesloten.

Hammond was niet meer op het eiland Wight, toen de brief van Cromwell daar aankwam. Kolonel Ewer had hem vervangen. Gedurende een nacht van storm en onweder was nu de nieuwe gouverneur in de appartementen van de koning gekomen en de volgende morgen had hij hem vervoerd naar de tegenover gelegen kust en hem geplaatst in het kasteel van Hurst. Te Londen naderde de ontknoping meer en meer. Het leger had, zoals wij gezegd hebben, een remonstrantie ingezonden aan het parlement, waarin het, onder andere, vroeg, dat de soevereiniteit van het volk zou

[130] De letterlijke vertaling van het Engelse 'you are too high,' die hier moest behouden worden, om de nu volgende woordspeling van de koning kan niet verloren te laten gaan. Ik had anders moeten vertalen: 'Je neemt te hoge toon aan.' Vert.

geproclameerd en de koning voortaan door de vertegenwoordigers van de natie gekozen worden. Het parlement had dit verzoek verworpen en zelfs hadden leden van het Lagerhuis voorgesteld, dat de mannen van deze remonstrantie in beschuldiging van hoogverraad zouden worden gesteld. Van nu aan werd de zaak voor de independents een kwestie van hun eigen veiligheid. Zij hadden tussen twee wegen te kiezen, die naar de wildernissen van Amerika of die naar Londen. Zij kozen de laatstgemelde.

De volgende opmerking moet hier een plaats vinden. Cromwell heeft er zich herhaaldelijk op beroepen, dat zijn leger geheel anders was samengesteld, dan gewoonlijk de legers dat zijn. Wij herinneren ons ook inderdaad, dat aangezien de soldaten van het parlement gedurig door de cavaliers van Charles geslagen werden, Cromwell de nieuwe manschappen voor zijn leger gezocht had onder de godsdienstige landlieden en vrome burgers, die hij, zo te zeggen, aan hun werk en aan hun huisgezinnen ontrukte, maar door middel van welke hij ook al zijn overwinningen had behaald. 'Deze goede lieden,' zo sprak hij op 21 april 1657, 'die hun leven hadden gewaagd, hadden ook enig belang om van de loop van de dingen kennis te nemen. Het waren geen huurlingen, maar mannen die vrouwen en kinderen hadden onder het volk en die bij gevolg vorderen konden, dat het einde van de zaak zó was, dat zij ermee tevreden konden zijn.[131]

Het leger was, nadat een dag in gebed was doorgebracht, onder aanvoering van generaal Fairfax van Windsor vertrokken en op 2 december te Londen aangekomen. Op maandag de 4e had het parlement opnieuw beraadslaagd en dinsdag, om vijf uur in de morgen, was de beslissing genomen ter gunste van de koning en tegen het leger. Honderd negen en twintig stemmen tegen drie en

[131] Somer's tracts, VI, 389. Carlyle, III, 333.

tachtig hadden uitgemaakt, dat 's konings antwoorden geschikt waren om ten grondslag voor de vredesonderhandelingen te dienen. Op woensdag daarop hadden nu twee regimenten het parlementsgebouw bezet en kolonel Pride had, met een naamlijst in de hand, een en veertig van de meest vastberaden leden het binnengaan belet, nog anderen werden kort daarop naar de Tower gebracht of hadden op het land de wijk genomen. Alsnu werd de koning naar het kasteel van Windsor vervoerd en hij scheen er verheugd over zich weer in een van zijn paleizen te bevinden, waar hij volgens. Alle etiquette van het hof gediend werd. Geen statiezaal, geen troonverhemelte, geen kamerheren, geen ceremoniemeester, geen schenker die hem geknield zijn beker aanbood, kortom niets ontbrak. Maar ook al was de hemel zo helder te Windsor: boven Londen trokken donkere wolken samen.[132]

De dag dat de hoofden van de presbyteriaanse partij geheel uit het huis van de gemeenten verdwenen waren, had Cromwell, die uit Schotland teruggekomen was, zijn plaats in het parlement weer ingenomen. Het huis betoonde de man die de vrede van Engeland verzekerd had, de meest levendige dankbaarheid. 'God is mijn getuige,' sprak hij, 'dat ik niets geweten heb van hetgeen laatst in deze vergadering gebeurd is. Maar aangezien het nu eenmaal geschied is, moeten wij er de hand aan houden'. Sommige leden van het Lagerhuis deden het voorstel om de koning van hoog verraad te beschuldigen, aangezien hij de oorzaak was geweest van al het bloed, dat in de laatsten oorlog was vergoten geworden. Oliver aarzelde. 'Indien iemand,' zo sprak hij 'zo'n voorstel deed uit eigen beweging, zou ik hem als de grootsten verrader van de wereld aanmerken, maar

[132] Ook had de statie en hoffelijke etiquette op Windsor eerlang plaats gemaakt voor juist het tegendeel. Zo werd de maaltijd ongedekt door soldaten opgedragen. Aan de ceremonie van het voorproeven werd niet meer gedacht, niemand knielde ook meer. Daarom hield Charles van toen aan het middagmaal in zijn kamer en dat nagenoeg alleen. (Guizot. Hist de la Rev. d'Angl.) Vert.

aangezien het de voorzienigheid Gods en de drang van de omstandigheden is, die ons daartoe brengen, kan ik slechts bidden dat God uw raad besturen moge. Echter ben ik niet voorbereid om u thans mijn gevoelen te zeggen'.[133]

Het was niet Cromwell die het initiatief nam ten opzichte van de veroordeling van Charles I. 'Ireton was het die de zaak doordreef,' zegt Burnet, 'want Cromwell was al die tijd in onzekerheid op dit punt'.[134] zijn besluiteloosheid en zijn inwendige strijd nam toe met elke dag. Zou hij zich overgeven aan de machtigen stroom, die hem medesleepte en waaraan niemand weerstand scheen te kunnen bieden? Of zou hij zich terugtrekken uit de openbare zaken en met opoffering van de gewichtige belangen van de burgerlijke en godsdienstige vrijheid, voor welke de strijd was gevoerd, het beleid van de aangelegenheden van staat overlaten aan onbekwame handen, wier zwakheid onvermijdelijk de terugkeer van het despotisme en het pausdom moest ten gevolge hebben? Nooit wellicht werd een hetere strijd gestreden in het binnenste van enig menselijk hart.

De episcopalen, de presbyterianen in Engeland en de kerk van Schotland protesteerden er tegen, dat de koning in staat van beschuldiging zou worden gesteld. Sommige buitenlandse vorsten deden hetzelfde door hun gezanten. Echter, het parlement gaf daarop geen acht, maar bepaalde dat Charles voor een hoog gerechtshof zou te recht staan, dat uit honderd vijf en dertig leden bestond en waarvan het voorzitterschap aan John Bradshaw was opgedragen. Op 20 januari 1649 werd Charles voor de balie gebracht. Cromwell had uit het raam gezien en toen hij de koning zag aankomen wendde hij terstond, bleek als een dode, het gelaat af.

---

[133] Neale, II, 532.
[134] Burnet, Own Times, I, 63.

De gedachte aan de vreselijke gebeurtenis die alles als ophanden scheen aan te kondigen, vervulde zijn gemoed met de diepste ontroering.

Wij komen nu aan een ontknoping, waarover men geneigd zou zijn de sluier te werpen hoewel die de billijkheid vereist het te erkennen belangrijk verschilt van die andere ontknoping, die in 1793 de wereld met schrik vervulde. Evenwel, als de zekerheid van de natie niet toeliet, dat Charles op de troon van Engeland gezeteld bleef, moest hij dan daarom van de troon naar het schavot worden gevoerd? Gewis niet. De passendste maatregel zou zijn geweest om zijn ontkomen naar buiten 's lands bevorderlijk te zijn. Zo werd later gehandeld ten aanzien van James II en in onze dagen met opzicht tot Charles x en Lodewijk ram. En zo'n maatregel was het ook, zoals wij zagen, waartoe, naar alle waarschijnlijkheid, Cromwell vroeger reeds de toevlucht had willen nemen. Maar de omstandigheden waren inmiddels veranderd. Cromwell was er geen meester meer van. De vrees om voor de toekomst de rust van de natie in de waagschaal te stellen, was oorzaak dat de koning nu een harder lot bereid werd. Men moet zich bedroeven over een tijd waarin zo roekeloos mensenbloed vergoten werd. Men kan er over treuren, dat zelfs de majesteit van de troon onvermogend was om het bloed van een schuldig vorst te doen sparen. Echter, het blijkt uit de documenten van de zestiende en van de zeventiende eeuw, dat men te van die tijd ter dood veroordeelde, zoals men tegenwoordig tot enige jaren gevangenisstraf verwijst.

Hier zal het merkwaardig getuigenis van Clarendon op zijn plaats zijn, waarmee deze koningsgezinde geschiedschrijver het oordeel besluit, dat hij over het karakter van Cromwell uitbrengt. 'Als slotsom van mij schets van zijn karakter,' zegt hij, 'acht ik dat Cromwell niet bloeddorstig genoeg was om de grondregel van Machiavel te volgen, die zegt, dat bij een volstrekte verandering van

regering noodzakelijkerwijze de hoofden moeten vallen van degenen die het oude bestuur aanhangen en dat men hun geslacht uitroeien moet. Men heeft van goederhand geweten, dat meer dan eens in de raad van de officieren het voorstel is gedaan, om een algemenen moord te plegen aan de ganse partij van de koning, als het enige middel om de regering op vaste voet te brengen, maar dat Cromwell daarin nooit heeft willen toestemmen.'[135] Daarom – volgens de grote politieke tegenstander van Cromwell was de generaal niet bloeddorstig.

Men heeft misschien niet genoeg in aanmerking genomen waardoor hij er eigenlijk toe gebracht werd, om het doodvonnis van Charles te ondertekenen. Wij hebben reeds aangemerkt dat zijn voornaamste dwaling in het godsdienstige dáárin bestond, dat hij soms als richtsnoer voor zijn gedrag innerlijke bevindingen aannam, die hij beschouwde als komende van God, in plaats van zich te houden aan de duidelijke uitspraken van de heilige schrift. Hij had, zoals men het genoemd heeft, 'een bijzonder, een particulier geloof'. Indien hij terwijl hij bad of dadelijk daarop, in zijn gemoed een levendige indruk ontving van iets waarover hij gedacht had, dan geloofde hij dat die indruk onmiddellijk kwam van God en dat hij die op te volgen had, als de stem van God zelf. Maar zo, integendeel, met zijn bidden niets dergelijks gepaard ging, was dat voor hem een bewijs, dat hij niet moest voortgaan met hetgeen hij zich anders voorgenomen had. Dit is een zeer gewone dwaling van godvruchtige gemoederen en men zou op een christengenootschap kunnen wijzen, bekend door zijn vredelievende en zachte geest die ten dele ook de mening van Cromwell aankleeft. De heer Howe, een van de predikanten van Cromwell die wist hoezeer gemeld denkbeeld onder de vrome bevolking van Engeland algemeen was geworden en die in Whitehall zelfs een leerrede had bijgewoond, waarin de

[135] History of Rebellion, book XV.

spreker zich de opzettelijke verdediging er van had voorgenomen, achtte het van zijn plicht dat denkbeeld te 'bestrijden, toen zijn beurt van preken gekomen was. Oliver volgde hem met grote oplettendheid. Van tijd tot tijd fronste hij de wenkbrauwen en hij liet grote ontroering blijken. Toen de godsdienstoefening ten einde was, kwam een persoon van aanzien bij de heer Howe en vroeg hem of hij wel wist wat hij gedaan had, er bijvoegende dat hij zeker grote moeite zou hebben om met Cromwell ooit weer op een goeden voet te komen. 'Gods wil geschiede,' gaf de leraar ten antwoord. Hij bespeurde nu wel dat Cromwell van dit ogenblik aan hem met grotere terughouding behandelde dan te voren, maar de heer Howe bleef niettemin in zijn post: wat onder meer voor anderen als voorbeeld mag gelden van de verdraagzaamheid van Oliver en van zijn eerbied voor de mening van anderen.

Gemelde godsdienstige dwaling was het dan, die hem bestuurde bij het aandeel dat hij aan de veroordeling van parel nam en waardoor zijn twijfelingen en bezwaren te die aanzien werden tot zwijgen gebracht. John Cromwell, die zich toen in dienst van Holland bevond, was naar Engeland gekomen om, in naam van de prins van Wallis en de prins van Oranje, te trachten de koning nog te redden. Bij zijn neef Oliver toegelaten, herinnerde hij deze op welke loyale wijze hij hem vroeger te Hampton Court had horen spreken. Oliver, die nog altijd onzeker was aangaande de gedragslijn welke hij te volgen had, antwoordde dat hij dikwijls gevast en gebeden had om de wil van God met opzicht tot de koning te verstaan, maar dat God hem zijn weg nog niet getoond had. Toen John was heengegaan, zochten Cromwell en zijn vrienden opnieuw in het gebed de voorlichting, die hun nog ontbrak. Oliver heeft later bij een plechtige gelegenheid (22 januari 1655, 'Speech' tot ontbinding van het eerste parlement) opengelegd hoe hij deed onder soortgelijke omstandigheden. 'Diegenen die zonder God zijn in de wereld,' sprak hij, 'en die niet met hem wandelen, weten niet wat het zeggen

wil te bidden, te geloven, de wil van de Heere te verstaan en inwendig geleid te worden door de Geest van God, die soms spreekt buiten het beschreven woord, hoewel altijd toch in overeenstemming met dat woord. 'God heeft voortijds veelmaals en op velerlei wijze gesproken'.[136] Dat men hem zal laten spreken zoals het hem behaagt!'

Gedurende dat avondgebed nu, waarin Oliver de eeuwige God om voorlichting smeekte, kwam hij tot de overtuiging, dat slechts de dood van Charles Engeland redden kon. Hiermee was nu ook alles beslist. Hij achtte dat God tot hem gesproken had. Aan zijn besluiteloosheid was een einde. Hij moest nu handelen en de hem geopenbaarde wil ten uitvoer leggen, hoe vreselijk dit op zichzelf wezen mocht. Ten een ure in de morgen klopte er een boodschapper van de generaal aan de deur van het logement waar John Cromwell zich bevond en berichtte deze vervolgens, dat zijn neef ten laatste zijn twijfelingen te boven was en dat de zienswijze die geruime tijd reeds door de stelligste republikeinen was voorgestaan, nu ook was bevestigd geworden door de wil van de Heere Zelf. Geestdrijverij derhalve was de bron van de dwaling van Cromwell. Daarin ligt zeker een belangrijke godsdienstige fout, maar neemt die fout, waar zij in godsdienstig opzicht niet te ontkennen valt, evenwel de morele fout niet weg? Is iemand die gehoorzaam wil zijn aan God, waar hij dwaalt even schuldig te achten als een ander, die slechts het aandrijven van zijn eigen hartstochten volgen wil? Of is de wil van God niet de algemene regel, volgens welken wij goed en kwaad onderscheiden?

Wij laten hier volgen wat de Chateaubriand (en niemand verdenkt toch wel hem van partijdigheid ter gunste van Cromwell) zegt, met opzicht tot de tijden wier geschiedenis wij thans doorlopen, al heeft

[136] Hebr. 1:1

het geen dadelijke betrekking tot het bijzonder feit dat ons in dit ogenblik bezig houdt. 'In dat tijdvak' zo lezen wij bij hem, 'was het geloof in alles heersend, met uitzondering alleen voor zoveel een kléin getal vrijgeesten en filosofen aangaat, en dat geloof gaf aan de dwalingen en soms aan de vergrijpen van de verschillende partijen iets ernstigs, zedelijks zelfs, als men het zo mag noemen, en terwijl daardoor aan het slachtoffer van de politiek het bewustzijn van een martelaar werd geschonken, kreeg de dwaling evenzeer de vaste overtuiging van de waarheid.'[137] deze godsdienstige dwaling nu is, naar onze beschouwing, de enige belangrijke vlek, die in Cromwells karakter valt aan te wijzen. Echter, zij maakt tegelijkertijd de sleutel uit, die zijn gehele leven ons opent en verklaart. Zijn vroomheid was oprecht, maar zij was niet altijd verlicht.

Evenwel, hoezeer gemelde dwaling veel bedekt van hetgeen in de handelingen van de Protector afkeuring mocht verdienen, zal toch de misslag hier bepaald door ons bedoeld en waartoe hij onder haar invloed gebracht werd, voor altijd in de geschiedenis een waarschuwend voorbeeld blijven tot lering van alle personen die geneigd mochten zijn hun gedrag van zogezegde ingevingen afhankelijk te maken, in plaats van zich te regelen naar de duidelijke, ontwijfelbare en altijd verstaanbare stem van dat goddelijke Woord dat nooit faalt.

Het volgende document delen wij vanwege de grote belangrijkheid in zijn geheel mee:

> Het hooggerechtshof voor de verhoren en het vonnis van Charles Stuart, koning van Engeland.

[137] Les Quatres Stuarts. (Oeuvres complètes, VI, 147.)

Aan kolonel Francis Hacker, aan kolonel Huncks, aan luitenant kolonel Phayr en aan eenieder van de hunnen.

29 januari 1648 (1649 N.S.)

Aangezien Charles Stuart, koning van Engeland, overtuigd, schuldig bevonden en veroordeeld is, ter zake van hoogverraad en andere misdaden en het vonnis laatstleden zaterdag door dit hof tegen hem is uitgesproken, namelijk dat hij zal worden ter dood gebracht, door middel van onthoofding, en welke sententie als nog moet worden ten uitvoer gelegd: zo wordt u hiermee uitgenodigd en gevorderd, om te zorgen dat gezegd vonnis in zijn geheel worde voltrokken en dat in het openbaar, voor Whitehall, morgen de dertigste dag van de lopende maand januari, tussen tien uur 's morgens en vijf uur in de namiddag. En tot uitvoering hiervan zij deze tegenwoordige uw lastbrief.

U bent gemachtigd om de bijstand te eisen van alle officieren, soldaten en alle andere goede lieden van dit volk van Engeland, om u te helpen bij deze dienstplicht.

Gegeven met onze handtekeningen en onder ons zegel.

John Bradshaw
Thomas Grey (Lord Groby)
Oliver Cromwell.[138]
(Naast nog zes en vijftig andere handtekeningen).

[138] Letters and Speeches, I, 443.

Wij zullen geen beschrijving geven van de dood van de ongelukkige Charles I. wie bloedt niet het hart, bij de blik op tonelen, zou droevig als dit? Met afkeer wenden wij het gelaat af van een fanatisme, dat een koning naar het schavot sleepte, wij zijn verontwaardigd tegen hen 'wier voeten snel waren om bloed te vergieten,'[139] wij zouden de noodlottige bijl willen tegenhouden en het akelige blok ver, ver willen wegdoen. En toch kan men de overtuiging niet van zich weren, dat de scheiding tussen Engeland en de Stuarts onvermijdelijk en in de raad Gods besloten was. De nakomelingschap heeft het schavot verfoeid, maar haar zegel gehecht aan die scheiding.

Charles I was beter dan zijn zoon, hij was kuis, matig en hij zou (hoewel dat niet mogelijk is) een zekere middenweg gewild hebben tussen protestantisme en pausdom in en niet zozeer het eigenlijke pausdom zelf. Maar hij was met dat al iemand op wiens woord volstrekt niet te rekenen viel. Hij leende voorts te snel het oor aan de noodlottige inblazingen van de Bourbons, en het is buiten twijfel, dat wanneer hij in de bloedige worsteling overwinnaar ware gebleven, het met de vrijheid en de godsdienst van Engeland zou zijn gedaan geweest. Zijn gedurige misleidingen hadden de meesten van zijn aanhangers van hem afkerig gemaakt. 'Terwijl Charles steeds de dubbelhartigheid zelve bleef,' zegt Guizot 'omdat hij zich tegenover oproerige onderdanen tot niets verbonden achtte, was hij bedacht op hun ondergang, in dezelfde tijd dat hij hun ondersteuning vroeg'.[140]

'Hij maakte een veelvuldig gebruik van een zo te noemen innerlijk voorbehoud,' zegt Rapin Thoyras, 'door zijn ware bedoeling achter dubbelzinnige uitdrukkingen te verbergen. Dit is een van de

[139] Rom. 3:15
[140] Guizot Revolution d'Angleterre, II, bl. 180.

voornaamste oorzaken van zijn val geweest. Men was zozeer overtuigd, dat hij niet eerlijk was in hetgeen waartoe hij zich verbond, dat het parlement er zelfs niet toe besluiten kon, om te beraadslagen over de voorstellen die de koning deed'.[141] zie hier daarvan een voorbeeld. De koning had er in toegestemd om de naam parlement aan de twee huizen te geven, maar hij schreef dienaangaande op 2 januari 1645 aan de koningin: 'Ik heb het gedaan, voor mijzelf overtuigd dat enkel en alleen die naam nog geen erkenning insluit'. Clarendon, Charless verdediger, verheelt ons niet, dat de vorst niet aarzelde handelingen te ondertekenen, waaraan hij bij zichzelf besloten had zich niet te houden, maar voegt er bij dat hij dusdoende volgens het beginsel handelde, dat de bekrachtiging van enig document hetwelk in zichzelf van nul en generlei waarde was, daaraan geen verbindende kracht geven kon. De geschiedschrijver ondersteunt dit beginsel dan nog met de autoriteit van Aristoteles, die dan zeker aan het hof van Charles groter gezag heeft gehad dan het woord van God.

Charles' verraderlijke handelwijze is naderhand duidelijk in het licht gesteld. Na de restauratie namelijk schreef de graaf van Glamorgan, geheim agent van de koning in Ierland, een brief die bestemd was om onder de ogen van Charles II gebracht te worden en waarin hij de trouweloze plannen van Charles I geheel blootlegt. In deze brief, die ons door de rooms-katholieken historieschrijver Lingard wordt meegedeeld,[142] zegt Glamorgan: 'Een legercorps van tien duizend man moest uit Ierland komen, de weg nemende door Noord-Wallis, een ander corps, van ten minste gelijke sterkte en dat, onder mijn orders, door Sir Henry Gage als luitenant-generaal werd aangevoerd, moest mijn terugkomst in het zuidelijk deel van gemeld prinsdom afwachten, een derde legercorps moest bestaan uit ongeveer

[141] Histoire d'Angleterre, IX, bl. 748.
[142] History of England, X, Note C, London, 1839.

zesduizend man, te weten tweeduizend Luikenaars, onder bevel van Sir Francis Edmonds, tweeduizend man uit Lotharingen, onder de orders van kolonel Browne en tweeduizend Fransen, Engelsen, Schotten of Ieren, die uit Vlaanderen of uit Holland moesten komen. Het onderhoud van deze 'armée' moest voor rekening komen van de paus en van de katholieke vorsten, die de paus voor de onderneming winnen moest. Hij had zich verbonden om maandelijks 30.000 te bezorgen, die gelden in de eerste plaats dienen moesten om het vreemde leger te betalen en voorts de andere corpsen. 'Met dat oogmerk,' zo gaat de agent van Charles voort, 'was ik gemachtigd om met de paus en de katholieke vorsten te onderhandelen en om aan de rooms-katholieken bijzondere voordeden te beloven, bij voorbeeld dat zij ongestoord hun godsdienst zouden kunnen uitoefenen, zonder verder iets te vrezen te hebben van de strafbepalingen, die de bestaande wetten medebrachten. Mijn lastbrief om te onderhandelen en verbintenissen aan te gaan, was door de koning onder zijn klein zegel getekend. Ik moest de naam invullen van de paus en van de vorsten, die opzettelijk open waren gelaten, opdat de koning, dank deze voorzorg, altijd in staat zou zijn te ontkennen dat hij mij deze lastbrief gegeven had, indien hij daarover door zijn onderdanen mocht beschuldigd worden. Ik offerde mij in zekeren zin op voor zijn majesteit, maar ik deed het vrij en gewillig'. Dusdanig waren dan de kuiperijen waarmee Charles zich inliet.

Terwijl nu de kerk volgens haar inzichten herhaaldelijk gebruik had gemaakt van de woorden van st. Isidorus, die gevonden worden in de canons van het vierde Concilie van Toledo: 'Diegene is koning die zijn volk rechtvaardig regeert, en als hij anders doet, dan moet hij geen koning meer zijn. Terwijl de pausen zich het recht toeschreven om geweldenaars van de troon te ontzetten en zodanig tegen Hendrik III en Hendrik IV van Frankrijk openlijk hadden gepredikt, waren er verschillende van de godvruchtigste mannen uit

die dagen, Milton en vele anderen, die dat recht evenzeer aan het volk wilden hebben toegekend. 'Als ik tegen een tiran optreed,' spreekt de beroemde dichter, 'wat gaat dat de koningen aan?'

Velen waren in Engeland van gevoelen dat Charles de dood verdiende om zijn trouweloosheid en dat zijn hoedanigheid van koning geen verhindering kon zijn voor de uitoefening van de gerechtigheid door het parlement. 'Het parlement,' spraken zij, 'is soeverein in dit land, zo goed als de koning en meer dan de koning.' Diegenen zelfs die volstrekt geen deel aan de veroordeling van Charles hebben gehad, oordeelden toch dat zijn vonnis wettig is geweest, en de beroemde geschiedschrijver Rapin Thoyras deelt ons de gronden mee, die, volgens hen, het parlement rechtvaardigden. 'Volgens de instellingen van het Engelse gouvernement,' zo spraken zij, 'is de koning niet minder dan de onderdanen gehouden de wetten te eerbiedigen, aan welke hij zelf of zijn voorgangers hun bekrachtiging hebben gegeven. Dit maakt zelfs het voorname gedeelte uit van de eed, die men hem zweren doet wanneer hij gekroond wordt. Als deze verplichting aan beide zijden gelijk is, dan behoren er ook ten aanzien van beiden middelen te bestaan, om hen, wanneer zij nalatig blijven, tot de vervulling er van te dwingen. Met opzicht tot de onderdanen is er geen moeilijkheid. De straffen tegen de overtreders van de wetten zijn elk en eenieder bekend en de gerechtshoven zijn daar om ze toe te passen. Echter, nu is bij de wetten generlei straf bepaald tegen de koningen, die aan hun plichten mochten tekort komen, deels zeker uit eerbied voor de koninklijke waardigheid en ook omdat men niet heeft kunnen vooronderstellen, dat de koning, wiens taak het is om voor de uitvoering van de wetten te waken, de eerste zijn zou om ze te schenden en om het vertrouwen te verraden, dat het volk in hem gesteld had. Toch is hij gehouden die wetten persoonlijk na te komen en ze te doen naleven door de onderdanen, dit is een grondbeginsel dat door iedereen erkend wordt. Maar wat zal dit nu

betekenen, indien dat persoonlijk naleven afhangt van zijn wil en zo er geen wettig middel is om hem daartoe te noodzaken en om hem te straffen, als hij zich aan de wetten vergrepen heeft? Het is een ijdele klank, een woord dat niets betekent en de regering van Engeland is op deze wijze even tiranniek als dat van enig ander land van de wereld. Het is dan natuurlijk dat het parlement, hetwelk het volk vertegenwoordigt, de koning rekenschap doe geven van zijn daden. Gesteld dat de koning tegen de fundamentele wetten van het koninkrijk gezondigd hebbe, zal men zich dan tot vreemden wenden om hem te straffen? Of zal men, in strijd met de ondervinding, beweren dat het onmogelijk is, dat een koning de fundamentele wetten van het rijk zal verkrachten en pogen om een willekeurig bestuur in te voeren? Of wel, kan men volhouden dat hij dit ongestraft zou mogen doen? Maar indien hij van zijn straffeloosheid verzekerd is, welk verschil is er dan tussen de regering van Engeland en de meest tirannieke gouvernementen, omdat alsdan het onderhouden van de wetten alleen van de wil van de koning afhangt? Als hij geen gevaar loopt met te proberen de constitutie van de regering te veranderen, dan zal hij, nadat hij het tien keer beproefd heeft, het de elfde keer het weer proberen, totdat hij er eindelijk in geslaagd is.

'Wat de bedenking aangaat, dat er minder geweldige middelen zijn dan een openbare oorlog, om de koning tot het eerbiedigen van de wetten te noodzaken en minder buitengewone middelen dan door hem het leven te benemen, om hem er voor te straffen dat hij die wetten overtreden heeft, dit wordt graag toegestemd, en het parlement had ook werkelijk gepoogd om door andere middelen de regering te verzekeren: zoals door de koning te vragen dat hij het hoge gezag over het leger mocht in handen stellen van het parlement. Als Charles hierin had willen toestemmen, dan zou het koninkrijk in rust gebleven zijn, maar hij heeft, integendeel, de wapenen opgevat om het parlement te beletten van zodanige

middelen gebruik te maken: een stellig bewijs, dat het zijn voornemen was zich te handhaven in de toestand, dat het hem te allen tijde zou vrijstaan de regering te veranderen, als hem dit mocht goeddunken. Die onrechtvaardige oorlog was de bron van oneindig veel' kwaad, van de dood van een groot aantal van zijn onderdanen en van het ongeluk van de overige mensen, en als men de vorst voor de vierschaar heeft gedaagd, dan is dat minder geweest om hem er voor te straffen dat hij de wetten geweld heeft aangedaan, dan wel omdat hij liever de onrechtmatige en gewelddadige weg van de wapenen heeft ingeslagen, dan de middelen te gebruiken die hem werden voorgeslagen'.[143]

Niettegenstaande de hier ontwikkelde gronden, geloven wij niet dat een koning ooit mag ter dood veroordeeld worden, en het is een van de schoonste resultaten van het constitutioneel, beginsel van de latere tijden, dat de onschendbaarheid van de monarchen is aangenomen, waardoor zij voor de misslagen van hun gouvernement niet verantwoordelijk zijn. De gewelddadige dood van koning Charles blijft daarom altijd een feit in de geschiedenis, dat blaam en afkeuring verdient, wij veroordelen het op de sterkst mogelijke wijze. Echter, indien het denkbeeld van Milton en van zovele Engelsen nevens hem, in de zeventiende eeuw een dwaling is geweest, dan was het een dwaling gelijk aan die van Melanchton, van Farel, van Calvijn en van de kerken van Bern, Zurich, Schafhausen en Bazel in de zaak van Servet. Wij denken aan de dood van deze ketter met afgrijzen, zoals aan die van de dwingeland Charles I. Wij verfoeien die terechtstellingen, zoals wij de brandstapels verfoeien van Johannes Huss, van Savonarola en van de duizenden van slachtoffers, die Rome heeft geveld. Maar met dat al menen wij dat men de tijd moet in het oog houden. Het zijn niet alleen honderd vier en veertig jaren, die verliepen sinds 30 januari

[143] Rapin Thoyras, Histoire d'Angleterre, IX, 740.

1649 tot aan 21 januari 1793, het zijn verschillende eeuwen. Een van de eerste voorwaarden om de geschiedenis te begrijpen is, dat wij ons weten te verplaatsen in de tijd waarvan zij handelt. Maar weinigen nu zijn er, die genoegzame sterkte van geest bezitten om dit, te doen en van daar zo vele vooroordelen.[144]

Men heeft de rechters van Charles I van koningsmoord beschuldigd, maar hoeveel mensenmoordenaars zouden er dan op die wijze wel niet zijn, in de samenleving waarin wij ons bewegen! Alle rechters die een schuldige ter dood veroordeelden zouden die misdaad begaan hebben. Zij die de wettigheid van de doodstraf volhouden (wij treden hier daaromtrent in geen onderzoek) hebben groot ongelijk zozeer de handschoen op te nemen tegen de rechters van Charles I. Een mens is altijd een mens, het bloed is altijd bloed. Als het daarom het beeld Gods in de mens is, dat men vrezen moet te kwetsen, dan moet dat beeld in ieder mens geëerbiedigd worden. Er was in het geval van Charles een verkeerde toepassing van dat 'Jus Necis', wat ligt in het symbool van het zwaard dat de gerechtigheid draagt, maar koningsmoord was het niet. Koningsmoord is die handeling, krachtens welke een koning inderdaad vermoord wordt, maar een rechterlijke veroordeling is geen moord. Gemoedelijke maar dwalende mensen spraken toen met de schrift: 'Heere! uw vijanden zullen vergaan!'[145] Zij hadden uit het oog verloren, dat veeleer onder het nieuwe verbond het voorschrift dat van blijvende kracht is, heet: 'hebt uw vijanden

[144] Geheel in overeenstemming met de redenering van de heer Acaut, hier en verder, is hetgeen door dr. Henry in algemene beschouwingen wordt in het midden gebracht, waar hij de zaak van Servet behandelt, maar waarbij hij tevens aantoont hoe onrechtvaardig men ten aanzien van Calvijn is geweest, voor zoveel de grote hervormer tot het rechtsgeding van Servet heeft in betrekking gestaan. Zie het leven van Calvijn, deel, hoofdstuk XXIV en XXV. Vert.
[145] Ps. 92:10

lief!'[146] het gebeurde ergens in onrustige tijden, dat boeren, die gegronde reden van misnoegen hadden tegen hun landheer, de zwaarste bedreigingen deden. Nu beklom de leraar de predikstoel. 'De dag van de vrijheid en van de wraak is gekomen,' sprak hij. 'Ik zal u voorgaan. Zweert dat u mijn voorbeeld zult volgen!' Allen deden de eed. Daarop ging de leraar voort: 'O Almachtige God! Ik zweer dat ik mij aan onze landheer wreken zal. Door hem te vergeven, want u hebt gesproken: 'Wreekt uzelven niet, Mij komt de wraak toe!'[147] De boeren, getrouw aan hun eed, deden zoals hun leraar gedaan had. Dit is evangelisch. Maar in de zeventiende eeuw regelt men zich in zodanig geval naar de uitspraken van het Oude Testament en dit maakt wel zeer nadrukkelijk, zoals men gewoon is het in onze dagen noemen, een verzachtende omstandigheid uit.

Merken wij nu nog een en ander op, dat ons het aanmerkelijke onderscheid doet zien, hetwelk er was tussen de omstandigheden van de dood van de schuldige Charles I en die ten opzichte van de dood van de onschuldige Lodewijk XVI. Men stelde een inkomen vast van £ 1000 voor elk van de kinderen van de koning die zich nog in Engeland bevonden. Voorts bepaalden de gemeenten, dat het lijk van Charles begraven zou worden op het paleis van Windsor, in de kapel van St. George, waar insgelijks Hendrik VIII en Jane Seymour, zijn derde vrouw, ter aarde waren besteld. De lijkwagen werd getrokken door zes paarden, tien rouwkleden gedekt, andere rijtuigen volgden en de graaf van Richmond, de markies van Hertford, graven van Southampton en Lindsey en bisschop Juxon, naast de dienaars van de koning bewezen hem de laatste eer. En nu, behoeven wij het wel iemand herinneren, hoe geheel anders er met de ongelukkige Lodewijk XVI en zijn kinderen gehandeld werd?

[146] Math. 5:44
[147] Rom. 12:19

Om een kleine afleiding te geven van deze donkere tonelen en de geest een ogenblik aangenamer bezig te houden, willen wij hier een echt vaderlijke brief mededelen, die door de Lord Luitenant Cromwell weinige maanden na de treurige gebeurtenis van 30 januari geschreven werd. Men heeft er behoefte aan om zoiets te lezen, om zich enigszins te herstellen van de droevige indruk, door het doodvonnis van Charles teweeg gebracht. Met Cromwell maken wij een plotselinge overgang van het bittere tot het zoete en van het zoete tot het bittere. Zijn zoon Richard was in het huwelijk getreden en de hier volgende brief, aan zijn jeugdige vrouw gericht was, klinkt ons in de oren als een liefelijke melodie te midden van een vreselijke storm.

Aan mijn zeer geliefde dochter Dorothy Cromwell, te Hursley.

Aan boord van 'The John', 13 augustus 1649.

Geachte dochter!

Je brief is mij zeer welkom geweest. Ik zie graag iets van jouw hand, want in waarheid, ik schroom niet het te zeggen, ik heb je lief met geheel mijn hart, en daarom hoop ik ook dat een enkel woord van raadgeving je niet ongevallig zal zijn.

Ik wens dat het voorname streven van jullie beiden zal wezen dat jullie de Heere zoeken en dat je hem dikwijls mag bidden dat Hij Zich aan u zal openbaren in Zijn Zoon. Geef er dan acht op wat Hij je antwoorden zal: want Hij zal tot je oor en tot je hart spreken, als je er opmerkzaam op bent. Ik wens dat je je man zal mogen opwekken om hetzelfde te doen. Wat de genoegens van dit leven en de uiterlijke omstandigheden aangaat: laat die slechts een ondergeschikte plaats in je hart

innemen. Wees boven al deze dingen verheven door het geloof in Christus, dan zul je er het ware gebruik en het ware genoegen van kennen, maar anders niet. Ik vind een zoete voldoening in de hoop dat jouw geest deze richting volgt. Ik wens dat je mag toenemen in de genade en in de kennis van onze Heere en Zaligmaker Jezus Christus en dat ik dit later zal mogen vernemen. De Heere is nabij. Dit kunnen wij uit Zijn grote daden opmerken, en daarom wil Hij dat wij, die tot dit tegenwoordige geslacht behoren, tot Hem zullen naderen. De laatste grote uitredding die ons in Ierland geschonken werd, is er een schitterend bewijs van.[148] Je man zal je daarmee bekend maken. Onze harten zouden met de levendigste dankbaarheid vervuld moeten zijn. Wij hebben grote behoefte aan de Geest van Christus, om ons geschikt te maken God te loven over Zijn grote barmhartigheid.

Geliefde dochter! Dat de Heere je zegene!

Ik ben,

Je liefhebbende vader,

Oliver Cromwell.

P.S. Ik heb gehoord dat je onlangs een miskraam hebt gehad. Wat ik je bidden mag – wees toch voorzichtig met rijtuigen. Maak liever van het kleine paardje van je vader gebruik als je wilt uitgaan.'[149]

[148] Er was juist boodschap ontvangen, dat het Ierse leger voor Dublin verslagen was geworden. Vert.
[149] Carlyle, II, 96.

Het is een waar genoegen om de brieven te lezen die Cromwell aan zijn kinderen schreef. Hoeveel wijsheid en hoeveel tere genegenheid vinden wij niet in de brief die wij daar mededeelden! Wees boven al de uiterlijkheden dezes levens verheven, door het geloof in Christus, dan zult u er het ware gebruik en het ware genoegen van kennen: maar anders niet. Hoe waar is dit woord en hoe toont het ons een ziel, die geheel is doorgedrongen tot de diepten van het christelijk leven 1 en dan het naschrift, hoe verschilt de tere bezorgdheid die wij daarin opmerken van die strenge blik en dat stalen voorhoofd, waarmee de Protector zich aan ons oog vertoont, als hij de vijanden tuchtigt van de republiek!

Er viel na de dood van de koning iets voor, wat wij aan het slot van dit hoofdstuk niet mogen onvermeld laten, het was een handeling van Cromwell, waarover Southey, een van de schrijvers van de tegenwoordige tijd, die wel allerminst tot Cromwells vrienden behoort, zich aldus uitdrukt. 'Zoiets deed hij in weerwil van zijn goede inborst en niet om aan boze opwellingen voldoening te geven.' Men mag intussen vragen of hetgeen Cromwell hier deed werkelijk geschiedde 'in weerwil van zijn goeden inborst,' dat is of deze zijn handeling op zichzelf zozeer berispelijk is geweest. Charles was dood. Volgens het begrip van Cromwell was het een daad van gerechtigheid geweest, dat de levensdraad van de koning was afgesneden geworden, maar wij zagen het ook, dat Oliver lange tijd als terug geschrokken had voor dit verschrikkelijk uiterste en wij weten dat hij tranen had gestort bij de ontmoeting van Charles met zijn kinderen. Cromwell dan heeft het onthoofde lichaam van de koning willen zien. Zijn bitterste tegenstanders geven hem het getuigenis dat hij niet wreed was, en als hij geloofd had een misdaad te hebben begaan, zou hij dan dit schouwspel gewild hebben? Echter, er waren ernstige lessen te leren, bij het gezicht van het stoffelijk overschot van de monarch. Cromwell deed de kist open en beschouwde het zielloze lichaam. Dit deed hij zonder wreedheid,

zonder vijandschap in zijn gevoel, maar met een neergebogen hart en met de eerbiedige vrees van de man die beeft bij de gedachte aan de oordelen van God. Voor Cromwell, die hem zo dikwijls dicht voor ogen gehad en hem zo vaak op het slagveld gebraveerd had, kon de dood niets buitengewoons, niets vreemds hebben. Hij was integendeel geheel met hem vertrouwd. Slechts daarover betuigde hij zich getroffen bij het beschouwen van het lijk van Charles, dat de dood de vorst had weggenomen in de volle bloei van gezondheid en sterkte en dat het lichaam, dat door het zwaard van de gerechtigheid was geveld geworden, bestemd scheen geweest te zijn voor een lang leven. Echter, wij mogen ons voorstellen dat de gehele ziel van Cromwell zal zijn vervuld geweest met die plechtige, zeer ernstige gevoelens, die het gezicht van een dode onwillekeurig in ons opwekken. En wat voor een dode was het die daar voor hem lag uitgestrekt! Het was een koningszoon, een machtig vorst, een beheerser van drie koninkrijken, een monarch die zich onderwonden had het nieuw opgewekte streven van de volken naar vrijheid en waarheid te stuiten en die, terwijl hij met de ene hand de oude eerwaardige charters van zijn natie verscheurde, de andere had toegereikt aan de paus, de geestelijke despoot die te Rome de scepter zwaaide. Op het gezicht nu van deze koning, die daar bleek en levenloos ter neer lag – o, wat een vloed van aandoeningen moet zich in dat ogenblik in het verslagen hart van Cromwell hebben opgedrongen! 'Uw hovaardij is neergestort,' zo zal hij gedacht hebben, met de woorden van de profeet vanouds, 'De maden zullen onder u gestrooid worden en de wormen zullen u bedekken. Gij zeidet in uw hart, ik zal ten hemel opklimmen, ik zal mijn troon boven de sterren Gods verhogen. En toch zijt gij nedergestoten geworden aan de zijden van den kuil. Die u zien zullen, zullen u aanschouwen, zij zullen op u letten en zeggen: is dat die man, die de aarde beroerde, die de koninkrijken deed beven?'[150] Cromwell Bij

[150] Jes. 14

het lijk van Charles I – inderdaad, het is een toneel dat slechts door Shakespeare, Milton of een nog verhevener genie kan geschilderd worden.

Voor het overige was niet Engeland alléén schuldig. 'De meeste mogendheden van Europa,' zo spreekt Southey, een schrijver die, wij herhalen het, zeer tegen Cromwell gestemd was, 'hadden heimelijk de oproerige woelingen aangestookt, en zij deden niets om de droevige ontknoping af te wenden. Frankrijk vooral had zich verraderlijk ten aanzien van de koning gedragen'.[151] Lord Clarendon beklaagt zich levendig over dit gedrag van de vreemde vorsten, met opzicht tot de dood van Charles. 'De opstand van de onderdanen tegen hun monarch,' zegt hij, 'had door alle andere vorsten moeten zijn aangemerkt, als een aanslag op hun eigen soevereiniteit'.[152] En Southey, die wij net aanhaalden, merkt 'de jammeren die Frankrijk heeft moeten uitstaan en het lijden dat Spanje trof en nog treffen mag,' als een van die bladzijden aan, die tot lering van de mensen geschreven zijn in hetgeen Bacon heeft genoemd: 'Historia Nemesios'.

Daarbij moet men ook bedenken, dat de geweldige dood van Charles I het werk is geweest van velen en men behoort dus het onrechtvaardige en bekrompen vooroordeel te laten varen, waarmee men niet geschroomd heeft de gehele zwaarte van die

[151] Vanwege deze gewesten werd een opzettelijk gezantschap naar Engeland afgevaardigd, om, zo mogelijk, het leven van de koning te redden. Zie naar vaderlandse historie, deel XII. Guizot deelt in zijn Histoire de la Revolution d'Agleterre verschillende vroeger onuitgegeven documenten dienaangaande mee, waarvan hem authentieke afschriften waren bezorgd, door de heer Archivarius de Jonge. Vert.

[152] Rebellion, het 6e boek. Zie ook het slot van het 11e boek.

beklagenswaardige misslag te doen drukken op de man, die zo lang gepoogd had dit strenge uiterste te voorkomen.

De openbare mening, die lange tijd door ritme vervalst werd, aangezien hij in dat gedeelte van zijn werk de onpartijdigheid die de historieschrijver voegt heeft ter zijde gesteld, om zich daarentegen in de spitsvondigheden van een advocaat uit te putten, heeft thans in Engeland een belangrijke verandering ondergaan. Ongetwijfeld treft men er nog Tories aan, wier vooroordelen nog altijd de omwenteling van 1649 niet vergeven kunnen, maar het verlichtste deel van de natie is van het dwaalbegrip van eertijds teruggekomen. Wij geloven ons niet te bedriegen, indien wij een van de uitstekendste letterkundigen en tevens een van de welsprekendste staatsmannen van het tegenwoordige tijdvak als zijn orgaan aanmerken.[153]

Sinds lang is het in Engeland de gewoonte geweest, om de revolutie van 1688 te verheffen en daarentegen die van 1649 op allerlei wijze te brandmerken. Zo wordt door de anglicaanse kerk elk jaar op 5 november God de dank toegebracht, dáárvoor dat hij op die dag 'koning Willem heeft herwaarts gevoerd, om de kerk en de natie te verlossen van de papistische tirannie en het willekeurig gezag,' terwijl men, geheel omgekeerd, op 29 mei God dankt, dat hij 'op merkwaardige wijze, deze koninkrijken verlost heeft van de grote rebellie en koning Charles II op de troon hersteld heeft'.[154] Echter,

---

[153] Macaulay (Critical and Historical Essays, London, 1846). De heer Macaulay, die een tijd lang lid is geweest van het ministerie van Lord John Russell, is een zeer onpartijdige beoordelaar in deze zaak, die door niemand van dweperij of fanatisme beschuldigd zal worden. Men weet, en wij hadden reeds aanleiding daarop te wijzen, dat hij, integendeel, in het andere uiterste vervallen is en zich op ongelukkige wijze in strijd heeft begeven met de evangelische mannen van Engeland.

[154] Zie het 'Book of Common Prayer'.

zien wij hoe in Engeland in onze dagen over die 'rebellie' geoordeeld wordt. Dat oordeel verdient zeer overal op het vasteland gekend te worden.

Al de gronden die men in het voordeel van de omwenteling van 1688 kan aanvoeren, mogen voor het minst met gelijke kracht gelden ter gunste van die welke men 'de Grote Rebellie' noemt. In één opzicht slechts kunnen de warmste bewonderaars van Charles I het wagen vol te houden, dat hij beter soeverein is geweest dan zijn zoon. Hij was in naam en in belijdenis niet roomsgezind. Wij zeggen in naam en in belijdenis, want zowel Charles als Laud, zijn werktuig, bleven, terwijl zij de minst gevaarlijke symbolen van het pausdom verwierpen, aan de schadelijkste dwalingen daarvan vasthouden: als daar is de volstrekte onderwerping van het verstand aan het gezag, de dwaze verkiezing van de *vorm* boven de *werkelijkheid,* een bijgelovige eerbied voor de geestelijke stand, een kinderachtige zucht voor praal en opschik en vooral ook een beklagenswaardige onverdraagzaamheid. Daarom maakt ook het protestantisme van Charles I geen het minste verschil tussen zijn zaak en die van James II.

In 1688 werd de troon vacant verklaard, 'omdat James de fundamentele wetten van het rijk had geweld aangedaan.' Zij, die de revolutie van 1688 goedkeuren, hebben alleen de vraag te beantwoorden of Charles I al dan niet zich aan de fundamentele wetten van Engeland vergrepen had. Niemand kan die vraag ontkennend beantwoorden, zonder alle geloof te weigeren aan de berichten van de ijverigste koningsgezinden en aan de verklaringen van koning Charles zelf. En zo er enige waarheid is in hetgeen door enig historieschrijver, onverschillig tot welke partij hij behoorde, aangaande dit tijdperk geboekt is, dan was het gedrag van Charles, van zijn loomst tot de troon tot aan de samenroeping van het lange parlement, slechts een aaneenschakeling van kwellingen en

misleidingen. Men moet ons één enkele daad noemen van James II, die niet haar weerga vindt in de geschiedenis van zijn vader. Volgens het getuigenis van zijn eigen vrienden had Charles I zich de macht van de wetgeving aangematigd, belastingen geheven zonder de toestemming van het parlement en soldaten bij zijn onderdanen ingelegerd, op de meest onwettige en tirannieke wijze. Geen enkele zitting van het parlement liep ten einde, zonder dat er op de een of andere inconstitutionele wijze gepoogd was inbreuk te maken op de vrijheid van de beraadslagingen. Het recht van petitie was grovelijk verkracht geworden. Willekeurige vonnissen, buitensporige boetes en gevangennemingen in strijd met de wetten, waren zaken waarover men zich gedurig te beklagen had. Indien zodanige handelingen de tegenstand niet wettigen, was de omwenteling van 1688 hoogverraad, als zij die wettigen, dan moet men de revolutie van 1649 prijzen.

Charles I heeft, het is zo, zijn toestemming aan verschillende hervormingen gegeven, zoals James II dat evenzeer deed. Maar het parlement kon op Charles geen vertrouwen stellen. De natie had te doen met een man, die zich door geen verbintenis binden liet, die met dezelfde gemakkelijkheid beloften deed en verbrak en die honderdmalen zijn eer verpand had en daarmee even zo dikwijls een ellendig spel had gedreven.

Zelfs bevindt het lange parlement zich hier op houdbaarder grond dan de conventie van 1688. Men kan toch geen enkele handeling van James II gelijkstellen met het gedrag van Charles I ten opzichte van de bekende 'Petition of Rights'.[155] Daarmee bieden de Lords en

[155] Deze zogenaamde 'Petition of Rights' was, zoals ook in de tekst wordt aangeduid, het stuk, door het linie van de gemeenten koning Charles aangeboden, waarin de oude rechten en vrijheden van het land werden uiteengezet en die de koning als zodanig erkennen en aannemen moest, voordat hem de toen gevraagde subsidies werden toegestaan. Vert.

de gemeenten hem een 'Bill' aan, waarin de constitutionele grenzen van zijn macht zijn afgebakend. Hij aarzelt, hij zoekt uitvluchten, ten laatste komt hij in onderhandeling over zijn toestemming en verkoopt die tegen vijf subsidies die hij vraagt. Nu ontvangt de 'Bill' zijn plechtige bekrachtiging en de subsidies worden goedgekeurd. Maar nauwelijks heeft de dwingeland de handen ruim of hij keert tot al de willekeurige maatregelen terug, waarvan hij gezworen had te hebben afstand gedaan en hij verkracht de bepalingen van diezelfde 'Bill', ter zake van welke hij de gezegde geldsommen verkregen had!

Meer dan tien jaren lang zag de natie de rechten, die zij op dubbele wijze haar eigendom mocht noemen, eensdeels omdat zij van onheuglijke tijden een voorvaderlijk erfgoed waren en ten andere daar zij kortelings opnieuw gekocht waren geworden, met voeten treden, door de trouweloze koning die ze erkend had. Ten laatste echter brachten de omstandigheden Charles er toe om opnieuw een parlement samen te roepen en daarmee werd voor onze vaderen nogmaals een uitzicht tot verbetering geopend. Zullen zij, vragen wij, deze gelegenheid even nutteloos laten voorbijgaan als de vorige maal? Zullen zij opnieuw de speelbal worden van een 'Le roi le veut'? Zullen zij opnieuw gelden verstrekken, op waarborgen waarvan zo herhaaldelijk is misbruik gemaakt? Zullen zij een tweede 'Petition of Rights' neerleggen aan de voet van de troon? Zullen zij dwaselijk de gevraagde sommen toestemmen, om daarvoor met ijdele woorden vergolden te worden? En zullen zij dan uiteen gaan, totdat na andermaal tien jaren van misleiding en onderdrukking de koning opnieuw behoefte heeft aan een subsidie en hij hen dan met nieuw bedrog beloont? Zij hadden te kiezen. Zij moesten zich aan de willekeur van de geweldenaar prijs geven of hem onschadelijk maken. Naar ons oordeel hebben zij een wijze en edele keus gemaakt.

De advocaten van Charles, zoals die van andere schuldigen, tegen wie overtuigende bewijzen worden ingebracht, vermijden over het algemeen elke redetwist over de feiten en doen liever een beroep op het karakter. Hij bezat zovele deugden! Maar had James II die dan ook niet? En welke zijn dan toch die deugden welke u aan Charles I toeschrijft? IJver voor de godsdienst, die niet oprechter was dan die zijns zoons en even bekrompen en zwakgeestig, en dan enkele van die gewone huisvaderlijke goede hoedanigheden, die, naar luid van de opschriften, door de helft van de grafzerken in Engeland worden toegeschreven aan degenen wier stof daaronder verzameld werd. Hij was een goed vader, een goed echtgenoot! Werkelijk een schone verdediging voor vijftien jaar van vervolging, gewelddadigheid en misleiding!

Wij beschuldigen hem ervan dat hij de eed heeft geschonden die hij bij zijn kroning gedaan had, en men antwoordt ons, dat hij zijn huwelijkseed trouw bewaard heeft! Wij hebben te zijnen laste, dat hij zijn volk heeft overgeleverd aan de onbarmhartige willekeur van priesters, even heethoofdig als koud van hart, en men rechtvaardigt hem met te zeggen dat hij zijn zoontje op de knieën nam en liefkoosde! Wij klagen hem erover aan dat hij de 'Petition of Rights' heeft geweld aangedaan hoewel hij beloofd had die te zullen eerbiedigen, en men bericht ons, dat het zijn gewoonte was, om 's morgens te zes ure zijn gebed te doen! Aan zulke fraaie redeneringen, aan zijn kostuum à la Van Dijk aan zijn schoon voorkomen, aan zijn puntige baard heeft Charles I, wij twijfelen daaraan geen ogenblik, de populariteit te danken, die hij onder de lieden van onze dagen geniet.

Wat ons aangaat: wij bekennen dat wij de zo gewone uitdrukking 'een goed mens, maar een slecht koning' niet begrijpen. Dat is net alsof men tegen ons zei: een goed mens, maar een ontaarde vader, een goed mens, maar een trouweloze vriend. Wanneer wij uitspraak

doen over iemands karakter, dan mogen wij toch wel niet zijn gedrag in de gewichtigste betrekking, waarin hij tot de samenleving staat, buiten aanmerking laten. En wanneer wij hem in dat opzicht bevinden egoïst, wreed en bedrieglijk te zijn, dan nemen wij de vrijheid hem een slecht mens te noemen, in weerwil van zijn matigheid aan de dis of van de getrouwheid waarmee hij de kerk bezoekt.

Wij keuren de terechtstelling van Charles af, niet omdat de koning volgens de constitutie niet verantwoordelijk is: want wij weten dat alle grondregels van die aard, hoe voortreffelijk zij ook zijn mogen, hun uitzonderingen hebben, niet omdat wij voor zijn karakter een bijzondere belangstelling gevoelen, want wij geloven, dat hij in het vonnis met volkomen gerechtigheid 'een tiran, een verrader, een moordenaar en een openbare vijand' wordt genoemd, maar omdat wij overtuigd zijn, dat die maatregel nadelig was voor de zaak van de vrijheid. Eén ding slechts kon Charles gevaarlijk maken en dat was een geweldige dood. Zijn dwingelandij kon de verheven geest van het Engelse volk niet uitdoven, zijn wapenen konden dat volk niet onderwerpen, zijn kunstgrepen konden het niet bedriegen, maar zijn vernedering en zijn terechtstelling veroorzaakten een edelmoedig medelijden. Iemand die om een politieke misdaad zijn leven eindigt op het schavot, sterft bijna altijd goed. Duizenden blikken zijn op hem gevestigd. Zijn vijanden zowel als zijn bewonderaars, zijn tegelijkertijd opmerkzaam hoe hij zich gedragen zal. De minste beving in zijn stem en het geringste dat hij mag van kleur veranderen, zal in de herinnering bij het nageslacht bewaard blijven. Het is hem onmogelijk aan de straf te ontkomen. Elke smeekbede daartoe strekkende zou vruchteloos zijn. Men heeft dan dikwijls gezien, dat trots en wanhoop de zwakste gemoederen wapenden, met de sterkte die zo'n uur vordert. Charles stierf met onderwerping en met moed, zeker niet met meer onderwerping en groteren moed dan later zijn rechters, die bovendien ook nog

gemarteld werden, voor zij ter dood werden gebracht of dan Vane, wie men altijd als een vreesachtig man beschouwd had. Maar toch, het gedrag van de koning gedurende zijn rechtsgeding en bij zijn dood maakte een buitengewone indruk. Zijn onderdanen begonnen nu zijn nagedachtenis evenzeer liefde toe te dragen als zij haat voor zijn persoon gekoesterd hadden, en het oordeel dat de nakomelingschap zich van zijn karakter gevormd heeft, vindt meer zijn grond in zijn sterven dan in zijn leven.

Wij keuren de veroordeling van Charles af, maar wij beschouwen haar in geen enkel opzicht als een daad, die enige smet van schande of eerloosheid zou kunnen werpen op de naam van hen die er deel aan hebben gehad. Die daad was het onvoorzichtig en onbillijk uitwerksel van een geweldigen partijgeest, maar het was geen trouweloze en ook geen wrede maatregel. Men ontmoet daarin veeleer alle kentekenen, waardoor dwalingen van onverschrokkene en grootmoedige harten onderscheiden zijn van de misdaden van lage en boosaardige zielen'.[156] Zo spreken tegenwoordig in Engeland de mannen die zowel op het gebied van de politiek en van de letterkunde een uitstekende naam hebben. Wij hebben gemeend hun stem te moeten doen horen, voordat wij van het onderwerp afstapten. Nu laten wij een ieder voor zichzelf oordelen en wij gaan verder.

[156] Macaulay, Critical and Historical Essays, 1e deel, bl. 23-36 en 1760187. (Ook te vinden in The Edinburgh Review).

&

VII

Ierland

> De puriteinse soldaten die gestationeerd waren op Roundway Hill of aan het strijden waren bij Cropredy Bridge, beschouwden zichzelf als in dezelfde positie als de kinderen van Israël toen zij in Gibea met hun legerscharen optrokken tegen de Filistijnen. In hun ogen waren Charles en zijn 'cavaliers' Amorieten en Amalekieten, en Essex en Cromwelll Jozua en Jefta. (..) Dit was een vreselijke en fatale vergissing – de fundamentele fout die uiteindelijk hun zaak zou ruïneren, een losbandige prins terug zou brengen en de burgerlijke en godsdienstige vrijheid bijna zou verwoesten. J.C. Philpot.

Rooms-katholieken hadden, zoals wij gezien hebben, in Ierland een opstand verwekt en op wreedaardige wijze – volgens sommigen vijftigduizend, volgens anderen honderdduizend en naar weer andere berichten twee maal honderdduizend – protestanten vermoord. Het was de Ierse Bartholomeüsnacht geweest. De katholieken van Ierland hadden echter toen geen reden om zich te beklagen, Charles I had voor hen gezorgd. Zij hadden hun aartsbisschoppen, hun bisschoppen, hun grootvicarissen en vooral

jezuïeten in grote getale. En onder zo'n stand van zaken toch werd door de Ieren in het diepste geheim, net als de Afrikanen op de Antillen, wanneer zij een complot beramen om de blanken het leven te benemen, het ontwerp gevormd, niet slechts om in hun land alle sporen van de Engelse natie en van het protestantisme uit te wissen, maar ook om een inval te doen in Engeland, zich daarvan met de hulp van Spanje en de paus meester te maken en er de hervormde godsdienst af te schaffen. Het moordtoneel was verschrikkelijk, maar wij moeten het ons meer in bijzonderheden herinneren, om de oorlog rechtvaardig te beoordelen, die er het gevolg van was en die orde en vrede hersteld heeft.

'Overal' zo verhaalt een beroemd geschiedschrijver, 'werden de protestanten in Ierland onverhoeds overvallen, uit hun huizen gejaagd, vervolgd, omgebracht en waren zij ten prooi aan al de gevaren en al de afgrijselijkheden, die van de godsdienst en de volkshaat te duchten zijn en daardoor uitgedacht kunnen worden een volk, nog half wild en met blinde ijver voor zijn eigen barbaarsheid bezield, een volk dat hier op één dag wraak wilde nemen voor eeuwen van smaad en vernedering, beging met vreugde en overmoed gruweldaden, die hun oude overheersers met afgrijzen en schrik vervulden'.[157]

Inderdaad, de katholieken staken de woningen van de protestanten in brand, stelden de ongelukkigen naakt en zonder beschutting aan de guurheid van de winter bloot en dreven hen als slachtdieren voor zich heen. En wanneer nu de arme mensen, uit schaamte om hun naaktheid of daar zij wensten de bittere koude te ontgaan, soms vluchtten in een schuur en zich verborgen onder het stro, werd daarin terstond de brand gestoken en moesten zij omkomen in de vlammen. Of wel, men voerde hen met gehele troepen, steeds

[157] Guizot, Rev. D'Angleterre, I, 202.

moedernaakt, naar een rivier, om' hen te verdrinken, en als zij onderweg niet vlug genoeg voortgingen, dan stiet men hun met degen of sabel in de rug. En waren zij dan aan de rivier of aan het zeestrand aangekomen, dan werden zij met honderden, ja met duizenden, naar bericht wordt, in het water gedreven: welk laatste de duizenden wij toch aannemen dat overdreven zal geweest zijn. Als de ongelukkige slachtoffers dan weer bovenkwamen, sloegen zij die langs de oever hadden post gevat hun met de kolf van het geweer op het hoofd of er werd op hen losgebrand. De verbitterde Ieren vermoordden de mannen voor. Het oog van hun vrouwen, onteerden de vrouwen en jonge dochters in tegenwoordigheid harer dierbaarste betrekkingen en hingen kinderen van zeven en acht jaren op, dat de vaders en moeders het zagen. Zij leerden zelfs hun eigen kinderen, de kinderen van de Engelsen plunderen en ombrengen en hun het hoofd te bersten slaan tegen stenen. Zij begroeven een aantal protestanten levend, ja tot zeventig in een en dezelfde kuil. Een Iers priester, met name MacOdeghan, gedroeg zich even verraderlijk als wreed. Hij had veertig of vijftig protestanten overgehaald om de hervormde godsdienst af te zweren, tegen belofte dat dan hun leven zou gespaard blijven. Toen zij dan nu afgezworen hadden, vroeg hij hen of zij geloofden dat Christus lichamelijk aanwezig was in de hostie en dat de paus het hoofd was van de kerk, hetwelk zij toestemmend beantwoordden. 'Dan bent u nu in de toestand van ware gelovigen,' antwoordde hij, en om, naar hij zei, te beletten dat zij weer in de oude ketterij vervielen, liet hij hen meteen afmaken.[158]

Sedert hadden acht jaren lang bloedige strijd, daden van brutaal geweld en de vreselijkste jammeren het ongelukkige land geteisterd. Legers, of liever, wilde horden, die door haat, bandeloosheid en wreedheid bestuurd werden, hadden elkaar slag geleverd. Moord,

[158] Sir J. Temple, Irish Rebellion , bl. 109, London, 1646.

plundering en brandstichting hadden over Ierland ge. Woed en het aan de rand van het verderf gebracht. Cromwell dan zou er orde en vrede herstellen en aan die streken een welvaart schenken, die zij lange tijd niet meer gekend hadden. Echter, hoedanig moest hij dit doel bereiken?

'Zij die zich verbeelden, dat een land dat met bloed overstroomd en door rovers en moordenaars uitgeput is,' zo spreekt een levensbeschrijver van de Protector,[159] 'gered kan worden door het met rozenwater te besproeien, zullen het verhaal van de verrichtingen van Cromwell verschrikkelijk vinden. Het is waar,' zo gaat die schrijver voort, 'het geneesmiddel was vreselijk, maar hierop komt het nu juist aan. Hebben wij hier de daad van een verstandig geneesmeester en een straffend oordeel? Of was het alleen een wreedaardig bloedbad dat werd aangericht? Oliver Cromwell geloofde in het oordeel Gods en hij was geenszins de man voor de dromen en bespiegelingen van de sentimentele filantropen met hun theorie van rozenwater. Het was een krijgsman die naar Ierland kwam en wel een krijgsman die het ernstig besef omdroeg in zijn borst, dat hij een kampvechter was van de God van de gerechtigheid, een krijgsman, geducht als dood en vernieling zelf, onverbiddelijk als een raadsbesluit van de hemel en die het zwaard voert om de oordelen Gods aan van God vijanden te voltrekken'.

Eenieder zag de overgrote moeilijkheden in, die de onderwerping van dit volk moest met zich voeren, en het was ook een taak waarop niemand nijdig was. Alle partijen kwamen er dan in overeen om Cromwell tot Lord Luitenant van Ierland te benoemen: en als zodanig werd hij, zowel in het burgerlijk als in het militair beheer, met onbepaalde volmacht bekleed.

[159] Carlyle, II, 52, 53.

Hij besefte al het gewicht van het werk dat hem was opgedragen en verscheen de volgenden dag in het parlement met een voorkomen dat diepen ernst en nadenken tekende. Hij begon met te zeggen dat hij zich voor de gezegde betrekking onwaardig en ongeschikt gevoelde. Echter, hij behoorde niet tot dezulken, die voor de vervulling van een plicht terugtreden, omdat die plicht moeilijk is. Hij betuigde daarom 'dat hij zich geheel aan de beschikkingen van het huis onderwierp en dat hij daarbij zich volstrekt verliet op de voorzienigheid en op de zegen Gods, waarvan hij reeds zulke treffende bewijzen had mogen ondervinden.'

Intussen verborg hij zich de bezwaren niet, die de zending, die hem was opgedragen, ontmoeten zou. 'Het koninkrijk Ierland,' zo sprak hij, is in zo'n rampzalige toestand, dat, wanneer ik er in toestem, om de mij opgedragen last te aanvaarden, ik het werkelijk doe vanwege de grote moeilijkheden die er in gelegen zijn en in de hoop om, met gevaar van mijn leven, de voortgang te stuiten, die de rebellen zo overmoedig maakt. Alles wat ik vraag,' ging hij voort, 'is dat men geen ogenblik verder verliezen zal en dat zonder verwijl de nodige toebereidselen voor een zo zwaarwichtige onderneming worden gemaakt.'[160]

In voldoening aan dit zijn verlangen werden ook terstond, onder zijn toezicht en met ongelofelijke ijver, maatregelen genomen om geld te heffen, zich schepen te verschaffen en troepen samen te brengen. Oliver bezat de gave om de gemoederen te winnen en gunstig te stemmen voor zijn zaak. Ziehier daarvan een treffend voorbeeld, hetwelk ons door onderscheidene schrijvers wordt medegedeeld.[161] Lord Broghil had het voornemen om naar het vaste land te gaan, ten einde van Charles II de nodige volmacht te krijgen,

[160] Clarendon, book XII.
[161] Morrice, Life of Orrery, Collins Peerage, Memoirs of Oliver Cromwell, enz.

om soldaten te werven, hem in Ierland te herstellen en voor zichzelf weer in het bezit van zijn eigendommen te geraken, met dat doel vroeg hij verlof om, zoals het heette, te spa de baden te gaan gebruiken, en zijn ware oogmerk deelde hij slechts aan een klein getal vrienden mede. Nauwelijks was hij in Londen aangekomen, waar hij zich dacht in te schepen of een heer, tot Cromwells dienst behorend, kwam hem namens zijn meester vragen op welk uur zijn Lordship de generaal bij zich zou kunnen ontvangen. Broghil was zeer verwonderd over deze boodschap, omdat hij nooit in enige bijzondere betrekking tot Cromwell had gestaan. Hij zei dan tegen die heer dat er ongetwijfeld een vergissing moest plaats hebben, maar deze antwoordde dat hij tot Lord Broghil gezonden was en dat bij gevolg, indien hij zo heette, zijn boodschap wel degelijk hem gold. Broghil, die hiertegen niets kon inbrengen, verzocht hem nu, dat hij de generaal zeggen zou, dat hij zelf zich bij hem dacht te vervoegen.

Broghil was zeer ongerust en kon zich volstrekt niet voorstellen wat het oogmerk van deze samenkomst zou kunnen zijn. Terwijl hij nog hierover nadacht en het reeds avond begon te worden, kwam Cromwell bij hem en zei zonder omwegen de koningsgezinden edelman, dat de staatsraad onderricht was van zijn voornemen om zich tot de koning te begeven. Broghil probeerde nu de generaal te beduiden dat hij zich vergissen moest, maar Oliver antwoordde hem dat hij goede bewijzen had voor hetgeen hij zei en dat hij hem zelfs afschriften van brieven vertonen kon, die hij Broghil met betrekking tot deze logt geschreven had. Hij voegde er bij dat de raad besloten had hem naar de Tower te zenden terstond bij zijn aankomst in Londen en dat dit ook zou gebeurd zijn, als hij het niet had weten te verhoeden, maar dat het hem gelukt was uitstel te verkrijgen, om gelegenheid te hebben zich met hem over de zaak te onderhouden en te trachten hem van zijn plan terug te brengen. Hierop smeekte Broghil vergiffenis aan Cromwell en vroeg wat hem te doen stond.

Oliver zei hem, dat als hij de republiek dienen wilde in de oorlog tegen de Ieren, hij de rang van hoofdofficier krijgen zou, dat hem generlei eed of verbintenis zou afgevergd worden en dat hij ook niet geroepen zou worden om anders dan tegen de Ieren te vechten. Broghil vroeg tijd van bedenken. 'U moet terstond een besluit nemen,' hernam Oliver, 'want de raad heeft bepaald dat uw Lordship naar de Tower zal gebracht worden, in geval ik niet stellig berichten kan, dat het aanbod hetwelk door mijn bemiddeling gedaan werd, door u is aangenomen'. Aangezien Broghil dus wel inzag dat er geen uitweg voor hem overbleef nam hij de hem gestelde voorwaarden aan en Cromwell gaf hem order om zich dadelijk naar Bristol te begeven. Zo wist Oliver de mensen in het gemoed te treffen en verstond hij de kunst en bezat hij het vermogen, om de meest weerstrevende harten te buigen en te leiden. Cromwell vertrok naar Ierland, aan het hoofd van twaalfduizend man. Alvorens de vloot in zee stak, hield het leger een vast en bededag. Drie predikanten gingen voor in het gebed en vervolgens werden door de luitenantgeneraal Cromwell en door de kolonels Gouds en Harrison enkele gedeelten van de schrift verklaard. Bij het leger werd de strengste krijgstucht onderhouden, men hoorde er nooit vloeken en hun ledige uren brachten de soldaten door met in de Bijbel te lezen, Psalmen te zingen en godsdienstige samenkomsten te houden.

Oliver overwoog nauwkeurig het plan, dat hij te volgen had om de orde te herstellen, en hij deed het als generaal die aan het hoofd van een leger geplaatst was. Hij verwarde niet onder elkaar wat afgezonderd behoorde te blijven, hij verbeeldde zich niet, zoals zekere fanatieken, dat het om de overwinning te behalen niet nodig was het zwaard te ontbloten. Hij was van de waarheid doordrongen die ligt in het zo gewone zeggen: 'Help uzelf en God zal u helpen'. Maar hoe zal hij dan nu Ierland tot rust brengen! Zal hij dat binnen enige weken trachten te doen, met opoffering van wellicht

vijfduizend man of zal hij er enige jaren mee doorbrengen, die misschien op twintigduizend mensenlevens zouden te staan komen? Dit was nu de vraag. Als hij snelle en doortastende maatregelen nam, waardoor de schrik algemeen verspreid werd, zou hij het kwaad dadelijk tot staan hebben gebracht. Indien hij daarentegen met zwakke en onzekere hand te werk ging, moest hij de kwaal in het onbepaalde doen voortduren. De gestrengste handelwijs dan, omdat zij het spoedigst tot het doel voerde, kwam Cromwell voor het wenselijkste te wezen. Hij deed evenzo() als men handelt bij een geweldigen brand, wanneer de belendende huizen onder de voet gehaald worden, om de verder op gelegene te sparen en zoals in een hospitaal wordt gedaan, waar men een lichaamsdeel afzet waarin zich bederf vertoont, om het overige te redden. Na rijp beraad, zo besloot Cromwell de zaak te dwingen met geweld, met ijzeren hand. Die hand is nooit aangenaam en liefelijk, maar er zijn toch gevallen waarin zij heilzaam is.

Op de nadering van de generaal van de Engelse republiek, hadden de partijen die Ierland verdeeld en geschokt hielden, zich verenigd. De katholieken van verschillende kleur, de koningsgezinde episcopalen, de koningsgezinde presbyterianen, allen hadden zich verzameld onder de standaard van Ormond. Ook hielden, in de ogenblik dat Cromwell voet aan land zette op het eiland, niet meer dan twee steden, Dublin en Londonderry, de zijde van de republiek en ook deze steden waren van vijandelijke krijgsmacht omringd. De voorspoed van het republikeinse leger was verbazend. 'Oliver was voor Ierland gelijk aan de hamer van Thor,' zegt Carlyle. 'Hij vergruisde met één slag al de partijen die het land in roer gebracht en verwoest hadden.'[162]

[162] Thor, de dondergod van de Noorse mythologie, gebruikte als wapen een geweldig grote hamer. Vert.

Wij zullen hem in al zijn wapenfeiten niet volgen, maar wij moeten althans een of twee van die vreselijke bladzijden vermelden, die wij geneigd zouden zijn, als wij het konden, uit het levensboek te scheuren van de grote man, maar die hem, aan de anderen kant, doen zien, zoals hij, naar wij reeds aanmerkten, de meest afdoende weg betrad om tot een snelle en algemene bevrediging te geraken. Dezelfde man die zo liefderijk was voor zijn vrienden en zo teder van hart voor zijn vrouw en kinderen, was onverbiddelijk gestreng ten aanzien van de vijanden van de republiek. 'Als er een waarheid door de algemene ervaring van de volken bevestigd is geworden,' zegt Macaulay, 'het is deze – dat het een even dwaze als wrede politiek is, om op de oorlog een geest van vredelievendheid te willen toepassen. Als men een oorlog lang slepende houdt, is dat niet bloed sparen en geld uitzuinigen, maar veeleer beide onnodig verspillen.' Cromwell was in nadruk de vertegenwoordiger van de gerechtigheid in Ierland en als zodanig droeg hij een blinddoek voor de ogen en het zwaard in de hand.

Ondertussen valt er nog een andere opmerking te maken, die wij reeds met een woord hebben aangeduid en die niet alleen deze expeditie in Ierland, maar in het algemeen het leven van Cromwell opheldert. De grote man deelde in de dwaling waardoor de handelingen van de roomse kerkvoogden gedurende het ganse middeleeuwse tijdvak waren bestuurd geworden en die in de zestiende en zeventiende eeuw aan het merendeel van de hervormde christenen eigen bleef. Hij onderscheidde niet genoegzaam het oude van het nieuwe verbond, het oude testament van het nieuwe. Hij geloofde dat de christen en bepaaldelijk de man in openbare bediening geplaatst, gehouden was de regelen voor zijn gedrag te zoeken in de theocratie van de oude hebreeën. De verschrikkelijke oordelen, die, naar de wil van God, in de dagen van de richteren en koningen van Israël de ongelovige volken troffen, schenen hem toe ook thans niet slechts dergelijke tuchtigingen te wettigen, maar die

ook te vorderen. Hij geloofde, dat hij, zoals Mozes en Jozua van ouds, Bileam moest doden met het zwaard.[163] Misschien heeft hij daarvan zichzelf niet zo opzettelijk reden gegeven, maar toch was het met dit vooroordeel en onder zulken indruk dat hij handelde. Dit was een dwaling. Daar de theocratie van de Hebreeën niet meer bestond, konden de gedragsregelen die daarmee verbonden waren geweest niet langer gelden. De voorschriften volgens welke het leven van de christen moet ingericht zijn, worden in de Bergrede van de Heere en in zijn verder onderwijs, zoals in de brieven van de apostelen blootgelegd. Echter laat het zich begrijpen, hoe licht vrome gemoederen ook die uitspraken van Gods woord ten regel voor hun gedrag konden kiezen, die toen, zoals thans, niet meer van toepassing waren onder de nieuwere bedeling.

De markies van Ormond haastte zich, zodra hij de aankomst van de Lord Luitenant had vernomen, zijn armee uit de omtrek van Dublin terug te trekken en besloot Drogheda in staat te stellen om de vijand het hoofd te bieden. Hij wierp in deze wel versterkte plaats de bloem van zijn leger en droeg het bevel op aan Sir Arthur Ashton, die een officier was van grote naam. Toen Cromwell nu voor Drogheda verschenen was, beval hij de volgenden dag een algemenen storm, en nadat die de anderen dag was herhaald geworden, drong hij de stad van twee zijden binnen. Wij laten hier het slot volgen van zijn bericht aan het parlement over deze inneming, welk bericht van 17 september 1649 getekend was.[164] Velen van de vijanden weken terug in Millmount, een sterk kasteel, dat moeilijk te naderen is, terwijl het zeer hoog ligt, geduchte wallen heeft en zwaar gepalissadeerd is. Daarbinnen bevond zich de gouverneur Sir Arthur Ashton, benevens verscheidene officieren van rang. Onze lieden ontvingen van mij het bevel, in de ogenblik dat zij de bestorming ondernemen

[163] Num. 31:8, Joz. 13:22
[164] Carlyle, II, 61.

zouden, om alles over de kling te jagen. Werkelijk gaf ik in de hitte van het gevecht de order, om niemand te sparen van degenen die in de stad de wapenen droegen, en ik denk dat mijn soldaten die nacht omstreeks twee duizend man zullen hebben neergesabeld.

Onderscheidene officieren en soldaten vluchtten over de brug in andere gedeelten van de stad, en omstreeks honderd van hen namen de wijk in de toren van de st. Pieterskerk. Sommigen waren naar de westerpoort gevlucht en anderen hadden zich geborgen in de sterken ronden toren, nabij de poort st. Sunday. Ik deed hen opeisen, dat zij zich op genade zouden overgeven, hetgeen zij weigerden. Hierop gaf ik last om de toren van de st. Pieterskerk in brand te steken en nu hoorde men een van deze lieden te midden van de vlammen uitroepen: 'God verd.. Mij! God vervl.. Mij! Ik verbrand! Ik verbrand!'

De volgende dag werden de beide andere torens (in een waarvan zich tussen de honderd vijf en twintig en honderd vijftig personen bevonden) opgeëist ter overgave, hetwelk geweigerd werd, maar wij berekenden dat de honger hen wel noodzaken zou, en plaatsten alleen goede wachten rondom, om hun het ontkomen te beletten, in afwachting dat de lege maag hen zou dwingen zich te onderwerpen. Van een van de torens ontzagen deze lieden zich niet, in weerwil van hun benarde toestand, om enkelen van onze manschappen te doden of te verwonden. Toen zij zich overgaven werden de officieren met de kolf van het geweer doodgeslagen en van de soldaten viel de tiende man. De overige mensen werden ingescheept naar Barbados. De soldaten uit de anderen toren werden allen bij het leven gespaard en eveneens naar Barbados ingescheept.

Ik ben overtuigd dat dit een rechtvaardig oordeel Gods is geweest over deze ellendelingen, deze barbaren, die hun handen gewassen

hebben in stromen van onschuldig bloed, ik twijfel niet of dit zal voor het vervolg dergelijk bloedvergieten voorkomen. Dit nu is voldoende grond voor zodanige handelingen, die zonder dat zekere berouw en wroeging zouden veroorzaken. Men moet deze woorden wel opmerken, omdat ze ons de oorzaak van de strengheid van de generaal blootleggen.

'En laat mij u nu zeggen,' zo vervolgt hij, 'hoe deze zaak is kunnen gebeuren. God had sommigen van ons de overtuiging in het hart gegeven, dat hier een groot werk zou volbracht worden, niet door menselijke kracht en sterkte, maar door de Geest van God. Die Geest is het, Die onze troepen moed ingestort en weer de moed benomen heeft, die de vijand moed gegeven en weer de moed ontnomen heeft, die opnieuw weer onze soldaten moed geschonken en hun deze gelukkige overwinning verleend heeft, die hun pogingen heeft bekroond. Daarom ook behoort alle eer daarvan aan God alleen.

Oliver Cromwell.

Dit uittreksel zal voldoende zijn. Cromwell heeft in Ierland gehandeld als een groot staatsman, de middelen die hij in het werk stelde waren de meest geschikte om spoedig in het ongelukkige land de orde hersteld te zien. En toch, hoezeer moeten wij het beklagen, dat het in de roeping van een man, een christen heeft kunnen leggen om een zo vreselijke oorlog te voeren en daarin grotere gestrengheid tegen zijn vijanden te tonen, dan wellicht ooit de legerhoofden van het oude heidendom. 'Zalig zijn de vreedzamen, want zij zullen Gods kinderen genaamd worden'.[165]

Echter, er doen zich in deze wrede oorlog feiten voor, die strekken zowel om het karakter van de strijd zelf, als dat van de

[165] Math. 5:9

bevelvoerende generaal te verheffen. Of is het geen feit hetwelk verdient met bewondering in de historie gelezen te worden, wanneer wij Cromwell na een van de treffelijkste overwinningen horen verklaren, dat hij niemand bijzonder vermelden zal, omdat het voor de ere Gods is en niet voor hun eigen glorie dat zijn soldaten kampen? En treft het ons niet, wanneer wij opmerken dat hij in zijn rapport aan het parlement over de inneming van Drogheda bescheiden omtrent zichzelf het stilzwijgen bewaart en zich onthoudt om te zeggen, dat hij zijn manschappen ten storm leidde, toen zij gevoelig waren teruggeslagen geworden en dat aan zijn onverschrokkenheid het wel slagen van deze onderneming moest dank geweten worden? Werkelijk, hier betoonde hij zich niet de huichelachtige pocher die sommige geschiedschrijvers van hem maken.

Van Drogheda trok hij naar Wexford, hetwelk hij ter overgave opeiste. De rebellen hadden in deze streek met de grootste wreedheid huisgehouden. Zij hadden zich van alle kastelen en huizen van de Engelsen meester gemaakt en hadden de bewoners, mannen, vrouwen en kinderen, van alles beroofd en naakt daaruit verdreven, en vervolgens hadden zij afgekondigd, dat iedere Ier die een Engelsman mocht verbergen of levend laten ontkomen, met de dood gestraft zou worden.[166] toen Cromwell thans de opeising deed van de plaats, was de gouverneur op het punt om tot de overgave te besluiten, maar hij kreeg versterking door de aankomst van de graaf van Castlehaven en nu verklaarde hij de stad te zullen verdedigen. Echter, Cromwell, die aan de zaak een spoedig einde wenste te maken, gaf last tot de bestorming en zag zich ook meester vair de stad, nadat dit de vijand twee duizend man had gekost, die allen over de kling werden gejaagd.

[166] Lingard, Hist. Eng. X, Note A, par. 4, 6.

Op 17 oktober verscheen hij voor Ross, hetwelk de derde plaats was die hij belegerde. Diezelfde dag zond hij de bevelhebber de volgende opeising

17 oktober 1649.

Mijnheer!

Sinds mijn komst in Ierland mag ik mij zelf het getuigenis geven, dat ik mij beijverd heb om het bloedvergieten voor te komen, daar ik voor geen enkele plaats gekomen ben, zonder een capitulatie aan te bieden, volgens welke zij die het aanging konden gespaard blijven. Het beginsel volgens hetwelk ik handel is, dat de bezittingen en de plaatsen voor welke ik mij vertoon niets moeten te lijden hebben, dan voor zoveel zij zelf dat tot hun keus maken. En om dan diezelfde weg te volgen ten aanzien d er plaats en het garnizoen waarover u bevel voert, eis ik u bij deze op, om de stad Ross aan het parlement van Engeland over te geven.

In afwachting van uw spoedige antwoord verblijf ik

Uw dienaar,

Oliver Cromwell.[167]

Aangezien de bevelhebber niet zo dadelijk op deze sommatie antwoordde, gaf Cromwell bevel om de batterijen gereed te maken. Ormond, Ardes en Castlehaven, die zich aan de andere zijde van de rivier bevonden, deden intussen vijftienhonderd man versterking de stad binnenrukken, maar op 19 oktober openden de zware batterijen van het Engelse leger haar vuur. Nu zond de Ierse commandant,

[167] Newspapers in Cromwelliana, bl. 67. Carlyle, II, 83.

Lukas Taaf, een parlementair, wat Cromwell beantwoordde met hem een voordelige capitulatie voor te stellen, de Ierse troepen zouden met wapenen en bagage en met slaande trom en vliegende vaandels mogen uittrekken: terwijl de Engelse generaal de inwoners 'een vreedzaam leven verzekerde, zonder dat zij geweld of belediging van de kant van de soldaten zouden te duchten hebben.'

De beide lessen van Drogheda en Wexford hadden haar uitwerking niet gemist. De voorstellen werden aangenomen. Echter, het bepaalde zich niet alleen tot Ross dat de politiek, door de Engelsen gevolgd, vruchten droeg. Geheel _Ierland door werden voor de gevreesde naam van Cromwell de wapenen neergelegd. Tegen het midden van mei was het ganse land onderworpen, met uitzondering slechts van een of twee plaatsen, die Ireton naderhand vermeesterde. Ormond nam de wijk naar Frankrijk. Daarom had Cromwell, door zich ten aanzien van Drogheda en Wexford zo streng te betonen, de oproerige moordenaars geleerd dat zij zich moesten onderwerpen, en daardoor voorkwam hij dat het bloedstorten langer gerekt werd en herstelde hij de rust in het oude erin.

De geschiedschrijvers en daaronder zij die Cromwell het meest vijandig zijn, erkennen dat geen staatsman ooit zoveel voor het welzijn van dit ongelukkige land gedaan heeft. Men zag daar nu een orde en een zekerheid ontstaan, die er gedurende vele jaren waren onbekend geweest. De provincie Connaught, die slechts een uitgestrekt en woest veld aanbood, werd eerlang in vruchtbaar land veranderd, en in het overige van Ierland zag men allerwege de grond met vertrouwen en vlijt bebouwd worden. In een tijdsverloop van iets meer dan twee jaren ontmoette men overal in het koninkrijk fraaie en hechte gebouwen, schone beplantingen en nieuwe welaangelegde afscheidingen tussen velden en tuinen. Vrede, rust en werkzaamheid was in deze zwaar bezochte streken teruggekeerd.

Clarendon betuigt er zijn verwondering over en Villemain heeft dat na hem gedaan. Het is dan billijk dat wij op de onderwerping van Ierland door Cromwell de regel van de schrift toepassen: 'uit de vrucht wordt de boom gekend.'[168]

Zodanige uitkomsten kunnen ons dan ook niet verwonderen, wanneer wij ons te binnen brengen hoedanig Milton de soldaten van Cromwell ons voorstelt. 'Nooit bracht iemand' zegt hij, 'in zo korte tijd zo'n aanzienlijk en tevens zo goed gedisciplineerd leger samen. Immers de soldaten van Cromwell waren onderworpen aan de bevelen van hun opperhoofden, bemind bij de burgers, geducht voor de vijanden die zij met de wapenen in de hand ontmoetten en, om hun grootmoedig gedrag, voorwerpen van bewondering, voor diegenen welke zij de wapenen hadden doen neerleggen. Hetzij zij hun nachtleger hielden in het open veld of hun intrek namen in de huizen: zij deden niemand letsel aan, integendeel, de inwoners verblijdden zich in hun tegenwoordigheid, daar zij zich maar al te goed het geweld, de dronkenschap, de goddeloosheid en de buitensporigheden van de royalisten herinnerden en dus gelukkig waren in de verandering welke er in hun lot gekomen was en zich eerder voorstelden dat zij vreedzame gasten dan wel vijanden in hun midden ontvangen hadden (non hostes, sed hospites). Zij beschermden de goeden, waren voor de kwaadwilligen ten schrik en vermaanden eenieder tot deugd en Godsvrucht'.[169] Zeker, dit type van een leger was nieuw en sinds is zij niet weer aangetroffen.

Zelfs de opperbevelhebber van de koningsgezinde troepen ondervond in zijn familie de goede gezindheid van Oliver. De welwillendheid, van de generaal ten aanzien van de vijanden was zózeer bekend, dat de markiezin van Ormond hem om bescherming

[168] Math. 12:33
[169] Virtutis etiam omreis et piétatis hortatores. (Miltoni Defensio Ecanda, 108).

verzocht hoewel haar echtgenoot generaal Cromwell met openbare minachting behandeld had. 'Omdat ik zoveel gehoord heb' zo schreef zij, 'van de bereidvaardigheid van uw Lordship, om van uw gezag gebruik te maken in het belang van degenen die bescherming en ondersteuning behoeven, waag ik het. Uw hulp in te roepen.'

Aan dit verzoek werd voldaan. Toen Cromwell later vernam dat Lady Ormond zich met haar echtgenoot inliet in kuiperijen tegen de regering, zei hij op half verwijtende, half schertsende toon tot Lord Broghil, die in haar voordeel sprak: 'U geeft u werkelijk voor een fraaie dame moeite! Lady Ormond spant met haar man tegen mij samen hoewel ik haar door uw bemiddeling een jaargeld van £ 2000 op de bezittingen van haar man heb toegestaan!' Cromwell had dus hier wel de les van de Bijbel in toepassing gebracht: 'Indien uw vijand hongert, zo spijzig hem,' maar daarmee had hij nog niet kolen vuurs gehoopt op het hoofd van zijn tegenpartijders.[170]

Nadat Oliver in Ierland de strijdmacht van Charles geslagen had, tastte hij daar ook de raagt van de paus aan. Hij was niet alleen generaal, maar hij deed zich ook als theologant kennen. De pauselijke hiërarchie van Ierland had zich in december 1649 te Clonmacnoise verenigd en van daar een manifest laten uitgaan. Hierop gaf Cromwell een antwoord, en zijn verklaring[171] is inderdaad een van de merkwaardigste documenten die ooit door de hand van een oorlogsman werden opgesteld. In de zestiende en zeventiende eeuw werden ook de geesten derwijze machtig bewogen, dat alle roepingen samensmolten tot één enkele. Zo was Zwingli diplomaat en bijna generaal en mama Cromwell betoonde zich doctor in de Godgeleerdheid. Hij was zelfs bisschop, als men wil en verstond het zeer goed om een herderlijke lastbrief of

[170] Rom. 12:20
[171] Carlyle II, 120-139.

rondgaand schrijven op het papier te brengen. Horen wij hoe krachtig hij als protestant de stem kon verheffen en waarin hij zeker in de zeventiende eeuw zijn weerga niet heeft gehad.

De Ierse prelaten hadden in hun manifest gesproken van geestelijkheid en van leken. Cromwell dacht met Luther 'dat alle christenen geestelijk zijn van aard en dat er onder hen geen ander verschil is, dan dat van de betrekkingen welke zij vervullen'. Hij geloofde in het woord, hetwelk de apostel Petrus richtte tot alle gelovigen: 'U bent een koninklijk priesterdom'.[172] en de Engelse generaal gaf, wat dit betrof, een nadrukkelijke les aan de roomse kerkvoogden van Ierland.

'U spreekt van de noodzakelijkheid om de geestelijken met de leken te verzoenen,' zo schreef hij. 'De ontevredenheid en de verdeeldheid waarover u klaagt, komen voort, zegt u, uit het verschil van mening, dat laatst tussen de prelaten en de leken ontstaan is. Ik verwonder mij niet dat er verschil van mening, dat er ontevredenheid, dat er verdeeldheid bestaat, dáár waar men zulke onchristelijke onderscheidingen en zulke separatistische benamingen aantreft, als die van geestelijken en leken. Dat zijn termen die aan alle discipelen van het Evangelie vreemd zijn en die alleen door de antichristelijke kerk (de kerk van Rome) en allen die daartoe behoren gebruikt worden. Ab initio non fait sic. In de eerste tijden kenden de christenen de ware eenheid van al de gelovigen beter. Ook vinden wij geen woord daarvan in de brieven, die de apostelen aan de gemeenten geschreven hebben. De leden van de gemeenten worden aldaar broeders en heiligen genoemd, en zij worden beschouwd als allen te samen huisgenoten van hetzelfde geloof te zijn. Er waren ongetwijfeld onder hen ambten en bedieningen, voor de onderhouding van de instellingen van de

[172] 1 Petr. 2:9

Heere, maar die bedieningen, die in aard en strekking wel zeer van de uwe verschilden, brachten hen er nooit toe om 'contemptim' (met verachting) en als om de anderen te vertederen, te zeggen: de geestelijken en de leken. Uw hoogmoed is het, die deze wijze van spreken heeft doen aannemen en vuige winzucht doet u het gebruik er van onderhouden. U wilt de lieden uit het volk doen geloven, dat zij niet zo heilig zijn als u, opdat zij voor geld van u heiligheid kopen zouden. U wenst die arme leken toom en zadel aan te leggen en hen als lastdieren te jagen, af te jakkeren en te leiden waarheen u maar wilt en tracht (en daarin bent u zeer bedreven) de schriftgeleerden en farizeeën, die 'geestelijken' van ouds na te volgen, die 'de sleutel van de kennis weggenomen hadden'[173] voor hun 'leken' en in hun opgeblazen waan toch uitriepen: 'Deze schare, die de wet niet weet, is vervloekt!'[174] Men ziet dat zoals er in de zeventiende eeuw geen generaals waren, die zo wel de degen wisten te voeren als Cromwell, er eveneens maar weinig schrijvers waren, die beter dan hij de pen wisten te behandelen. Er is van de geest van Pascal in dit geschrift van Oliver. Cromwells 'Declaration' verscheen zes jaren vroeger dan de 'Provinciales' en was tegen dezelfde vijanden gericht, want de jezuïeten van Frankrijk en Ierland hebben altijd dezelfde lijn getrokken.[175]

De prelaten hadden verklaard, dat zij zich verbonden hadden als één enig lichaam, om met raad en daad 'de rechten van zijn majesteit en de katholieke godsdienst' te bevorderen. Cromwell wilde niet dat men tot vleselijke middelen de toevlucht zou nemen, om de godsdienst bevorderlijk te zijn. Hij vertoont zich hier als boven zijn

[173] Luk. 11:52

[174] Joh. 7:49

[175] Pascal heeft met zijn 'Lettres Provinciales' de jezuïeten een aanzienlijk nadeel toegebracht. La Harpe noemt hem 'een genie niet minder verheven dan descartes in de bespiegeling en niet minder krachtig dan Bossuet in zijn stijl.' (Cours de Littérature, deel VII, bl. 148). Vert.

eeuw en bijna boven zichzelf verheven. Terwijl toch de pausen, zoals nog zeer kort geleden Pius ix, ten behoeve van de godsdienst de wereldlijke macht hebben te hulp geroepen, zien wij de grote veldoverste, de grote staatsman van de zeventiende eeuw in zijn encyclikische schrijven deze grote waarheid voorstaan, dat het alleenlijk door innerlijke en geestelijke kracht is, dat de geestelijke godsdienst van Jezus Christus zich moet staande houden en uitbreiden.

'Als de uitwendige belangen' zo gaat hij verder, 'de kerkelijke rechten, niet door wereldlijke macht behoren verdedigd te worden, hoeveel te minder mogen dan de leerstellingen van het geloof, die het werk zijn van de Geest en van de genade, door zulke niet passende middelen gehandhaafd worden! Hij, Die ons gebiedt 'voor het geloof te strijden, dat eenmaal de heiligen overgeleverd is,'[176] zegt ons ook dat wij dat doen moeten, 'de weg vermijdende van Kaïn, Bileam en Korach,'[177] dat wij strijden moeten door ons 'op te bouwen in ons allerheiligst geloof'[178] en niet met alles wat anderen ons zeggen slaafs en gehoorzaam aan te nemen.[179] Wij moeten bidden 'in de Heilige Geest'[180] en niet de metten prevelen. Wij moeten onszelf 'bewaren in de liefde Gods'[181] en geenszins het verderf zoeken van de mensen, omdat zij niet geloven willen zoals wij. Wij moeten 'de barmhartigheid van onzen Heere Jezus Christus verwachten,'[182] en mogen dus niet wreed zijn, maar integendeel vervuld met medelijden!... Maar helaas! Waartoe toch zeg ik u dit alles? Waarom deze paarlen voor u gestrooid? U hebt toch besloten

[176] Jud.:3
[177] Jud.:11
[178] Jud.:20
[179] Not pinning it upon other men's sleeves.
[180] Jud.:20.
[181] Jud.:21
[182] Jud.:21

'eens dwazen herders gereedschap'[183] niet op te geven. U bent leden van die antichrist, wiens rijk, volgens de schrift 'gevestigd is in bloed, ja in het bloed der heiligen'. U hebt dat bloed reeds in stromen vergoten en weldra zult u allen daarvan te drinken krijgen.[184] De 'beker des wijns van de grimmigheid des Heeren'[185] zal over u uitgestort worden.' Wij zien dat ieder woord van Cromwell geput is uit de heilige Schrift. Dit kan velen zeker aanleiding geven tot spot. Wat ons aangaat, die geloven dat de grote generaal, waar hij met Gods Woord de jezuïeten van Ierland bestrijdt, een Gode welgevallig werk verricht, wij beklagen er ons niet over, dat hij zijn wapentuig ontleend heeft aan de apostel judas of aan Johannes, die de Heere liefhad. Het is niet alleen op het eiland Patmos, dat grote gebeurtenissen ontwikkeld werden voor het oog van de christenen. Er zijn in de loop van de eeuwen buitengewone dingen geschied en er zijn tijden geweest wanneer de stem van de Heere zich horen deed, 'als een stem van vele wateren,'[186] en dat in gindse werkelijk apocalyptische dagen van apocalyptische spreekwijzen werd gebruik gemaakt, moet ons niet verwonderen.

De geestelijken met wie Cromwell te doen had, waren eerst opgetreden als verdedigers van de hiërarchie, vervolgens als kampvechters voor de koning en eindelijk ook hadden zij gesproken van het volk. Cromwell geloofde dan ook dat het volk wel het laatst en het minst in hun zorgen deelde. Hij behandelde hen, wat dit betrof, met bitteren spot, en nadat hij aan gezegden van de kardinaal Wolsey herinnerd had, voorspelde hij een toekomst welke in de Franse omwenteling van 1789 maar al te bedroevend is vervuld geworden. Hij vervolgde namelijk:

---

[183] Zach. 11:15
[184] Openb. 16:6
[185] Jer. 25:15
[186] Openb. 1:15

'Nadat u, volgens uw gewoonte, het eerst aan uzelf bent gedachtig geweest en dan, in de tweede plaats, aan zijn majesteit (gelijk u hem noemt), zoals dat ook iemand van de uwen deed met zijn bekend Ego et Rex meus, wilt u ten laatste ook het volk nog wel in aanmerking nemen. U vreest de schijn op u te laden dat u het volk vergeet of misschien zou u mij wel willen doen denken, dat u zich al zeer veel met 'het volk bezig houdt. Ongetwijfeld, u denkt wel aan het volk!... Ach, die arme leken! Jullie, namelijk u en uw koning, zouden de arme mensen wel als gedienstige paarden behandelen willen en hen afrijden en de benen breken zoals uw kerk en uw koningen dat bijna door alle eeuwen heen gedaan hebben! Maar het is niet moeilijk om te voorspellen, dat het mishandelde dier, hetwelk u zo onbarmhartig de sporen gevoelen doet, vroeg of laat achteruitslaan zal, zodat deze stand van zaken niet altijd zal kunnen voortduren. De willekeurige macht van de koningen en van de priesters is een last, die aan de mensen onverdraaglijk begint te worden. De listen waarvan zij zich bedienen, om elkaar in de hand te werken en om de dwingelandij in de staat, zoals de dwingelandij in de kerk in stand te houden, beginnen in het oog te lopen. Er zijn mensen, zoals u weet, die dit dubbele juk reeds hebben afgeworpen en die door de genade Gods in de vrijheid hopen staande te blijven. Er zijn anderen, die aan zodanige bevrijding eveneens de hand hebben geslagen. In vele harten zijn, wat dit betreft, gedachten en overleggingen werkzaam en vroeg of laat zullen die gedachten zich naar buiten een weg banen en aan een grote uitbarsting gelijk zijn. Het beginsel dat het volk er is om de koning en dat evenzeer de gemeenten en de heiligen het eigendom zijn van de paus en de kerkelijken (zoals u hen noemt) begint een zaak van aanfluiting te worden in de wereld: ik verwonder mij dan ook wel niet, dat ik de broederschap zo in toorn ontstoken zie. Ik wens maar dat het volk wijs genoeg zal zijn, om zich niet te bekommeren over hetgeen u bent of over hetgeen u zegt of over hetgeen u doet.' inderdaad, de slagen welke wij hier door de Pascal van Groot-Brittannië aan Rome

zien toebrengen, kunnen, wat juistheid en kracht van redenering aangaat, de vergelijking zeer wel verdragen, met hetgeen door de kampvechter van port royal gedaan werd.

De pauselijke bisschoppen hadden gesproken van hun verplichtingen, met opzicht kot hun kudden. Deze uitdrukking vervulde Oliver met verontwaardiging, zij deed het vuur van edelen toom in hem ontbranden. Hij treedt dan in een onderzoek of deze bisschoppen inderdaad herders zijn en of zij in waarheid kudden bezitten.

Over dit laatste punt wens ik nog een paar woorden te zeggen. Hoedanig is toch de betrekking tussen u en deze mensen? Maken zij inderdaad kudden uit, waarvan u de herders bent? Jazeker, u bent herders, maar bij antiphrasis[187] slechts, 'a minime pascendo'! u doet van tweeën één: u verwaarloost het onderricht van het volk volstrekt of wel u onderwijst de goede lieden omtrent op dezelfde wijze, als waarop sommigen van u aan deze bijeenkomst (conventikel) hebben deel genomen, waarheen zij door anderen gezonden waren, 'tanquam procuratores'. U onderwijst hen op de roomse manier, door hun een drom van bekrompen en domme priesters te zenden, die verder niets weten dan bij de mis hun lesje op te zeggen en het is nog ternauwernood, dat zij dit verstaanbaar doen, of wel, u onderwijst hen, door hun even zulke flauwe kost op te dissen, als waarvan uw edicten en dergelijken vol zijn!

Maar hoe durft u mensen *uw* kudde noemen, die u in zo'n verfoeilijke opstand hebt meegesleept en die u daardoor, hen en hun land, tot niet veel beter dan een grote puinhoop hebt gemaakt? Deze mensen, die door u geschoren, geplukt en kaal gemaakt zijn en die u nog steeds voortgaat uit te mergelen en uit te zuigen, kunt u met

[187] Figuurlijke wijze van spreken, waarin men een woord bericht in een zin die aan de ware betekenis is tegenovergesteld.

geen mogelijkheid weiden, u vergiftigt hen veeleer! U vergiftigt hen met uw leringen en praktijken, waarop de naam van vals, verfoeilijk en onchristelijk past. U onthoudt hun het woord van God en u geeft hun uw dwaze inzettingen en overleveringen in de plaats. U predikt hun een blind geloof, en degene die hen bezoekt, ontmoet hen dan ook in groten getale, die niets van uw godsdienst begrijpen. Zolang ik in Ierland ben, heb ik van de leden van uw 'kudden' nog geen bevredigender antwoorden ontvangen, dan bijvoorbeeld Dit: wij geven ons in het geheel geen moeite wat de godsdienst aangaat, dat laten wij over aan de kerk! zódanig derhalve verzorgt u uw kudden. Grote eer die u daarvoor toekomt! Zij moeten zorg dragen, zegt u, dat zij hun geloof niet verliezen. Ach, de arme mensen! Zij hebben immers in die zin niets te verliezen.'

Het conventikel van Clonmacnoise had gewaagd van het gevaar, om de katholieke godsdienst uitgeroeid te zien. Cromwell antwoordt daarop, dat men niet uitroeien kan hetgeen niet geworteld is en herinnert dat sinds de laatste tachtig jaren de mis in geheel Ierland is verboden geweest. Hij sloot destijds in zijn begrip niet de katholieken, maar de roomse priesterschap, niet de godsdienst, maar de mis uit van het voorrecht van de vrijheid in het godsdienstige. Hij schijnt later op dit punt van gevoelen veranderd te zijn, zoals uit een brief aan Mazarin zal blijken. Maar hier vervolgde hij aldus:

Bijgevolg zal ik overal waar dat in mijn macht zal staan en waar het de Heere behagen zal om mijn pogingen te zegenen, niet toelaten dat de mis gevierd worde. Overal waar ik u zal aantreffen, waar u het volk verleidt of openlijk inbreuk maakt op de bestaande wetten, zal ik d niet dulden, u, o mannen van de paus! Als u in mijn handen valt, zal ik u de straffen doen ondergaan, die de wetten voorschrijven, en om van uw eigen uitdrukkingen gebruik te maken, ik zal u straffen 'secundum gravitalem delicti' en ik zal mij beijveren om de zaken opnieuw op de oude voet te brengen. Echter, met het

volk is het een andere zaak, ik kan niet beoordelen wat godsdienst de mensen hebben in hun hart. Ik zal het daarom van mijn plicht rekenen, Zolang de Ieren zich goed en rustig gedragen, hen op dit stuk niet in het allerminste lastig te vallen. Ik zal trachten in hun midden met geduld en liefde te verkeren, in afwachting of het vroeger of later God behagen mocht hun een betere geest te schenken. Ik beveel stipt en met godsdienstige aandrang eenieder in dit land die onderdaan is van de regering van Engeland hetzelfde te doen'.[188]

Dit inderdaad aartsbisschoppelijk herderlijk schrijven aan de roomse bisschoppen en priesters in Ierland, werd door de Lord Luitenant in de maand januari 1650 te Youghal uitgevaardigd. Er was in hem iets van Aäron en iets van Jozua tevens. Ongetwijfeld zullen de Ierse bisschoppen, even als eenmaal de Joden bij de woorden van Stefanus de martelaar, die hen verleiders en moordenaars genoemd had, van spijt 'geknarsetand' hebben en zal hun, zoals toen, 'het hart gebarsten zijn van woede, bij het lezen van deze mannelijke verklaring.[189] Innocentius X zal, als hij er kennis van heeft gehad, de wenkbrauwen krampachtig gefronst hebben onder zijn driedubbele kroon en Emmanuël Sa, Sanchez en Escobar[190] zullen er in hun graf van gebeefd hebben. Gewis, de minder gepolijste Oliver bood in zijn karakter trekken genoeg aan, die hem van Pascal onderscheidden, maar toch, wij moeten het herhalen, werd door hen beiden dezelfde zaak verdedigd en tastten zij de eigen vijanden aan.[191]

---

188 Letters and Speeches, II, 120-139.

189 Hand. 7:54

190 Zie de Lettres Provinciales Passim.

191 Wij worden door Cromwells mannelijke taal ook onwillekeurig herinnerd aan een 'Luthersche waarschuwing' of aan de toelichtende aanmerkingen die Calvijn nu en dan aan pauselijke brieven gaf. Vert.

Maar als wij nu erkennen dat de grote generaal verwonderlijk wel in het karakter van een aartsbisschop wist te spreken, dan spreekt hij toch veel treffender nog als vader en wel als christelijk vader. Ik begrijp niet hoe diegenen die het ongeveinsde christendom van Cromwell in twijfel trekken, zijn brieven aan zijn kinderen goedmaken kunnen. Dat de grote van de aarde enkele godsdienstige spreekwijzen in hun openbare aanspraken laten invloeien geeft geen recht tot enige ge. Volgtrekking, het is voor de vorm, zegt men. Maar wanneer wij de stelligste uitdrukkingen van de christelijke Godsvrucht aantreffen in het heiligdom van het vaderhart, wie anders dan God zelf heeft die daar gekweekt?

Te midden van de vreselijke oorlog in Ierland en als ingevoegd tussen de schotsen oorlog en die in Engeland, waaraan door de dood van Charles I een einde werd gemaakt, komt in de geschiedenis van Cromwell een familiebijzonderheid voor, van welke reeds met een woord is melding gemaakt: het huwelijk van zijn oudste zoon. Er is wel geen ander groot man van de historie, in wiens huiselijke aangelegenheden wij zo'n nauwkeurige blik kunnen werpen. In hem heeft werkelijk de wens zijn toepassing gevonden, van die man van de oudheid die 'een huis van glas' bewonen wilde. En van deze omstandigheid moet de geschiedschrijver niet verzuimen gebruik te maken. Wij hebben hier een herderszang te midden van een verheven heldendicht, of liever een echt christelijke episode, die een Milton of een klopstock tot onderwerp, tot schets zou hebben kunnen dienen.

Terwijl de generaal zich tot zijn vertrek naar Ierland gereed maakte, namen Richard en Dorothy de schone dagen van juli te baat, om hun vrolijk huwelijksreisje te doen. Oliver is hierover recht gelukkig. Aanzienlijke partijen genoeg hadden zich voor zijn zoon opgedaan, maar hij had bij voorkeur de dochter van de heer Mayor hem tot vrouw gewenst, omdat dit huisgezin zozeer een godsdienstig

huisgezin was. Cromwell bleef sinds oprecht aan deze christen gehecht en schreef hem broederlijke brieven, in de belangrijkste ogenblikken van zijn militaire loopbaan. Wij laten hier de brief volgen, door hem op 19 juli 1649 uit Bristol aan de vader van de jonge vrouw geschreven.

'Ik ben zeer in mijn schik goede tijding van u te ontvangen en te vernemen dat onze kinderen het er van hebben kunnen nemen, om een plezierreisje te gaan doen. Ik kan dat in mijn dochter zeer wel billijken. Ik hoop dat zij zich op dit punt ook goed zal weten te verantwoorden! Ik verzeker u, mijnheer, dat ik veel van haar houd en ik geloof dat zij het ook wel weet. Zeg haar uit mijn naam, dat ik verwacht dat zij mij dikwijls schrijven zal, langs die weg weet ik dan te beter nog hoe u allen het hebt en voor haar zal het een goed tijdverdrijf zijn. Ik heb u mijn zoon toevertrouwd en ik hoop dat u hem raad zult geven, hij heeft dat nodig en ik ben overtuigd, dat hij groot belang stelt in hetgeen u hem zegt en graag uw terechtwijzing ontvangen zal. Ik wens dat hij bedaard en ernstig zij, de tijden vorderen het.' Zeker, die tijden eisten dat de jongelui ernstig gestemd waren, maar de onze niet minder!

Toch scheen Oliver te vrezen dat het huwelijksgeluk zijn zoon Richard al te zeer mocht bezig houden. Immers, hij schreef op 13 augustus 1649, aan boord van het schip 'The John' als volgt aan zijn welbeminde broeder Richard Mayor, de schoonvader van zijn zoon: 'Ik wenste dat mijn zoon zich wat op zaken toelegde, dat hij wat historie las en dat hij zich in de wiskunde en de algemene wereldbeschrijving oefende. Dat zijn goede dingen, immers wanneer zij onderworpen worden gemaakt aan de dingen Gods. Zij zijn beter dan ledigheid en beter dan zuiver wereldse bemoeienissen. Zij maken iemand geschikt voor het openbare leven en daarvoor toch is een man geboren.' Er komen altijd enkele veelbetekenende uitdrukkingen voor, in deze zo geheel huishoudelijke brieven.

Op 13 november 1649 bevond Cromwell zich te Ross, midden in het gewoel van de oorlog. Hij was ziek geweest, hij dacht nu aan zijn zoon: en wel nooit heeft een vader vuriger verlangd te mogen zien dat zijn zoon zijn ganse hart overgaf aan God. Oliver schreef dan een andere maal aan Mayor: 'Mijn gezondheid is geschokt geworden, maar het heeft de Heere behaagd mij staande te houden. Ik verzoek u om uw voorbede. Ik wens dat u mijn zoon herinneren mag, dat hij zich gedurig meer met goddelijke dingen moet bezig houden. Ach! Wat een genoegen is er toch in de dingen van deze wereld! Als men ze niet geniet in Christus, zijn het anders niet dan zoveel strikken. Daarom wens ik ook, dat hij in Christus zijn vrouw bezitten zal en wederkerig zijn vrouw hem. En zodanig, dat is in Christus, wil ik hen allebei liefhebben'.

Later is Oliver een en al blijdschap. Hij heeft in de loop van de winter brieven van zijn zoon ontvangen, waaruit hij meent te mogen besluiten, dat Richard begonnen is de hemelse dingen te zoeken. Op 24 april 1650 schrijft dan de Lord Luitenant uit Carrick aan de heer Mayor: 'Ik heb u mijn zoon toevertrouwd. Ik bid u, help hem met uw raad. Enkele brieven, die ik laatst van hem ontvangen heb, ademen een goede geest. Dat het de Heere behagen moge om Zijn genade over hem te vermenigvuldigen, opdat hij 'uit de goeden schat zijns harten vele goede dingen voortbrenge'.'[192]

Maar de christelijke vader gevoelde behoefte om ook aan zijn zoon zelf te schrijven. Met dezelfde post ontving Richard de volgende brief:

> Aan mijn zeer geliefde zoon Richard Cromwell, te Hursley, in Hampshire.

[192] Math. 12:35

Carrick, 2 april 1650.

Beste zoon!

Je brieven doen mij genoegen. Ik houd van die woorden die zo geheel uit het hart komen en niet gemaakt of gezocht zijn. Ik ben overtuigd dat het door de barmhartigheid van God is, dat je geplaatst bent waar je bent. Ik wens dat je dit beseffen mag en dat je er dankbaar voor mag zijn en je plichten tot eer van God mag vervullen. Zoek gedurig 's Heeren aangezicht, dat dit het doel zij van je streven en jullie levens en dat alle dingen aan dat streven ondergeschikt worden gemaakt! Je kunt het aangezicht van God niet aanschouwen dan alleen in Christus, benaarstig je dan om God in Christus te leren kennen. De schrift leert ons dat dit de samenvatting is van alle dingen, ja het eeuwige leven. De ware kennis is geen kennis naar de letter of ook bij bespiegeling, zij is een inwendige kennis en zij verandert het hart. Die kennis te bezitten, is deel te hebben aan de goddelijke natuur. 'Door haar' zegt de apostel Petrus 'worden wij van de goddelijke natuur deelachtig, nadat wij ontvloden zijn het verderf, dat in de wereld is door de begeerlijkheid'.[193] van die kennis ook is het dat Paulus spreekt, wanneer hij zegt: 'Ik acht ook alle dingen schade te zijn, om de uitnemendheid van de kennis van Christus Jezus, mijn Heere, om wiens wil ik al die dingen schade gerekend heb en acht die drek te zijn, opdat ik Christus moge gewinnen en in Hem gevonden worde, niet hebbende mijn rechtvaardigheid, die uit de wet is, maar die door het geloof van Christus is, namelijk de rechtvaardigheid, die uit God is door het geloof, opdat ik Hem kenne en de kracht Zijner opstanding en de gemeenschap Zijns lijdens, Zijn dood

[193] 2 Petr. 1:4

gelijkvormig wordende'.[194] O, mijn zoon! Wat is er weinig van die kennis onder ons! In mijn zwakke gebeden zal ik je steeds gedenken.

Wacht u voor een ijdele en werkloze geest. Lees voor uw ontspanning Sir Walter Raleigh's geschiedenis,[195] dit is een historisch geheel en zal daarom al wat beter tot de ontwikkeling van je geest kunnen bijdragen, dan losse fragmenten dat kunnen. Probeer ook nauwkeurig met de staat van mijn goed (estate) bekend te worden, je behoort wel onderwezen te zijn van alles wat daartoe betrekking heeft. Ik heb maar al teveel nadeel ondervonden, doordat ik te zeer gerekend had op anderen. Ik ben overtuigd dat mijn broeder Mayor je bij dit alles van grote dienst zal zijn.[196]

Je zult wellicht denken, dat ik je niet hoef aan te bevelen om je vrouw lief te hebben! Dat de Heere je zal laten beseffen wat een liefde je voor haar hebben moet, want anders zul je haar niet beminnen zoals je moet. Hoewel het huwelijk geen sacrament is, maakt toch de huwelijksverbintenis overal waar oprechte liefde bestaat en 'het bed onbevlekt is,'[197] een getrouw beeld uit van de vereniging van Christus met zijn kerk. Als je dan ware liefde voor je vrouw kunt gevoelen, wat moet dan niet de liefde zijn van Christus voor Zijn kerk en voor iedere ziel die tot die kerk behoort: de liefde van Hem, die Zichzelf, *voor* en *aan* haar overgegeven heeft! Beveel mij in het goede aandenken van je vrouw, zeg haar dat ik haar zeer liefheb en dat ik mij verheug over de goedheid van God tot

194 Fil. 3:8-10

195 De hier bedoelde History of the world schreef Sir walter Raleigh toen hij voor de eerste keer in de Tower gevangen gehouden werd. Vert.

196 Hier is zeker van een nieuw aangekocht landgoed sprake. Vert.

197

haar. Dat Hij haar in elk opzicht vruchtbaar make! Ik bedank haar voor haar lieve brief.

Ik heb mijn gevoelens van liefde en belangstelling voor mijn zus en mijn nicht Anna in de brief aan broeder Mayor uitgedrukt. Ik zou niet wensen dat hij enige verandering bracht in zijn zaken, omwille van hetgeen hij mij verschuldigd is. Laat hem veeleer mijn beurs als zijn eigen aanmerken. Ik wens een zekere som te plaatsen in het belang van mij beide meisjes, en die som is even goed in zijn handen als elders. Ik weiger niet te doen wat hij mij voorstelt, maar ik zou niet willen dat hij er zich enigszins moeite over aandeed. Mijn zoon! Dat de Heere je in alles Zijn zegen mag laten ondervinden!

Je liefhebbende vader,

Oliver Cromwell.[198]

In juli 1650 was Cromwell teruggekomen uit Ierland. Zijn schoondochter had een kind gekregen. Ziehier wat hij aan de vader van de jeugdige moeder schreef:

Aan mijn geliefde broeder Richard Mayor, te Hursley.

Alnwick, 17 juli 1650.

Beste broeder!

De drukte van zaken die ik in Londen heb gehad, is de beste verontschuldiging die ik voor mijn stilzwijgen geven kan.

[198] Memoirs of the Protector, by O. Cromwell, I, 369. London, 1822. Carlyle. II. 160.

Werkelijk, mijn hart is mijn getuige dat het mij niet ontbreekt aan genegenheid voor u en de uwen, ik noem u dikwijls in mijn gebed.

Ik zou heel graag weten hoe mijn kleinkind het maakt. Ik heb veel zin om vader en moeder beiden een standje te geven dat zij mij vergeten. Ik weet wel dat mijn zoon wat lui is, maar ik had betere gedachten gehad van Doll (Dorothea). Ik zou haast gaan geloven dat haar man haar bedorven had, eilieve zeg hem dat van mijnentwege. Als ik zoveel vrije tijd had als zij, zou ik wel eens meer schrijven. Zolang mijn dochter nog in gezegende verwachting was, heb ik haar graag willen verontschuldigen, maar nu zij haar kind aan de borst heeft niet meer. God zegene hen!

Ik hoop dat u mijn zoon van uw goede raad zult dienen, ik geloof dat hij het nodig heeft. Hij is op een gevaarlijke leeftijd en de wereld waarin wij ons bewegen is vol van ijdelheid. O, wat is het goed zich vroegtijdig aan te sluiten aan Jezus! Zijn gemeenschap is het enige dat waardig is om nagejaagd te worden. Ik verzoek u dat u mijn zoon bezoekt. Vervul jegens hem ook mijn vaderlijke plichten, terwijl u uw vriendschappelijke zorgen aan hem besteedt. U weet hoe geweldig druk ik het heb. U moet mij beklagen. Toch heb ik daarover mijn eigen denkwijze. De eer en de hoge bedieningen van deze wereld zijn het niet waard dat men ze najagen zal. Ik zou daarom in mijn betrekking geen vrede hebben, als ik niet mijn troost mocht stellen in 's Heeren tegenwoordigheid. Ik heb die dingen niet gezocht, maar God heeft mij daarheen geleid. Daarom durf ik enige hoop hebben, dat Hij zijn arme dienaar, die niet meer is dan een nietige aardworm, geschikt zal maken om Zijn wil te doen en de taak te volvoeren die Hij hem heeft opgelegd. Ik vraag daarom ook

dat u mij gedenkt in het gebed. Breng mijn welwillende groeten over aan mijn waarde zuster, aan onze zoon en onze dochter, aan mijn nicht Anna en aan de gehele familie.

Ik blijf uw liefhebbende broeder, Oliver Cromwell.[199]

Zo was Cromwell als vader. In dit opzicht was hij een rolmodel. Was hij het ook in zijn openbare leven? Men zal het hem in onze dagen zeker zeer kwalijk nemen dat hij zich zo onverdraagzaam betoonde tegen het pausdom in Ierland. 'Ik zal niet toelaten dat de mis gevierd wordt,' had hij gezegd. Staan wij hierbij een ogenblik stil. Als Cromwell de welvaart van Ierland werkelijk ter harte ging, dan moest hij wel verlangen dat Ierland de mis en de paus vaarwel zou zeggen.

Er is niets zo van allen degelijke grond ontbloot, als de mening welke zo algemeen is op het vaste land en zelfs ook op de Britse eilanden, dat namelijk al het ongeluk van Ierland moet geweten worden aan de omstandigheid dat de grote goedbezitters veelal buiten het land te zoeken zijn en verder aan het gedrag van de Engelse regering en aan meer oorzaken van soortgelijken aard. Men kan toegeven dat dit een en ander van enigen invloed op het ongelukkige volk is geweest, maar de ware grond van het kwaad is elders te vinden. Of kan men het onderscheid zien dat zich voordoet tussen het episcopale Engeland, het presbyteriaanse Schotland en het pauselijke Ierland, zonder dat ons, zo te zeggen, de bron van het ongeluk van laatstgenoemd land in de ogen springt? Of zal men beweren willen dat het Ierse volk tot een lagere mensensoort behoort van de beide andere bevolkingen?

De invloed van de godsdienst is buitengemeen groot. 'de godzaligheid is tot alle dingen nut, hebbende de belofte van het

[199] Harris, bl. 513. Carlyle II, 177.

tegenwoordige en toekomende leven.'[200] De priesters zijn het, die de Ieren gemaakt hebben wat zij zijn, of liever een godsdienst die de mens vernedert en onzedelijk maakt, heeft de priester zowel als het volk in een toestand van verbastering doen verzinken. Het grofste bijgeloof, een bedorvene zedeleer en valse en verouderde begrippen hebben de natie haar geestkracht benomen en lusteloosheid, zorgeloosheid en ellende in haar schoot geteeld. De priesters, die door dwaalleer diep gezonken waren, hebben op hun beurt het arme volk laag doen zinken. Wij wensen de verantwoordelijkheid van Engeland en zijn regering niet te verkleinen: integendeel, die is in alle opzichten groot, maar elk onpartijdig beoordelaar is toch genoodzaakt te erkennen, dat het de stad van de zeven heuvelen is geweest, uit welke over dit belangwekkende maar ongelukkige land stromen zijn uitgestort van onkunde, bijgeloof, slaafse dienstbaarheid, gebrek, vernedering, hongersnood, krankheid en dood. Het pausdom heeft de christelijke openbaring verwrongen, het heeft in de wereld opnieuw een priesterkaste gevestigd, die het Evangelie overal afgeschaft had willen zien, het houdt de naties, die onder zijn heerschappij staan, terug op de weg van de ontwikkeling en doet hen bij andere volken in allen dele achterlijk blijven, het pausdom zal eveneens bij God en mensen verantwoordelijk zijn, voor de armoede en het lijden dat het berokkend heeft aan een eiland, dat vóór het onderworpen was aan de paus, aan het hoofd stond van de christelijke landen en dat tegenwoordig, helaas! De allerlaagste rang onder de christelijke bevolkingen inneemt.

De oratorium-mannen,[201] naar het schijnt bekoord door de vruchten die de pauselijke invloed in Ierland gedragen heeft, hebben het

[200] 1 Tim. 4:8

[201] Wij bedoelen de heer John Henry Newman en enkele van zijn vrienden, die van de anglicaanse kerk tot het pausdom zijn overgegaan. Zij bevonden zich te Rome toen het bovenstaande geschreven werd, maar hebben zich later in Engeland gevestigd als leden van de 'Congretatie de l'Oratoire'. *Newman is er

vrome plan gevormd om er Engeland insgelijks mee te begiftigen. Zij graven aan de Quirinaalberg, om uit de aarde 'het bittere water dat de vloek medebrengt'[202] te doen voortkomen. Hun vrienden houden zich van hun kant inmiddels bezig om in Engeland de kanalen en de vergaderbakken gereed te maken, bestemd om dat 'bittere water' te ontvangen. En wat voornamelijk het gevaar uitmaakt, hetwelk van deze pogingen het gevolg kan zijn. Is de omstandigheid, dat zij welke die pogingen aanwenden, mannen zijn die in de schoot van het protestantisme zijn opgekweekt geworden. Het licht en de kracht van het protestantisme, waaraan zij deel hadden, wordt door hen nu ter bestrijding van dat protestantisme aangewend. Als hier alleen sprake ware van enige domme en niets betekenende monniken, zoals Rome daarvan in Italië, in Spanje, in Portugal en elders gedurig nieuwe toevoer levert, dan zou er niet veel grond zijn voor vrees. Echter, dit ongedierte zal later eerst aan de stam van het christelijken leven in Engeland komen knagen en de vruchten verderven. De 'fashionable' broeders de l'Oratoire hebben het tot taak, om daarvoor de weg te banen. Indien de staat en de kerk voor Engeland nijdig zijn op het lot van Ierland, dat zij zich dan benaarstigen om aan dit schone ontwerp de hand te lenen, een ontwerp dat te Oxford opgevat en te Rome uitgewerkt werd en dat, naar men wil, eerlang over geheel Engeland ten uitvoer zal worden gelegd. Maar als de ellende van Ierland, als zijn geestelijk dode en naar het lichaam verhongerende bevolking in staat is de harten met weedom en afschrik te vervullen, dat dan de staat en de kerk, elk op zijn eigen terrein, met nadruk handelen en zich beijveren om dammen op te werpen tegen 'Het water dat door de

pas toe gekomen om in koningin Victoria het Beest te zien uit de Openbaring. Vert.

[202] Num. 5:18

weg van Edom komt, rood gelijk bloed.'[203] Werkelijk, het is in deze ogenblikken in Engeland een zaak van zedelijke zelfmoord.[204]

De toestand van andere volken bevestigt deze treurige vooruitzichten. Portugal, Spanje en Italië zijn door hun geestelijkheid in een jammerpoel gedompeld, waaruit zij niet dan door de hulp van het Evangelie gered kunnen worden. Frankrijk ligt in een soort van stuipachtige trekking, waarvan het pausdom de oorzaak is. Indien het protestantisme aldaar heersende had mogen worden, zou het Frankrijk lange tijd reeds, met de vrijheid, orde, rijkdom en grootheid hebben aangebracht.[205] weldra zijn er drie eeuwen verlopen sinds dat Frankrijk begonnen is de boeteschuld te betalen voor de Bartholomeüsnacht en hetgeen daarop gevolgd is. Het is twijfelachtig of die schuld ooit afgedaan zal zijn. Maar als men zien wil wat het pausdom van de volken maakt, nog in deze onze dagen, dat men dan alleen het oog sla op België, dat na Ierland van alle landen van Europa het diepst onder Rome's invloed ligt. Men zal daar een vruchtbare grond aantreffen, een land dat onmetelijke hulpbronnen aanbiedt, een volk dat eenmaal aan het hoofd stond van de nijverheid en van de handel in Europa, maar waar nu misschien het vierde deel van de bevolking, arm geworden tot de bedelstaf, schier vergaat van honger. Zal men nu hier, even als met opzicht tot het Engelse gouvernement, beweren dat de schuld ligt bij de regering? Niet mogelijk, want de Belgische regering is sinds 1831 het meest katholiek geweest van enig land in Europa. Maar

---

[203] 2 Kon. 3:20, 22

[204] Het gebeurde rond de bewuste roomse kerkelijke titels bewijst, dat men niet blind is voor het gevaar. Vert.

[205] Wij hebben met belangstelling in de Revue des Deux Mondes, (deel XXI, bl. 736) een hoogst merkwaardig artikel gelezen dat als opschrift heeft: De la Politique du Calvinisme en France. Wij waren in een Franse katholieke schrijver nog nooit zoveel oprechtheid en onpartijdigheid tegen gekomen bij de beschouwing van de invloed van de Hervorming.

evenzeer is sinds 1831 het getal priesters in België met twee duizend zes honderd toegenomen, en er zijn daar meer dan vier honderd kloosters opgericht geworden, uit welke Franciscaner en andere monniken en meer leeglopers van dat slag zich alom over het land verspreiden, en deze priesters en monniken hadden laatst alles ingenomen en heersten over alles.

Het gevolg kon niet uitblijven. Hoewel België zich enigermate hersteld heeft, sinds de nederlaag van de rooms-katholieke partij, is het pauperisme daar nog steeds in juiste verhouding tot het pausdom. De ellende bestaat in veel hogere mate in de Vlaamse provincies, die geheel en al aan de priesters onderworpen zijn, dan in de Waalse provincies, die voorheen protestants waren en alwaar de geest meer naar het protestantisme overhelt. 'Zodanig is de toestand waarin België door de klerikale partij in minder dan vijftien jaren tijd gebracht werd,' zegt een stem uit België.[206]

Als dus Oliver Cromwell in Ierland belang heeft gesteld, als hij dat land gelukkig en welvarend heeft willen zien, heeft hij ook voor alle dingen moeten wensen dat het pausdom en de mis daar een einde namen en dat het evangelische christendom en de Bijbel er ingang vond. Maar indien dan het doel van Cromwell goed was, waren dat evenzeer de middelen welke hij gebruikte? Niet geheel, voorzeker. Bijvoorbeeld waar hij het woord richt tot de hoofden van de pauselijke geestelijkheid, heet het: 'Als u in mijn handen valt, zal ik u de straffen doen ondergaan, die de wetten voorschrijven'. (Wij hebben dit hier vóór gezien.) Ten minste moge dit al de gepaste weg geweest zijn in de dagen van Cromwell, dan is dat in onze eeuw zo niet meer.

[206] Zie over dit onderwerp Le Semeur en Le National, passim.

Echter, aangezien het Evangelie het enige redmiddel is voor Ierland, hoe zal men het arme volk dit onfeilbare redmiddel doen toekomen? In de eerste plaats moet men dat volk geen klerikale en traditionele godsdienst en evenmin een rationeel en unitarisch systeem brengen. Wat men wel brengen moet, is het Evangelie, niets dan het Evangelie, maar het Evangelie geheel. De 'fashionable' wereld mag zich in haar salons en boudoirs vermaken met puseyistische[207] of sociniaanse stelsels, maar het volk heeft behoefte aan positieve en levende elementen. Het christendom is het in al zijn eenvoudigheid, met al zijn rijkdommen en al zijn kracht, dat 'alleen deze dodelijk kranke redden kan.

Maar indien de waarheid het eerste middel is, dan is de christelijke liefde het tweede. Die liefde mist nooit haar uitwerking,[208] zij is een levend woord, dat niet ijdel wederkeert, zij vindt een weg tot het gemoed en brengt behoudenis aan. Wat Ierland redden kan, is dan een machtige openbaring van de Geest van de waarheid in vruchten van de liefde. Ik zal nog op een derde middel wijzen. Een eerbiedwaardige kerkvorm is nodig, om de arme katholieken moed en vertrouwen te geven, aangezien de lasteringen van hun priesters niet ophouden hen te verschrikken met de monsterbeelden van de verdeeldheid en de ordeloosheid onder de protestantse 'sekten'. In hun Diensthuis hebben zij enkele behoeften aangenomen, waarop dient acht gegeven te worden. De twee protestantse kerken, die het talrijkst zijn in Ierland, de episcopaalse en bieden alles aan wat ten deze maar dat zij met voorzichtigheid eenstemmig te werk gaan!

---

[207] Vernoemd naar Edward Bouverie Pusey (1800-1882), een lid van de Anglicaanse Kerk en een van de leiders van de 'Oxford Movement', die een vernieuwing van het rooms-katholieke gedachtegoed en de praktijken ervan wilden teweegbrengen, in tegenstelling tot de protestantse neigingen van de kerk.
[208] 1 Kor. 13:8

Een andere vraag doet zich de presbyteriaanse, kan verlangd worden, en in onderlinge overeenstemming te werk gaan!

Een andere vraag doet zich voor. Zou men niet, om het Ierse volk te winnen, allereerst datgene wegnemen moeten, wat voor dat volk aanstotelijk is, met andere woorden de banden losmaken, die de episcopaalse kerk aan de staat verbinden en door op deze wijze aan die machtige kerkgemeenschap grotere vrijheid te geven, daaraan ook meer geestkracht, meer leven schenken?

Een uitstekend leraar van de kerk van Engeland heeft deze overtuiging zeer welsprekend ontwikkeld[209] ik ben geneigd haar als de mijne te erkennen. Ik heb, wel is waar – niet alle bijzonderheden voor ogen en voornamelijk niet met opzicht tot het recht, maar het valt in het oog, dat hoe meer het protestantisme zich in Ierland vertonen kan, ontdaan van privilegies die voor het Ierse volk ergerlijk en terugstotend zijn en hoe meer het aldaar vrijheid en leven zal kunnen ontwikkelen, ook de bekering, dat is de redding van Ierland, dichter aanstaande zal zijn. Men moet weten op te offeren hetgeen onnodig de broeders ten aanstoot is. 'Indien uw rechterhand u ergert, houw ze af en werp ze van u.'[210] Jezus Christus moet dit volk geopenbaard worden, maar zonder wapenen, zonder privilegies, arm, zachtmoedig en nederig van hart.[211]

Bij zulke overwegingen herinneren wij ons ook het denkbeeld, laatst met betrekking tot Ierland uitgesproken, door een van de achtingswaardigste christenen en mannen van naam in Engeland. 'Ik wens u op te wekken,' zo spreekt hij de maatschappij voor Ierland aan, 'aangezien u veronachtzaamd en verlaten werd door de

[209] Baptist Noël in zijn brief aan de bisschop van Cashel. * Men weet, dat hij sinds de kerk van Engeland heeft verlaten. Vert.
[210] Math. 5:30
[211] Math. 11:29

eerste mannen in kerk en staat, om, onder de zegen van God, slechts op uw eigen pogingen te steunen. Ik geloof, dat overal waar met een christelijk beginsel goed wordt gedaan, de zegen van de profeet bijna letterlijk zal bewaarheid worden bevonden, het meel van de kruik zal niet verteerd worden en de olie van de fles zal niet ontbreken, als maar de zegen van God erop rust'.[212] Wij vinden veel waars in deze mening van de waardige baronet, maar wij geloven dat wij verder moeten gaan en dat wanneer het duidelijk kan uitgemaakt worden, dat de zaak van het evangelische protestantisme in Ierland door de staat veronachtzaamd en verlaten werd, juist daarom de (Engelands) eigen pogingen, onder de zegen van God, veel grotere kracht en uitwerking zullen hebben. In geestelijke dingen heeft alleen kracht 'het geloof dat door de liefde werkt.'[213]

Cromwell was aan dergelijke denkbeelden niet vreemd. Immers als hij de wet inroepen wilde tegen de hoofden van het pausdom, wenste hij zich jegens het volk geheel anders te gedragen. Wij kunnen ons niet weerhouden, om hier nog eenmaal die schone woorden van Oliver aan te halen, die verdienen zouden in de negentiende eeuw door de kroon van Engeland evenzeer uitgesproken te worden: 'doch met het volk is het een andere zaak, ik kan niet beoordelen wat godsdienst de mensen hebben in hun hart. Ik zal het daarom van mijn plicht rekenen, Zolang de Ieren zich goed en rustig gedragen, hen op dit stuk niet in het allerminste lastig te vallen. Ik zal trachten in hun midden met geduld en liefde te verkeren, in afwachting of het vroeger of later God behagen mocht hun een betere geest te schenken. Ik beveel stipt en met godsdienstige aandrang eenieder in dit land, die onderdaan is van de regering van Engeland, hetzelfde te doen.'

[212] Sir Robert Inglis, Speech at the annual meeting of the London Hibernian Society (1847).
[213] Gal. 5:6

Hier hebben wij dan het redmiddel. 'Nu dan, gij koningen! Handelt verstandiglijk, laat u tuchtigen (onderwijzen) gij rechters der aarde!'[214] O! Dat toch de ministers en het parlement van Engeland alles doen wat hun mogelijk is, om de ongelukkigen toestand van Ierland te verbeteren! Dit is hun plicht. Voor God en voor gans Europa zullen zij daarvan rekenschap hebben te geven. Maar hun zal geen rekenschap afgevraagd worden van hetgeen niet in hun macht staat. Zolang men het middel, geschikt om dit arme volk te redden, slechts zoeken blijft in maatregelen van de regering, zal Ierland gelijk zijn aan die vrouw, die 'twaalf jaren de vloed des bloeds had gehad en veel geleden had van vele Medicijnmeesters en al het haar daaraan te koste gelegd en geen baat gevonden had, maar met welke het veeleer erger geworden was'.[215] Slechts één middel kan Ierland redden en wel het middel dat die vrouw behield. Ierland zal gered zijn, wanneer het land 'van Jezus zal gehoord hebben' en 'Zijn klederen zal hebben aangeraakt.' alsdan zal het pausdom uit het midden van de ongelukkige natie verdwenen zijn en zij zal 'aan haar lichaam gevoelen, dat zij van haar kwaal genezen is.'[216]

Cromwell kwam in de maand mei in Londen terug en werd door het parlement en het volk verwelkomd, zegt een geschiedschrijver:[217] 'Als een krijgsman die in negen maanden meer lauweren gewonnen en meer grote daden verricht had, dan een enige van de legerhoofden, wier wapenfeiten de historie ons bewaard heeft.'[218]

---

[214] Ps. 2:10
[215] Mark. 5:25, 26
[216] Mark. 5:27-29
[217] Neal. History of the puritans, II, bl. 554, Londen, 1837.
[218] Uitmuntende artikelen over Ierland worden aangetroffen in het Edinburgh Review. Vert.

VIII

Schotland

Het waren de Schotten geweest, die de grote beweging hadden aangevangen, waarvan het doel was tegelijkertijd zich te verzetten tegen de dwingelandij van de Stuarts en tegen het geweld van Rome en waarvan de gevolgen voor Europa onberekenbaar moesten wezen. Echter, nu veranderden de Schotten hun plan en gingen zij de republiek van Engeland de oorlog aandoen. 'Hun ontbrak slechts een opperhoofd' zegt Carlyle. 'Indien Oliver Cromwell een geboren Schot geweest zou zijn, wat zou zo'n heldhaftige natie niet hebben kunnen doen, met een aanvoerder die zo mogelijk nog heldhartiger was! Werkelijk, de gehele wereld zou dan puriteins geworden zijn.'[219]

Zonder dat wij de waarheid willen miskennen die er in deze betuiging ligt opgesloten, zoeken wij echter de oorzaak, het doel van deze schotsen oorlog, elders. In geestelijke dingen huldigden de Schotten Jezus Christus als koning en in wereldse zaken erkenden

[219] Letters and Speeches, II, 169.

zij Charles Stuart. Zij wilden niet dat Charles Stuart het koningschap van Jezus Christus overweldigen zou, maar zij duldden evenmin dat Cromwell zich meester maakte van het koningschap van Charles Stuart. Wij merken in hen een dubbele getrouwheid op: getrouwheid jegens de hemelse koning en getrouwheid jegens de aardse koning. Zij hadden het misbruik afgekeurd, hetwelk de Stuarts van de monarchie hadden gemaakt, maar de monarchie zelf hadden zij niet willen omverwerpen. Zij nodigden daarom Charles II, de zoon van de ongelukkigen Charles I en die zich toen in Holland bevond, om naar Schotland te komen en er bezit te nemen van zijn koninkrijk. En nu mag men menen dat dit een grote misslag en een groot ongeluk is geweest. Men mag zelfs betreuren dat dit zo loyale volk zijn getrouwheid zo ver gedreven heeft, om Charles II te gaan opzoeken te midden van de uitspattingen, waaraan hij zich te Breda overgaf, om hem op de troon van zijn vaderen te plaatsen, daar dat een tweede revolutie heeft nodig gemaakt. Maar toch zal men zich gedrongen gevoelen de Schotten te bewonderen, ook bij deze hun misslag.

Charles keurde destijds op verborgen wijze de handelingen goed van de markies van Montrose, die schrik en verwoesting over Schotland bracht,[220] en de jeugdige koning hoopte langs deze weg tot de troon te geraken, zonder genoodzaakt te zijn verbintenissen aan te gaan, die hem in zijn mast konden beperken. Maar toen Montrose was geslagen geworden, besloot Stuart zich te voegen naar de voorstellingen van het Schotse parlement. Weinig ontbrak er aan of een eenvoudige omstandigheid had voor hem de ganse zaak bedorven. Men had onder de papieren van de markies een lastgeving van de koning gevonden, waarbij hij gemachtigd werd troepen te werven en zich van het koninkrijk met het geweld van de wapens

[220] James Graham, markies van Montrose, stierf een schandelijken en wreden dood, toen hij nu, door verraad, aan do.' Covenanters' was in handen gevallen. Zie Russell, lijst of modern europe, 3e deel, bl. 457. Veilt.

meester te maken. In verontwaardiging hierover riep het parlement terstond zijn zaakgelastigden uit Holland terug, maar de Schotse commissaris, die aan zijn adres die brief van terugroeping ontving, hield hem trouweloos voor zijn medecommissarissen verborgen en toonde hem alleen aan de koning, om deze te doen begrijpen dat hij geen ogenblik tijd te verliezen had. Charles werd ook zozeer van het dringende van de zaak overtuigd, dat hij zich haastte over te komen, waarbij hij van hovelingen zonder grondbeginselen omringd was. Diegenen onder de natie welke ernstiger doordachten, zagen zeer wel in, dat men van Stuart slechts dubbelhartigheid, verraad en een leven van uitspatting en buitensporigheden te wachten had. Men heeft gezegd dat de Schotten de jeugdige Stuart genoodzaakt hebben om zogenaamd vrijwillig hun gehate 'Covenant' aan te nemen. Ongetwijfeld kunnen de 'politieken' onder hen niet geheel en al van deze beschuldiging vrij gesproken worden, maar zo was het met de mannen van de godsdienst niet gelegen. Toen Charles, reeds aan boord van het schip en voor hij nog voet aan land had gezet, zich bereid verklaarde om het 'Covenant' te ondertekenen, verzocht livingston, die aan zijn oprechtheid twijfelde, dat hij liever wachten zou tot dat hij in Schotland zou zijn aangekomen en bewijzen van zijn getrouwheid aan de beginselen van het 'Covenant' gegeven zou hebben. Echter, dit mocht niet baten. En toen Charles In augustus te Dunfermline, een nieuwe verklaring wilde tekenen, waarbij hij het pausdom en het episcopaat ter zijde stelde en de betuiging aflegde dat hij de vijanden van het 'Covenant' ook als zijn vijanden aanmerkte, zei hem de predikant Patrick Gillespie: 'Sire, als u in uw ziel en uw geweten niet overtuigd bent en als u ook maar de minste twijfeling hebt aangaande de rechtmatigheid van deze verklaring, teken haar dan niet! Nee, teken haar dan niet, ook niet omwille van de drie koninkrijken!' 'Meneer Gillespie, meneer

Gillespie,' antwoordde de koning, 'ik ben overtuigd, ik ben overtuigd, en daarom zal ik tekenen.'[221]

Indien Charles er alleen aan gedacht had om de schotsen troon te beklimmen, zouden Cromwell en de Engels, en zich er niet tegen verzet hebben, maar de jonge Stuart had zich voorgenomen de drie koninkrijken te winnen en de Schotten toonden zich bereid hem daarin de hand te bieden. Cromwell zag dadelijk in, welk een groot gevaar hier de vrijheid, de godsdienst en de zeden van Engeland bedreigde en hij aarzelde niet met de maatregelen die te nemen waren.

Op 26 juni 1650 werd hij benoemd tot generaal en chef van de legers van de republiek en hij vertrok onmiddellijk naar zijn post. Cromwell toog tegen Schotland niet op met dezelfde gevoelens die hem in Ierland bestuurd hadden. De Schotten waren voor hem broeders, maar broeders die gedwaald hadden, doordat zij de lichtzinnige kaan II hadden teruggeroepen. Acht en twintig jaren van vreselijke vervolging, van 1660 tot 1688, hebben sinds aan Schotland doen zien, dat de Protector zich niet bedrogen had. Oliver had besloten alles te doen wat in zijn vermogen was, om Schotland nog te recht te brengen.

Cromwell geloofde, dat als de zonde voorheen mensen en volken verdeeld had, het Evangelie dan nu alle geslachten van de aarde tot elkaar brengen en de eenheid onder hen herstellen moest. Hij meende dat het ware christendom, daar het de naties heiligen zou, haar tot een uitgebreide gemeenschap van broeders zou maken. Overal waar hij discipelen van Christus ontmoette, gevoelde hij broederlijke genegenheid voor hen. Daarom, welk een droevig schouwspel moest het niet zijn voor een oprecht en vurig christen,

[221] Hetherington, History of the Church of Scotland, 117. Edinburgh, 1843.

dat op de grenzen van Schotland de toebereidselen van een heten strijd gemaakt werden! hier stond een christelijk leger gereed om tegen een ander christelijk leger op te trekken. Het is waar, hiervan had de geschiedenis meermalen het voorbeeld opgeleverd. Maar gewoonlijk hadden dan toch de troepen, die zo tegen elkaar werden aangevoerd, verder niets christelijks bezeten dan alleen de naam, terwijl de levendmakende beginselen van het ware christendom, over het algemeen gesproken, tegelijk bij de legers van Schotland en Engeland werden aangetroffen.

De strijd was hier een waar ongeluk. Cromwell was er voor het overige gedachtig aan, dat indien een christen soms ten oorlog kan geroepen worden, hij niet te min alle bitterheid en haat verre stellen en steeds tot de vrede gezind moet zijn. Hij schreef die ten gevolge aan de algemene vergadering van de kerk van Schotland en aan de opperbevelhebber van het Schotse leger, alvorens enige vijandelijkheid had plaats gegrepen. Wij laten hier laatstgemelde brief volgen.

Aan de 'Right Honourable' David Lesley, luitenant-generaal van het Schotse leger.

Uit het kamp van Pentland Hills.

14 augustus 1650.

Mijnheer!

Ik heb uw brief van de 13e van deze ontvangen, met de verklaring waarvan u spreekt en ik heb daarvan voorlezing laten doen in tegenwoordigheid van zoveel officieren als maar met mogelijkheid konden verenigd worden, zoals uw trompetter u dat berichten kan. Wij doen u hiermee ons antwoord toekomen, dat u, hoop ik, met 's heren genade

tonen zal, dat wij nog altijd zijn wat wij aan het eerlijke volk van Schotland betuigd hebben te wezen, en dat wij hun gelijken zegen toewensen, als wij voor onze eigen zielen afbidden van God.

Het is in geen opzicht onze bedoeling, om iemand, wie hij ook zijn moge, te verhinderen God te dienen, zoals hij door Gods woord daarvan de overtuiging heeft in zijn geweten hoewel zijn zienswijze van de onze verschillen moge. Maar, dat onder voorwendsel van het 'Covenant' en wel door dat 'Covenant' zodanig uit te leggen en te verwringen, dat het zijn ware zin verliest, door u een koning wordt in het land geroepen en u ons die opdringt en dit heten moet 'de zaak van God en van het koninkrijk.' Dit is iets wat wij niet toelaten mogen. Bedenk, dat die koning, de man die aan het hoofd staat van de kwaadwilligen (Malignants, de partij van Charles en op wie al hun hoop en hun verwachtingen berusten, in dit eigen ogenblik een rooms leger heeft in Ierland, dat in zijn naam tegen ons kamp voert. Bedenk, dat prins Robert, die zijn hand bevlekt heeft met het bloed van vele vreedzame burgers van Engeland, in zijn naam het bevel heeft over de schepen die ons op lage manier gestolen zijn.[222] bedenk dat Franse en Ierse schepen dagelijks stropen op onze kusten. Bedenk dat de Malignants in Engeland overal betrekkingen aanknopen, om in onze eigen boezem krijgsvolk te lichten, en dat uit kracht van lastbrieven, die die man, die koning hun kortelings gegeven heeft' hoe kunnen met mogelijkheid de belangen van God, met welke voor ogen u zegt Charles Stuart ontvangen te

[222] In 1648 waren de schepen die in Duins lagen, oproerig geworden. Het volk verklaarde zich voor de koning, zond alle officieren aan wal en bracht onder de leiding van de dekofficieren (tot geen hogere rang dan bootsman) de vloot naar Holland, waar eerst de hertog van York en vervolgens de prins van Wallis het bevel daarover op zich nam (Clarendon, III, 204). Vert.

hebben en de belangen van de kwaadwilligen, met al hun plannen en de gevolgen van dien, geacht worden in de persoon van die man verenigd te zijn? Wij betuigen dit niet te kunnen begrijpen.

Hoe is dat!? Terwijl aan de een kant de kwaadwilligen, (Malignants) bekend en befaamd, ons bevechten en complotten smeden tegen ons en u, ten andere, u verklaart in hun voordeel, zouden wij toch moeten geloven dat u de twistzaak en de belangen van de partij van de Malignants niet tot de uwe maakt!

Hoe is dat!? Wij zouden moeten aannemen dat u de wapenen slechts opvat om te strijden op de oude grondslagen en volgens vroegere beginselen, voor de verdediging van de zaak van God en van deze landen! Nee! Dit kan niet zo zijn. Het is niet voor de zekerheid van het volk van God onder de beide naties dat u strijdt, en wanneer wij ons tegen uw handelingen verzetten, zijn wij daarom geenszins de vijanden van de godvruchtigen in het land.

Indien wij onze hoop niet vestigen op de Heere, kunnen wij niet bestaan. Wij stellen onszelf en wij stellen u voor het aangezicht van hem die het harte kent en de nieren proeft, hem in wie al onze wegen zijn en die de macht heeft om voor ons, net als voor u, te doen boven hetgeen wij weten. Wij bidden dat zijn daden overvloedig mogen zijn in barmhartigheid voor zijn arm volk en bevorderlijk aan de glorie van zijn grote naam.

Aangezien ik dan aan uw verlangen voldaan heb, met uw verklaring openlijk bekend te maken, zoals boven is gezegd, verzoek ik u hetzelfde te doen, door de staat, de kerk en het

leger van de inhoud van dit schrijven te doen kennis dragen. Met dat doel zend ik u twee afschriften er van, terwijl ik verblijf

Uw gehoorzame dienaar,

Oliver Cromwell.[223]

Er waren voor Schotland zware beproevingen nodig, er werd niet minder vereist dan de omverwerping van de fundamentele beginselen waarop de kerk daar te lande berustte, de slaafse onderdrukking van het volk en het storten van het bloed van vele martelaren, alvorens Schotland ten laatste de waarheid van de woorden van Cromwell besefte. Die dag zou eerst komen na een tijd van droeve tranen en geklaag. Maar op dit ogenblik sloot Schotland het oor voor de wijze taal van de grote man uit Engeland. Er bleef dan niet anders over dan tot het zwaard de toevlucht te nemen.

De Schotse 'armée' was misschien beter dan ooit enig leger door Schotland op de been was gebracht, zegt Burnet.[224] zij trok op Cromwell aan, die, toen hij zich zo bedreigd zag, naar de zijde van Dunbar terugtrok, alwaar zich zijn schepen en zijn oorlogsvoorraad bevonden. De Schotten volgden hem en namen stelling op een hoogte op een mijl van de vijand verwijderd en waar zij voor een aanval veilig waren. Een kleine stroom, de Broxburn genaamd, die uit de berg van lammermoor ontspringt en langs de hoogten voortloopt, scheidde de beide partijen van elkaar. De Schotse leraars geloofden in hun soldaten een heirmacht van de heiligen te zien en twijfelden geen ogenblik aan de zege. 'De koning van Schotland,' zo sprak een krijgsgevangene, die de Engelsen 's avonds voor de slag

[223] News papers, part. II, XIX 331. Carlyle, II, 191 193.
[224] Own Times, I, 74.

in het kamp brachten, 'de koning wordt ieder ogenblik in het leger gewacht, vergezeld van die Engelsen welke men hem vergund heeft bij zich te houden,[225] en men denkt algemeen, dat de vorst met het leger onverwijld op Londen zal aanrukken.'

Cromwell was toen in grote verlegenheid, naar Burnet ons verhaalt. Hij kon niet op Berwick marcheren, want dit belette hem het nauwe van de doortocht, en evenmin kon hij landwaarts in trekken, want zo doende zonderde hij zich af van zijn schepen en zijn voorraad van behoeften. Tevens werd zijn leger door ziekte, om het zo uit te drukken, gedecimeerd, immers drie duizend soldaten bezweken er aan en de overige mensen waren zeer verzwakt. Het gereedste redmiddel scheen dan wel te zijn de paarden te doden, al de manschappen op de vloot in te schepen en ze te Newcastle in Engeland weer aan land te zetten. Deze maatregel evenwel zou, bij de stemming van de gemoederen destijds in Engeland, alles bedorven hebben, want daarop zou, zonder enigen twijfel, een algemene opstand ter gunste van Charles Stuart gevolgd zijn. Intussen hadden de Engelsen slechts voor drie dagen voeder meer voor de paarden. Het Schotse leger, waarbij alle manschap de beste gezondheid genoot, telde voor het minst zes duizend ruiters en zestien duizend voetknechten, terwijl het Parlementsleger, dat in zo'n verzwakten en kwijnende staat verkeerde, niet meer dan drie duizend vijf honderd man cavalerie en zeven duizend vijf honderd infanteristen kon monsteren. Weinig veldoversten zullen zich wel ooit in moeilijker omstandigheden bevonden hebben. Maar 'hij die heerst over zijn geest is beter dan die een stad inneemt.'[226] Cromwell heerste over zijn geest. 'De vijand heeft, in de stelling die ik u heb opgegeven,' zo schreef hij aan het parlement, 'grote voordelen

[225] Met uitzondering van de hertog van Buckingham waren alle aanzienlijke Engelsen die Charles in het buitenland vergezeld hadden bij zijn komst in Schotland van hem verwijderd geworden. Vert.
[226] Spr. 16:32

boven ons. Wij gevoelen het hachelijke van onze toestand, ons vlees is zwak in ons, maar de Heere Zelf is onze troost en opbeuring van ons zwakke geloof. Wat daarom hun aantal zij, wat hun voordelen en hun zelfvertrouwen en wat daarentegen onze zwakheid en onze verlegenheid, 'Wij staan op de berg Gods en de Heere zal daar wonen'[227] en Hij zal voor ons een weg van het Heil en van verlossing vinden.'

Cromwell schaarde zijn troepen in slagorde, langs de linkeroever van de Broxburn. Achter in de kleine vallei liepen de beide oevers genoegzaam vlak en hier vormde hun schier onmerkbare glooiing een punt, waar met paarden de overtocht kon geschieden. Daar stond ook een armelijke schaapherdershut. Cromwell had er zes dragonders en vijftien infanteristen geplaatst, maar de ruiterij van Lesley die op dit punt een uitval deed, joeg deze wachtpost uiteen en maakte drie gevangenen, onder welke zich een musketier bevond, een fors en wakker soldaat, met een houten arm. Toen men deze man voor Lesley bracht, vroeg de generaal hem 'of de vijand het voornemen had slag te leveren?' hierop gaf onze houten arm ten antwoord: 'waarvoor denkt u dan wel dat wij hier gekomen zijn? Geheel met dat oogmerk, dat verzeker ik u'. 'Maar,' vervolgde Lesley, 'hoe willen jullie vechten, omdat u de helft van uw troepen en uw zwaarste geschut reeds ingescheept hebt?' 'Mijnheer,' hervatte de gevangene, 'laat uw manschappen slechts naar beneden komen en ik verzeker u dat zij genoeg soldaten en zwaar kanon vinden zullen!' 'Kerel! Hoe durft u zo spreken tegen de generaal?' vroeg nu een van de Schotse officieren, op de toon van de grootste verontwaardiging. 'Ik geef slechts bescheid op de vragen die mij gedaan worden,' was het antwoord. Lesley gaf de man zijn vrijheid weer en deed hem met een trompetter teruggeleiden. Onze musketier ging terstond bij Cromwell en verhaalde hem wat er

[227] Ps. 68:16, 17

voorgevallen was, maar tevens verzuimde hij niet zijn rekening er bij te maken en zei: 'Ik heb bij deze gelegenheid twintig shilling verloren, die plunderaars hebben ze mij in de schermutseling afgenomen'. Daarop trok de generaal zijn beurs en gaf hem veertig shilling in de plaats. Nu ging de man met de houten arm vol blijdschap heen.[228]

De bekommering van Oliver nam toe. Hij hoopte, maar inderdaad tegen alle hoop. Als de vijand slechts twee of drie dagen bleef wachten zonder een schot te doen en zich vergenoegde met de doortocht te bewaken (en als zodanig konden tien man meer doen, dan veertig die hem mochten willen forceren) dan zou het Engelse leger reeds verloren zijn. In deze moeilijke omstandigheid schreef de generaal de volgende brief:

Aan Sir Arthur Haselhig, gouverneur van New Castle.

Dunbar, 2 september 1650.

Mijn waarde heer!

Wij bevinden ons in een zeer hachelijke toestand. De vijand heeft ons de weg afgesneden bij de doortocht van Copperspath en wij kunnen ons bijna zonder een wonder niet redden. Hij is derwijze op de hoogten gelegerd, dat wij niet weten hoe ons een weg te banen, en indien wij hier blijven, verliezen wij nog al ons volk, want het is ongelofelijk zo veel als er ziek worden.

Ik weet dat u ons niet helpen kunt, met de troepen die onder uw bevelen zijn. Echter, wat er van ons worden moge:

[228] Cromwell, The Army messenger's narrative to the Parliament. Carlyle, II, 203, 204.

verzamel alle beschikbare krachten en laat onze vrienden uit het zuiden (Engeland) alles doen wat in hun vermogen is. De zaak is van belang voor alle godvruchtigen in het land. Als uw troepen de vijand bij Copperspath in de rug hadden kunnen aanvallen, dan zou ons dat de tijd verschaft hebben om versterking te ontvangen. Maar de alleen wijze God weet wat het beste is. Alles zal ten goede uitkomen. Hoewel onze tegenwoordige toestand beklagenswaardig is, zijn onze harten toch, God zij dank, vol goede moed. Wij zijn vol hoop in de Heere. Wij hebben grote ondervinding van zijn barmhartigheid.

Stuur ons al wat u aan soldaten maar missen kunt. Schrijf aan de vrienden van het zuiden, dat zij ons ook nog manschappen zenden. Maak Henry Vane bekend met hetgeen ik u schrijf, maar houd het verder geheim, om de zaak niet nog meer te verergeren. U weet nu welk gebruik u er van maken moet. Laat mij spoedig van u horen.

Ik verblijf,

Uw dienaar,

Oliver Cromwell.

P.S. Het valt mij moeilijk u bericht te zenden, schrijf u mij daarom dadelijk bij de ontvangst van deze brief.[229]

De omstandigheid waarin Oliver zich bevond, herinnert aan sommige veldtochten van Napoleon. Deze beide grote veldoversten komen overeen in dapperheid, in het juiste van hun blik, in hun behendigheid en geschiktheid om van de misslagen van hun

[229] Letters and Speeches, II, 201.

vijanden gebruik te maken en in hun persoonlijke moed, maar er is één punt waarin zij niet overeenstemden: dat is het vertrouwen op God, christelijk geloof. Cromwell was gedachtig aan deze woorden van de schrift: 'Roept Mij aan in de dag van de benauwdheid, Ik zal er u uit helpen en gij zult Mij eren.'[230] Ten volle bewust van zijn afhankelijkheid en zwakte, was het zijn gewoonte om in het geloof en in het gebed, al zijn sterkte te zoeken bij de Almachtige God. Ook thans hoopte hij zijn enige uitredding van God. 'Cromwell' zegt Burnet, 'had een dag bepaald waarop hij zijn officieren uitnodigde met hem tot God te naderen.' zij gaven zich geheel over aan God en zochten met een ootmoedig en gelovig hart bij Hem hun hulp. Toen het gebed geëindigd was, stond Cromwell op met. Een verruimd en gerust gemoed en zei tot Lambert en Monk en allen die hem omringden: 'Heb goede moed, want God heeft ons zeker verhoord en Hij zal Zich aan ons niet onbetuigd laten.'

Lesley en de gecommitteerden vanwege de staat en de kerk van Schotland achtten Oliver voor verloren. Waristoun, de oom van Burnet, was lid van de raad te velde en bij gevolg heeft de bisschop als historieschrijver wel onderricht kunnen zijn. De Schotse commissarissen dan begon het te verdrieten het leger zo onbeweeglijk in zijn stelling op de hoogten te zien blijven en zij geloofden dat Lesley niet genoeg spoed maakte om de sektarische mensen te slaan. 'Wanneer wij blijven waar wij zijn,' antwoordde hun de generaal, 'hebben wij niets te vrezen, maar als wij ondernemen om die dappere en bijna tot wanhoop gebrachte soldaten aan te vallen, kan alles verloren zijn.' in weerwil hiervan drong de raad opnieuw bij Lesley aan, dat hij de Engelse 'armée' zou aangrijpen.[231] 'De predikanten' zo schreef Cromwell aan de voorzitter van de staatsraad, 'wilden dat hun troepen zich tussen ons

[230] Ps. 50:15
[231] Own Times, I, 75.

en Engeland wierpen, de voornaamste officieren, daarentegen, wensten ons de vrijen aftocht te laten en zouden dit zoveel mogelijk hebben willen in de hand werken. Maar door Gods goedheid had het standpunt van de predikanten de overhand, wat hun zo noodlottig werd.'

'Waristoun was te vurig en Lesley te koel,' zegt Burnet 'Hij volgde te gretig de mening van Waristoun, hetgeen hij niet had behoren te doen.' 'Op maandag, voor het opgaan van de zon, liet Lesley zijn ruiterij de heuvel afdalen, om de linkeroever van de stroom te gaan bezetten. Tegen vier ure in de namiddag begon de rest van het leger insgelijks af te dalen: en deze mars duurde de gehele nacht door. Cromwell had, toen het gemeenschappelijk gebed geëindigd was, met Lambert en mom(een wandeling gedaan in het park van de graaf van Roxburghe, dat aan de voet van de hoogten gelegen was. Wanneer zij nu met de verrekijker de vijand gadesloegen, bespeurden zij een grote beweging in het Schotse kamp en zij zagen dat het leger de heuvel afkwam, in de richting van de stroom. Op dit bericht zei Cromwell met een bewogen gemoed tot de majoor-generaal, die zich aan zijn zijde bevond: 'God geeft hen in onze handen. Zij komen naar beneden!' Lambert antwoordde, dat hij juist hetzelfde had willen zeggen. 'Dus had het God behaagd,' zo schreef Cromwell, 'in het eigen ogenblik ons beiden dezelfde gedachte in te storten'. Zij riepen nu de generaal storm er bij, wie zij de verrekijker overgaven en verzochten dat hij insgelijks de vijand zou waarnemen, en mom was daarop met hen geheel van hetzelfde gevoelen. Dadelijk keerden zij nu naar het kamp terug en toen zij daar aan de officieren mededeelden wat zij gezien hadden, waren deze allen vol van goed vertrouwen en met blijdschap vervuld. Men overlegde nu

het plan van de slag, die de volgenden morgen voor zonsopgang moest aanvangen.[232]

Gedurende de nacht was er zware regen en onweer. Uit de tenten van het Engelse leger klommen vele gebeden op tot God in de hogen en ieder maakte zich tot de aanval gereed. Te vier ure werd het bevel van opbreken gegeven. Toen majoor Hodgson op deze ogenblik, in de duisternis, het kamp te paard doorreed, hoorde hij een vaandrig bidden. Het was een troep Godvrezende soldaten, die nog voor de strijd, onder het koepeldak van de hemel, Gods naam hadden willen aanroepen en hem dienen. De majoor gevoelde zich hierover zo getroffen, dat hij zijn inspectie van het kamp aan een ander officier opdroeg en naderbij kwam, om toe te luisteren en aan de godsdienstoefening van deze vrome lieden deel te nemen. De vaandrig bad zo ernstig en zo roerend, dat een ieder die hem hoorde daardoor gesterkt werd in zijn hart.

De slag begon. Het wachtwoord van de Schotten was 'het Covenant' en dat van de Engelsen 'de Heere van de legerscharen.' De vijand bood in het eerst een hevige tegenstand. De wederzijdse ruiterij wierp zich op elkaar en daarvan was een hardnekkig gevecht, man tegen man, het gevolg. Nu naderde het Engelse voetvolk en gaf vuur. Een geweldige aanval van de Schotten deed de Engelse infanteristen enigszins terugwijken, maar weldra rukten zij opnieuw voorwaarts. Het was in de ogenblik dat het eigen regiment van Cromwell aan het gevecht kwam deelnemen. De soldaten hoewel door ziekte zeer verzwakt, hernamen, toen zij de stem van hun generaal maar hoorden, al hun gewone geestdrift en moed. In vuur gebracht door het bezielend oog van hun aanvoerder, werpen zij

[232] Mijnheren,' zei Monk in de krijgsraad, 'de Schotten hebben hun getal en de hoogten in hun voordeel, maar wij hebben in ons voordeel *tucht* en *wanhoop,* en daarom zullen onze soldaten goed vechten.' (Guizot, Monk, Chute de la République, etc. 51 36). Vert.

zich nu op de dapperste troepen van de Schotten en doen hen voor hun aanval terugdeinzen. Tegelijkertijd dringen de Engelse ruiters met onstuimig geweld tot midden onder de vijanden door, werpen voetvolk en cavalerie overhoop en terwijl hun slagen links en rechts de dood aanbrengen, noodzaken zij hun bestrijders tot wijken. 'De Heere van de legerscharen,' zei Cromwell, 'heeft Zich van onze zwaarden bediend, om hen als kaf te verstrooien.' Een gedeelte van de Schotse ruiters ontkwam langs de weg van Copperspath, maar de meesten reden tegen hun eigen infanterie in, zodat het ganse leger in de vreselijkste verwarring werd gebracht en de nederlaag volkomen was. 'Zij vluchten!' riep Cromwell uit, 'echt, zij vluchten!' Op dit ogenblik ging de zon op en haar eerste stralen zetten het oppervlak van de wateren in vuur. Oliver bleef stilstaan, diep door dit verheven schouwspel getroffen en terwijl hij zich keerde naar de prachtige vuurbol, die met zijn luister deze roemrijke dag kwam begroeten, gaf hij zijn gemoed lucht in de volgende woorden van David:

'De Heer' zal opstaan tot de strijd;
hij zal Zijn haters wijd en zijd,
Verjaagd, verstrooid doen zuchten.
Hoe trots zijn vijand wezen moog',
Hij zal, voor Zijn ontzaglijk oog,
Al sidderende vluchten.'

Dit is dezelfde psalm die de Franse protestanten veelal zongen als zij ten strijde togen. Drieduizend Schotten bleven op het slagveld. Het overige van hun leger vluchtte aan alle zijden. Cromwell deed nu halt maken, en zodra hij een zeker getal van de zijnen om zich heen verzameld zag, voelde hij zich gedrongen om te gehoorzamen aan het voorschrift van Christus: 'Verheerlijk Uw Vader Die in de

hemelen is.'[233] de overwinnende generaal dan en zijn soldaten brachten God de hulde van hun dankbare harten toe, door te samen,' in de ogenblik dat hun de zege was geschonken geworden, uit volle borst de honderd zeventienden psalm aan te heffen:

'Loof, loof de Heer', gij heidendom,
Gij volken, prijst Zijn naam alom!
Zijn goedheid is, in nood en dood,
Voor ons, Zijn volk oneindig groot;
Zijn waarheid wankelt nimmermeer,
Zingt, halleluja! Zingt Zijn eer:'

Zo werd dan hier op het slagveld zelf de dankbare jubeltoon ter ere van de God van de krachten aangeheven. Toen het gezang geëindigd was, deed de generaal het najagen van de vijanden opnieuw voortzetten en over een afstand van acht mijlen vervolgden zij hen dicht op de voet. Er vielen de overwinnaars tien duizend krijgsgevangenen in handen. De slag van Dunbar, een van de belangrijkste zegepralen van Cromwell, bracht ook Schotland aan zijn voeten.

Nauwelijks had de generaal het vervolgen doen staken of hij haastte zich om aan het parlement te schrijven: zo om aan de bekommering van dat lichaam een einde te maken en bericht te geven van de overwinning welke God aan zijn soldaten verleend had, als om te wijzen op de grote dingen, die van deze uitredding het gevolg moesten zijn. Terwijl hij toch aan het hoofd van het leger stond, verloor Cromwell geenszins de bevordering van orde en geluk in het burgerlijke, wat Engeland aanging, uit het oog.[234]

[233] Math. 5:16
[234] Letters and Speeches, II, 217.

Dit is dan een van de duidelijkst sprekende gelegenheden geweest, waarbij God zijn barmhartigheid aan Engeland en zijn volk betoond heeft,' zo drukte de opperbevelhebber zich uit, in zijn bericht aan het parlement. 'door deze grote weldadigheid heeft God ons te beter in staat gesteld hem te verheerlijken. Wij, die u dienen, vragen dankbare erkentelijkheid van u, maar niet voor ons, jegens God alleen. Wij bidden u dat u meer en meer zijn volk mag achten, want dat volk maakt 'de wagens Israëls en zijn ruiteren' uit. Verootmoedig uzelf, maar sterk evenzeer uw gezag en gebruikt dat om de hoogmoedige mensen en de warhoofden te beteugelen, die, onder welk voorwendsel ook, pogen mochten de rust van Engeland te verstoren. Help de verdrukten en leent het oor aan het geklaag van de arme gevangenen. Verbeter de misbruiken in alle betrekkingen. Indien er zijn die velen arm maken, om enige weinigen te verrijken, werkelijk dat voegt niet in een gemenebest. (Cromwell heeft hier op procureurs en advocaten het oog). Als de grote God, Die uw knechten de kracht geeft dat zij ten strijde kunnen gaan, eveneens uw harten sterkt, om dit alles tot Zijn eer en tot roem van de republiek tot stand te brengen, zult u, behalve de weldaad welke Engeland daarvan zal plukken, schitteren in de ogen van andere naties, die zich zullen beijveren om zo'n schoon voorbeeld na te volgen en die door de machtige hulp van God aan u gelijk zullen worden'. Wij zien het, de grote man bepaalt zich met zijn gedachten niet tot Engeland alleen, maar hij heeft ook op de andere volken van Europa het oog gehad. Hij wenste voor de naties van het vaste land, evenzeer als voor Engeland, de twee grote weldaden, aan wier bevordering hij zijn gehele leven toewijdde: het Evangelie en de vrijheid, maar Europa heeft het niet gewild.

De generaal vervolgt dan:

> Dit zijn onze wensen. En opdat u de vrijheid en de macht hebben zou om deze dingen te volbrengen, zijn wij allen

bereid geweest, zoals wij dat nog steeds zijn, om, met de hulp van God, ons leven te wagen.

Sinds wij Schotland zijn binnen getrokken, is het ons vurig verlangen geweest het bloedvergieten te vermijden, want God heeft hier een volk, dat hoezeer verdwaald, Zijn Naam vreest. Wij hebben ons dus steeds met liefde richting hen gedragen, 'met innerlijke bewegingen van Jezus Christus,'[235] en wij hebben ons beroepen op God, als de Rechter van de oprechtheid van onze harten. Maar de Schotse predikanten hebben die hartelijke genegenheid tegengewerkt en niet vergund dat de woorden, waarmee wij deze onze gezindheid uitdrukten, toegang vonden tot de gemoederen van degenen die wij poogden te winnen. Wij vernemen dat niet alleen velen van de verdwaalde Schotten, maar ook sommigen van hun predikanten in de slag gevallen zijn. Het is de machtige hand van de Heere, die dit gedaan heeft, en het is iets dat met zorg moet overdacht worden, door alle bedienaren van het goddelijke Woord, die 'eens dwazen herders gereedschap nemen,'[236] dat wil zeggen, die zich met de wereldse staatkunde bemoeien, die zich mengen in de aangelegenheden van de tijdelijke macht en die voorgeven op deze wijze het koninkrijk van Christus te bevestigen en die dat goddelijk woord, dat zwaard van de Geest voorbijzien, dat alléén machtig is om dit koninkrijk op te bouwen. O, dat zij terugkeren, dat zij opnieuw Jezus Christus prediken naar de eenvoudigheid van het Evangelie en dan zeker, dan zullen zij bij u bescherming en ondersteuning vinden!

Uw zeer onderdanige dienaar,

---

[235] Fil. 1:8
[236] Zach 11:15

Oliver Cromwell.'

Men ziet hieruit hoezeer Oliver zijn tijd vooruit was, wat betrof het onderscheid maken tussen geestelijke dingen en wereldse dingen en welk een juist denkbeeld hij zich vormde van de aard van de evangelische bediening. Echter, terwijl de veelomvattende geest van Cromwell zich met zulke gewichtige belangen bezig hield, bloedde hem het hart bij het gezicht van de ongelukkigen, wier verminkte lichamen de, heuvelen van Dunbar bedekten. Steeds met menslievendheid vervuld voor zijn vijanden en met medelijden waar hij jammer en ongeluk aanschouwen moest, ondertekende hij nog op het slagveld de volgende bekendmaking.

Proclamatie.

Aangezien wij vernemen dat een zeker getal soldaten van het vijandelijk leger, die vanwege hun wonden niet van de plaats hebben kunnen komen, nog uitgestrekt liggen op het slagveld, laten wij te weten aan alle inwoners van dit land, dat zij volle vrijheid verkrijgen kunnen en uit kracht van deze afkondiging volle vrijheid hebben, om zich op gemeld slagveld te begeven en dat zij met hun wagens of op elke andere vreedzame wijs, de bedoelde soldaten vervoeren kunnen naar die plaatsen welke zij geschikt zullen oordelen, onder voorwaarde dat zij de wapenen die op het slagveld liggen onaangeroerd laten en niet medenemen. Alle officieren en soldaten zullen het voor gezegd houden, dat dit vergund is geworden.

Gegeven, onder mijn zegel, te Dunbar, op 4 september 1650.

Oliver Cromwell.[237]

[237] Letters and Speeches II, 209.

Als gevolg hiervan kwamen de landlieden met hun karren en het op zichzelf treurige vervoer van de gekwetsten had zonder enige stoornis plaats. Maar Cromwell kon er zich niet over troosten, dat hij broeders had moeten bevechten. Hij had niet opgehouden de Schotten de hand van vriendschap toe te reiken en hun de vrede aan te bieden, maar zij hadden steeds het hoofd afgewend en de hand aan de degen geslagen gehouden. Hij stortte zijn bedroefd hart uit in een brief aan zijn schoonzoon Ireton, die hij als zijn plaatsvervanger in Ierland had gelaten.

Aan de luitenant-generaal Ireton, gedeputeerd Lord Luitenant van Ierland.

Dunbar, 4 september 1650.

Mijnheer!

Hoewel u mij niet vaak schrijft, weet ik toch dat u mij niet vergeet. Denk evenzo wat mij betreft, want ik ben u dikwijls gedachtig voor de troon der genade. Ik heb vernomen dat de goede hand van de Heere met u is geweest, bij het onderwerpen van Waterford, Duncannon en Carlow. Dat zijn naam geprezen zij!

De dienst waarin wij hier gebruikt worden, is overvloediger in beproevingen dan enige andere waartoe ooit arme schepselen geroepen werden. Wij hebben luid onze vriendschappelijke gezindheid betuigd, want wij wisten dat wij met vele oprecht vrome mensen te doen hadden en dat onze inval tot ergernis was. Herhaaldelijk zijn wij met innerlijke barmhartigheid bewogen geweest. De Heere heeft ons gegeven om hen woorden van zachtmoedigheid te doen horen en dat wij die tot hen richtten in alle oprechtheid van ons hart, maar telkens

> hebben zij ons teruggestoten. Wij hebben toch onze pogingen herhaald, wij hebben hen gebeden te geloven, dat wij hen liefhadden als onze eigen zielen, en voor het goede dat wij met hen bedoelden, hebben zij ons dikwijls vergolden met kwaad. Wij hebben hen verzocht dat zij ons waarborgen zouden geven (ten opzichte van de voornemens van Charles Stuart met betrekking tot Engeland), maar zij hebben ons op dat punt niet willen verstaan en hebben ons zelfs met geen enkel woord geantwoord. Wij hebben ons meermalen op God beroepen, voor het rechtvaardige van onze zaak en zij hebben hetzelfde gedaan voor de hunne. Wij waren, tot drie of viermalen toe, reeds op het punt geweest om tot een treffen te komen, maar hun stelling was te voordelig. Ook maakte de buikloop geweldig veel slachtoffers in ons leger en deed het van veertienduizend man tot op elfduizend versmelten.[238]

Te midden van alle zodanige bemoeienissen was Cromwell er de man niet naar, om de gezellin van zijn leven of zijn oude. Moeder en zijn geliefde kinderen te vergeten. Nooit kon de generaal of de staatsman in hem de echtgenoot en de vader onderdrukken. Elizabeth hield toen met haar kinderen verblijf in dat gedeelte van de prachtig ingerichte vertrekken van Whitehall, dat onder de naam van 'Cockpit' bekend was. Deze vorstelijke appartementen waren aangelegd ter plaatse waar Hendrik VIII zijn hanengevechten plagt te houden en van waar de naam Cockpit (kippenhok) was bewaard gebleven. Hier had, volgens een besluit van de gemeenten en Cromwells familie de intrek genomen, toen de generaal de veldtocht In Ierland maakte.[239] de bezorgdheid, die in Engeland over het lot van de 'armée' gekoesterd werd, had zich natuurlijk ook in de familiekring in de 'Cockpit' laten gevoelen en de vrouw, de moeder

[238] Constable's Miscellany, 317. Letters and Speeches II, 225.
[239] Tegenwoordig bevinden zich op deze plaats de bureaus van de geheime raad.

en de kinderen van de generaal waren aan bange vrees ten prooi. Oliver schreef daags na de slag aan zijn Elizabeth, om haar gerust te stellen. De brief is kort, maar vol van tere liefde en Godsvrucht. Wij delen hem hier mee.

Aan mijn geliefde vrouw Elizabeth Cromwell in de 'Cockpit.'

Dunbar, 4 september 1650.

Zeer geliefde!

Ik heb geen tijd om veel te schrijven, maar ik zou er zin in hebben om je een standje te geven omdat je mij in verschillende brieven schrijft 'dat ik jou en de kleine kinderen toch niet vergeten moet.' Echt, als ik je niet teveel liefheb, dan geloof ik toch dat ik in het andere uiterste geen grote zondaar ben. Je bent voor mij de dierbaarste van alle schepselen, laat dit voor jou genoeg zijn.

De Heere heeft ons buitengewone barmhartigheid bewezen. Wie kan het uitspreken hoe groot ze is! Mijn zwakke geloof is gesterkt geworden. Ik ben wonderlijk ondersteund naar de inwendige mens, hoewel ik aan de andere kant oud begin te worden en ik de invloed van de gebreken van de ouderdom gevoel. Mocht God geven dat mijn onvolmaaktheden net zo snel afnamen! Bid voor mij wat dit aangaat.

Henry Vane of Gilbert Pickering zullen jou de bijzonderheden van onze laatste overwinning wel meedelen. Mijn groeten aan al onze waarde vrienden.

Ik ben zoals altijd, je,

Oliver Cromwell.[240]

Cromwell trok naar Edinburg toe. Een gedeelte van het Schotse leger had zich teruggetrokken binnen de sterkte, die op de scherphoekige rotsen gebouwd is, die zich in het midden van die schone stad verheffen. De predikanten van Edinburg haddén insgelijks daarheen de wijk genomen. Cromwell deed terstond de gouverneur van het kasteel weten, dat hij de predikanten wilde toestaan in de onderscheidene kerken te komen prediken, zonder dat hun enig letsel zou geschieden. De leraars antwoordden dat zij vervolging vreesden en sloegen het aanbod af.

Cromwell schreef naar aanleiding hiervan als volgt:

> Aan 'the Honourable', de gouverneur van het kasteel van Edinburg.
>
> Edinburg, 9 september 1650.
>
> Mijnheer!
>
> In eenvoudigheid van het hart heb ik een welwillende aanbieding laten doen aan de predikanten die zich bij u bevinden en ik had gedacht dat zij die ook zouden aangenomen hebben. Als de dienst van hun meester, zoals zij daarvan steeds spreken, voornamelijk en gedurig hun voor ogen was, zou de denkbeeldige vrees voor persoonlijk leed hun zo'n antwoord niet in de pen hebben gegeven.
>
> In Engeland hebben de leraars alle vrijheid om het Evangelie te verkondigen, hoewel zeker niet de vrijheid om beledigingen te zeggen en niet om zich, onder voorwendsel van de

[240] Carlyle, II, 223.

> godsdienst, boven de burgerlijke overheid te verheffen of haar zoveel zij goedvinden te berispen en zwart te maken. Maar niemand is, hetzij in Engeland, hetzij in Ierland, bemoeilijkt om de prediking van het Evangelie, en ook in Schotland is geen leraar moeite aangedaan, sinds de intocht van het Engelse leger. De waarheid te verkondigen is de taak van de dienaren van Jezus Christus. Echter, wanneer leraars, met een gezegende hervorming voor ogen menen de grondslagen daarvan te bevestigen door de hand naar het tijdelijk gezag uit te strekken, dan behoren zij te bedenken, dat het Sion hetwelk aan het volk van God is beloofd, niet opgebouwd wordt met een zo slecht gemengde metselspecie.
>
> Ik heb u verder niets anders te zeggen, mijnheer, dan alleen dat ik uw onderdanige dienaar ben.
>
> Oliver Cromwell.[241]

De Schotse geestelijken,' zegt Carlyle, 'hadden nooit sinds de dag van hun bevestiging in de heilige bediening zo'n heuse vermaning ontvangen.' Op 12 september schreef Cromwell opnieuw aan de gouverneur van het kasteel, met het doel om de klachten te weerleggen die de Schotten en meer bijzonder de leraars, hadden doen horen. 'U zegt,' zo schreef Oliver, en hij richtte hier tot de predikanten het woord, 'dat het u leed doet te zien dat mannen die met burgerlijke bedieningen bekleed zijn, zich de roeping en het dienstwerk van de leraars aanmatigen, tot ergernis van de gereformeerde kerken. Maar bedroeft u er u dan over dat Christus verkondigd wordt? Is de prediking zo uitsluitend uw werk? Kan ooit de verkondiging van Christus de hervormde kerk en Schotland meer bijzonder, tot ergernis zijn? Is het tegen het 'Covenant' het

[241] Thurloe, I, 159. Carlyle, II, 232.

Evangelie de volken te prediken? Als dat zo is, weg dan met het Covenant! Ik had gemeend dat het met het 'Covenant' overeenkomend en hun die er toe behoren tot blijdschap zou zijn, dat iemand, wie dan ook, de Naam van Jezus Christus groot maakte. Maar indien dat zo niet is, dan is het niet een verbond waarop de goddelijke goedkeuring rust, en dan zijn de kerken van welke u spreekt, niet de bruid van Christus.

Waar toch vindt u in de Schrift een plaats door welke de stelling bewezen zou worden, dat de Evangelieprediking uitsluitend uw taak is? Ik geloof dat hij, die opgevaren is naar de hogen, zijn genadegiften schenken kan aan wie hij wil, en als die genadegiften het zegel uitmaken van een goddelijke zending, laat het u dan toch geen nijd baren, wanneer ook Eldad en Medad profeteren.[242] U weet dat het ons geboden is 'te ijveren naar de beste gaven, maar meest dat u mag profeteren'[243] dat is, volgens de apostel, dat wij mogen spreken tot stichting, vermaning en vertroosting.

Zeker dwaalt u, doordat u de Schrift niet goed toepast. Een wijding of plechtige goedkeuring, bevestiging van de kant van de mensen, is gepast voor de zaak van de orde, maar het is niet noodzakelijk om iemand bevoegd te maken tot de prediking van het Evangelie. De reden die u vermeldt, waarom u de prediking van het Evangelie door anderen zou willen beletten, namelijk de vrees dat op die wijze dwaling zou insluipen bij het volk, is niet beter dan dat de overheid allen invoer van wijn in een land mocht willen verbieden, uit vrees dat men zich anders zou dronken drinken. Het is een onbillijke en dwaze leer, iemand van zijn natuurlijke vrijheid te willen beroven, in de vooronderstelling dat hij daarvan misbruik zou kunnen maken. Als hij er misbruik van maakt, dat men hem oordelen zal. 'Gij

[242] Num. 11:27
[243] 1 Kor. 14:1

verdraagt graag de onwijzen, omdat gij wijs zijt.'[244] Als hij dwaalt in hetgeen hij spreekt, zal de waarheid te helderder uitkomen, wanneer u hem van zijn dwaling overtuigt. Sluit zodanig iemand dan de mond met gezonde taal, waartegen niemand iets kan inbrengen. Als hij Godslasterlijk spreken mocht of op een wijze waardoor de openbare rust bedreigd wordt, dat de burgerlijke overheid hem dan straffe. Maar als hij spreekt in overeenstemming met de waarheid, verblijdt u dan in de waarheid. Sinds wij in Schotland gekomen zijn, hebben wij niet nagelaten zodanig te spreken en elkaar te vermanen tot liefde, tot goede werken, tot geloof in onze Heere Jezus Christus, tot berouw over werken van de zonde, tot liefde jegens u en tot de gebeden voor u. Wij hebben getracht uw ongelovigheid weg te nemen, ten opzichte van de christelijke liefde die wij voor u koesteren, een liefde, voor wier oprechtheid wij ootmoedig en plechtig de Heere onze God tot getuige nemen. Ja, dat alles hebben wij gedaan, en als u zegt dat het tegen het 'Covenant' is en tot ergernis voor de kerk, omdat die toespraken en die gebeden het werk zijn geweest van mensen die wereldlijke ambten vervullen het zij zo! wat u ook zeggen moge, wij zullen ons zeer verheugen over hetgeen zij gedaan hebben.

Uw toegenegen vriend en dienaar,

Oliver Cromwell.[245]

Men kan niet anders dan het juiste van deze redenering van Cromwell erkennen. Hij gaat tegelijkertijd het wanordelijke te keer van deze mensen, die in het geheel geen leraars wilden en het bigotisme (fanaticisme, dweperij) van hen, die niemand dan de geestelijken toestaan wilden om Jezus Christus te verkondigen. Oliver is zijn tijd vooruit, hij weet het zuivere evenwicht te bewaren,

[244] 2 Kor. 11:19
[245] Thurloe, I, 158. Carlyle, II, 236.

te midden van de uitersten waarvan hij omringd is. Tegenwoordig zijn alle verlichte christenen van zijn mening en zelfs de episcopaalse kerk van Engeland heeft haar lekenevangelisten.

De predikanten van Edinburg volhardden toch bij hun besluit, om op het kasteel te blijven. Daarop begonnen de Engelsen mijnen te graven, in de zware rots op welke de forteres gebouwd is, met het oogmerk om haar in de lucht te doen springen. Echter, hoewel nu de mineurs van Derbyshire in de diepte ijverig aan het werk waren, bleven de predikanten van Edinburg daarboven nog steeds rustig verblijf houden. Op 12 december evenwel eiste Cromwell de gouverneur op tot de overgaaf en na enige besprekingen had nu ook de capitulatie plaats.

Oliver maakte zorgvuldig onderscheid tussen de twee partijen die in Schotland op te merken vielen. Aan de een kant waren er de vrienden van Charles, die even los van zeden en even aan het pausdom gehecht waren als die vorst (de Malignants): maar daartegenover waren de godsdienstige vromen uit het land, de ware presbyterianen. Hij schreef over deze zaak op 4 december aan de spreker van het parlement, in Londen, als volgt:

'Ik kan u verzekeren, dat zij die u hier dienen oneindig liever de strijd voeren tegen lieden van deze soort (de Malignants) dan tegen de anderen. En het is onze troost, dat de Heere gewild heeft dat tot heden toe het doel van ons bidden en ons streven is geweest, om, met Gods welbehagen, een christelijke verstandhouding te doen heersen tussen ons en degenen die God vrezen in deze streken. Wij kunnen niet anders dan medelijden hebben met de godvruchtige mannen van Schotland, die om van deze zaak wille vallen en het leven verliezen, wij betreuren hen zeer en wij wensen dat alle vrome lieden dat eveneens mogen doen. Er is hier tegenwoordig grote beweging onder de gemoederen en God werkt met macht in de

harten van velen, zowel predikanten als uit het volk'.[246] Cromwell verblijdde zich over deze beweging, in de hoop dat zij zou leiden tot bevrediging tussen de twee landen.

Nooit wellicht vond men in een legerhoofd hartelijker belangstelling in hetgeen de vijanden betrof. Oliver had daarvan sinds zijn binnenrukken in Schotland doen blijken, niet slechts in zijn proclamatie, maar ook in zijn handelingen. Zo had hij, aangezien de Schotse 'armée' aan levensbehoeften groot gebrek had, aan de vijanden een voorraad van koren en erwten doen verstrekken.

Vele zorgen, grote werkzaamheid, het ruwe klimaat, dit alles had de gezondheid van Cromwell ondermijnd. Gedurende zijn oponthoud in Edinburg, alwaar hij in het grote en prachtige huis van graaf Murray in Canongate verblijf hield, werd hij gevaarlijk ziek. Hij gevoelde opnieuw die hand Gods over zich, die vroeger zozeer op hem gewogen had. Hij ondervond opnieuw, zoals Augustinus het uitdrukt, 'dat er velerlei dood is en dat de oorzaak van allen dood de zonde is'.[247] Hij zag in deze ziekte een bezoeking van de Heere, maar die bezoeking droeg voor hem een 'vreedzame vrucht der gerechtigheid.'[248] daardoor werd het hemelse leven in hem krachtig opgewekt. Hij gevoelde het 'dat de Heere nabij is de gebrokenen van harte en dat Hij behoudt de verslagenen van geest.'[249]

Hij schreef toen de volgende brief.

> Aan de 'Right Honourable', de heer voorzitter van de staatsraad.

[246] News Papers, Cromwelliana, 94. Carlyle, II, 264.
[247] De Civitate Dei, XIII, 12.
[248] Hebr. 12:11
[249] Ps. 34:19

Edinburg, 24 maart 1651.

Mylord!

Werkelijk, u hebt mij niet nodig, ik ben maar een arm schepsel. Ik ben een van de dorre beenderen geweest en ik ben nog maar een onnutte dienstknecht voor mijn meester en voor u. Ik had gedacht dat ik aan deze ziekte sterven zou, maar de Heere schijnt het anders besloten te hebben. Geloof mij, Mylord, ik verlang niet te blijven leven, tenzij ik de genade van de Heere verkrijgen mag, dat ik hem mijn hart en mijn leven met meer trouw en dankbaarheid wijden en tegelijkertijd voor u nuttiger wezen kan. Ik bid van God, dat uw Lordship en allen die een openbaar ambt bekleden, de wonderbare daden van de Heere erkennen en prijzen mogen, tot eer van God en tot vertroosting en opbouw van Zijn volk.

Oliver Cromwell.[250]

Dit is, dunkt mij, in waarheid de taal die past bij een christen die van een zware ziekte herstelt.

Cromwell was nog altijd zeer zwak, het schijnt zelfs dat hij weer was ingestort. Zijn vrienden waren er levendig bekommerd over. Wat zou er van Engeland worden, dachten zij, indien een man als hij werd weggenomen? De staatsraad zond hem twee uitstekende geneesheren. Een van deze, doctor 'mts, heeft, hoewel hij tot een andere politieke partij behoorde, een schoon getuigenis van de zieke gegeven. Echter, er geschiedde meer. Aangezien het parlement zeer bezorgd was omtrent het herstel van Cromwell, wiens leven van zo groot gewicht voor de staat werd geacht, werd er op 27 mei een besluit genomen, waarbij het aan de generaal werd vrijgelaten naar

[250] News Papers, Cromwelliana, 101. Carlyle, II, 302.

Engeland weer te keren, ten einde verandering van lucht te genieten. Echter, Cromwell, die zich sterk genoeg gevoelde om te kunnen blijven waar hij was, schreef nu de volgende brief.

Aan de Lord voorzitter van de staatsraad.

Edinburg, 3 juni 1651.

Mylord!

Ik hoef u niet te zeggen hoezeer de laatste ziekte mijn krachten heeft uitgeput. Zij is zo hevig geweest, dat mijn arm gestel niet in staat was het gewicht er van te dragen. Maar het heeft de Heere behaagd mij boven alle verwachting te behouden en ik mag andermaal tot hem spreken: 'Gij hebt mijn ziel uit het graf opgevoerd!'[251]

Mylord, de goedheid die het parlement mij in zijn vriendschap betoond heeft, is een gunst, even groot als weinig verdiend. Ik zal de dankbare herinnering er aan blijven behouden, maar er zou, naar het mij voorkomt, van mijn kant aanmatiging in zijn, indien ik daarover aan het parlement schreef. Vergun mij dan dat ik u verzoek de staatsraad mijn nederige erkentelijkheid te betuigen, daarvoor dat men op zo'n grote afstand twee zo uitstekende mannen (de geneesheren Bates en Wright) heeft gezonden, om mij te bezoeken. Ik heb van hen veel troost ontvangen en de beste voorschriften om mijn gezondheid en krachten te herstellen. Door Gods goedheid gaat het nu beter met mij, en indien het zijn welbehagen is, zal ik, naar mijn zwak vermogen, opnieuw kunnen nuttig zijn in de betrekking waarin hij mij gesteld heeft.

[251] Ps. 30:4

Ik wenste wel dat de belangen van de raad hier te lande nadrukkelijker gehandhaafd werden, dan het geval kan zijn, waar zij zo geheel afhankelijk worden gelaten van een zo zwak werktuig als ik ben. Echter, ik bedrieg mij, die belangen zijn niet afhankelijk van mij of van welk ander werktuig ook: uw zaak is de zaak van God en zij moet zegepralen. O, dat allen die er bij betrokken zijn, doordrongen van dit denkbeeld, 'opschorten de lendenen huns verstands'[252] en zich bevlijtigen om in alle dingen te 'wandelen waardiglijk den Heere'[253] dat bidt van God

Mylord,

Uw zeer gehoorzame dienaar,

Oliver Cromwell.[254]

Maar terwijl Oliver zo schreef aan de hoofden van het volk, vergat hij zijn familie in 'Cockpit' niet, en vooral was hij gedachtig aan zijn geliefde dochter Betty. Hij schreef dan als volgt aan zijn vrouw:

Aan mijn zeer geliefde vrouw Elizabeth Cromwell, 'Cockpit'.

Edinburg, 12 april 1651.

Zeer geliefde vrouw!

God zij geloofd! mijn krachten naar de uitwendige mens nemen toe. Maar dit zou mij niet verheugen, indien ik niet van God een hart ontving, geschikt om mijn hemelse Vader beter

[252] 1 Petr. 1:13
[253] Kol. 1:10
[254] Kimber's Life of Oliver, Carlyle, II, 315 .

lief te hebben en te dienen en als ik niet overvloediger het licht van Zijn aangezicht genieten mocht, dat beter is dan het leven en als ik ook niet grotere kracht ontving om tegen mijn verdorvenheid te strijden. Ik ben verwachtend in dat uitzicht en ik ben niet zonder hoop dat de Heere Zich aan mij in de volheid van Zijn genade betuigen zal. Bid voor mij, ik doe het dagelijks voor jou en voor het geliefde gezin. Dat de Almachtige God je zegene met al Zijn geestelijke zegeningen!

Bepaal onze lieve Betty[255] erbij, dat zij de grote barmhartigheid van de Heere prijzen zal. O, ik wens niet slechts dat zij de Heere zal zoeken in haar bekommeringen, maar dat zij zich in waarheid tot Hem keren zal, dat zij aan Hem vasthouden zal, dat zij op haar hoede zij voor een hart dat altijd geneigd is om van Hem af te wijken en dat zij zich niet medeslepen zal laten (zoals ik vrees dat zij er maar al te veel geneigdheid toe heeft) door de ijdelheden en de verstrooiingen van deze wereld. Ik bid dikwijls en ernstig voor haar en haar man. Zij zijn mij dierbaar, zeer dierbaar. Ik vrees maar dat de boze hen verleiden zal, want ik weet hoe zwak ons hart is en hoe listig die tegenpartijder. O, dat zij de Heere in waarheid zoeken en zij zullen hem vinden!

Kus de lieve kleine voor mij. Ik bid God dat Hij hun zijn genade schenken zal. Ik bedank hen voor hun brief, zorg er toch voor dat zij mij dikwijls schrijven. Ik kan niet verder schrijven, ik ben te vermoeid. Ik blijf,

Je Oliver Cromwell.[256]

[255] Zijn dochter Elizabeth Claypole.
[256] Carlyle, II, 303.

Wat ons het meest treft in Cromwell, zoals wij hem uit zijn brieven leren kennen, is zijn karakter als vader van het huisgezin. Men ontmoet tegelijkertijd in hem een tederheid en een wijsheid die bewondering wekken. Er zijn nog andere brieven van deze aard bewaard gebleven, die wij mede graag zouden aanhalen, maar waarvan wij ons onthouden moeten. Wij delen er echter hier nog een mede, die ons de generaal en chef opnieuw toont als vader en wel als een wijs, voorzichtig en standvastig vader tevens.

De heer Mayor, aan wie de brief gericht is, was, zoals men zich herinneren zal, de vader van de vrouw van Cromwells zoon Richard. Wij weten dat Cromwell de dochter van de heer Mayor als echtgenoot voor zijn zoon begeerd had en wel boven andere, meer aanzienlijke partijen, omdat zowel de vader als het gehele huisgezin godsdienstige mensen waren. Wij hebben het mede reeds met een woord aangemerkt, dat Cromwell sinds die tijd altijd aan deze godvruchtige man gehecht bleef en dat hij in de belangrijkste tijden van zijn militaire loopbaan met hem, als met een broeder, briefwisseling onderhield.

Oliver Cromwell aan zijn zeer geliefde broeder Richard Mayor, te Hursley.

Burntisland, 28 juli 1651.

Beste broeder!

Het deed mij genoegen een brief van u te ontvangen. De komst van mijn zoon, die u verwachtte, schijnt verschoven te zijn. Ik hoop dat God zijn vrouw een gelukkige verlossing zal schenken, wat mijn gedurig gebed uitmaakt.

Ik verneem dat mijn zoon grotere verteringen heeft gemaakt dan zijn inkomsten veroorloven en dat hij in schulden is. Dit

kan ik niet goedkeuren. Ik zie het wel niet ongaarne dat hij deftige uitspanning zoekt en zich daarbij op fatsoenlijke voet gedraagt. De uitgaven welke hij mij op die manier kosten kan, zal ik mij niet beklagen. Ik ben veeleer gezind hem in staat te stellen om goed en ruim te leven en meer dan dat. Maar als het genoegen en het najagen van zijn eigen begeerlijkheden de hoofdzaak worden mocht in het leven van Richard en als hij op deze wijze meer uitgeeft en meer tijd er aan besteed dan oorbaar is voor God, zou ik vrezen aan die neiging voedsel te geven. God beware hem er voor, dat hij, omdat hij mijn zoon is, denken zou dat dit hem vrijheid geeft om een levenswijs te voeren, die veroordeeld wordt door die hemelse Vader, Die mij uit het slijk getogen en mij gemaakt heeft hetgeen ik ben.

Ik doe een beroep op uw vriendschap, dat u hem namelijk mag vermanen, om in Gods woord de regel te zoeken voor zijn gedrag en in de genade van Christus de sterkte die hij nodig heeft, om die regel te volgen. Dat woord en die genade is iets dat leven heeft in zichzelf en ons ten goede kan leiden, maar wat toch is een arm christen zonder dat? Een christelijk leven heeft in geen geval de strekking om ons geoorloofde vermaken te ontzeggen, maar het leert ons daarvan zo'n gebruik te maken, dat de rust van een goed geweten ons altijd bijblijft. Mijnheer, ik schrijf u onbewimpeld wat mij op het hart ligt, heb de goedheid het mijn zoon mee te delen. Ik houd veel van hem en ik heb zijn vrouw lief en het is in zijn eigen belang dat ik zo spreek. Het zal hun aan geen genoegens en aan geen hulp ontbreken, voor zoveel dat van mij kan afhangen. Maar ik zou geloven niet goed te handelen, als ik de neiging tot weelde en vermaak in mijn zoon voedsel gaf en als ik toeliet dat genoegen en uitspanning de voorname zaak werd in zijn leven en dat in een tijd dat zo vele godvruchtigen, die kostelijk zijn in 's Heeren ogen, hun bloed storten en de dood

ondergaan voor het algemene welzijn. Ik verzoek u om uw voorbede en blijf,

Uw liefhebbende broeder en toegenegen dienaar,

Oliver Cromwell[257]

Er zijn weinig christelijke vaders, ook onder degenen die tot de veroordeelaars van Oliver behoren, in wier correspondentie men zulke brieven vol vroomheid en wijsheid kan aantreffen, als wij zo herhaaldelijk van Cromwell aanhalen mogen. Het zou werkelijk goed zijn, indien men te zijn aanzien steeds mocht willen denken aan deze woorden van de schrift: 'Met alle ootmoedigheid en zachtmoedigheid, met lankmoedigheid verdragende elkander in liefde.'[258]

Terwijl Cromwell zich in Glasgow bevond, woonde hij de godsdienstoefening in de presbyteriaanse kerken bij. De Schotse leraars, die hier te prediken hadden in tegenwoordigheid van de machtigen en zegepralende generaal, schroomden evenwel niet voor de koning te bidden en Cromwell een overweldiger te noemen. Hun geschiedde daarover toch van de zijde van laatstgemelde generlei leed, integendeel, daar Cromwell wel wist dat er evenmin in de koning als in de politieke partij enig vertrouwen te stellen was, trachtte hij zich meer te verstaan met de partij van de geestelijkheid, als de enige met welke een duurzame vrede zou kunnen aangegaan worden. 'Hoewel zij van hun leerstoelen tegen ons prediken en dat in het bijzijn van onze soldaten, laten wij dat toe zonder hen te hinderen, omdat wij hen door liefde willen winnen,' zo werd gelezen in een brief, geschreven uit het hoofdkwartier. Wij geloven niet dat men in de geschiedenis een tweede voorbeeld van zulke

[257] Harris' life of Cromwell, 513. Carlyle., II, 323.
[258] Ef. 4:2

gematigdheid vinden zal. Men heeft dikwijls opgemerkt, dat wanneer diegenen die de strijd aangingen voor de vrijheid, zodra zij zich in het bezit zagen van de macht zich nog veel groter geweldenaars betoonden, dan zij welke door hen verdreven waren. Zo was het niet gelegen met Oliver. Hij liet het toe dat men de zaak aanrandde, die hij verdedigde en wel, naar wij zagen, openlijk van de kansel en ten aanhoren van zijn soldaten.

Tegen het einde van de maand april 1651 hadden de Engelse en de Schotse presbyterianen, in wier naam aan de een kant optraden Cromwell en de majoor generaal Lambert en aan de andere zijde James Guthrie en Patrick Gillespie, een samenkomst, om, zo mogelijk, alle misverstand tussen beiden uit de weg te ruimen. 'Er was van weerszijde evenmin drift als bitterheid en de bijeenkomst liep in alle bedaardheid en vriendschappelijkheid af,' zegt een tijdgenoot.[259]

Aangezien Charles zag dat zijn zaak in Schotland verloren was, besloot hij een kans op Engeland te wagen, in de hoop dat dan de koningsgezinden uit het noorden op zijn nadering in opstand zouden geraken. Dit veroorzaakte grote ontsteltenis in Londen. 'De stad zowel als het omliggende land was in grote vrees,' zegt mevrouw Hutchinson. 'Eenieder geloofde zichzelf in het grootste gevaar en achtte de zaak van de republiek verloren. Er waren er genoeg die, bleek en ter neergeslagen van schrik, hun bange voorgevoelens niet bemantelen konden, en zelfs had de tijding vele mannen van de regering derwijze in verwarring gebracht, dat de vergaderingen zeer onrustig en wanordelijk toegingen'.[260] Bradshaw, de onverschrokkene Bradshaw zelfs beefde voor zijn hoofd. Gelukkig was er toch nog iemand wiens geest kalm was gebleven en

[259] Cromwelliana, 102.
[260] Memoirs, Londen 1846. Bl. 356.

in wiens hart moed en vertrouwen op God onverstoord waren blijven heersen. Oliver, op wie al de verantwoordelijkheid van de maatregel rustte, aarzelde niet met zijn strijdkrachten de koning op de voet te volgen. Hij bereikte hem bij Worcester, en hoewel de vijand zich hier in een voordelige stelling bevond, viel hij hem terstond aan, met de woede van een leeuw die zich werpt op zijn prooi. Hij liet zich ditmaal door de formaliteiten van een beleg niet ophouden. Voorwaarts! Voorwaarts! Was het woord. Terstond ook nadat de troepen de plaats van rondom ingesloten hadden, werd aan alle zijden storm gelopen. 'De worsteling was hardnekkig,' zegt Cromwell zelf. 'Nooit,' zo voegt hij er bij, 'werd in een gevecht van vier of vijf uren elke voet grond zo levendig betwist'. Twee honderd van zijn soldaten (en dit was weinig) vielen onder de slagen van de vijanden. Ten laatste echter bezweek de standaard van de Stuarts en hiermee was Engeland nu vrij. Het was op 3 september 1651, juist op de dag af een jaar na de roemrijke overwinning van Dunbar, dat de belangrijke zegepraal van Worcester bevochten werd. Er was nu een einde aan de onderneming van Charles. Hij nam de wijk naar Frankrijk en probeerde daar zijn nederlaag te vergeten in een losbandige en verkwistende levenswijs.

Cromwell gaf aan het parlement van deze nieuwe overwinning verslag, en met de volgende woorden besloot hij zijn schrijven:

> De grootheid van deze barmhartigheid van God gaat al mijn gedachten te boven. Het is, voor zoveel ik oordelen mag, een betoning van genade, waardoor al het overige als gekroond wordt. En zal nu deze grote barmhartigheid niet de uitwerking hebben, dat het parlement er door aangevuurd wordt om de wil te doen van hem, die op zo'n wonderdadige wijze zijn raad vervuld heeft tot heil dezes volks, van de God die dusdanig de natie bevestigen wil en de verandering wil bestendig maken die er gebracht is in de regering, door het volk bereid te maken

tot verdediging van die veranderde regering en door op zo'n schitterende wijs als bij deze laatste en belangrijke ontmoeting, de pogingen harer dienaren te zegenen? Ik verstout mij u nederig te vragen, dat al uw overleggingen dáárheen strekken mogen, om de eer te bevorderen van Hem, Die die ons deze grote uitredding heeft verleend, opdat de rijkdom van die gedurige barmhartigheden ons niet brengen zal tot hoogmoed en brooddronkenheid, zoals dat eertijds aan een uitverkoren volk gebeurd is. 'Als nu Jeschurun vet werd, zo sloeg hij achteruit, (u bent vet, u bent dik, ja met vet overdekt geworden:) en hij liet God varen, Die hem gemaakt heeft en versmaadde de rotssteen zijns heils'.[261] dat integendeel de vreze des Heeren in uw midden de overheden en het volk doe bloeien en beiden beware, gelukkig, gezegend, ootmoedig en gelovig, zodat gerechtigheid, barmhartigheid en waarheid onder u toenemen mogen en uit uw boezem opklimmen als een offer van de dankbaarheid, dat gebracht wordt aan een God vol van genade.

Dit is de bede van uw nederige en gehoorzame dienaar,

Oliver Cromwell.[262]

Cromwell belastte de vroomste mannen (Gillespie en sommigen van zijn broeders) er mede, om de belangen van de kerk van Schotland te regelen, en hij verlangde dat men, wat de beroeping van de leraars betrof, zich regelen zou naar de keuze van het godsdienstigste deel van de gemeente, ook dan als deze de meerderheid niet uitmaakten.

De geschiedschrijvers stemmen overeen, wat aangaat de invloed die Cromwell op Schotland gehad heeft. Ziehier het getuigenis dat de

[261] Deut. 32:15
[262] Cromwelliana, 113. Carlyle, II, 339.

geschiedschrijver van de kerk van Schotland, dr. Hetherington, hem geeft: 'De rust in het burgerlijke, die gedurende het tijdvak van het bestuur van Cromwell. Over geheel Schotland heerste, overtrof bijna alles wat men tot daartoe nog beleefd had.'[263]

Bisschop Burnet zegt: 'Tijdens het bestuur van Cromwell werd de beste orde in het land gehandhaafd. De gerechtigheid had haar geregelde loop en het kwaad werd vervolgd en gestraft, zodat dit tijdvak altijd is beschouwd geworden als een tijd van gelukkige rust en van welvaart'.

Ziehier ook nog wat, met opzicht tot de godsdienstige toestand, een oud geschiedschrijver, Kirkton aanmerkt: 'Ik geloof inderdaad dat er in dit korte tijdsverloop meer zielen tot Christus zijn bekeerd geworden, dan ooit sinds de hervorming, gedurende driemaal grotere tijdvakken'. Dit nu zijn getuigenissen van drie Schotse geschiedschrijvers, die tot verschillende kerkgenootschappen behoorden. De vrucht derhalve van de veldtochten van Cromwell, zowel in Schotland als in Ierland, is geweest de bevrediging en de welvaart van die beide landen. Er zijn wel niet veel oorlogen in de geschiedenis aangetekend, van welke een dergelijke lofspraak zou kunnen gelden.

Hier eindigt tevens de militaire loopbaan van Oliver. Zijn genie en zijn moed hadden die loopbaan een aaneenschakeling van zegepralen doen zijn, maar hij schreef alles toe aan de dapperheid van zijn soldaten en bovenal aan de krachtige arm van de Heeren. Hij sprak graag de lof van het leger uit. 'Engeland zal zien,' zo schreef hij in september 1644 aan kolonel Walton, 'dat te midden van de grote nood waarin wij ons bevinden, wij het zonder morren getrouw dienen zullen. Wij zullen onze toestand van behoefte en

[263] Hist. Church of Scotland, 120.

ontbering, die groot is en waarover niemand zich bekommert, vergeten en bij al de lasteringen die valse tongen zich veroorloven tegen ons, slechts zien op de Heere, Die te van zijn tijd aan de wereld zal tonen dat wij slechts de eer zoeken van God en ons beijveren om de vrijheid en de eer van het parlement te waarborgen. Dit is het doel, waarvoor wij allen uit één hart strijden en dat zonder daarbij aan onze bijzondere belangen te denken. Nooit zijn onze mensen beter te moede, dan wanneer er in deze zin iets voor hen te doen valt. Ik vertrouw dat u dit altijd van hen horen zult. De Heere is onze Sterkte en al onze Hoop.' met zulke soldaten deed Cromwell wonderen.

Hij heeft ons in een van zijn brieven een anekdote bewaard, die zijn tijd karakteriseert en die betrekking heeft op een van zijn vroegere gevechten. 'Te Preston,' zo schrijft hij, 'stierf een dapper, Godvrezend soldaat 's avonds voor de slag. Terwijl hij daar zo ziek terneer lag en zijn einde voelde naderen, verzocht hij de vrouw die hem oppaste, dat zij een handvol gras voor hem zou gaan plukken. Toen nu de vrouw hieraan voldaan en hem gebracht had wat zij geplukt had, zei de stervende soldaat tot haar: 'Nu dit gras afgesneden is, zal het nu verdrogen of niet?' 'Het zal verdrogen,' antwoordde de vrouw. 'Ja,' hernam de soldaat, wiens ogen voor het laatst dreigend rondkeken, 'ja, het zal verdrogen! En zo zal, zodra maar onze 'armée' zich laat zien, het Schotse leger samenkrimpen en vergaan!' Onder het uitspreken van deze woorden blies de vrome soldaat van Cromwell de laatste adem uit.[264]

Er is in de zinnebeeldige taal van de puriteinse krijgsman iets dat aan het oude testament herinnert. Thans was zijn voorspelling vervuld, niet slechts wat de bataille van Preston aanging, maar met opzicht tot elk gevecht in Schotland, tot elke poging van Charles II. De

[264] Brief aan st. John, 1 sept. 1648. Carlyle, I, 385.

machtige Stuarts met al hun 'cavaliers' waren nu niets beter dan enige spiertjes verdroogd gras. De eenvoudige landbouwer van Huntingdon, de eerzame huisvader van st. Ives en van Ely en de handvol soldaten die hij van de ploeg had meegevoerd, waren daarentegen groot en machtig geworden en hadden de zegepraal van de vrijheid bevochten. En nu kon Cromwell, evenzeer als de soldaat van Preston, de beeldsprakige taal van het oude verbond tot de zijnen maken en uitroepen: 'Is er een hand vol koren in het land op de hoogte der bergen, de vrucht daarvan zal ruisen als de libanon, en die van de stad zullen bloeien als het kruid der aarde. Zijn naam zal zijn tot in eeuwigheid, zolang er de zon is, zal Zijn naam van kind tot kind voortgeplant worden!'[265]

[265] Ps. 72:16, 17

IX

Het protectoraat

Op 19 mei 1649 was de republiek in Engeland geproclameerd geworden, bij de navolgende acte: 'Hiermee wordt, door het tegenwoordige parlement en op zijn gezag, bekend gemaakt en vastgesteld, dat het volk van Engeland en de bevolking van alle staten en landen daartoe behorende, uit kracht van deze tegenwoordige acte, geconstitueerd, geregeld en gevestigd zijn en zullen wezen als republiek of vrije staat en voortaan als republiek en vrije staat zullen geregeerd worden, door het soeverein gezag van deze natie, dat is door de vertegenwoordigers van het volk in parlement vergaderd en door hen welke zij benoemen en aanstellen zullen alsofficieren en beambten, ten meesten nutte van het volk, en dat zonder koning of huis van de Lords'.

Groot-Brittannië is niet geschikt om een republiek te zijn en deze vorm van regering heeft in Engeland altijd levendige tegenstand gevonden. Wij zijn dan ook volstrekt niet gezind om de verdediging

er van te ondernemen. Maar was die vorm toen niet werkelijk de noodzakelijke vrucht van de ontwikkelingen van des tijd? Kan men beweren, dat die vorm, in het tijdvak waarin hij bestaan heeft, werkelijk een kwaad is geweest?

De oude denkbeelden en beginselen in Engeland verdwenen meer en meer. Nieuwe en vreemde begrippen trachtte men van invloed te maken op de natie. De staatkundige ideeën van Frankrijk waren naar Engeland overgekomen. Richelieu had het grote werk, waaraan hij, zo te zeggen, zijn leven had gewijd, de suprematie van de koning, het absolutisme, een grote stap voorwaarts gebracht, en Lodewijk XIV voltooide slechts de omwenteling, die door die machtigen staatsdienaar was aangevangen, toen hij ten aanhoren van Europa een nieuw regeringsstelsel uitsprak, dat aan de middeleeuwen onbekend was geweest en van hetwelk al de artikelen zich lieten samenvatten in deze korte maar veelzeggende spreuk: de staat ben ik. (l'état, c'est moi).

Charles I had niet slechts een vrouw gezocht in Frankrijk, maar hij had daar ook een nieuwe politiek leren kennen. Henriette bracht aan het Engelse hof Franse zeden, Franse vermaken en een Franse geest over. Echter, dit was niet alles. Zij wilde meer. Zij wenste aan haar nieuw vaderland een koning te geven, geheel naar de Franse manier, ja dit was bij haar de hoofdzaak. De monarch moest een soort van Godheid worden, op een voetstuk geplaatst en het volk, aan de voet van de kolom samengedrongen, moest zich ter aarde buigen, bewonderen en aanbidden. Charles I begon het werk met stoute hand en een van zijn eerste daden was, zoals wij zagen, dat hij de volksvertegenwoordiging het zwijgen oplegde, belastingen liet heffen die door de gemeenten geweigerd waren en trachtte zonder parlement te regeren. Wel wilde hij nog toestaan dat enkele petitiën, zeer nederige petitiën aangeboden werden, maar dit was ook alles. Geen oppositie! Er moest voortaan in Engeland even als in

Frankrijk slechts één wil zijn. Het magna charta geraakte bij de oude, met stof bedekte papieren in een hoek en de 'baronnen' hadden een meester gekregen. Het absolutisme besteeg de Engelse troon.

Het was dus wel een gehele revolutie, die Charles zich voorstelde tot stand te brengen en het Engelse volk heeft, door zich daartegen te verzetten, zich slechts aangekant tegen een vergrijp aan de oudste en eerwaardigste instellingen van de natie. De 'cavaliers' waren de Revolutionairen, de 'rondhoofden' daarentegen de conservatieven. De vestiging van het democratische stelsel was een noodzakelijke reactie, die op het indringen van het stelsel van absolutisme volgde. De grondlegger van de republiek van Engeland is daarom niet Cromwell geweest, het was met van de daad Charles I.

En het gold hier niet alleen de vrijheid, maar ook de nationaliteit. De 'cavaliers' waren hovelingen van Versailles, die slechts de gelaatstrekken en de taal van de Britse eilanden behouden hadden, de 'rondhoofden' waren goede, oprechte, oude Engelsen. De pogingen van Charles I om in Engeland het systeem van Richelieu van toepassing te maken, waren aan een Franse inval gelijk: en die inval zou, indien hij geslaagd ware, van veel verderfelijker gevolgen zijn geweest dan die van Willem de veroveraar. De wapenen van het Engelse volk waren in de zeventiende eeuw gelukkiger dan die van koning Harold. Er had toen geen veldslag plaats van Hastings, maar wel, helaas! Een strijd van Whitehall! En ook ditmaal verloor een koning daarbij het leven, maar er bestond een groot onderscheid. De koning die bij Hastings viel, streed met zijn volk tegen de vreemdeling, de koning van Whitehall kampte in verband met de vreemdeling tegen zijn volk. De uitslag van de strijd was in de elfde eeuw de overmeestering van Engeland en in de zeventiende Engelands verlossing. De slag die door de Stuarts verloren werd was de nederlaag van het nieuwere despotisme, van de Franse geest en van de pauselijke opperheerschappij. De geschiedenis van het

absolutisme in Engeland is, mag men zeggen, een kortstondige roman geweest, een Franse novelle, die tot stof gediend heeft om moderne romans samen te stellen, wier beschrijvend karakter geheel Europa door beroemd is geworden.

Maar is nu dit het enige nut er van geweest? Nee! Zeker, dat voorbijgaand absolutisme heeft nog andere en veel grotere nuttigheid gehad. De aanvallen van dat absolutisme, namelijk, wekten de Engelse vrijheid, die allengs ingesluimerd was, uit de slaap op, en wellicht zou zij en Europa met haar, zonder dat nog lange tijd voortgeslapen hebben. Maar die ruwe stoot deed haar ontwaken. Zij richtte zich op en stond daar nu wakker en moedig op de voeten, en zij staat zo nog heden en zal, met Gods hulp, tot aan het einde van de eeuwen wakker en staande blijven! En de vrijheid deed meer dan alleen maar ontwaken. Zij was nu in de moderne tijden, even als het staal, opnieuw gehard geworden en zij kon dus krachtiger, zelfstandiger, zich meer als een vast gesloten geheel verheffen. Haar ontwaken was daarom bijna aan een nieuwe schepping gelijk. Misschien moest juist dat intermezzo van despotisme, vergezeld, naar de manier van Lodewijk XIV, van muziek en dans en balletten, zich tussen die tweeërlei vrijheid, die van de middeleeuwen en die van de nieuwere tijden bevinden, om de gewichtige verandering te beter en te sneller te weeg te brengen, die er daarmee plaats grijpen moest.

Alle elementen van het leenrecht, van corporaties en bijzondere standen, wier rechten en privilegies de vrijheid van de middeleeuwen uitmaakten, moesten onder elkaar gemengd en samengesmolten worden en een nieuwe macht (die van het algemeen burgerlijk recht) moest zich daarboven verheffen en ze beheersen. De vrijheid van het groot charter en van de middeleeuwen was vooral die van de aristocratie geweest, de vrijheid van het volk moest nu gehuldigd worden. Het charter van de dertiende eeuw was de emancipatie

geweest van de baronnen, de revolutie van de zeventiende eeuw was de emancipatie van de gemeenten (commons). De vrijheid moet bestaan voor de groten, maar zij moet evenzeer bestaan voor het volk. De gemeenten waren maar al te vaak, tegelijkertijd door de vorst en door de edellieden, onder de voet getreden geworden. Zij plaatsten zich destijds aan de zijde van die twee machten en Westminster ziet haar daar nog steeds haar plaats behouden. De edellieden waren zelfs dikwijls voor het volk nog meer tiranniek geweest dan wel de koning. En zien wij dat niet nog op de huidige dag in Schotland, alwaar terwijl de kroon er op hoog loffelijke wijze de godsdienstige vrijheid verkondigt en onderhoudt, een klein getal aanzienlijken, onder welke men mensen aantreft van een overigens even edel karakter als hun rang verheven is, de armen uit het volk een stukje grond ontzeggen om een kerkje te bouwen en hen dus verhinderen om als vreedzame christenen samen te komen, ten einde hun psalmen te zingen en hun God te dienen?[266] In weerwil van de omwenteling van de zeventiende eeuw en niettegenstaande er sinds twee honderd jaren verlopen zijn, is het despotisme van de aristocratie van Groot-Brittannië nog niet geheel verdwenen, en terwijl, over het geheel genomen, de vrijheid geen waardiger verdedigers heeft dan juist de machtige edelen, die zich in de onmiddellijke nabijheid van de troon bewegen, vindt men toch nog hier en daar in sommige kastelen duistere hoeken, waar het absolutisme zich verbergt. Echter, het ligt daar onmiskenbaar op zijn uiterste en is geheel weerloos geworden, en men mag hopen dat

[266] In 1847 is deze aangelegenheid door een parlementscommissie onderzocht geworden. Deze commissie gaf in haar rapport de wens te kennen, dat de grondeigenaars de vereiste gedeelten grond voor het bouwen van bedehuizen mochten afstaan. Omdat dit evenwel het gehoopte gevolg niet had, werd in het volgende jaar in het Lagerhuis een 1411 in behandeling gebracht, waarvan de strekking was om de gemeenten het recht te geven, ten einde de afstand van de vereiste ruimte voor op te richten kerken te vorderen, maar deze 'Bill' werd bij de derde lezing met een meerderheid van 39 stemmen verworpen.

de edele Lords zelf, tot beter inzicht gekomen, het uit die donkere schuilhoeken verbannen en voor het oog van de wereld er een offer uit maken zullen, dat zij brengen aan de geest van vooruitgang van de eeuw.[267]

Het Franse absolutisme, dat door de Stuarts over het volk van Engeland zo te noemen uitgegoten werd, had dezelfde uitwerking als ijskoud water, dat, wanneer het op het lichaam van de kranke wordt uitgestort, ogenblikkelijk een sterke reactie veroorzaakt, de omloop van het bloed krachtig bevordert en aan de ganse mens nieuw vuur, nieuw leven schenkt.

Het despotisme van Charles I bracht de overgang te weeg van een onvolmaakte toestand, waarin men nog leefde bij privilegies, tot een wel geregelde, rationele stand van zaken, waarbij de vrijheid verklaard werd het eigendom te zijn van allen. Als Charles I de oorzaak van die verandering is geweest, door de lessen van het despotisme op te volgen, die hij aan een jezuïtisch hof had ingezogen, voltooide haar Oliver Cromwell, door de toepassing van de beginselen van christendom en ware vrijheid die hij in het Evangelie had aangetroffen.

Een gewichtig renperk was er in de zeventiende eeuw door de voorzienigheid Gods ontsloten geworden, en Oliver behaalde daarin de prijs, niet slechts doordat hij de man was, die allen op het krachtigst aanspoorde, zo lang het nog gold de hoogte te bestijgen, maar ook daar hij hun vaart te temperen wist, toen zij, nu eenmaal de top bereikt was, aan de andere zijde afdalen moesten. Men zal gewis gereed zijn te zeggen, dat hij meermalen van soortgelijke middelen gebruik maakte, als die welke Charles I beproefde en dat hij het evenzeer gewaagd heeft de 'commons' te schorsen. Wij willen

[267] Men leze hierover nader 'Duitsland Engeland en Schotland' van de schrijver. Vert.

hem niet zuiveren van allen mogelijke blaam, maar men moet zich toch ook herinneren, dat dezelfde daad onder verschillende omstandigheden ook een geheel tegenovergestelde betekenis hebben kan. Het is een denkbeeld, hetwelk door droevige ondervinding schier tot gemeenplaats van onze eeuw is geworden, dat men namelijk de vrijheid beschermt, niet slechts door het despotisme te bestrijden. Maar ook door haar te redden van haar eigen gevaarlijke uitersten. De soldaat die eerst zijn vaandel verdedigt tegen vijanden die het van voren aangrijpen, kan, nadat hij deze overwonnen heeft, zich omkeren en het evenzeer verdedigen tegen andere vijanden, die er van achteren een aanval op mochten wagen. Hij heeft zich dan omgewend, dat is zoo, maar hij blijft altijd voor dezelfde zaak de sabel zwaaien en blijft altijd aan dezelfde vlag getrouw.

Nadat in Ierland en Schotland de rust hersteld was, wijdde Cromwell al zijn zorgen aan de vrede en de voorspoed van Engeland. Deze taak was moeilijker dan die welke hij in de beide andere landen vervuld had. De krachtige elementen die het despotisme in Engeland hadden omvergeworpen, brachten nog steeds het volk in beweging en schenen orde en rust uit zijn midden verbannen te houden. Gedurende enigen tijd hadden de buitenlandse aangelegenheden de geest afgetrokken. De vloot, onder het bevel van de admiraal Blake, had een roemrijke overwinning op de Hollandse zeemacht behaald.[268] maar nu waren opnieuw alle gedachten uitsluitend bij de inwendige toestand van het land bepaald.

Cromwell, die wij zegevierend van het slagveld hebben zien weerkeren, werd nu de man van gezag in de hoge

[268] Zo kon de schrijver het noemen, waar hij waarschijnlijk alleen Burchet's Naval History en Campbell's Lives of the Admirals tot zijn gidsen heeft gehad. Onze Brandt, Leven van De Ruyter, zou hem anders hebben kunnen inlichten. Vert.

raadsvergaderingen. Maar ook thans was en bleef hij vóór alle dingen christen en vader. De volgende brief, die gericht was aan Fleetwood, die én chef bevel voerde in Ierland én die gehuwd was met Bridget, de dochter van Cromwell en weduwe van Ireton, herinnert ons levendig een vroeger schrijven, in hetwelk de teder liefhebbende vader gelijke bezorgdheid voor het zielenheil van zijn dochter aan de dag had gelegd. Geen christen kan deze brief zonder bewondering lezen.

Aan de 'Right Honourable', Fleetwood, luitenant-generaal, opperbevelhebber van het leger in Ierland.

'Cockpit', december 1652.

Beste Charles,

Ik bedank je voor je hartelijke brief. De eigen wensen en de eigen hoop die je uitdrukt in je schrijven, bezielden mij toen je in mijn familie werd opgenomen. Toch heeft het de Heere behaagd, dat het voor het tegenwoordige anders gesteld zij en ik wens mij aan Zijn wil te onderwerpen, hoewel ik met dat alles de hoop niet verloren geef dat God ons eenmaal vergunnen zal het vreedzame genot van onze wederkerige genegenheid en vriendschap te smaken. Hij kan ons evenwel voor het gemis ervan rijkelijk schadeloosstellen door Zijn troostrijke tegenwoordigheid. Deze zal elke leegte bij ons aanvullen. Zij is de vreugde van al onze blijdschap en de waarborg van ons geluk.

Groet je lieve vrouw van mij, waarschuw haar vooral dat zij niet toegeven zal aan een zogenaamde 'slaafse geest'. Van zodanige geest is *vrees* de vrucht, het geneesmiddel is *liefde*. De vrees doet ons zeggen: als ik dit gedaan had of als ik dat

vermeden had, hoe goed zou het dan voor mij geweest zijn! Ik weet dat dit dikwijls de ijdele manier van redeneren van Bridget is geweest, maar de liefde redeneert op deze wijze: wat een Christus, wat een Verlosser mag ik de mijne noemen! Wat een Vader bezit ik in Hem en door Hem! Wat een heerlijke Namen zijn het, die mijn Vader draagt: 'Barmhartig en genadig, lankmoedig en groot van weldadigheid en waarheid, Die de weldadigheid bewaart aan vele duizenden, Die de ongerechtigheid en overtreding en zonde vergeeft!'[269] En wat is het wezen van deze Vader? Hij is de liefde: een vrije, oneindige, onveranderlijke liefde! Wat een schoon verbond is er bezegeld tussen Hem en Christus! Een verbond dat zich uitstrekt over al Zijn volk en dat op allen betrekking heeft die tot dat volk behoren. Een verbond waarin Hij Zichzelf alle last oplegt en daarvan de arme ziel verschoont. De grondslag van dat nieuwe verbond is genade. Genade voor de ziel en in de ziel. De ziel heeft slechts aan te nemen. 'Ik zal hun ongerechtigheid vergeven en hunner zonden niet meer gedenken. Ik zal Mijn wet in hun binnenste schrijven en zal die in hun hart schrijven, en Ik zal hun tot een God zijn en zij zullen Mij tot een volk zijn.[270] Hetgeen de liefde Gods zo verheven maakt, is dat Christus sterft voor zwakke mensen terwijl zij zondaren, terwijl zij *vijanden* zijn. Zouden wij dan nog de bron van onze vertroosting in onszelf zoeken? Nee! Wat God gedaan heeft, wat Hij voor ons is in Christus, dát is de bron van onze troost. Dáár vinden wij sterkte, terwijl zwakheid inwoont in ons. Onze gehoorzaamheid is niet volkomen en kan als gevolg daarvan geen volkomen genade verwerven. Het geloof brengt ook de genade niet aan als zijn werk, maar alleen zoveel het ons nader brengt tot Hem, Die

[269] Exod. 34:6, 7
[270] Jer. 31:33, 34

onze zekere en volmaakte vrede uitmaakt, tot Hem, omwille van Wie wij aangenomen worden door de vader. Alsof wij Christus Zelf waren! Dit is onze hoge roeping. Op deze verzekerdheid moet onze ziel haar vertrouwen stellen en op geen ander ding.

Mijn groeten aan Harry Cromwell (zijn tweede zoon). Ik bid God dat hij mag wassen en toenemen in de kennis en in de liefde van Christus. Groet al de officieren. Ik bid dagelijks voor hen. Ik wens dat zij zich hoeden voor een bittere geest en voor alles wat niet in overeenstemming is met het Evangelie. Dat de Heere je op overvloedige wijze geloof, wijsheid en geduld schenken moge! Waak, wat jezelf betreft, ook tegen die natuurlijke geneigdheid, waardoor je je al te licht door de inzichten van anderen laat meevoeren.

Bid voor mij. Ik beveel jullie in de bewaring van de Heere en blijf,

Je liefhebbende vader,

Oliver Cromwell.

P.S. Het gaat goed met de kleine jongen en Betty. Doe onze groeten aan kolonel Clayton, aan mijn neef Gregory en aan de broer van Claypole.[271]

Deze brief toont ons de grote krijgsman, de overwinnaar van Dunbar en van Worcester, hoe hij doordringt in de meest verborgen diepten van het christelijke geloof, zozeer als dit ooit de getrouwste christenen en de godvruchtigste hervormers van de kerk gedaan

[271] Letters and Speeches, II, 376.

hebben. Keren wij nu, na deze blik in de christelijke wereld, tot het staatkundige leven terug.

Het Lange Parlement, gewoonlijk het Romp-Parlement geheten, ging zijn einde tegemoet.[272] Deze vergadering was ook inderdaad niet meer dan het overschot, de rest van een parlement. Zij telde slechts een klein getal leden: het overblijfsel van de zuivering door kolonel Prude volbracht, de zuivering die, naar wij ons herinneren, plaats had gehad terwijl Cromwell zich bij het leger bevond. Dit parlement was zeer impopulair bij de natie en het werd door alle partijen aangevallen. Van alle kanten drong men er op aan, dat de vergadering zichzelf ontbinden zou en men verklaarde haar ronduit, dat zij geen stap zou kunnen doen, die het volk meer genoegen zou geven. Maar het lange parlement kon niet besluiten aan zijn eigen bestaan een einde te maken. Een ieder zag dan met verlangen naar de hand uit, die de los geworden draad, waaraan dat zwakkelijk bestaan nog hing, zou afsnijden.

Voor de nieuwe taak die nu te vervullen stond, was ook een nieuw gezag, een nieuwe macht nodig. En deze macht moest noodzakelijk één zijn, dat is berustende bij één persoon, want indien velen best kunnen omverwerpen, dan is de macht waar zij in één enkel persoon verenigd is, beter geschikt om op te bouwen en te ordenen. Eerst later nu ontving Cromwell de titel van Protector, maar in werkelijkheid begint zijn protectoraat terstond na zijn terugkomst uit Schotland.

---

[272] De naam van het 'Lange Parlement' ontstond dááruit. Dat dit parlement zo buitengewoon lang samen bleef (1640-1653) en de naam 'Romp-Parlement' (van het Engelse rump – uiteinde, staart) verkreeg datzelfde parlement, omdat het ten laatste niet meer dan een overschot was van het vroegere geheel, naar ook in de tekst wordt aangemerkt, zo door de opheffing van het Hogerhuis als door het anderszins verwijderen van leden. Vert.

Cromwell en zijn officieren begrepen, dat, aangezien het Romp-Parlement niet scheen te kunnen besluiten om zijn gezag neer te leggen, zij van hun kant middel moesten zoeken om de ontbinding daarvan uit te werken. Een nieuwe aanmatiging van dit lichaam verhaastte zijn val. Op 20 april 1653 kwam kolonel Ingoldsby de Lord generaal berichten dat het parlement zich bezig hield met een 'Bill', waarvan de strekking zou zijn om het bestaan van het parlement te verlengen. Op dit bericht riep Cromwell ontroerd en verontwaardigd uit: 'Dat is niet eerlijk! Nee, dat strijdt met alle begrip van eerlijkheid!'. Daarop begaf hij zich naar de vergaderzaal, werwaarts hij zich door een compagnie musketiers liet volgen, maar welke hij aan de deur liet wachten, terwijl hij zelf binnenging. Hij was in het zwart gekleed en had grijze wollen kousen aan, hetwelk de gewone kleding van de puriteinen uitmaakte. Hij zette zich op zijn gewone plaats en volgde met de meeste aandacht de loop van de beraadslagingen. Ongeveer een kwartier daarna werd de bewuste 'Bill' in stemming gebracht. De stijfhoofdigheid, om zich met alle geweld in het gezag te willen handhaven, tegen de wens van een geheel volk, deed Oliver in gramschap ontsteken. Deze stemming, waarmee het Romp-Parlement bedoeld had zich een langer bestaan te verzekeren, gaf juist het sein tot zijn ontbinding. 'Het ogenblik is daar,' sprak Cromwell op beroerde toon, terwijl hij zich heen bukte over de luitenantgeneraal Harrison, 'Nu moet het gebeuren!' 'Toen ik de zaal binnentrad,' zo heeft hij later betuigd, 'had ik het voornemen nog niet om het te doen, maar Gods Geest sprak zo sterk in mij, dat ik niet langer met vlees en bloed overleggen kon.'

Cromwell had de overtuiging, dat hij in de heldhaftige daad die hij ging verrichten, de bepaalde wil van God vervullen zou. Hij stond dan op, ontblootte zich het hoofd en terwijl hij tot het parlement het woord richtte, sprak hij aanvankelijk slechts tot zijn lof. Maar naar gelang hij met spreken voortging, geraakte hij in groter vuur, de levendige aandoening, die zich van zijn gemoed had meester

gemaakt, ging over in zijn woorden. Weldra werd zijn toespraak hevig. Hij verweet de leden van de vergadering hun onrechtvaardigheden en hun zelfzuchtige bedoelingen en verklaarde hun dat hij gekomen was, om een einde te maken aan een macht, waarvan zij zo'n slecht gebruik hadden gemaakt. Hij was nu in de grootste opgewondenheid geraakt. Hij ging met grote stappen op en neer en stampte nu en dan hevig met de voet op de grond. Oliver kon niet dulden dat zij, die geroepen waren om over een volk te regeren, niet eerst en vooral zich zelf te beheersen wisten. Hij meende dat de eigen hartstochten en ondeugden, die iemand ontrouw maken aan eer en plicht en die hem bij het algemeen in minachting brengen, hem daardoor tevens vervallen laten zijn van het gezag. Hij herinnerde zich dat, volgens de schrift, een regeerder 'de vriend moest zijn desgenen die de reinheid des harten lief heeft'[273] en dat 'door gerechtigheid de troon bevestigd wordt'.[274]

'U hebt te lang reeds in macht gezeten,' riep Cromwell verontwaardigd uit. 'U bent geen parlement. Sommigen van u zijn dronkaards (en hij wees hier degenen aan die hij op het oog had), anderen zijn slechteriken en leiden een schandelijk leven (en dit zeggend, sloeg hij een verpletterende blik op hen). Ik herhaal, jullie zijn geen parlement. Ga weg! Ga weg! Ruim uw plaats in voor waardigere mannen!' De spreker, Lenthall, verklaarde dat hij slechts voor het geweld buigen zou. Daarop greep Harrison hem bij de arm en Lentrall verliet nu zijn leunstoel. 'Wat zullen wij doen met dit poppengoed?' vroeg Cromwell, terwijl hij op de staf van de deurwaarder wees. 'Vooruit ermee'! Sprak hij, en met die woorden gaf hij de staf aan een musketier. Nadat vervolgens al de leden van het Romp-Parlement, tachtig mensen, de zaal verlaten hadden, sloot Oliver de deur dicht, stak de sleutel in de zak en keerde naar

[273] Spr. 22:11
[274] Spr. 16:12

Whitehall terug. Hetgeen Cromwell het parlement had toegevoegd, was de waarheid geweest. Het was goed dat deze vergadering een einde nam, en dáármede dat de generaal haar door een ander lichaam wenste vervangen te zien, bevorderde hij inderdaad het welzijn van het volk. Met dat al deed hij in dit geval niet alleen de beginselen geweld aan, waarop alle geregeld staatsbestuur berust, maar hij dwaalde ook wat aangaat de beginselen, volgens welke de godsdienst de mensen in hun gedragingen besturen moet. Wat hier Cromwell handelen deed, was opnieuw, naar hij zelf zegt, zoals bij zo vele andere gelegenheden, zekere inwendige bevinding of aandrift, die hij aanmerkte als een inwerking van de Geest van God. Ongetwijfeld, de Geest van God moet de mensen leiden, maar, wij herhalen het, door de voorschriften in het goddelijk [voord is het, dat de Geest hen leidt en niet door meer of minder onbepaalde en onduidelijke ingevingen, die de mensen geloven de stem van God te wezen en die misschien anders niet zijn dan de stem van hun eigen driften. Evenwel, wat dan ook de drijfveer geweest zij, die werkzaam was in het gemoed van Cromwell: wat hij gedaan had, was voor het welzijn van het volk. Talrijke adressen, die van het leger, de vloot en ook van elders inkwamen, keurden zijn gedrag goed en drukten op deze wijze het zegel van de publieke opinie op de stoute stap van de generaal. Een hoog gevierd bisschop, Warburton, noemt Cromwell 'de grootmoedigste van de overweldigers.' misschien dat een onpartijdig nageslacht, ziende welk gebruik hij van zijn macht gemaakt heeft, hem in plaats daarvan, 'de noodzakelijkste en grootste van de regenten' zal willen noemen.

Aangezien Cromwell nu het gezag in handen had, poogde hij terstond zich daarvan te bedienen, om de regering op een nieuw geregelde voet te brengen. In vereniging met een staatsraad van twaalf leden, ondernam hij het om een vergadering van notabelen samen te brengen, aan wie het grote werk dat hij voor ogen had bepaaldelijk zou zijn opgedragen. En daar hij wenste, dat de beste

en godsdienstigste mannen van het land zouden geroepen worden om zich met de hoge belangen van hun vaderland bezig te houden, geloofde hij, wat hun keuze betrof, met niemand beter dan met zichzelf te kunnen te rade gaan. Engeland was een parlement, in de gewone zin en evenzeer de anarchie moe. Cromwell zocht dan alom zodanige personen als bekend waren door hun geloof, hun rechtschapenheid en trouw, hun verlicht oordeel en hun verzaken van de wereld, ten einde hen gezamenlijk met de taak tot het ontwerpen van een nieuwe staatsregeling te belasten. Uit Engeland werden er honderdnegenendertig gekozen, uit Wallis zes, uit Ierland ook zes en vijf uit Schotland.

Op 4 juli 1653 installeerde Cromwell, van de voornaamste officieren van het leger omringd, deze vergadering in de raadzaal van Whitehall. Wij laten hier een gedeelte van zijn toespraak volgen.

> Mijnheren,
>
> Ik bezweer u, en zeker heb ik niet nodig om dat te doen. Draag zorg voor de gehele kudde! Heb de schapen lief en heb de lammeren lief. Heb allen lief, koester allen en bescherm allen, in alle dingen die goed en oorbaar zijn. En zo ook de armste christen, zo ook de christen die het meest mocht dwalen wat zijn bijzondere inzichten aangaat, wensen mag om vreedzaam en eerlijk onder uw bestuur te leven. Ik herhaal het, als iemand, wie dan ook, begerig is een vroom en eerlijk leven te leiden dat hij bescherming zal vinden!
>
> Ik behoef u niet de raad te geven en veel minder er bij u op aan te dringen, om alles te doen tot bevordering van de invloed van het Evangelie en om de leraars te ondersteunen. Ik spreek hier van getrouwe leraars, van mannen die het ware karakter hebben van dienaren Gods, van mannen die de

> Heilige Geest ontvangen hebben. Ik spreek niet (en daarvoor zeg ik God dank uit grond van mijn hart), ik spreek niet ter gunste van een priesterschap die haar oorsprong neemt uit het pausdom zelf en welke aanspraak maakt op die apostolische opvolging, op welke zo sterk gebouwd wordt. De ware opvolging is door de Geest. De Geest wordt gegeven, opdat men gepast spreken zal van de eeuwige waarheid Gods en dit is de ware opvolging.

Na deze verklaring aangaande de ware opvolging, die in de dagen welke wij beleven, wel verdiend herinnerd te worden, spreekt Cromwell in bewondering en als een ongehoorde zaak in de geschiedenis en welke hij zelf nooit had durven hopen, van het schouwspel dat hij nu voor ogen heeft: een vergadering van christenen, aan welke de regering van Engeland is opgedragen. 'Ik beken het,' zegt hij, 'ik had nooit gehoopt een dag te aanschouwen als deze en zeker had ook niemand van u dat voorzien: een dag, op welken Jezus Christus zou erkend en beleden worden, zoals hij dat heden is door eenieder van u. God stelt deze dag voor onze ogen, als de dag van zijn macht. Nadat zoveel bloed vergoten werd en na zovele beproevingen die over deze natie gekomen zijn, schenkt God haar heden een heerlijke uitkomst. Hij roept zijn volk tot het hoge gezag. Dit is de grootste van zijn barmhartigheden, na de gift van zijn eigen zoon. Misschien kent u elkaar van aangezicht niet, omdat u uit alle provincies van het land hier bent bijeengekomen. Maar wij kunnen u verzekeren, dat wij ons de keuze van geen enkel persoon veroorloofd hebben, zonder dat wij van hem de goede hoop hadden, 'dat hij het geloof in Jezus Christus bezat en een oprechte liefde voor allen die tot zijn volk behoren.[275]

[275] Milton, State Papers, 106-114. Carlyle, II, 414, enz.

Als deze woorden van Cromwell waarheid bevatten, dan was dit inderdaad een vergadering, zoals er in de wereld vroeger of later nooit een geweest is. Een beroemde schrijver heeft deze toespraak en de ontroering van het gemoed, die Cromwell daarbij deed blijken, 'nonsense', dwaasheid genoemd. Maar hij voegt er bij: 'Te midden van al dit soort dwaasheid vormden zich nieuwe zeden en vatten nieuwe instellingen wortel. En die karakters waren slechts daarom zo dwaas, omdat zij zo geheel oorspronkelijk waren, maar alles wat zich zo sterk uitspreekt, heeft een levensbeginsel in zich. De hovelingen van Charles II mochten er vrij om lachen, maar deze gemoedelijke dwepers hebben een nakomelingschap gevormd, die de hovelingen dat lachen verleerd hebben.'[276] dit is zeker een schone lofspraak, uit de mond van een zo uitstekende tegenstander.

Terwijl Cromwell nu gedurig in aanzien steeg, bleef hij toch altijd voortgaan zich een man van de meest stipte eerlijkheid en braafheid te betonen. Hij was evenmin schraapzuchtig als verkwistend. De mammon was volstrekt zijn afgod niet, zoals hij dat geweest is van zo vele mannen die het hoge gezag in handen hadden, en zijn afstammelingen zijn verre van tot de rijkste families van Engeland te behoren.[277]

---

[276] Chateaubriand, Les Quatres Stuarts, 179.

[277] te Poschiavo, in een van de meest afgezonderde dalen van het kanton Grauwbunderland, dat slechts zelden door reizigers bezocht wordt, nabij de vallei Engadin en niet ver van Tirol, kan men in de archieven van de gemeente het volgende aangetekend vinden: 'A 1675, ai 20 d'Agosto dato ad un gentilho Inglese della casa de Cromvelli, espulso li. 2. S. 10". Wie was deze heer uit het geslacht van Cromwell die uit Engeland verbannen was geworden en nu te Poschiavo 4000 voet boven de zeespiegel was aangekomen en van de arme dalbewoners een aalmoes ontving van 3 of 4 francs? Was het de een of andere gelukzoeker, die gebruik maakte van de gunstige bekendheid van de naam van Cromwell onder de protestanten van het vasteland? Het is moeilijk te beslissen. Ik ben deze

Richard Mayor had aan Cromwell een voordelige aankoop voorgesteld en die betreffende schreef Oliver hem de volgende brief.

Aan mijn geliefde broeder Richard Mayor esq te Hursley, in Hampshire.

Whitehall, 4 mei 1654.

Beste broeder!

Ik heb uw aangename brief ontvangen en ik zeg er u dank voor. Indien het aangeraden zou zijn geweest om aan deze zaak gevolg te geven, zou u er slechts de moeite en niet de kosten van hebben gehad, want mijn goed in Essex en enig geld dat ik in handen heb, zou er voor gebruikt zijn geworden.

Maar ik heb er een afkeer van, de goederen van deze wereld na te jagen, daar de Heere mij overladen heeft met zovele weldaden, ook zonder dat ik die gezocht heb, en ik zou hoogst ongaarne de mensen aanleiding geven om te denken dat ik naar die dingen opzettelijk tracht, wat zij ongetwijfeld zouden geloven, hoezeer ook u alléén u met de zaak bemoeien mocht. Ik ben hieromtrent zo angstvallig, dat ik in deze aangelegenheid evenmin zou wensen handelend persoon te zijn, als mij er ook maar in ie mengen. Ik heb u hiermee geheel onbewimpeld mijn gedachten gezegd. Mijn minzame groeten aan u en aan mijn zus en mijn belangstellende zegenbede aan mijn geliefde Doll (Dorothy) en haar kind.

aantekening verschuldigd aan dr. Marriott die het meer Poschiavo in de zomer van 1847 bezocht heeft.

Groet allen hartelijk van mij.

Ik ben uw toegenegen broeder

Oliver P.[278]

Oliver wist dat 'geldgierigheid de wortel is van alle kwaad.'[279] wij zien hem meermalen aanzienlijke sommen wegschenken en nooit is hij ten prooi aan die 'dwaze en schadelijke begeerlijkheden' waarvan de apostel spreekt en die gevonden worden bij hen 'die rijk willen worden.'[280]

Het parlement want deze naam werd door de notabelen aangenomen toonde op de hoogte van zijn roeping te zijn en legde er zich met nauwgezette ijver op toe, om de gewichtigste verbeteringen in de republiek tot stand te brengen. Het herstelde orde en zuinigheid in de financiën, verzachtte het lot van de gevangenen en schafte lasten af, die willekeurig en drukkend geoordeeld werden. Het wenste ook aan de natie een verbeterd wetboek te geven: inderdaad een onschatbare weldaad, het wilde het patronaat (collatierecht) afschaffen, zodat iedere gemeente haar eigen leraars kon kiezen, de tienden opheffen, het leger verminderen en een zuivering bewerkstelligen onder de geestelijkheid. Maar al deze ontwerpen vonden een hevige tegenstand.

Oliver bedroefde zich er over dat de zaak van orde en vrijheid in Engeland met zo vele hindernissen had te kampen en hij deed wat hij vermocht, om de opgewondene gemoederen tot overeenstemming te brengen. Hij zocht de zegen die toegezegd is

[278] Carlyle, III, 11.
[279] 1 Tim. 6:10
[280] 1 Tim. 6:9

aan de vreedzamen.[281] Hij sprak met de apostel: 'Zo vervult mijn blijdschap, dat u mag eensgezind zijn, dezelfde liefde hebbende, van één gemoed en van één gevoelen zijnde'.[282] Maar alles was vruchteloos, zijn vijanden miskenden de geest van de liefde die hem bezielde. Hij stortte daarover zijn hart uit in een brief aan zijn schoonzoon Fleetwood er is wel – en wij kunnen dit niet genoeg doen opmerken – geen ander staatsman, in wiens gemoed wij zo duidelijk lezen kunnen als in dat van crodivell. Alles is daar helder en doorzichtig. Er is, zo te zeggen, geen enkele van de inwendige roerselen van dat hart voor onze blik verborgen. En dit is toch de man die de geschiedschrijvers van huichelarij beschuldigd hebben! Ziehier dan die brief, die hij aan zijn schoonzoon schreef, met betrekking tot de onenigheden die door en in de boezem van het kleine of zoals het veelal spottenderwijs genoemd werd, het 'Barebone' parlement ontstaan waren.[283]

> Aan de 'Right Honourable' de luitenant-generaal Fleetwood, opperbevelhebber van het leger in Ierland.
>
> 'Cockpit', 22 augustus 1653.
>
> Beste Charles,
>
> Hoewel ik je niet zo vaak van mij laat horen als ik dat wel wensen zou, twijfel ik er toch niet aan of je zult wel voor mij bidden, opdat ik in alles zal doen volgens het Evangelie. Werkelijk, ik heb nooit meer dan nu behoefte gehad aan de ondersteuning van mijn christelijke vrienden. Ik wil zo graag

[281] Math. 5:9

[282] Fil. 2:2

[283] Het nieuwe, door Cromwell samengebrachte parlement, heette klein omdat het zoveel minder talrijk was in leden dan gewoonlijk, en de naam 'Barebone' kreeg het naar een van de ijverigste leden, wiens familienaam zo luidde. Vert.

dat mijn goede diensten door de broeders werden aangenomen, als dat de wil zou zijn van de Heere, maar dat is niet het geval. Eenieder is van een verschillend standpunt en ieder tracht ook het zijne te laten zegepralen, zodat de geest van oprechte belangstelling, die ik voor allen koester, nauwelijks door een iemand erkend wordt. Mijn leven – dit mag ik zeggen – mijn leven is een vrijwillige offerande geweest, en het is voor *allen* dat ik dit offer gebracht heb. Intussen gebeurt er met mij ongeveer hetzelfde wat Mozes ervoer, toen hij de twee Hebreeërs, die samen ruzie hadden, tot vrede vermaande. Je weet tegen wie zij hun gramschap keerden.[284]

Maar de Heere is alwijs en Hij zal het, naar ik hoop, aan allen openbaar maken, dat ik geen vijand ben. O, hoe makkelijk wordt welwillendheid miskend! Tracht de vrienden die met je zijn te overtuigen, dat zij zonder bitterheid en zonder kwade dunk behoren te zijn. Indien de dag des Heeren zo aanstaande is als sommigen menen, hoe behoorden wij ons dan niet in gematigdheid en zachtheid te betonen! Als eenieder, in plaats van te twisten, zijn wijze van zien probeerde te rechtvaardigen in liefde en in ootmoed, dan zou de wijsheid 'gerechtvaardigd worden van haar kinderen'.[285] Maar helaas.

Ik ben dikwijls geneigd om in mijn moeilijkheden te zeggen: 'Och, dat iemand mij vleugelen, als een duive gave! Ik zou heenvliegen, waar ik blijven mocht. Ziet, ik zou verre weg zwerven, ik zou vernachten in de woestijn. Ik zou haasten, dat ik ontkwame, van den drijvenden wind, van de storm'.[286] maar die bekommering, vrees ik, heeft in *mijzelf* haar oorzaak. Ik

[284] Exod. 2:14
[285] Math. 11:19
[286] Ps. 55:7-9

dank God ervoor, dat er iets is, dat mijn moed staande houdt, enkele spranken, die mij het licht van Zijn aangezicht laten zien. Ik prijs en dank Hem, dat Hij mij genoeg oprechtheid van hart heeft geschonken, om mij te kunnen verheffen boven het oordeel van de mensen. Vergeef mij dat ik mijn gemoed zo voor jou uitstort. Bid voor mij en wek mijn vrienden op, dat zij dat ook doen. Mijn vaderlijke groeten aan je lieve vrouw die ik van ganser harte bemin, zowel uit kracht van de bloedbanden, als uit hogere en betere betrekking. Mijn zegen geef ik, als die enige waarde hebben mag, aan haar kind.

Mijn belangstellende groeten aan al de officieren. Dat de Heere jullie allen zegenen moge, is de bede van

Je oprecht liefhebbende vader

Oliver Cromwell.

P.S. Allen hier groeten jou en zijn welvarende: je kinderen en alle de overige mensen.[287]

Omstreeks deze tijd was het dat Whitelocke als gezant naar Zweden werd afgevaardigd. Enkele omstandigheden, die met deze zending in verband staan, bewijzen de vermogende invloed die Cromwell uitoefende op degenen die hem omringden, en zij zijn ook geschikt om enig licht te werpen op de geest, waardoor dit zo merkwaardige tijdvak gekenmerkt werd. Whitelocke is nooit van geestdrijverij of van schijnheiligheid beschuldigd geworden. Hume beschrijft hem als één' man van grote verdiensten en van veel bekwaamheid. Een zaak waaraan hij bijzondere belangstelling hechtte was.: waardige geestelijken te hebben, mannen van Godsvrucht en van kennis. volgens zijn begeerte kwamen allen, die tot zijn gevolg behoorden,

[287] Harl. Mss. N. 7502. Carlyle, II, 424.

vóór de afreis in de kapel van Whitehall te samen, om de bescherming en de zegen Gods over de voorgenomen tocht af te smeken. 'Aangaande mij en mijn huis, wij zullen de Heere dienen'[288] sprak Whitelocke tot hen. 'Door Gods genade heb ik besloten strenge orde te handhaven in het bestuur van mijn huis en ik zal er geen spotternij met heilige zaken dulden, geen lichtzinnigheid, geen vloeken of zweren, geen twist of andere dergelijke dingen. Ik zeg u dan, zoals Jozua sprak tot de zijnen 'Zo het kwaad is in uw ogen de Heere te dienen, kiest u heden wier gij dienen zult'.

Whitelocke kwam in december 1653 in Zweden aan, en de 26e van die maand werd hij het eerst bij de vermaarde koningin Christina ten gehore toegelaten. Het gesprek dat bij deze gelegenheid tussen de gezant en de koningin plaats had, is merkwaardig. Christina zei tot Whitelocke, nadat de gewone plichtplegingen afgelopen waren: 'Ik heb horen vertellen dat verschillende officieren van uw leger voor hun soldaten preken en bidden, is dat waar?'

Whitelocke. 'Ja, mevrouw, dat is de waarheid. Terwijl hun vijanden vloeken, plunderen en zich aan allerlei losbandigheid overgeven, hebben zowel officieren als soldaten van de 'armée' van het parlement de gewoonte elkaar te vermanen en te troosten uit het woord van God en om gezamenlijk te bidden, opdat de Heere der legerscharen Zijn zegen over hen uitstorten zal. God heeft daarop op allerduidelijkste wijze Zijn goedkeuring gegeven, door het geluk dat Hij aan hun wapenen geschonken heeft.'

De koningin. 'Heel goed. En hebt u de gewoonte om dat insgelijks te doen?'

Whitelocke. 'Ja, ik doe het verschillende keren in mijn eigen huis. Omdat ik het hoofd ben, is het, naar ik meen, mijn taak te vermanen

[288] Joz. 24:15

en te bestraffen, als daartoe aanleiding.is. Dat is beter, denk ik, dan als ik deze plicht aan een geestelijke over zou laten.'

De koningin. 'En doen de generaal en de andere officieren dat ook?'

Whitelocke. 'Ja, mevrouw, zeer dikwijls en zeer doeltreffend ook. Zij hebben leraars aan hun huizen en veldpredikers bij het leger. Maar vele godvruchtigen onder ons zijn van gevoelen dat het ambtsgewaad van de predikant, even weinig als zijn lange baard, hem tot een goed Evangelieverkondiger maakt, indien de man zelf niet de genadegift van de Heilige Geest ontvangen heeft en zo bekwaam is gemaakt om in 's heren wijngaard te arbeiden. Wie maar de heilige schrift onderzoekt en zich in staat gevoelt om aan het zielenheil van anderen bevorderlijk te zijn, heeft geen vrees dat de Bijbel hem verbieden zou dat te doen. De officieren en evenzeer de soldaten van het parlement geloven dat het hun wel degelijk vergund is elkaar op te bouwen, uit het woord van hem die hoog verheven is en gebiedt over alles, vooral in ogenblikken wanneer zij hun leven wagen op het slagveld. Het woord van God is van grotere kracht dan enig ander woord en het gebruik van dat woord is nooit aan de gelovigen verboden geworden, behalve door de roomse priesters, die niet willen dat de leken (zoals zij hen noemen) daarin het onderwijs en de troost zoeken, die nergens anders te vinden is'.

De koningin. (waarschijnlijk een beetje spottend). 'Inderdaad, ik vind dat uzelf uitmuntend preekt en u hebt mij daar een voortreffelijke preek laten horen. Het bevalt mij zeer, dat kan ik verzekeren. Maar zeg mij dan toch eens, waar heeft de generaal en u en de officieren dat preken en dat bidden zo geleerd?'

Whitelocke. 'Wij hebben dat geleerd van iemand die tot uw majesteit in nauwe betrekking staat, van een man, wiens nagedachtenis bij alle protestanten behoort in gezegend aandenken te blijven'.

De koningin. (Vlug en verwonderd). 'Iemand die tot mij in nauwe betrekking staat. Maar wie is dat dan, vraag ik u?'

Whitelocke. 'Uw vader, mevrouw, de grote koning Gustaaf Adolf, die toen hij in Duitsland voet aan wal zette op het strand neerknielde en God dankte dat Hij hem veilig daarheen had gebracht. Hij bad tot God, in het aanzien van zijn soldaten, dat Hij Zijn zegen op de onderneming geven mocht. De grote koning had de gewoonte om zijn mensen dikwijls uit Gods woord te vermanen en de Heere heeft zijn handelwijs nadrukkelijk goedgekeurd, door de grote zegen, die Hij de dappere vorst op zijn wapenfeiten heeft doen ondervinden'.

De koningin had hierop niets meer te antwoorden. Zij had geloofd Whitelocke in verlegenheid te zullen brengen en dit was nu met haarzelf het geval, nee meer, zij was ook diep getroffen. De overeenkomst tussen Gustaaf Adolf en Cromwell, zoals die hier door een vriend van laatstgenoemde aan de dochter van de eerst gemelde herinnerd werd, bestond echter niet alléén in het begrip van Whitelocke. Immers, de keizer van Duitsland had, in de ogenblik dat hij bericht van de Engelse Revolutie ontving, tot een van zijn hovelingen gezegd: 'Zou men nu niet aan de zielsverhuizing moeten geloven? Of ziet u niet dat de geest van Gustaaf Adolf, onze oude vijand, in Cromwell is overgegaan?'[289] Willem van Oranje, Gustaaf Adolf en Oliver Cromwell zijn drie grote mannen van dezelfde soort. Maar waarom heeft de schone hulde, die hier door de Engelse afgezant aan Gustaaf Adolf werd gebracht, de ongelukkige dochter van de grote koning niet mogen terugbrengen van de rand van de afgrond, waarin zij eerlang neerstortte!

Er hadden evenwel nog verdere gesprekken tussen de koningin en de gezant plaats. In antwoord op een vraag van Christina, die op

[289] Perfect Politician, 50.

zekeren dag van hem wenste te weten of het dansen in Engeland verboden was, gaf Whitelocke haar zijn afkeuring te kennen over de bals en andere vermakelijkheden, die in Zweden op de zondag plaats hadden. 'Het zou een vrome daad zijn, zo liet hij er op volgen, 'een daad, die aan een christelijke koningin bij uitnemendheid voegen zou, de ontheiliging van de rustdag te weren en de losbandigheid en het vloeken te keer te gaan, dat maar al te zeer in deze landen plaats heeft'.

Weldra deed zich een gelegenheid op, om het voorbeeld bij de leer te voegen. Op 29 januari was een zondag, maar evenwel werkdag voor de Zweden en wat meer is, kermis en feestdag tevens. De winkels waren van 's morgens af de gehele dag open. De koningin was opzettelijk in de residentie teruggekomen, omwille van een gala. Iedereen kocht, verkocht, at en dronk en nam zijn genoegen geheel naar hartenlust., het volk, burgers zowel als lieden van het hof, schertsten en lachten in volle vrolijkheid en gaven zich aan allerlei uitspatting vrijelijk over. Aan het hof heerste ook de grootste drukte en men wilde dat Whitelocke ook daarheen zou gaan. Maar de vriend van Cromwell zonderde zich veeleer met zijn gezin en zijn bedienden in zijn hotel als in een tempel af en hun vrome gezang klom uit de stille binnenkamer ten hemel. En hoewel nu al aan Whitelocke gezegd werd, dat de koningin in de stad was gekomen, dacht hij er niet aan om een voet buiten de deur te zetten en stond evenmin aan zijn mensen toe, dat zij het huis verlieten. Allen bleven gezamenlijk godsdienstoefening houden, ter ere van de God wie zij dienden.

Maar Whitelocke probeerde meer te doen. Hij wilde beproeven om het hart van de koningin tot onderwerping te brengen aan het goddelijk woord, datzelfde hart, dat zich weldra aan de voeten van de paus zou gaan werpen. De gezant bood Christina een Bijbel aan en voegde er de verzekering bij, dat zij grotere troost en voldoening

zou vinden bij het lezen en overpeinzen van dit boek, dan van enig ander geschrift en hij waagde het haar majesteit eerbiedig het veelvuldig raadplegen ervan aan te bevelen. Maar bij deed vergeefse moeite. Christina had geen denkbeeld van het ware christendom. Op zekere dag voegde zij Whitelocke met veel drift toe: 'Jullie zijn schijnheiligen en dwepers!' Whitelocke was over deze uitval niet weinig verbaasd, maar gaf zeer bedaard ten antwoord: 'Wat voor oogmerk zou ik ermee kunnen hebben, mevrouw, om de huichelaar te spelen? Vooral hier in het land. Ik heb de schijnheiligheid altijd gehaat, als iets dat een christen en een edelman geheel onwaardig is, en mijn generaal is ook nooit van die hatelijke misdaad beschuldigd geworden.'

De koningin. 'Ik spreek niet van uw generaal en van uzelf. Maar ik geloof dat er in Engeland zeer veel mensen zijn, die met geen ander oogmerk zich godsdienstig voordoen, dan omdat zij hopen dat het hun voordelig zal zijn.'

Whitelocke. 'Zodanige mensen kunnen er zijn in Engeland, vooral in een tijd als nu, wanneer, door Gods goedheid, de godsdienst de zaak van de hoogste belangstelling van de natie geworden is. Men vindt zulke mensen ook in andere landen. Maar als bij ons dergelijke huichelaars bekend geraken (en zij kunnen niet lang verborgen blijven) dan missen zij volstrekt hun doel, zij verliezen hun goeden naam en hun schijnheilig gedrag vindt gerechte straf in de algemene verachting.'

De godsdienstigheid waarvan Whitelocke in het vreemde land zulke schone blijken gaf, werd door Cromwell evenzeer op Whitehall bewaard, vooral wanneer hij een ambassadeur ten gehore ontving. Toen in 1654 Jongestal zich in Londen bevond, ter zake van het vredestraktaat tussen de verenigde provincies en Engeland, schreef hij aan Willem Frederik graaf van Nassau: 'Gisterenmiddag waren

wij voor het eten uitgenodigd bij zijn hoogheid, de Lord Protector, die ons voortreffelijk onthaalde, en de muziek bleef altijd doorspelen, Zolang wij aan tafel waren. De Lord Protector geleidde ons vervolgens in een andere zaal, alwaar wij insgelijks muziek hadden en ook gezang. Vervolgens werd een psalm aangeheven. Zijn hoogheid bood ons het boek aan, met de woorden: 'Dit is het beste geschrift wat nog tussen ons gewisseld is. 'Zo bracht dan Cromwell deze woorden van de schrift in toepassing: 'Ook zal ik voor koningen spreken van uw getuigenissen en mij niet schamen'.[290]

Maar keren wij tot de zaken van de politiek terug. De tegenstand die het kleine parlement ontmoette, verlamde zijn pogingen. Van alle ontwerpen die er in beraadslaging kwamen, bracht dat over een zuivering van de geestelijkheid de gemoederen het meest in beweging. Men delibereerde daarover tien dagen lang.

Ten laatste werd op maandag morgen, 12 december, alvorens de strikt evangelische partij nog in volle getale tegenwoordig was, een motie gedaan en aangenomen, waarbij, 'uit aanmerking dat het parlement niet langer tot heil van de republiek kon werkzaam zijn,' in handen van de Lord generaal Cromwell de macht weer werd neergelegd, die het parlement van hem ontvangen had. De vergadering had gedurende vijf maanden en twaalf dagen zitting gehad.

Alsnu wendden zich alle partijen (die van de 'levelers' alleen uitgezonderd) koninsgezinden, episcopalen, militairen, rechtsgeleerden, tot Cromwell, als tot de enigen man op wie Engeland in deze moeilijke ogenblikken voor hulp en leiding het oog geslagen had.

---

[290] Ps. 119:46

Toen Cromwell van het besluit van de vergadering kennis kreeg, deed hij grote verwondering en ontroering blijken en niets geeft ons vrijheid om te geloven, wat toch de geschiedschrijvers voor het merendeel doen, dat hij hierin niet oprecht zou zijn te werk gegaan. Omdat de hoofden van het leger zich dan nu opnieuw met het hoge gezag bekleed zagen, kwamen zij eenparig tot het besluit om een regeringsvorm aan te nemen, die meer overhelde naar de monarchie, waarvan een ieder destijds de noodzakelijkheid inzag. Het werd beslist dat Cromwell de titel zou voeren van Lord Protector van de republiek van Engeland, Schotland en Ierland en dat elke drie jaar een parlement zou gekozen worden, van vier honderd zestig leden. Indien de Protector mocht nalaten dat parlement samen te roepen, zou het de taak zijn van de commissarissen grootzegelbewaarders, en bij gebreke van deze moest het geschieden door de sheriffs van de graafschappen: alles onder straffe van hoog verraad. Het parlement zou zonder zijn eigen bewilliging niet kunnen geschorst worden, gedurende de eerste vijf maanden van de zitting. De Europese hoven erkenden en begroetten de nieuwe beheerser van Engeland. De aanzienlijkste mannen van de eeuw deden hem hun adhesie toekomen en brachten hem hun hulde. De grote Condé, de overwinnaar van Rocroi, van Freyburg en van Nordhagen, de vriend van Racine en van Boileau, schreef op dat moment (december 1653) de volgende brief aan de Protector:

> Ik verheug mij ten hoogste dat zozeer recht is gedaan aan de verdiensten en deugden van uw hoogheid. Daarin alleen kon Engeland zijn geluk en zijn rust vinden en ik acht dat de bevolking van de drie koninkrijken thans aan het toppunt van geluk gekomen is, nu zij bezittingen en leven ziet toevertrouwd aan de zorgen van zo'n groot man. Wat mij aangaat, ik verzoek uw hoogheid wel te willen geloven, dat ik mij zeer gelukkig zal achten, zo ik u in enig opzicht kan van

dienst zijn en u zal kunnen laten zien dat niemand ooit meer dan ik van uw hoogheid wezen kan,

De zeer toegenegen dienaar,

Louis de Bourbon.[291]

Zo sprak Louis de Bourbon, de vorst aan wiens graf later dezelfde welsprekende stem woorden van stichting liet horen die bij het lijkgesteente van Henriette, koningin van Engeland, over het nietige van alle aardse grootheid had gesproken.[292] in meer dan één opzicht zijn volgende geslachten gestrenger geweest in hun beoordeling van Oliver Cromwell dan zijn tijdgenoten dat waren. Het is, omdat deze laatsten de gebeurtenissen met eigen ogen volgen konden, terwijl de nakomelingschap die maar al te vaak beschouwd heeft door de mist van de vooroordelen en omgeven van het verblindende stof van de partijgeest.

Cromwell is beschuldigd geworden van persoonlijke heerszucht en deze beschuldiging heeft vooral betrekking op het tijdvak van zijn verheffing tot het protectoraat. Om te weten hoedanig destijds zijn denkbeelden waren, willen wij kennis nemen van zijn vertrouwde gesprekken met zijn oude vrienden, de vrome republikeinen. Bisschop Burnet, een schrijver die zeer bevooroordeeld is tegen Cromwell, heeft ons daarvan de bijzonderheden bewaard en deze hebben wij nu slechts met onpartijdige zin te lezen. 'Hij zei hun,' schrijft Burnet 'met tranen in de ogen, zoals sommigen mij dat verhaald hebben, dat hij veel liever de herdersstaf zou opnemen dan het protectoraat aanvaarden, want dat niets meer streed met zijn aard dan een vertoon van grootheid. Maar dat hij het in dit ogenblik noodzakelijk keurde, de natie er voor te behoeden dat zij niet in de

[291] Revue Nouvelle, 1846, bl. 399.
[292] Bossuet.

poel van de schrikkelijkste wanorde verviel en de prooi werd van de gemeenschappelijke vijand. Hij wilde zich dan, zoals hij het uitdrukte met de woorden van Num. 16:48, plaatsen 'tussen de doden en de levenden,' totdat God aan allen tonen zou, op welke grondslag zij zich vestigen moesten. Hij verzekerde hun, dat hij zich dan met evenveel blijdschap van de zware last die thans hem drukte, zou ontdoen, als hij nu er droefheid over gevoelde, dat hij zich het gewicht van al die eer moest laten opleggen'. En waarom nu de oprechtheid van deze betuiging in twijfel getrokken? Wie toch zou beweren willen, dat er in zo'n hachelijk ogenblik niet een vastberaden hoofd en een sterke hand volstrekt vereist werd, om de rust en het geluk van het land te verzekeren? Of zijn er in Europa niet nog geheel verse voorbeelden aan te wijzen, die ons deze noodzakelijkheid zouden kunnen doen inzien? Of ook, zou men geloven, dat voor een zo godsdienstig, zo vroom man als Cromwell de zorgen, de bemoeienissen en de eer, die met die hoogste en eerste betrekking verbonden waren, inderdaad zeer begeerlijk konden zijn? Hij bleef evenwel eenvoudig en zedig voortleven, toen hij tot de hoogste macht gekomen was. Hij herinnerde zich steeds de woorden van Christus: 'zet u in de laatste plaats, want een iegelijk die zichzelf verhoogt, zal vernederd worden, en die zichzelf vernedert, zal verhoogd worden'.[293] 'Zo dikwijls hij in aanraking kwam met de Godvrezende mannen onder de republikeinen,' zegt Burnet 'stelde Cromwell zich graag met hen op de voet van de vorige gemeenzaamheid. Hij sloot dan de deur en liet hen, met bedekte hoofde, nevens zich plaats nemen, om hun te tonen hoe gering hij al die onderscheidingen schatte, die de aangenomen vormen van de wereld hem noodzaakten ten opzichte van anderen in acht te nemen'. Deze vertrouwelijke gesprekken, van een broeder met zijn broeders, werden gewoonlijk met gebed besloten.

[293] Luk. 14:10, 11

De verkiezingen voor het parlement hadden plaats en op 4 september 1654 kwam dat lichaam te samen. De Protector begaf zich in grote statie eerst naar de abdij van Westminster en vandaar naar de geschilderde zaal (painted chamber) alwaar de vergadering haar zittingen zouden houden. Lexthall, Fairfax, kortom de uitstekendste mannen van de omwenteling, waren daar bijeen. 'Mijn heren,' zo sprak de Protector hen aan, en zijn rede duurde langer dan drie volle uren (langer dus dan de boodschap van de president van de verenigde staten) 'u bent hier samengebracht door de gewichtigste omstandigheden die Engeland ooit aanschouwd heeft. Op uw schouderen rusten thans de belangen van drie grote naties, ja ik zou mogen zeggen en dat, geloof ik, zonder overdrijving, de belangen van het gehele volk van God, de gehele wereld door'.[294] De uitslag beantwoordde weinig aan een zo hoog gespannen verwachting. In plaats van zich bezig te houden met het tot stand brengen van een wel geregeld bestuur van de natie en met de zorg voor haar welvaart, werd door dit parlement de tijd besteed aan het onderzoek van de vraag of de hoge regering al dan niet in handen van één enkel persoon behoorde te berusten. Op 12 september verscheen de Protector dan andermaal in de vergadering.

'Mijnheren,' zo sprak hij nu, 'ik heb mijzelf niet tot het ambt geroepen, dat ik bekleed, God is mij daarvan tot getuige en er zijn er velen buitendien, die met hun leven desnoods deze waarheid zouden kunnen bevestigen. Maar zo dan mijn roeping uit God is en ik daarin bevestigd ben geworden door het volk, dan kunnen God en het volk mij ontnemen wat ik ontvangen heb, maar niemand anders vermag dat.

[294] Parl, Hist., XX, 318. Carlyle, III, 23.

Ik ben een gentleman geboren,[295] en ik heb evenmin in de hoogste kringen als in volkomen vergetelheid geleefd. Ik ben tot verschillende bedieningen geroepen geworden en ik heb mij beijverd om de plichten van een eerlijk man te vervullen en steeds gehandeld voor de dienst van God en in het belang van dit volk. Ik heb gevraagd om van mijn betrekking ontslagen te worden en dat verzoek heb ik bij herhaling gedaan. God ritte tussen mij en de mensen, indien ik onwaarheid spreek!

Er zijn in iedere regering vaste grondslagen, een Magna Charta met andere woorden, die onveranderlijk moet zijn. Zie hier enkele van die grondslagen, op welke deze staat berust: 1. Het parlement heeft het recht niet om zichzelf altijddurend te verklaren. 2. De vrijheid van geweten moet gehandhaafd worden, op een wijze die even ver van bandeloosheid als van vervolging verwijderd blijft. 3. De Protector en het parlement beschikken gezamenlijk over het leger'.[296] bij deze wezenlijke grondslagen voegde Cromwell nog een andere die hij verzocht dat de leden van het huis door hun handtekening bekrachtigen zouden, te weten de getrouwheid aan de Protector en aan de republiek. Drie honderd van de leden, met de spreker aan het hoofd, ondertekenden, terwijl de overige mensen het parlement verlieten.

Een huiselijke omstandigheid kwam om deze tijd Cromwell bedroeven, te midden van zijn zorgen en plannen ten nutte van het algemeen. Zijn moeder, die vier en negentig jaar oud was, woonde

[295] Een gentleman in deze zin is iemand die tot de gentry of kleine adel behoort in Engeland. In de gewone opvatting is het woord van gelijke en even algemene betekenis als onze heer. 'jack wilt never make a gentleman,' zeggen de Engelsen, om aan te duiden dat iemand door zijn geld alléén nooit *dat* worden kan wat de gentleman uitmaakt. Vert.
[296] Parl, Hist. XX, 349. Carlyle, III, 51.

bij hem in, op Whitehall.[297] Deze eerwaardige vrouw verbond aan het levendigst geloof de tederste moederlijke gehechtheid en stelde gering belang in de koninklijke pracht waarvan zij zich omringd zag. Een geweerschot deed haar altijd hevig verschrikken, want zij dacht dan steeds dat het schot op Oliver kon gemunt zijn. Ook kon zij geen dag in rust doorbrengen, wanneer zij haar zoon niet ten minste ééns gezien had. Het einde harer aardse loopbaan was nu gekomen. Op 15 november in de avond verzocht zij haar zoon aan haar bed te komen en de machtige Protector, die haar met kinderlijken eerbied en teder liefhad, verscheen. Zij legde nu haar stervende handen op zijn hoofd en zegende hem met deze woorden: 'De Heere doe zijn aanschijn over u lichten. Hij trooste u in alle tegenspoed en make u geschikt om grote dingen te doen voor de eer van onze hoogverheven God en tot hulp en steun van Zijn volk. Beste zoon, mijn hart blijft met u. Goedenacht!'[298] Zij ontsliep nu in de Heere en haar zoon stortte tranen van de diepste droefheid over haar gemis. Het parlement beantwoorde evenmin aan de verwachting van de natie als aan die van Cromwell. Terwijl het de behoeften van het volk vergat, scheen het te geloven dat zijn enige plicht dáárin bestond, om, zoveel dat in zijn vermogen stond, de Protector het hoofd te bieden, door hem subsidies te onthouden en zijn macht te beperken. Echter, het deed meer, het strekte ook de hand naar de godsdienstige vrijheid uit. Het nam een besluit dat alleen diegenen zouden geduld worden, die van de fundamentele leerstukken van het christendom belijdenis deden, en het benoemde een commissie, wier taak het was om het parlement een opgave van zodanige leerstukken te doen. Deze commissie legde die ten gevolge een lijst over, die zestien zogenaamde fundamentele leerstukken inhield,[299] waarbij van de burgerlijke verdraagzaamheid tegelijkertijd

[297] Dit was het paleis van Charles I, gebouwd door de beroemde Inigo Jones. Vert.
[298] Letters and Speeches, III, 80.
[299] Neale, History of the Puritans, II, 621.

de deïsten, de arianen, de socinianen, de antinomianen, de pausgezinden, de quakers en nog anderen meer, werden buiten gesloten. Op deze wijze werd het schone beginsel van godsdienstige vrijheid, hetwelk Cromwell geroepen was te doen zegepralen in de wereld, zeer in gevaar gebracht. De revolutie ging op deze wijze achterwaarts naar de onverdraagzaamheid en het bigotisme. Kon daarom Cromwell, die zozeer de vijand was zowel van het ene als van het andere, dergelijken teruggang toelaten?

Op 22 januari 1655, toen de vijf maanden verlopen waren, die de constitutie bepaalde (hoewel dan slechts vijf maanmaanden), riep Cromwell de vergadering in de geschilderde zaal bijeen, om haar haar ontbinding aan te kondigen. 'Veelvuldige gevaren bedreigen de natie,' sprak hij, 'en het parlement heeft niets gedaan om die af te wenden. De partij van de cavaliers tracht Engeland opnieuw in bloed te doen baden, de 'levellers' zijn in beweging en deze beide uiterste partijen hebben verenigd getracht op het leger te werken, en ik twijfel er niet aan of behalve hen hebben nog anderen, die u zeer goed bekend zijn, gepoogd het leger ontrouw te maken aan eer en plicht. En de vijanden van de staat hebben er geen geheim van gemaakt, dat zij op de hulp van het parlement rekenden. En zeker,' zo vervolgde Cromwell, 'u hebt hen groot voordeel verschaft, door tijd en middelen ongebruikt te laten, die u tot heil van het volk had kunnen aanwenden. U had rust en vrede kunnen verzekeren aan allen die een leven leiden dat naar de godzaligheid is, de wonden kunnen helen, waaraan de natie bloedt en haar rustig, gelukkig en tevreden kunnen maken. U hebt niets van dit alles gedaan. Maar in plaats daarvan hebt u zich aan discussies overgegeven, met betrekking tot punten, die bij de constitutie reeds beslist zijn. Daarmee hebt u al uw tijd doorgebracht en werkelijk niets gedaan'.

Niet minder nadrukkelijk liet Cromwell de afkeurende stem horen, over hetgeen het parlement beproefd had, tegen de godsdienstige

vrijheid. 'Wat een zonderlinge geest is er tegenwoordig in de mensen werkzaam,' sprak hij. 'Zij zijn niet tevreden, als zij aan het geweten van hun broeders geen geweld kunnen aandoen. Dát zeker behoort niet tot de bedoelingen van de kamp, die wij tegen onze gemeenschappelijke vijand te strijden hadden. Moest er niet veeleer naar gestreefd worden, om voor alle benamingen van protestanten de vrijheid te verzekeren dat zij, van het onderdrukkend gezag van de bisschoppen ontslagen, God naar de inspraak van hun hart dienen konden? Immers het was omdat zij déze vrijheid begeerden, dat zo vele broeders in het geloof het vaderland verlaten hebben en dat zij bij de vreemdeling hun brood zijn gaan zoeken, ja niet geschroomd hebben zich in woeste plaatsen te vestigen, omringd van het verscheurend gedierte van het woud, en daarentegen zijn anderen, die gebleven waren, naar de gevangenis gesleept, mishandeld en als ter aanfluiting gesteld voor het volk. Moeten nu niet zij die gezond zijn in het geloof, dáárheen arbeiden, om een billijke vrijheid tot stand te brengen, opdat niemand als met voeten getreden worde, omdat hij gehoorzaam tracht te zijn aan de stem van zijn geweten? Of hebben wij zelf niet kort geleden nog al de zwaarte van de vervolging te lijden gehad? En voegt het ons dan om anderen die drukkende last op de schouders te leggen? Is het eerlijk en oprecht, indien wij vrijheid verlangen voor ons zelf en haar niet vergunnen aan anderen? O, welk een hooggaande schijnheiligheid, dat zij die door de bisschoppen verdrukt zijn geweest, van de ogenblik aan dat zij het juk verbroken zien, waaronder zij gebukt gingen, op hun beurt de grootste geweldenaars worden voor anderen! Of zouden ook niet dezulken, die thans om handhaving van hun vrijheid verzoeken, als zij eerlang in macht geraakten, met opzicht tot ons het eigen beginsel van onverdraagzaamheid kunnen in toepassing brengen? een andere zaak is het met spotters, met heiligschenders, met degenen die onenigheid zaaien, met lasteraars, kwaadsprekers, diegenen die door boze gesprekken goede zeden

bederven en met personen van losbandige wandel. De burgerlijke overheid is daar, om de personen te tuchtigen en te straffen.'[300]

Zo sprak Cromwell. En al hebben nu de verdedigers en vrienden van het geweld, het pausdom en de lichtmissen van de Stuarts er een soort van mode van kunnen maken om deze man te verachten en te verfoeien: voor ons, waar wij hem met zoveel nadruk verdraagzaamheid horen eisen, zelfs voor zijn vijanden, in het punt van godsdienst, voor ons is hij iemand wie wij de schatting van onze bewondering niet weigeren mogen. 'Ik meen,' zo voegde hij er ten slotte bij, 'dat het niet goed zou zijn voor het algemeen welzijn, indien u langer vergaderd bleef. Daarom verklaar ik het parlement voor ontbonden'. Cromwell achtte zich geroepen om aan het geluk en de roem van Engeland bevorderlijk te zijn, en hij ontbond dit parlement, om te vrijer en beter aan die roeping te kunnen voldoen. Geen ander doel had hem ook in zijn oorlogen voor de geest gezweefd. Op zijn gedenkpenningen en munten liet hij deze veelzeggende spreuk plaatsen: 'Pax quceritur bello', en deze zinspreuk, die hij in zijn veldslagen op zijn wapenrok had gevoerd, wilde hij in zijn handelingen geheel tot waarheid maken. De vrede en de weldaden van de vrede, ziedaar alles wat hij in de oorlog als doel voor ogen had, en die vrede, de 'vrede op aarde' wenste hij zijn volk te verzekeren. Men zal wellicht in zijn ontbinding van het parlement een vergrijp vinden tegen de constitutionele beginselen, men zal zeggen, dat onder hun' invloed de vorst (en Cromwell was vorst) ook geen erkend nuttige maatregelen nemen mag, zo de andere constitutionele machten daarmee niet instemmen. Het kan zijn, maar zo dan Cromwell een misslag beging wat echter nog te bewijzen zou vallen, was het een hoogst prijzenswaardige misslag.

[300] Parl, hist. XX, 404. Carlyle, III, 103.

Bovendien, Engeland had werkelijk aan het voorbeeld van een Henry VIII of ook aan dat van Elizabeth of van de Stuarts niet kunnen leren de plicht begrijpen van zodanige zelfverloochening in de vorst. Het zou de taak zijn van de achttiende en negentiende eeuw, om deze nieuwere theorie te ontwikkelen en tot gehele toepassing te brengen. De zeventiende eeuw had een geheel verschillende taak. Cromwell had verschillende wegen beproefd om tot de voltooiing van het grote werk te geraken, dat destijds door de toestand van Engeland gevorderd werd. Eerst had hij zijn toevlucht genomen tot een vergadering van notabelen, door hem zelf benoemd, daarna had hij de hulp ingeroepen van een parlement, dat door de natie gekozen was. Het doel was noch op de een noch op de andere wijze bereikt geworden. Hij begreep dan nu dat, aangezien anderen niets konden of niets wilden doen, het zaak was dat hij zelf de handen aan het werk sloeg. En nu zag men hem dezelfde vlijt en geestkracht betonen om op te bouwen en te ordenen, waarmee hij te voren had afgebroken en omvergeworpen.

Cromwell was niet de enige die geloofde dat hij een roeping van de hemel ontvangen had, immers verschillenden van de grootste mannen van zijn eeuw dachten dat evenzeer. Milton in het bijzonder was ervan overtuigd, dat het protectoraat door de behoeften van de tijd gevorderd werd en slechts het gevolg was van de eeuwige wetten die de loop van de dingen regeren en dat de Protector nu evenzeer als christenheld de verheven last vervullen moest die hem door de natie was opgedragen, als hij vroeger zich had gekweten van minder gewichtige taak. Het was zeker Cromwell tot eer, dat zo'n getuigenis van achting en goedkeuring hem door de beroemde zanger van 'Paradise Lost' gegeven werd. Maar hij heeft ook aan de hooggespannen verwachting weten te beantwoorden.

In een land als Engeland was het, na een revolutie van een aard als die welke het rijk toenmaals geschokt had, noodzakelijk om zich

allereerst met de aangelegenheden van godsdienst en kerk bezig te houden. Het episcopaat was afgeschaft geworden, en toch was het presbyterianisme nog niet gevestigd. Maar al te veel waren oude misbruiken naast jeugdige dwalingen blijven bestaan. Cromwell geloofde niet, dat de kerk in staat zou zijn zichzelf te regelen en hij begreep daarom dat het zijn plicht was zich persoonlijk de zaak aan te trekken. Wij zouden er de voorkeur aan gegeven hebben, dat hij aan de kerk de macht gelaten had om zichzelf te regeren, maar Cromwell kon geloven, dat zonder zijn krachtdadige hand orde en regelmaat bezwaarlijk zich zouden hebben kunnen ontwikkelen, uit de chaos waarin Engeland zich destijds bevond. Dit maakte dan een van de eerste aangelegenheden uit, aan wie de Protector zijn zorgen wijdde.

X

Organisatie van kerk en staat

Reeds vóór de ontbinding van het parlement had Cromwell. Zich ernstig met de regeling van de kerkelijke zaken bezig gehouden. Op 20 maart 1654 had hij acht en dertig uitgelezene mannen benoemd, die, volgens het algemeen gevoelen, de bloem van het puritanisme in Engeland uitmaakten en die een hoge commissie moesten vormen, voor het onderzoek van de leraars. Eenieder die stond naar een plaats, waaraan tienden of kerkelijke inkomsten verbonden waren, moest eerst door deze geïmproviseerde bisschoppen onderzocht en goedgekeurd zijn. Van gezegde acht en dertig personen waren negen leken en negen en twintig geestelijken. Cromwell had niet gewild dat deze commissie geheel en al uit presbyterianen bestaan zou, uit vrees dat in dit geval slechts zij die tot dit genootschap behoorden, begunstigd zouden worden. Er waren dan presbyterianen. Maar ook independents en zelfs baptisten onder. De Protector had op één ding slechts gelet, namelijk dat het mannen waren van verstand en die de liefde van

het Evangelie in hun harten hadden. Onder hen merkte men Owen, straat, Marshall, Manton en meer anderen op. Maar op deze eerste ordonnantie liet de Protector op 28 augustus een tweede volgen, waarbij commissarissen werden benoemd, uit de puriteinse 'gentry' genomen. Deze commissarissen, onderscheiden van de vroeger gemelde kerkelijke commissie, waren in ieder graafschap van Engeland ten getale van vijftien á dertig benoemd. Hunne taak was onderzoek te doen naar die leraars, wier ongeschiktheid, onwetendheid of ergerlijk leven aanstoot gaven en om de rechtbank uit te maken die hen oordelen en zo daartoe grond was, ontslaan moest. Ingeval van ontslag moest aan diegenen onder degenen die gehuwd waren, een klein pensioen worden toegekend. Deze commissarissen nu kweten zich getrouwelijk van hun last en oordeelden en verwijderden de onwaardige of ongeschikte predikanten, zodat zij eerlang de kerk belangrijk gezuiverd hadden. Zeker was de maatregel wel een weinig republikeins, maar er waren ook grote en vele gebreken weg te nemen. Er zijn slechts twee wegen waaruit een gouvernement te kiezen heeft, te weten: óf de kerk geheel aan zichzelf over te laten door haar af te scheiden van de staat, óf, wanneer subsidies worden toegestaan, er voor te waken dat deze niet strekken om misbruiken en onbehoorlijkheden te doen in stand blijven. Ja, indien zodanige misbruiken bestaan, moet de regering de taak van hervormer op zich nemen. Vreemde bemoeienis zeker voor de burgerlijke overheid! Intussen was het deze taak, die Cromwell ondernam, want het denkbeeld van de wederkerige onafhankelijkheid van staat en kerk, was, naar wij zien zullen, nog niet tot rijpheid gekomen. En toen hij de rol van hervormer nu eenmaal aanvaard had, vervulde hij die zo goed maar immer mogelijk. Het was eigenlijk gesproken niet de staat die hervormde, het waren commissies, uit de boezem van de kerk zelf genomen en dikwijls samengesteld uit mannen die van de staat onafhankelijk waren. En wat meer is, onder de commissarissenleken bevond zich een goed aantal van de politieke vijanden van

Cromwell. Echter, het waren allen mannen van erkende godsdienstigheid en braafheid en dit was voor Oliver voldoende. De vrucht van de hervormingsmaatregel was, naar de geschiedschrijvers het ons verzekeren, hoogst weldadig.

Het werk van deze commissarissen was verre van gemakkelijk, en niets kon wel lichter grond geven om zeer vele ontevredenen te maken. Het ontbrak dan ook niet aan klachten, zo van de zijde van de episcopalen als van de kant van deze en gene heterodoxe dissenters. Men had bijvoorbeeld Ten laste van de commissarissen, dat zij te gering acht gaven op de kundigheden en te veel zich beijverde om de innerlijken toestand van het hart te peilen, ten einde te oordelen of de goddelijke genade al dan niet aldaar een woonstede gevonden had. Ongetwijfeld begingen zij enkele misslagen: dit was ook niet te vermijden, maar daarentegen kon men ook zeer vele gevallen noemen, die als weerlegging van de gezegde beschuldiging dienen konden. De beroemde geschiedschrijver Fuller onder andere, die, omdat hij tot de koningsgezinde partij behoorde, onder het parlement zijn plaats verloren had en wiens beginselen niet slechts episcopaals waren, maar wel bepaald zulke als men gewoon is hoog kerkelijk te noemen, Fuller, die zich later zo werkzaam betoonde voor het' terugroepen van Charles II, die hofprediker werd van deze vorst en die tot bisschop zou zijn benoemd geworden, als niet de dood in 1661 een einde aan zijn aardse loopbaan had gemaakt: Fuller kreeg een plaats, door de beschikking van de commissarissen en door de invloed van Cromwell. En toch werd in hem geen ander bewijs voor het inwonen van de goddelijke genade gevonden, dan dit 'dat hij een gemoedelijk man was en getrouw aan zijn overtuiging'.[301]

[301] That he made conscience of his thoughts.

Wij laten hier het getuigenis volgen dat de uitstekende Baxter ten aanzien van deze examinatoren gegeven heeft: 'Deze commissie van onderzoekers (triers) is veelvuldig aangeklaagd geworden en daarom wil ik hier getuigenis van de waarheid haar betreffende afleggen, en ik vertrouw dat men mij op mijn woord zal geloven, omdat verscheidenen van de commissarissen mij hebben aangemerkt als een van hun bitterste tegenstanders. De waarheid dan is, dat hoewel er onder gezegde commissarissen enige independents waren, die men te strikt, te streng mocht noemen tegen alles wat arminiaans was, te nauw ziftend bij het onderzoek van de bewijzen van heiligmaking en te gemakkelijk in het toelaten van weinig geleerde mensen of van diegenen die met dwaling besmet, immers begunstigers van het antinomianisme[302] en anabaptisme waren, men toch, als men hun recht zal doen wedervaren, van hen zeggen moet dat zij van de kerk van belangrijk nut zijn geweest. Zij hebben vele gemeenten gered, door haar te verlossen van onwetende, ongeschikte leraars, van mannen wier zedeloos gedrag, dronkenschap en wat dies meer zij, tot ergernis was en die behoorden tot dat soort van mensen, die zich verbeelden dat hun leraarsambt dáárin bestaat, om op zondag hun preekje voor te lezen en dat het hun geoorloofd is gedurende de week met de drinkebroers het wijnhuis te bezoeken en welke zij, wat meer is, door hun voorbeeld nog stijven in het kwaad. De commissarissen hebben in de regel alle leraars verwijderd, die, als zij al niet dadelijk tegen een vroom en heilig leven predikten, toch genoegzaam deden blijken dat zij van zo'n leven geen denkbeeld hadden, en zij stelden in hun plaats bekwame, ernstige mannen aan, die een godzalige wandel voerden, wat dan ook hun bijzonder geloof was, indien dit maar christelijk mocht heten. Sommigen van hun betoonden

[302] Onder deze naam duidde men diegenen aan, die dreven dat de mozaïsche wet van geen kracht meer was onder het Evangelie, terwijl zij zeer overdreven begrippen koesterden aangaande de christen in de staat van de genade.

misschien enige partijdigheid ter gunste van de independents, separatisten, fifth-monarchists[303] en anabaptisten en ingenomenheid tegen de prelatisten en arminianen. Echter overtreft het goed dat zij aan de kerk gedaan hebben derwijze het kwaad dat uit hun bemoeienissen volgen kon, dat vele duizenden van zielen God gedankt hebben voor de getrouwe leraars die de commissarissen haar verschaften en dat zij er diep over hebben getreurd, toen deze waardige herders later door de prelatisten verdrongen werden.'[304]

Het moet voor het overige opgemerkt worden, dat de predikanten die door de commissarissen werden afgezet, enkel verstoken werden van de voorrechten van het nationaal predikambt, maar geenszins dat van de godsdienstige vrijheid missen moesten. Vooral waren de 'triers' gestreng ten aanzien van alle morele gebreken. De ordonnantie van 28 augustus 1654 schreef ook voor, dat alle leraars moesten weggezonden worden, die schuldig stonden aan meineed, vloeken, echtbreuk, hoererij, dronkenschap, het bezoeken van wijn en bierhuizen, ruzie zoeken, vechten enz. Zij die roomse meningen aankleefden waren evenzeer uitgesloten. De episcopalen werden als zódanig niet verworpen, maar een dikwijls el: openlijk gebruik maken van het 'Common Prayerbook' was grond van uitsluiting: hetwelk dus een onverdraagzaamheid en inconsequentie tevens was. Toch waren er enkele verschonende redenen voor deze handelwijze, en zeker heeft ook wel nooit iemand volgehouden, dat het onmogelijk zou zijn gemoedelijk episcopaals te wezen, zonder het prayerbook. Men zou anders dit boek op gelijken rang plaatsen met de Bijbel. Cromwell zelf sprak van deze ordonnantie in zijn rede tot het tweede parlement, op 21 april 1657. 'Ik geloof,' zei hij, 'dat wij er in geslaagd zijn, om orde te brengen in hetgeen de leraars aangaat. Indien er enig ding is, waarover ik mij, als iets goeds, voor God

[303] Predikers van het duizendjarig rijk. Vert.
[304] Baxter's Life, 1e gedeelte, bl. 72.

verheugen kan, dan is het dit. Ik kan het zeggen uit grond van mijn hart en ik weet dat het de waarheid is. Indien anderen het tegendeel beweren, zullen zij mij wel vergunnen dat ik bij mijn eigen gevoelen blijf en dat ik mij in mijn hart en geweten verblijd over hetgeen gedaan is en aan dit werk de hoogste lof geef. Zo'n belangrijke dienst is aan Engeland niet bewezen geworden, sinds de christelijke godsdienst aldaar gevestigd werd. Ik zeg dit zonder aarzeling, hoewel er ook hier en daar enige verkeerde ijver moge gebruikt zijn en misverstand hebbe plaats gehad. De predikanten zelf zullen zich er over te verantwoorden hebben, voor zoveel zij zich door te heten ijver hebben laten vervoeren en daardoor in dwaling vervallen zijn of zich met deze of gene burgerlijke omstandigheid hebben ingelaten, dit is buiten hun instructies geweest.

En als al de beginselen, uit welke wij zijn te werk gegaan, ons niet volkomen rechtvaardigen zouden, dan doet de uitkomst dat overvloedig. God is door deze arbeid hogelijk geëerd geworden. Denken wij maar eens welke mensen het waren, die in de dagen van het episcopaat tot het leraarsambt werden toegelaten. Wat ellendige getuigschriften waren voldoende, om hen geschikt te doen achten voor predikers van het Evangelie! Als men maar Latijn en Grieks had geleerd, kon men zeker zijn toegelaten te worden. Maar laatst is geen kandidaat aangenomen geworden, zonder dat in hem bewijzen werden gevonden van de goddelijke genade en zonder dat met opzicht tot zijn leven en zijn gedrag een goed getuigenis was ontvangen van vier of vijf naburige leraars, die van nabij met hem bekend waren. Er werd buitendien gevorderd dat hij zelf rekenschap geven kon van zijn hoop in Christus'.[305] Maar als het noodzakelijk was in het kerkelijke orde te brengen, werd dat niet minder gevorderd ten aanzien van de staat. De koningsgezinden en de 'levellers' hadden elkaar de hand gereikt, en de laatstgemelde

[305] Somer's Tracts, VI, 389. Carlyle, III, 360.

personen zeiden openlijk dat zij aan Charles Stuart boven Cromwell de voorkeur gaven. Sommigen ook van de mannen op wie de Protector meer bijzonder betrekking gevoelde, helden naar de zijde van de ontevredene republikeinen over. Daaronder bevond zich ook zijn schoonzoon, de tijdelijke Lord Luitenant van Ierland. Cromwell beijverde zich om de vooroordelen weg te nemen en de vrede te herstellen. Hij zond Fleetwood zijn tweede zoon Henry, iemand die zich door zijn gezond oordeel, zijn rechtschapenheid en zijn doortastend karakter onderscheidde, en tegelijkertijd schreef hij hem de volgende brief, waaruit wij zien kunnen hoezeer het behoud van de eendracht hem ter harte ging.

Aan Lord Fleetwood, gedeputeerd Lord Luitenant van Ierland.

Whitehall, 22 juni 1655.

Beste Charles!

Ik schrijf niet dikwijls, maar ik wens dat je je eens vooral verzekerd houdt, dat ik je hartelijk lief heb. Mijn hart is zo oprecht in de genegenheid die het voor je voelt, als je met mogelijkheid maar wensen kunt, laat je daarom wat dit betreft door niets verontrusten. De beklagenswaardige nijd en de geest van kwaadsprekendheid die onder ons heersen, veranderen alles in gal en alsem. Mijn hart behoort geheel aan het volk van God. Het is de Heere bekend en te zijner tijd zal Hij het openbaar maken. Ondertussen worden wij juist door hen wonden geslagen. Dit bedroeft mij, maar door Gods genade ontmoedigt het mij toch niet geheel. Er zijn er onder de godvruchtige mensen die over alles klagen, maar er zijn ook anderen die tevreden zijn en die ons ook voortdurend

grond van tevredenheid geven. De wil van de Heere zal te gelegener tijd daaruit het goede laten voortkomen.

Men heeft er van gesproken dat je zou teruggeroepen en dat Henry in jouw plaats zou gezonden worden. Werkelijk, dat is nooit in mijn gedachten opgekomen. Het is God bekend, dat het zowel wat hem (Henry) als zijn broeder betreft, steeds mijn wens is geweest, hen als vergeten burgers, ambteloos, op het land te zien leven. Henry weet dat ook zeer goed en hij weet evenzeer hoeveel het mij gekost heeft om hem de betrekking toe te staan, die hij nu vervult. Ik zeg dit uit een oprecht, welmenend hart. Het gerucht van mijn kroning, enz. enz., behoort ook tot de boze verzinsels.

Beste Charles, ontvang de verzekering van mij tere genegenheid voor jou en mijn geliefde Biddy (zijn dochter Bridget) die een grote blijdschap is voor mijn hart, door alles wat ik hoor dat de Heere genadiglijk werkt in haar. Wek haar op om nu en te allen tijd vrolijk te zijn en zich te verblijden in de Heere. Als zij ook werkelijk het verbond van de genade heeft leren kennen, kan zij niet anders dan zich verblijden, want dat verbond is onafhankelijk van ons. Het is vast en verzekerd, tussen de Vader en de Middelaar, door Zijn bloed. Als wij ons vertrouwen stellen op de Zoon, als wij opzien tot Hem, als wij ons tot Hem getrokken gevoelen en als wij Hem aannemen door het geloof, dan zijn wij Zijn kinderen. Het verbond nu is verzekerd voor alle kinderen. God is door Zijn getrouwheid gebonden ten aanzien van Christus en in Hem ten aanzien van ons. Het verbond is gemaakt buiten ons, het is een handeling tussen God en Christus. Sla het oog omhoog naar dat verbond. God verbindt zich daarbij ons vergiffenis te zullen schenken, Zijn wet in onze harten te schrijven en Zijn vrees daarin te planten, zodat wij nooit van Hem

gescheiden worden. Hoedanig ook het gewicht ook zij van onze zonden en tekortkomingen, wij kunnen dagelijks tot onze verlossing op een Christus, een volkomen Zaligmaker wijzen. Zo hebben wij vrede, heil in de openbaring van de liefde van een Vader, Die een verbond heeft aangegaan en Die Zichzelf niet verloochenen kan. Daarin vind ik al mijn troost, en dit is mij ook ten steun, waardoor het mij mogelijk is de zware last mij opgelegd te dragen.

Als je eraan denkt om met je beminde vrouw over te komen, kies dan het gunstigste ogenblik, zowel met het oog op het algemene welzijn, als voor je eigen gemak. De Heere zegene jullie allen! Bid voor mij, dat de Heere mij zal besturen en bewaren als Zijn dienaar. Ik dank God ervoor, dat ik mijzelf niet toebehoor, maar mijn toestand is zeer moeilijk wat vlees en bloed aangaat. Bid voor mij, ik bid voor jullie allen.

Mijn groeten aan al de vrienden. Ik blijf,

Je liefhebbende vader,

Oliver. P.[306]

Deze brief, hoewel ogenschijnlijk wel enigszins duister, komt ons toch belangrijk voor, om het christelijk karakter van Cromwell te beter te leren kennen. Wij hebben reeds in hem een zeker mysticisme afgekeurd, dat grote overeenkomst heeft met dat van die gemoedelijke maar weinig verlichte christenen, die hetgeen zij het inwendig woord noemen, hoger stellen, dan wat zij het uitwendig woord heten en die de regel voor hun gedrag niet zozeer buiten zichzelf zoeken, in de voorschriften welke God ons in de Bijbel gegeven heeft, maar bij voorkeur zelfs in hun eigen gemoed, in

[306] Carlyle, III, 136

ingevingen en bevindingen over wier deugdelijkheid men zich zeer gemakkelijk kan bedriegen. Maar het mysticisme van de Protector had ook nog verder kunnen gaan. Er zijn werkelijk christenen, in wier opvatting de oorzaak van de zaliging niet zo volstrekt gelegen is in het werk, dat door de verlosser aan het kruis werd volbracht, dan wel in het werk dat door de Heilige Geest in de harten wordt gewrocht. Het een zowel als het andere is ongetwijfeld noodzakelijk, maar de oorzaak van de zaliging ligt in het eerst gemelde, het andere is het middel van toepassing, toe-eigening, zonder hetwelk de zaliging een zaak is, die aan de persoon vreemd blijft. Zij die menen dat de christen het oog moet vestigen op hetgeen hij in zichzelf heeft, om tot zekerheid van zijn zaliging te geraken, zoals dat met mystieken, hetzij pausgezinden, hetzij protestanten, het geval is en dat hij niet veeleer zien moet op het bloed van het zoenoffer van Golgotha, ontnemen daarmee aan de ziel, die rechtvaardiging en vrede zoekt, alle ware bron van troost, bij de moeilijkheden die haar omringen. Inderdaad, het verzoeningswerk van Christus is volmaakt, maar het werk van onze eigen heiligmaking is altijd vergezeld van het besef van onze ellendige toestand als zondaren en is daarom op zichzelf niet geschikt tot geruststelling van een ontroerd gemoed. Echter, Cromwell verklaart zich hier nadrukkelijk tegen zodanige dwaling. Terwijl hij troost wil brengen aan zijn dochter Bridget, die, naar het schijnt, bekommering en onrust van de ziel had gevoeld, wenst hij dat zij moge vermaand worden om te zien op het verbond van de genade en herinnerd dat dit verbond onafhankelijk is van haarzelf, dat het een verbond is tussen de vader en de zoon, door het bloed van de middelaar, dat dit verbond buiten ons bestaat, als zijnde een handeling tussen God en Christus. Deze brief (en elders heeft Cromwell zich in gelijke zin uitgedrukt) komt mij daarom van gewicht voor, ten bewijze dat, indien hij ook in een bepaald punt, de gedragsregel van de christen, enigszins is afgeweken van de weg die ons door het Evangelie wordt

aangewezen, hij toch aan die weg getrouw is gebleven in hetgeen de grondslag van het geloof uitmaakt, het werk van de verlossing.

De koningsgezinden en de 'levelers' bleven inmiddels woelen en plannen smeden. Laatstgemelde personen veroorzaakten vooral grote beweging, en toch gebruikte Oliver ten aanzien van hen veel toegevendheid en zachtheid. Hij was een christen, waar en gelovig genoeg om boven de partijgeest verheven te zijn, en daardoor was hij ook gereed om het ongelijk van zijn vijanden voorbij te zien. De republikeinen klaagden zelfs over zijn inschikkelijkheid voor de royalisten. Ludlow zegt: 'Cromwell werd zeer gemeenzaam met diegenen te wier aanzien hij vroeger de meesten afstand had bewaard en hij bevlijtigde zich om de koningsgezinden te verplichten, door voor hen gunstiger beschikkingen uit te werken, dan wel met de rechtvaardigheid van het parlement was overeen te brengen om toe te staan. Hij gebruikte daarbij het voorwendsel, dat dit geschiedde uit noodzakelijkheid om de gemoederen tot rust te brengen en nieuwe onlusten te voorkomen. Met dit doel verhaastte hij ook, zoveel hij maar vermocht, de acte van amnestie (Act of Oblivion). Onderscheidene leden poogden met allen aandrang die acte enige maanden te verschuiven, omdat de staat daardoor gelegenheid zou hebben aan geld te komen, waaraan hij zozeer behoefte had. Maar niets kon de generaal weerhouden. De acte ging dan door, want het parlement wilde hem niets weigeren, wat maar enigermate goed of aannemelijk mocht heten.' Hier wordt dus Cromwell ervan beschuldigd, dat hij te gereed was om zijn tegenpartijders vergiffenis te schenken. Ongetwijfeld was er in deze gematigdheid enige politieke berekening gelegen. Toch zou het moeilijk vallen, om in het gewone leven overvloedige voorbeelden van zo'n gesteldheid van hart aan te wijzen.

Echter, indien toegevendheid in die ogenblikken gepast mocht heten, dan was het ook niet minder nodig de orde te handhaven.

Met dat oogmerk verdeelde de Protector geheel Engeland in twaalf districten, en aan het hoofd van elke van die indelingen stelde hij, met de titel van majoor-generaal, 'een man, die met zorg gekozen was, die God vereerde, die van beproefde wijsheid was en van erkende rechtschapenheid'. Deze majoorsgeneraal waren met een algemeen burgerlijk en militair oppertoezicht belast, dat zich zelfs tot de leraars uitstrekte. 'De majoor-generaal,' zo drukte de Protector zich uit, in zijn aanspraak van 17 september 1656, 'zijn zeer nuttig geweest voor het behoud van de rust. Zij zijn van groter dienst geweest om de ondeugd te beteugelen en aan godsdienstigheid bevorderlijk te zijn, dan alles wat in de laatste vijftig jaren gedaan is. Ik zal hen in stand houden, in spijt van de nijd en de laster van de dwaze mensen'. Echter beperkte hij later hun gezag, omdat dit tot enkele misbruiken had aanleiding gegeven, en toen de toestand van het land meer geruststellend was geworden, schafte hij hen geheel en al af.

Dusdanig waren de eerste verrichtingen van Cromwell voor de hervorming en nieuwe regeling van de kerkelijke en staatkundige belangen van Engeland. Deze zijn werkzaamheid, vooral voor hetgeen de kerk betrof, is een voorname aanleiding geweest om hem vijanden te verwekken en hem aan verwijten bloot te stellen. Het moet toegestemd wordén dat, waar het burgerlijk gezag een hervorming op godsdienstig gebied onderneemt, het zich met een taak belast, die hem eigenlijk vreemd is en waarbij het bezwaarlijk dank kan behalen. Maar, zal men zeggen, het burgerlijk gezag kan zich daaraan ook opnieuw niet onttrekken, indien het de leraars bezoldigt. Zodra er in de kerk, zoals dat heden ten dage bijvoorbeeld In Frankrijk het geval is, misbruiken, ergernissen, verkeerdheden heersende zijn, kan de staat, waar hij de jaargelden van de leraars voor zijn rekening heeft, dat niet onverschillig aanzien of hij werkt mee om een stand van zaken te doen voortduren, die wel verre van tot het geluk van het volk bij te dragen, slechts strekken kan om dat

volk op de dwaalweg te voeren en in het verderf te storten. Derhalve, waar de staat zich dan onderwindt de kerk te hervormen, doet hij wel is waar verkeerd, maar als hij die hervorming nalaat, doet hij nog veel erger. Echter, er is een middel, dat, terwijl daarbij het gezegde kwaad vermeden wordt, gewis het beste, misschien het enige aanwendbare is, om het goede gevolg uit te werken, dat men zich voorstelt. Als namelijk de staat van alle bemoeienis met kerkelijke aangelegenheden afstand doet en de kerk, zonder subsidies of jaargelden, aan zichzelf overlaat, brengt hij haar in de toestand waarin zij het best een heilzame hervorming kan tot stand brengen. De subsidies, de jaargelden zijn het, die de misbruiken onderhouden. Ruk die kunstmatige steunsels weg en de venijnige planten die zich daaraan hadden vastgehecht, zullen door haar eigen zwaarte ter aarde vallen. Van de ogenblik af, dat de kerk uit haar eigen krachten en door haar eigen middelen zal moeten bestaan, zal zij wel verplicht zijn zich nauw aan te sluiten aan de waarheid, zich vrij te houden van despotisme, bijgelovigheden en ergernissen en met alle macht datgene te zoeken en te bevorderen, wat voor het heil van de zielen nuttig en nodig is. Er kan metterdaad in de negentiende eeuw slechts van deze enige grote maatregel tot hervorming van de kerk vanwege de staat sprake zijn, namelijk dat de staat haar loslaten zal en haar zeggen zal: Gode bevolen! Zorg voortaan voor uzelf!

Evenwel stelde de natie destijds de pogingen van de Protector op prijs, en daarvan kan het volgende als bewijs dienen. Op 18 april 1654 namelijk verscheen er op Whitehall een deputatie vanwege de stad Guildford, die bestond uit de Mayor en vier aldermen, vergezeld van de stadsbaljuw. Deze deputatie kwam de Protector het navolgend adres aanbieden, hetwelk deze uit handen van de afgevaardigden aannam, waarna hij er mee naar het raam ging en het met de meeste aandacht las.

Aan zijn hoogheid Oliver, Lord Protector van de republiek van Engeland, Schotland en Ierland.

Eerbiedig adres van de Mayor en de goede mannen van de stad Guildford, in het graafschap Surrey.

Niettegenstaande de grote en veelvuldige overwinningen, die op onze vijanden mochten behaald worden door de genade Gods en de moed en de wijsheid van uw hoogheid, waarvan de roem de gehele christelijke wereld door verbreid is, stonden wij er aan bloot om, indien mogelijk, tot een nog ongelukkiger toestand te vervallen, dan waarin wij ons bevonden toen de onlusten eerst uitbraken. Uw wijsheid had dit ingezien en zij bracht er u toe, om, veeleer uit een gevoel van zelfopoffering dan uit wens naar macht, de gewichtige last van het bestuur van de drie rijken op uw schouders te nemen. Wij zien ten duidelijkste, door de zorg die door u besteed wordt om slechts godvruchtige en wel onderwezen mannen te hebben in de heilige bediening en door de benoeming van bekwame en vrome rechters. Dat het uw stellige voornemen is om godsdienst en gerechtigheid te handhaven, die de ware steunsels en de voornaamste grondslagen zijn van de staat. Maar het gewicht uwer hoge betrekking weegt zeer zwaar op u. Het is daarom dat wij, ingezetenen van deze stad, hiermee wensen de verklaring af te leggen, dat wij gereed zijn om, als vijanden zich tegen uw persoon mochten verzetten, ons leven te wagen voor u, die zo menigmaal met zoveel grootmoedigheid en dapperheid het uw hebt gewaagd voor ons.

Toen de Lord Protector dit adres gelezen had, gaf hij het volgende antwoord:

Mijnheren! Ik heb uw verklaring gelezen. Hetgeen u daarin met opzicht tot mijn verheffing aanvoert, is waar. Ik heb het niet verlangd. Ik geloof dat God u dit denkbeeld heeft ingegeven. Ik heb behoefte aan uw gebeden, opdat ik kan voortgaan te handelen, zoals u zegt dat ik gedaan heb: want God is mijn enige steun en op hem stel ik al mijn hoop'.[307]

Wij geloven aan de oprechtheid van deze woorden.

Tezelfdertijd verloor de Protector Ierland niet uit het oog en het was een politiek van geduld, gematigdheid en gestrengheid tevens, die hij ten aanzien van dat ongelukkige land volgde. Ierland was opnieuw aan onrust en woeling ten prooi en aldaar moest tegen partijhaat, oproer en anarchie worden krijg gevoerd. Wij laten hier de voorschriften volgen, die Oliver die betreffende aan zijn zoon Henry gaf.

Aan mijn zoon Henry Cromwell, te Dublin, in Ierland.

Whitehall, 21 november 1655.

Mijn zoon!

Ik heb je brief aan mijnheer de secretaris Thurloe gelezen en ik zie daaruit dat je over deze en genen met wie je omringd bent, enige bekommering hebt, zowel wat hun gedrag met opzicht tot jezelf aangaat, als met betrekking tot de openbare aangelegenheden.

Ik ben ervan overtuigd, dat er wel lieden kunnen zijn, die niet zeer tevreden zijn met de tegenwoordige staat van zaken en die heel graag van elke gelegenheid gebruik maken om hun

[307] Cromwelliana, 139, 140.

ontevredenheid te doen blijken, maar je moet daaraan zoveel betekenis niet hechten. Door de tijd en met geduld kunnen zij tot een gunstiger denkwijs gebracht worden en ertoe geleid om datgene wat thans nog voor hun blik verborgen schijnt, in te zien en te erkennen. Dit zal vooral gebeuren, wanneer zij je gematigdheid en je genegenheid voor hen opmerken, terwijl zij ten aanzien van jou zo geheel anders gestemd zijn. Ik verzoek je daarom ernstig dat je je dit werk van verzoening tot taak stelt, doe daarvoor alles wat je kunt. Jij en ik beiden zullen van zo'n wijze van handelen de vruchten plukken, wat er ook gebeuren moge en hoe de uitkomst ook zij.

Wat de hulp aangaat waarom je vraagt: ik heb daarover reeds lang gedacht en ik zal niet in gebreke blijven om je deze en genen tot verdere uitbreiding van de raad te zenden, zodra er maar personen zich voordoen, die geschiktheid hebben voor deze betrekking. Ik denk er ook over, om je iemand te sturen, geschikt om in het noorden van Ierland bevel te voeren, welk gedeelte van het land daaraan, meen ik, grote behoefte heeft. Ik geloof met je dat Trevor en kolonel Mervin zeer gevaarlijke mensen zijn en de hoofden van een nieuwe opstand zouden kunnen worden. Daarom nodig ik je uit om de zetel van de raad naar een veilig punt over te brengen, opdat hij in zekerheid zij. Hoe verder hij verplaatst worde van de oord waar deze mannen zich bevinden, hoe beter het zijn zal.

Ik beveel je de Heere en ben je liefhebbende vader,

Oliver P.[308]

Cromwell verviel nooit tot wreedheid, hoe veelvuldig ook de aanleidingen waren, die hem daartoe hadden kunnen brengen. De

[308] Thurloe, I, 726. Carlyle, III, 165.

papieren van staat (State Papers) die door Thurloe uitgegeven werden, vermelden talrijke samenzweringen tegen het leven van Cromwell. Een brief van de hertog van York aan Charles II, getekend uit Parijs, 14 mei 1655. Deze brief werd door de koning zelf ontcijferd, gaf de vorst bericht dat vier rooms-katholieken zich met een plechtige eed verbonden hadden om Cromwell om het leven te brengen en om al de pausgezinden van de stad en van het leger er toe op te zetten, dat zij de hand sloegen aan het terugroepen van de koning. Thurloe zegt in een brief aan Henry Cromwell, die zich toen in Ierland bevond, onder dagtekening van 9 december 1656: 'de 'levelers' zijn aan het werk en verstaan zich met de koning van Spanje. Het plan waarop zij het eerst gekomen waren, hield in het vermoorden van de Lord Protector'. Wij willen althans één voorbeeld van die beklagenswaardige aanslagen mededelen.

Lord Aftoom bericht ons in zijn 'Memoirs' dat, terwijl hij zich op een dag met Cromwell in het rijtuig bevond, waarmee deze zich van Westminster naar Whitehall begaf, de aandrang van volk zo sterk was, dat zij niet konden voorwaarts komen en daarbij de straat zo nauw, dat de hellebaardiers genoodzaakt waren zich voor en achter het rijtuig te plaatsen, omdat er geen ruimte was om op zijde te blijven. Terwijl het dan nu zeer langzaam vooruit ging, bemerkte Lord Aftoom dat de deur van een schoenlappers winkeltje telkens geopend en dan weer zo goed als gesloten werd, en gedurig als de deur open ging zag hij iets blinken, even of het een degen was of een pistool. Broghil nam zijn degen, zonder hem uit de schede te trekken en sloeg daarmee tegen de deur en vroeg wie zich daar bevond. Ogenblikkelijk kwam er nu een grote, robuuste kerel uitstormen, die een degen op zijde droeg. Cromwell gaf de wacht bevel zich van hem meester te maken, maar hij wist in het gedrang te ontkomen. Broghil meende in deze man een officier van het leger uit Ierland te herkennen, die een wrok had gezet tegen Cromwell en zich hier in hinderlaag had geplaatst, om hem het leven te benemen.

'De cavaliers,' zegt mevrouw Hutchinson, 'vormden dagelijks ontwerpen van opstand en moord tegen Cromwell, maar deze plannen, die in ogenblikken van dronkenschap en brasserij gesmeed werden en het werk waren van lafaards, kwamen steeds de Protector ter ore.' Maar Cromwell was niet slechts aan de aanslagen van de royalisten en 'levelers' blootgesteld, hij had evenzeer de ontwerpen te vrezen van enkele heethoofden, die, even als hij zelf, door de omwenteling tot mannen van betekenis waren geworden, maar nu ook volstrekt de eerste rol wilden spelen. De generaal Lambert, voormalig advocaat, was de man die na Cromwell de meesten invloed had kunnen doen gelden. Hij heeft later Cromwell in het protectoraat willen opvolgen en bij de afval van mom(trok hij tegen deze generaal op. Echter, hij geraakte gevangen en werd ter dood veroordeeld, echter kreeg hij lijfsgenade en zag zich toen naar Guernsey verbannen. Echter, reeds in de tijd waarvan wij hier spreken, had Lambert het hoogmoedig plan gevormd om Cromwell te verdringen en met dat doel werd een samenzwering beraamd. Enige lieden van zijn partij moesten Cromwell op Whitehal een verzoekschrift gaan aanbieden. Terwijl hij dan bezig zou zijn met dat stuk te lezen, moesten zij zich onverhoeds meester maken van zijn persoon en hem uit een raam van het paleis, dat aan de Theems uitkwam, naar buiten werpen, daar zouden enige anderen bij de hand zijn om hem op te vangen in een deken, met het oogmerk om, indien hij door de val de hals niet had gebroken, hem dadelijk te vervoeren in een vaartuig dat daartoe werd gereed gehouden, als wanneer hij, naar de omstandigheden dat mochten medebrengen, omgebracht of alleen gevangen gehouden zou zijn geworden. Dan zou Lambert in zijn plaats zijn uitgeroepen. Dit complot werd zo bedekt gesmeed, dat het op het punt was om ten uitvoer gelegd te worden, vóór de Protector daarvan kennis had gekregen. Het was ook louter toeval dat kolonel Hutchinson ervan hoorde spreken. Oliver werd nu dadelijk gewaarschuwd voor het gevaar dat hem bedreigde en zo mocht hij aan de toeleg ontkomen.

Te midden van alle zodanige samenzweringen was niet slechts de moed maar ook de gematigdheid van Cromwell. Merkwaardig, 'daar hij vernomen had,' zo schrijft bisschop Burnet, 'dat mijn vader in Schotland grote roem genoot van vroomheid en rechtschapenheid, deed de Protector hem de voorslag dat hij het ambt van rechter aannemen zou hoewel mijn vader hem als koningsgezind bekend was. Hij verzocht hem alleen, dat hij niets tegen zijn bestuur ondernemen zou, maar vorderde niet dat hij de eed deed. Mijn vader sloeg dit aanbod beleefdelijk af en bleef nu verder rustig voortleven, zonder in enig opzicht bemoeilijkt te worden. Overton, een van de majoorsgeneraal van Cromwell en sterk republikein,' zo voegt de bisschop er bij, 'bevond zich tijdelijk te Aberdeen, waar wij toen woonden en nu hadden er dikwijls bijeenkomsten tussen hem en mijn vader plaats, en ook dezelfde avond, dat de order van Cromwell ontvangen werd, bij welke de lastgeving van Overton werd ingetrokken, met bevel om Overton in hechtenis te nemen, brachten zij omtrent twee uren in een geheim gesprek in een afgesloten kamer door: Howard nu, die later graaf van Carlisle werd en thans gezonden was om onderzoek te doen naar de samenspanningen die Overton en anderen in Schotland begonnen hadden, was van dat langdurig en geheim onderhoud onderricht. Echter, daar hij ook vernomen had wat soort van man mijn vader was, deed hij geen verdere nasporing omtrent de zaak, terwijl hij zei dat het Cromwell altijd groot leed deed, wanneer godvruchtige mannen op de een of andere wijze bemoeilijkt werden. Deze gematigdheid bracht er veel toe bij, om de gemoederen ten aanzien van Oliver in rustiger en meer vertrouwde stemming te brengen.'[309] Oliver kende dit schone voorschrift van de heilige schrift: 'indien uw vijand hongert, zo spijzig hem, indien hem dorst, zo geef hem te drinken, want dat doende zult u kolen vuurs op zijn hoofd hopen. Wordt van het kwade niet overwonnen, maar overwin het kwade

[309] Burnet's own times, I, 112.

door het goede'.[310] Welke bevelen gaf hij aan zijn zoon met opzicht tot het gevreesde Ierland, waar zich de hardnekkigste vijanden van de republiek bevonden? Wij zagen het, geduld, gematigdheid, liefde schreef hij hem voor, zelfs jegens diegenen die met geheel andere gevoelens te zijn aanzien bezield waren. Geen haat, geen wraakneming! Integendeel, hij wil dat Henry trachtte de harten te winnen. Werkelijk, sinds de ogenblik dat het christendom die grote beginselen van liefde en gematigdheid aan de wereld gepredikt heeft, zijn er niet dikwijls vorsten en heersers geweest, die ze zozeer in praktijk hebben gebracht als de Protector dat deed!

Met dat alles zijn wij verre van onze gehele goedkeuring te schenken aan de soort van godsdienst die thans heersende werd in Engeland. Er was daarmee een kwaad verbonden, hetwelk zich in alles gevoelen deed en wij moeten daarop eens vooral de aandacht vestigen: de godsdienst was te nauw verenigd met de politiek. Wij gevoelen evenmin sympathie met hetgeen vroeger de godsdienst van staat was geweest, als met hetgeen men nu de godsdienst van het volk noemen mocht. Deze twee godsdienstige vormen leden onder hetzelfde kwaad hoewel in tegenovergestelden zin daarmee in aanraking gebracht. Het episcopaalse of officiële gevestigde protestantisme had in nauw verband gestaan met het politiek beginsel van het absoluut gezag van de kroon. Er was bondgenootschap en solidariteit geweest tussen de willekeurige monarchie en het episcopaat van Laud.

Hieruit werd in navolging een soortgelijk kwaad geboren voor het independente en populaire christendom of de zo te noemen volkskerk van de omwenteling. Die kerk namelijk sloot zich evenzeer aan het parlementair gezag en aan de vrijheidsgezinde partij aan. De politiek werd ook hier met de godsdienst vermengd,

[310] Rom. 12:20, 21.

ja, de majoorsgeneraal, zoals wij zagen, waren een soort van bisschoppen. De beide genoemde wereldse bondgenootschappen oefenden tegelijkertijd een nadelige invloed op het protestantisme van Engeland uit. Zodra een godsdienstig systeem zich ondergeschikt maakt aan een stelsel van politiek, verliest het daardoor zijn hoge betekenis, zijn vrijheid, zijn leven, het wordt misvormd en geraakt in banden en in dienstbaarheid. Het levende christendom ontwikkelde zich niet in de staatskerk (establishment), zoals men had mogen verwachten van een kerk, die haar Latimers en haar Ridleys had gehad. Die staatskerk vereenzelvigde zich veeleer met de vormen en de praal, die haar in zekere zin nader in betrekking brachten met het koningschap. Een soortgelijk kwaad, hoewel zich geheel verschillend voordoende, ontmoeten wij bij het christendom van de independents. De vrije ontwikkelingen, die steeds de evangelische kerk moeten kenmerken, werden daar niet minder belemmerd. In plaats daarvan had men een christendom dat zeker waar en eerwaardig mocht heten, maar tevens een christendom in hetwelk te zeer een Joodse en wettische geest heersende was, men had een puriteins formalisme, een zekere Bijbelse affectatie in de wijze om zich uit te drukken en in alle vormen en uiterlijkheden. Deze verkeerdheid is door wereldsgezinde schrijvers op overdrevene wijze voorgesteld geworden en de waarachtige vroomheid zelf is door hen in een bespottelijk licht geplaatst. Een groot aantal van degenen welke deze gemaakte kleur droegen en de grote Oliver in het bijzonder, waren oprechte en levende christenen, maar die gemaakte kleur ontsierde toch het schoon van hun christendom. Echter, er was meer. Onder die aangenomen godsdienstige kleur, zoals de christenen van de zeventiende eeuw haar onderhielden, konden nu of dan ook wel onbekeerden van hart hun inwonende boosheid verbergen en werken doen van de ongerechtigheid.

Het kwaad waarop wij wezen, was een vlek op een schoon kleed. Onnadenkende en wereldse schrijvers die daaraan ergernis namen, hebben het gehele kleed daarom willen wegwerpen. Wat ons betreft, wij zouden de vlek wensen weg te nemen, maar geenszins om de wille daarvan het witte kleed verachten, dat daardoor bezoedeld werd. Vooral de romanschrijvers hebben zich zeer vermaakt ten koste van de puriteinen, en het grote publiek, dat de geschiedenis slechts kent uit de romans, vormt er zich de wonderlijkste denkbeelden van. Maar ernstiger gestemde auteurs onder onze tijdgenoten hebben de dwaasheden, waarmee men zo lange tijd Europa bezig heeft gehouden, naar verdienste aan de kaak gesteld. Zelfs hebben scherpzinnige beoordelaars, die de grootste vooroordelen koesteren tegen de mannen die zij als de puriteinen van de tegenwoordige tijd aanmerken, het schoonste rept doen wedervaren aan de puriteinen van de zeventiende eeuw. 'De puriteinen,' zo spreekt een van hen, 'zijn wellicht de merkwaardigste soort van mensen die de wereld ooit aanschouwd heeft. Hetgeen er belachelijks of aanstotelijks was in hun karakter bepaalde zich geheel tot het uiterlijke. Dit was dan ook voor iedereen te zien, en het heeft niet ontbroken aan vijandige en spitsvondige opmerkers, die dat belachelijke hebben doen uitkomen. De puriteinen zijn zonder enige verschoning door middel van drukpers en van schouwtoneel ten toon gesteld geworden, er wel in een tijd toen drukpers en toneel een schier losbandige vrijheid genoten. Maar in de school van de spotters leert men de filosofie van de historie niet. Hij die dit onderwerp tot punt van zijn onderzoek maakt, moet integendeel zeer op zijn hoede zijn tegen de invloed van het machtige wapen van de spot, waardoor maar al teveel uitnemende schrijvers zijn medegesleept geworden.

'Ecco il fonte del viso, ed ecco il rio
Che mortali perigli in se contiene:
Hor qui tener a fren nostro desio,

Ed esser cauti molto a noi conviene.'

De puriteinen waren mensen in wier gemoed de dagelijkse, vertrouwelijke omgang van de ziel met het hoogste wezen en de gestadige overpeinzing van de eeuwige belangen, een geheel bijzonder karakter had ingedrukt. Niet tevreden met in het algemeen het bestel van een voorzienigheid te erkennen, schreven zij iedere gebeurtenis toe aan de wil van die hoge, heilige God, voor Wiens almacht, zeiden zij, niets te groot en voor Wiens bestuur niets te gering is. Hem te kennen, te dienen en als hun schat in de hemelen aan te merken, was voor hen het grote doel van hun bestaan. Zij verwierpen met verachting die ceremoniële Godsverering die andere sekten in de plaats stellen van de aanbidding in geest en in waarheid. In plaats van enkele toevallige lichtstralen op te vangen en de Godheid te aanschouwen door een verduisterend voorhangsel, was het hun trachten de volheid van Gods verblindende majesteit met open oog te zien en van aangezicht tot aangezicht met Hem gemeenschap te oefenen. Vandaar ook hun minachting voor wereldse onderscheidingen. Het verschil dat zich tussen de hoogste en de geringste van de mensen bevindt, scheen hun geheel te verdwijnen, wanneer zij dat vergeleken met de onbegrensde afstand die het ganse menselijke geslacht gescheiden houdt van Hem op Wie hun ogen gestadig gevestigd waren. Er bestond voor hen geen andere grond van meerderheid dan Zijn gunst alleen, en verzekerd dat zij die gunst bezaten, verachtten zij al de uitnemendheden en al de grootheid en waardigheid van de wereld.

Er waren, zo te zeggen, in de puritein twee verschillende mensen aanwezig, de een ootmoedig, boetvaardig, dankbaar en met liefde vervuld, de andere fier, kalm, onbuigzaam en van een kloekzinnige geest. Hij boog zich in het stof voor zijn schepper, maar hij plaatste trots de voet op de nek van zijn koning. In de afzondering van zijn

binnenkamer bad hij met beving en tranen en zachten. Zoals Fleetwood riep hij daar, in de bittere angst van zijn ziel uit, dat God het aangezicht voor hem verborg. Maar wanneer hij zijn plaats innam in de raadsvergadering of als hij zijn zwaard aangordde om in de slag te gaan, kon men het minste spoor van die inwendige zielenstrijd niet meer ontdekken. Zij die van hen anders niet zagen, dan hun weinig gepolijst voorkomen of die slechts hun psalmgezang of hun verzuchtingen aanhoorden, konden zich licht te hun koste vrolijk maken, maar zij gevoelden minder trek tot lachen, wanneer zij hen in de raadzaal of op het slagveld ontmoetten. Deze 'fanatieken' betoonden steeds in burgerlijke en militaire aangelegenheden een kalm oordeel en een onbeweeglijke standvastigheid, wat sommige schrijvers gemeend hebben onverenigbaar te zijn met hun godsdienstige ijver, hoewel dat, wel bezien, daarvan het noodzakelijk gevolg moest zijn. De levendigheid van hun aandoeningen ten opzichte van één enige zaak, maakte hen bedaard en koel ten aanzien van alle andere.'[311]

Wij zouden geloven onze taak zeer onvolledig volbracht te hebben, als niet met Cromwell ook de puriteinen hersteld werden in hun gekrenkte eer. Wij erkennen toch hun gebreken. In de grote worsteling die tussen de puriteinen en de Stuarts plaats had, zijn er twee dingen die eerstgenoemden kenmerken. Aan de ene kant bestond er een groot beginsel van vrijheid en christelijke waarheid, voor welks zegepraal de puriteinen strijd voerden, en dit heeft aanspraak op onze bewondering. Maar aan de andere zijde men weet het, de blankste degen kan door roest worden aangedaan. Het christendom, dat hier aan een staatkundig denkbeeld werd dienstbaar gemaakt, nam, naar wij zagen, iets bekrompens en gemaakts aan. En deze beide elementen het goede en het kwade hebben ieder hun eigenaardige vrucht gedragen. Het goede element

[311] Macauley's Essays, I, 49-52.

bracht die burgerlijke en godsdienstige vrijheid te weeg, die politieke en christelijke instellingen die de roem zijn van Engeland en die in onze dagen tot een steeds schonere ontwikkeling geroepen worden. Het kwade element de roest van de degen, het bekrompen en wettische formalisme, veroorzaakte als reactie volstrekt zijn tegengestelde, namelijk een latitudinarisme[312] zonder leven, een overdreven liberalisme in het godsdienstige, een beklagenswaardige verslapping ten opzichte van de zedelijkheid.

De menselijke geest die tegelijkertijd zich teruggestoten gevoelde door een te ver getrokken puritanisme en door een vormelijk christendom en die, terwijl hij rust zocht, bij de strijd van de partijen, zich evenmin kon bevredigen met de slaafse vormen van de godsdienst van staat als met het fanatisme van de sekten, had behoefte aan een andere atmosfeer, waarin hij ruimer kon ademhalen en nu zag men de vrijdenkers zich in de armen werpen van een ongeloof dat, terwijl het in Engeland ernstig gestemd bleef, in Frankrijk tot een grof materialisme werd.

Gelukkig was het gevolg van het kwade element slechts voorbijgaande, terwijl dat van het goede blijvend is van aard. Waar wij geroepen zijn een tafereel te schetsen van het christendom in Engeland ten tijde van de omwenteling, geloven wij dat christendom tegen onbillijke beschuldigingen te moeten in bescherming nemen, maar daarmee bedoelen wij toch zeker niet, om het aan onze eeuw als een onberispelijk model voor te stellen. Onze dagen moeten hun voordeel doen met de heilzame lessen die de tijden van vroeger hun aanbieden. Wij hebben behoefte aan een christendom dat beter is, meer vrij, meer evangelisch, ruimer, meer geestelijk, meer verlicht,

[312] Godsdienstige richting die in gewetenszaken een grote mate van vrijheid toestaat.

meer zedelijk en meer los van allen staatkundigen invloed. Dat God het ons geven moge!

XI

Godsdienstige vrijheid

De bemoeienissen van Cromwell bepaalden zich niet tot de regeling van de belangen van land en kerk. Hij deed meer. Hij was een werktuig in de hand van God, om een nieuw beginsel in de wereld ingang te verschaffen, dat tot daartoe geheel miskend werd. Zie hier de bede waarmee Engelands grote zanger hem, wat dat betrof en als uit naam van de natie, tot handelen aanspoorde:

> To Oliver Cromwell.
>
> Cromwell, our chief of men, who through a cloud
> Not of war only, but distractions rude,
> Guided by faith and matchless fortitude,
> To peace and truth thy glorious way hast plough'd,
> And on the neck of crowned fortune proud,
> Hast rear'd God's trophies, and his work pursued,
> While Darwen streams with blond of Scots imbrued,

And Dunbar fields resound thy praises loud,
And Worcester's laureate wreath. Yet much remains
To conquer still, peace hath her victories
No less renown'd than war: new foes arise,
Threatening to bind our soule with secular chains:
Help us to save free conscience from the paw
Of hireling wolves, whose gospel is their maw.'[313]

Cromwell echter had zo'n aansporing niet nodig. Zeker deed zich het vraagstuk van de godsdienstige vrijheid aan hem niet net zo voor als aan onze tijdgenoten. Dat vraagstuk heeft tegenwoordig meer iets abstracts en absoluuts. In het gemoed van Cromwell was de liefde tot de waarheid levendiger nog dan de liefde tot de vrijheid. Toch wist hij de overtuigingen die aan de zijnen vreemd waren te eerbiedigen. Zulke beginselen waren toen zeer noodzakelijk. De parlementsmannen, maar al te bekrompen opvolgers van de voorstanders van de vroegere hiërarchie, hadden gewild dat de 'nieuwe ketterij', die de naam droeg van 'vrijheid van geweten'

[313] Ziehier in onze taal de inhoud van deze regels:
Aan Oliver Cromwell.
Cromwell! U, eerste van ons volk, die door een dikke damp
Niet slechts van krijgsrumoer, maar ook van wilde driften,
Geleid door uw geloof en weergaloze zielskracht,
Met roem de weg van vrede en waarheid hebt gevonden,
Terwijl u met de voet op 's vijands nek geplant,
De vaan van God gezwaaid hebt en zijn zaak volstreden,
Waarvan getuigt het bloed van de Schotten, dat de Darwen kleurde,
En 't zegelied, dat over Dunbar's velden klonk,
En de laurieren die Worcester vlocht om uw slapen.
Veel blijft nog te overwinnen. De vrede heeft zijn zegepralen
Niet minder groot en roemrijk dan de krijg.
Zie! Nieuwe vijanden staan op en dreigen onze zielen
Te kluisteren in aardse banden.
O help ons, om 't geweten vrij te houden van de klauw
Van die wolven, huurlingen, wier godsdienst is hun buik.' Vert.

onderdrukt werd en zij hadden in die geest ook geijverd. Cromwell deed het tegendeel.

De gedachte welke de Protector zelfs voornamelijk bezielde, was die van de godsdienstige vrijheid. En om die vrijheid tot stand te brengen, heeft hij eerst en vooral gewerkt. Onder alle mannen van de vervlogen eeuwen, zoals uit deze onze eigen eeuw, is er niet één die voor deze zaak zoveel heeft gedaan als hij. Zij heeft nu onder de protestantse naties genoegzaam overal de overwinning behaald, terwijl wij de tijd biddende verbeiden, dat zij ook zegepralen zal onder de volken die het rooms-katholieke geloof zijn toegedaan, en wij herhalen het, naast God is het hoofdzakelijk aan Oliver, dat de wereld deze onschatbare weldaad, deze vrijheid van het gewetens verschuldigd is.

Dikwijls gebeurt het, dat zij die de ijverigste verdedigers zijn van de vrijheid, terwijl zij tot de oppositie behoren, ternauwernood tot macht zijn geraakt of zij bedienen zich daarvan om de vrijheid van anderen te onderdrukken. Dit deed Cromwell niet. Dikwijls ook ziet men, dat als de zaak van de vrijheid zegeviert, haar voorstanders haar overdrijven en zich overgeven aan onzinnige theorieën van gelijkheid en van communisme. Cromwell bleef van deze twee klippen even ver verwijderd. Er zijn in de redevoeringen van de Protector woorden van bewonderenswaardige wijsheid, over de buitensporigheden van de geest, zo wat de tijdelijke als wat de geestelijke dingen aangaat. Niemand sprak zo nadrukkelijk als hij tegen de beginselen van radicalen en 'levelers', die de strekking hadden om alle zedelijk en maatschappelijk onderscheid bij de mensen weg te nemen. Hij was er van overtuigd, dat het niet veel anders heten mocht dan een schip te willen zonder inhouten, een lichaam zonder beenderen, bergen zonder grondslag, als men een natie begeerde, die bestaan zou zonder dat er gezag gehandhaafd en gehoorzaamheid gevonden werd.

'Welke was toen de stand van zaken, met betrekking tot de hoge belangen van de natie?' zo vroeg Cromwell in zijn tweede redevoering voor het parlement.[314] 'Er waren 'levelers', die een einde wilden gemaakt zien aan de maatschappelijke onderscheidingen, aan burgerlijk gezag en rang en stand, zoals men dat sinds eeuwen in Engeland gekend had. De grote en kleine adel, een yeoman[315]..., al deze onderscheidingen zijn van groot, van heilzaam belang voor de natie. En is niet het zo geheel eigenaardig, zo werkelijk nationaal bestuur van dit volk weinig minder dan onder de voet getreden, immers het voorwerp geweest van de verachting en de spot van diegenen die de beginselen van de 'levelers' waren toegedaan? Ik bid u dan dat u de stem verheft ter gunste van maatschappelijke rang en van maatschappelijke orde, want dat waterpasprincipe heeft de strekking om alle mensen tot een staat van volstrekte gelijkheid te brengen'.

Ten opzichte van de geestelijke dingen beklaagt Cromwell zich eveneens over diezelfde radicale stemming en hij maakt daarvan de vergelijking met het vroegere kwaad: dat van het episcopaat en het pausdom. 'Het oude uiterste' zo spreekt hij, 'dat, welks druk wij ondervonden hebben, bracht mee dat niemand het recht had het Evangelie te prediken, welk gunstig getuigenis hij ook van allen hebben mocht en welke gaven hij ook van Jezus Christus mocht ontvangen hebben, tenzij hij de wijding ontvangen had. Tegenwoordig vervallen wij in het andere uiterste: velen beweren dat hij die de wijding ontvangen heeft, daardoor juist alle bevoegdheid tot de dienst van God verliest en dat door die wijding een antichristelijk karakter aan zijn roeping wordt gegeven, zodat hij evenmin behoort te prediken als anderen aan zijn prediking behoren het oor te lenen.' men ziet hier opnieuw dat er niets nieuw is onder

[314] Parl. Hist. XX, 318. Carlyle, III, 26, 30.
[315] Vrije boer.

de zon. Deze zonderlinge begrippen van de godsdienstige 'levelers' uit de zeventiende eeuw, worden bij een sekte uit onze tijd terug gevonden, die door velen harer volgelingen als een nieuwe ontdekking wordt aangemerkt.[316]

De wijze standvastigheid, waarmee Cromwell deze uitersten bestreed, in een tijd toen zij zo veelvermogend waren en wanneer de ware beginselen van de vrijheid nog niet algemeen erkenning vonden, verdient een rechtmatige bewondering. Cromwells vijanden zelfs hebben dat gevoeld. De gevierde dichter Southey, een ijverig episcopaal, die de republiek even ijverig tegen is en die de beklagenswaardige herstelling van Charles II als het geluk van Engeland aanmerkt, zegt in zijn 'Book of the Church': 'Cromwell verloste het land van de presbyteriaanse onverdraagzaamheid en hij beteugelde de fanatieke ijveraars, die Jezus Christus tot koning wilden maken en dan, in hoedanigheid van 'Zijn heiligen', het land onder zich hadden wensen te verdelen. Al de zielskracht van Cromwell, was er toe nodig, om zo'n een geest van fanatisme, zowel in het politieke als in het godsdienstige, te onderdrukken.'[317]

Misschien is de ijver van Cromwell te merkwaardiger nog, omdat hij niet zover ging als sommigen van zijn vrienden wel wensten, namelijk tot een scheiding van kerk en staat. In zijn derde redevoering, waarin hij openlijk. Het stelsel huldigt van een gevestigde of staatskerk, verdedigt hij toch met geestdrift het recht van de vrijheid van geweten voor allen: 'Indien de hoogste macht,' zo spreekt hij 'voor zichzelf vrijheid van geweten geniet en aan de behoeften van dat geweten kan voldoening geven, door die vorm van kerkordening te vestigen die haar het beste toeschijnt, waarom zou die macht dan niet gelijke vrijheid toestaan aan anderen? De

[316] De Plymouth Brethren (Vergadering der Gelovigen).
[317] Southey, Book of the church, 508. Londen, 1837.

vrijheid van geweten is een natuurlijk recht. Hij die dat recht begeert voor zichzelf, moet ook anderen het bezit er van vergunnen. Men heeft dit beginsel miskend en dit heeft een hoofdverkeerdheid bij onze ouderlingen strijd uitgemaakt. Elke sekte heeft geroepen: 'O, geef toch mij vrijheid!' maar als u haar die vrijheid schenkt, zal zij, zoveel in haar vermogen is, er voor waken dat gelijke vrijheid niet geworden zal aan anderen. Waar is hier onze oprechtheid? De vrijheid van geweten is een goed dat wederkerig moet genoten worden. Ik mag het zeggen, mijneheren! Al de rijkdommen van deze natie zouden niet in staat zijn geweest, om de mannen die hun bloed voor het vaderland gestort hebben te bewegen dat zij hun' arm leenden in de kamp, indien zij niet op vrijheid van geweten hadden gehoopt, een vrijheid, beter en ruimer dan het episcopaat hun gaf of de Engelse of Schotse presbyterianen hun zouden vergund hebben. Ik herhaal het, de godsdienstige vrijheid is een fundamentele zaak. Dat moet zij zijn, en dit is een waarheid die tegelijkertijd geldt voor ons en voor de geslachten die na ons komen zullen. Indien de overheid het volk een vorm van godsdienst oplegt, namelijk op dwingende, verplichtende wijze en zonder vrijheden en uitzonderingen op de regel daaraan te verbinden, zal zij daarmee het volk het land uitdrijven. Op zodanige wijze zijn vele arme en verdrukte mensen in ballingschap geraakt, die hun' eigendom verlaten hebben, die de vaderlijke woning hebben vaarwel gezegd, onder wier gastvrij dak zij tot dusverre in rust en vrede gewoond hadden en die, alles alléén om maar de begeerde vrijheid te genieten, zich hebben verplicht gezien de wijk te nemen naar een woest en onherbergzaam oord in nieuw Engeland, waar zij aan alle geriefelijkheden van het leven gebrek hebben, maar hetwelk zij zich getroosten, daar zij liever het bijzijn van hun vrienden ontberen willen en aan wereldse ellende prijs gegeven zijn, dan hun geweten

gevangen te geven in de strikken en banden van een misbruikt gezag.[318]

Waarom nu hield Cromwell, terwijl hij toch zozeer de verdediger was van de godsdienstige vrijheid, aan het beginsel vast van een gevestigde of staatskerk? Men heeft gemeend dat hij zich, wat dit betreft, door staatkundige gronden heeft laten leiden en dat hij de openbare macht niet van alle beheer in kerkelijke zaken heeft willen beroven, daar deze van zo grote invloed zijn op het volk. Dr. Wilkins, die later bisschop van chester werd en die met de zus van Cromwell gehuwd was, betuigde aan Burnet dat, volgens zijn inzien, geen wereldlijk bestuur vast gevestigd kan zijn, indien het niet gerugsteund wordt door een nationale kerk. Maar in de rede welke wij hebben aangehaald, geeft Cromwell een anderen grond aan, immers hij zegt met zovele woorden, 'dat de hoge overheid om aan de behoeften, inspraken van het geweten te voldoen die vorm van kerkerdening welken zij het beste keurt, moet kunnen vestigen'. Misschien ook werkten hier de beide beweegredenen verenigd op Cromwells geest.

De leer van een scheiding van kerk en staat vond toen andere en uitstekende voorstanders. De secretaris van de Protector Engelands grote, verhevene dichter, is daarvan in de zeventiende eeuw de moedige kampvechter geweest. Milton meende dat de staat zich geen bemoeienis in zaken van godsdienst moest veroorloven. Hij zegt in zijn traktaat over de christelijke leer, hetwelk uitgegeven werd door de tegenwoordige bisschop van Winchester, C.A. Sumner: 'Zij die geloven dat het gezag en de wapenen van de overheid vereist worden om de kerk te besturen, verkorten de macht van de kerk en bewijzen daarmee hun wantrouwen in haar.'[319] De beroemde dichter

[318] Parl. Hist. XX, 349. Carlyle, III, 68.

[319] Derogant ita multum potestati Ecclesiae atque dillident, etc. J. Miltoni de Doctrina Christiana libri duo posthumi, edidit Carolus Ricardus Sumner, 371 .

van het verloren paradijs heeft zijn zienswijze op dit punt vooral blootgelegd in zijn 'Treatise of Civil Power in Ecclesiastical Causes', (verhandeling over het burgerlijk gezag in kerkelijke zaken) en in zijn 'Considerations on the Likeliest Means te Remove Hirelings out of the Church', (beschouwingen over de beste middelen om loondienaars uit de kerk te verwijderen), waarin hij in onderzoek treedt over het al of niet gepaste dat de geestelijken, de leraars van staatswege bezoldigd worden. Zijn gevoelen in een en ander opzicht wordt, naar hij meent, door vierderlei grond onwraakbaar bevestigd. Zijn eerste bewijsgrond is, dat ieder individu uitsluitend het recht heeft om voor zichzelf te beslissen, wat zijn geloofskeuze aanbelangt, de tweede grond berust op de geheel geestelijke aard van het christendom, de derde is bij gevolgtrekking aan het begrip van de christelijke vrijheid ontleend, de vierde eindelijk ontstaat uit de nutteloosheid of liever uit het gevaarlijke, hetwelk verbonden is met alle tussenkomst van het burgerlijk gezag in zaken van godsdienst, zelfs als die bemoeienis een beschermend karakter draagt.

Milton stelde er zich evenwel niet mee tevreden dat hij over het onderwerp verhandelingen schreef, maar hij vroeg de machtigen Protector de volstrekte onafhankelijkheid van de kerk. 'Als u de kerk aan de kerk overlaat,' zo sprak hij, 'zal uw wijsheid niet slechts uw zwaarwichtigste taak en die van de overheid met de helft verminderen en wel met een helft die u ook behoort vreemd te blijven, maar u zult dan ook niet toestaan dat het gedwongen huwelijk tussen twee zo verschillende machten, de burgerlijke macht en de kerkelijke macht, langer blijft bestaan. Indien u de kerk van allen dwang ontslaat, zult u verhinderen dat gezegde twee machten, onder de schijn dat zij elkaar wederkerig steunen, elkaar langer ondermijnen en ten laatste omverwerpen. Maar die dwang kan toch met opzicht tot de kerk niet geheel ophouden, zo lang zij blijft jaargelden trekken, zo lang zij van de staat geld ontvangt, dat in die zin een vergif van de kerk, een verstikking van de waarheid, een

ellendig huurloon is voor de prediking van het Evangelie. Als u dit kwaad dan wegneemt, zult u de kerk werkelijk vrij maken en uit haar schoot die wisselaars en die kooplieden verdrijven, wier beroep, wel is waar, niet is dat zij duiven verkopen, maar die toch de duif bij uitnemendheid, dat is de Heilige Geest, verkopen.'[320] Zo redeneerde Milton. Echter, het mocht hem niet gelukken Cromwell de werkelijk koene begrippen te doen aannemen, tot welke hij, Engelands grote zanger, gekomen was en waarvan hij lange tijd de uitstekendste voorstander is geweest, zoals hij dat ook nog blijft in onze dagen.[321]

Evenwel, als de Protector al het stelsel van de afscheiding van kerk en staat niet tot het zijn maakte, dan toonde hij toch de meest volhardende ijver in het belang van de godsdienstige vrijheid. En wanneer men bedenkt in welke tijd het was dat hij deze zo lang miskende beginselen predikte, kan men hem geen bewondering ontzeggen. Zie hier hoedanig Oliver zich te die aanzien uitdrukte in zijn vijfde redevoering, op 17 september 1656 gehouden.

Ik zal u zeggen hoe het is. Onze regel en ons streven sinds het laatste parlement is geweest, om deze natie te doen inzien dat alle godsdienstbelijdenissen, die zich op een vreedzame wijze gedragen, vrijheid van geweten behoren te genieten. Wij hebben niet gewild dat de godsdienst ten voorwendsel gebruikt werd, om de hand naar de wapenen uit te strekken en bloed te vergieten. Maar alles wat de strekking heeft om factiën en partijen in het leven te roepen, zullen

---

[320] Pecunia ecclesiae toxicum, veritatia angina enuntiandi evangelii merces.. Ejeceres ex ecclesia nummularios illos, non columbas sed Columbam, sanctum ipsum Spiritum, cauponantes. Milton, defensio Secunda, 117.

[321] Immers Miltons denkbeeld is nog kort geleden nadrukkelijk ontwikkeld geworden, door de heer Albert Rilliet, van Genève, te weten in de artikelen welke hij onder de titel 'Un Individualiste Oublié' geplaatst heeft in het uitmuntend christelijk tijdschrift Le Semeur, dat te Parijs uitkomt en wel in de nummers van 18 en 25 februari en van 18 maart 1847.

wij met Gods genadige hulp bedwingen, hoe schoonschijnende ook de dekmantel zij en wie het ook zijn moge, die wij schuldig zullen bevinden. Ik verklaar het openlijk, ik ben tegen alle vrijheid van geweten, die met dit beginsel in strijd mocht zijn.

Maar als de mensen vreedzaam en stil hun godsdienst belijden willen of het baptisten zijn of independents of presbyterianen, doet weinig ter zaak, in Gods naam, ondersteunt hen! Beschermt hen, zo lang zij zullen voortgaan in alle eenvoudigheid van hart dankbaar te zijn jegens God en hun vrijheid genieten alleen met het doel voor ogen, om aan de inspraken van hun geweten te beantwoorden, want wij hebben het heden horen uitspreken (in de leerrede door dr. Owen voor het parlement gehouden) dat zodanige vrijheid van geweten de voorname zaak is, waarvoor wij zolang gestreden hebben.

Degenen die in Jezus Christus geloven en die een levenswandel voeren, die met dat geloof in overeenstemming is, zij die geloven in de vergeving van de zonden en in de vrije rechtvaardiging door het bloed van Christus, zij die leven in de goddelijke genade en die verzekerdheid hebben van die genade, diegenen zijn lidmaten van Jezus Christus en de appel van zijn ogen. En wie dit geloof bezit... O, laat hem ook de vorm hebben waaraan hij de voorkeur geeft! Als hij zijn weg in vrede wandelt en zonder hinder te doen aan degenen die andere vormen hebben aangenomen, dat hij zijn vrijheid hebbe! Dit is een schuld die wij aan God en aan Christus te betalen hebben: en indien zo'n christen zijn vrijheid niet mocht gelaten worden, o, dan zou God, ja God zelf ons daarvan rekenschap vragen. Echter, wanneer iemand die voor zijn godsdienst een zekere vorm heeft aangenomen, diegenen zou willen onder de voet treden, die een anderen vorm verkiezen, zo een independent, bij voorbeeld, zich veroorloven mocht degene die alleen volwassenen de doop wil hebben toegediend te verachten, te beledigen, te kwellen, dan zal ik dat niet dulden. Geen onverdraagzaamheid. Moge God ons een

geest en een hart geven om in alle dingen een billijke gelijkheid te bewaren! zo is ook mijn wijze van handelen geweest. Ik heb tegenstand ontmoet en berisping moeten ondergaan, van de een zowel als van de anderen kant. Maar ik heb dat met geduld gedragen! En door Gods genade ben ik er niet ongelukkig in geslaagd, om te beletten dat de ene gezindheid de onderdrukker zou worden van de andere'.[322] Cromwell gevoelde een billijke zelfvoldoening bij de gedachte aan die grote beginselen van vrijheid die hij als nieuw geschapen had in de boezem van zijn volk, en hij sprak het onverholen als zijn overtuiging uit, dat het een taak was, hem door God zelf opgedragen en dat hij God daarvan rekenschap zou hebben te geven. In zijn rede van 3 april 1657 zei hij:

> Mylords!
>
> U hebt de meeste ijver aan de dag gelegd voor de twee gewichtigste dingen die God aan de wereld geschonken heeft. Het eerste wat ik bedoel, is het kleinood van de godsdienst en van de billijke bescherming die verleend moet worden aan degenen die daarvan belijders zijn, zodat zij alle vrijheid genieten, die hun toekomt en dat tegelijkertijd de waarheid Gods gehandhaafd worde. Ik bid God dat Hij het Zijn volk niet toerekenen zal, voor zoveel er zijn die niet genoeg op prijs stellen wat in deze geest tegenwoordig geschiedt en dat nooit zodanig heeft plaats gehad, sinds de dagen van de omwandeling van Jezus Christus. Ik bedoel die werkelijk katholieke belangstelling die u voor het volk van God betoond hebt en die er u toe gebracht heeft om vrijheid te verlenen aan allen die de Heere stil en vreedzaam dienen, onder welken uiterlijke vorm zij dat ook doen.

[322] Burton's Diary, I CLVIII, Introd. Carlyle III, 220-222.

> Het andere waarin u voorzien hebt, is de burgerlijke vrijheid en de burgerlijke belangen van de natie, hetwelk hoewel het ondergeschikt moet zijn aan de goddelijke belangen, toch na deze het eerste goed uitmaakt, dat God in deze wereld aan de mensen geschonken heeft. Als men behoorlijke zorg besteedt aan deze burgerlijke vrijheid, is zij sterker dan een rots, tot bescherming en bewaring van alle andere menselijke belangen. Dit is mijn overtuiging, en zo er zijn die menen dat het belang van de christenen en het belang van de natie twee verschillende zaken zijn, dan beware mij God dat ik mij ooit met zulke denkbeelden verenigen zou.
>
> Mylords! Ik ben bereid voor die beide belangen te leven en te sterven, zo God er mij waardig toe acht. En wanneer ik zal geroepen worden om rekenschap af te leggen voor de rechterstoel die groter is dan alle gerechtshoven van deze wereld, zou ik geloven schuldig bevonden te worden, als het niet blijken mocht dat ik die beide weldaden geëerbiedigd en verdedigd had'.[323] Wellicht heeft nooit een staatsman edeler en christelijker taal gebezigd.

En deze ruime, verdraagzame zienswijze, die de Protector in zijn redevoeringen uitsprak, werd ook door hem in zijn handelingen nageleefd. Hij was christen, een protestants christen, maar hij verbond zich niet aan een bepaalde partij. Terwijl hij independent was uit beginsel, geloofde hij dat al de hervormde kerken deel uitmaakten van de algemene kerk en hij schonk daarom geen grotere gunst aan de independents, dan aan de presbyterianen en de baptisten. Zijn bijzondere predikers behoorden ook tot die onderscheidene genootschappen. Deze zuivere katholiciteit van de Protector was derwijze verheven boven de geest van zijn eeuw, dat

[323] Parl. Hist. XXIII, 161. Carlyle, III, 273, 274.

Villemain daaruit aanleiding kon vinden tot deze zonderlinge opmerking: 'Deze onzijdigheid, onverschilligheid van Cromwell, ten aanzien van de vorm bij de eredienst, in vergelijking met het vuur dat hij in anderen opzichte deed blijken, zou alléén reeds genoegzaam zijn, om zijn huichelarij te bewijzen. In die fanatieke eeuw liet het geloof zich niet afzonderen van onverdraagzaamheid, en indien Cromwell oprecht ware geweest, zou hij met bepaalde keuze zich gevoegd hebben bij die sekte die hij meende te moeten volgen'.[324] zo heeft men dus over Cromwell geoordeeld! Wij vatten hier zijn blinde lasteraars op de daad. Men heeft zijn deugden zelfs weten te baat te nemen, om te bewijzen dat hij een slecht mens moet geweest zijn! Waar nu zou men in de wereld een karakter kunnen vinden, dat niet in de geschiedenis met zwarte kool zou getekend staan, indien maar deze hatelijke handelwijze daarop toegepast werd? Wij willen niet beweren, dat juist in het geval waarvan hier dadelijk sprake is, de bedoeling heeft bestaan om de Protector opzettelijk te lasteren. Maar toont het dan toch niet zekere onbekendheid met de. Kracht en de Geest van het Evangelie, dat de welsprekende biograaf van Cromwell zich heeft kunnen uitdrukken, zoals hij doet in de weinige regels welke wij daar even hebben aangehaald? Oliver betoonde elke christen dezelfde gevoelens van broederlijke belangstelling, hoe verwijderd hij ook wezen mocht van de kerkelijke vormen, die hij zelf aankleefde. Vooral was hij omtrent de quakers aan de plicht van de christelijke liefde getrouw.

George Fox, die, terwijl hij de schapen van zijn meester hoedde, zich aan afgetrokken godsdienstige overdenkingen overgaf en die daar hij oordeelde dat de kerk het inwendige licht opofferde aan het uitwendige, daaruit de val van het christendom voorspelde, had toen

[324] Villemain Cromwell II, 200.

juist begonnen zijn zending als boetprofeet te volbrengen.[325] immers hij geloofde in zijn binnenste een stem vernomen te hebben, die hem riep om als prediker van boete en bekering onder de mensen op te treden. Met grote nadruk bezwoer hij zijn hoorders, om toch acht te geven op de inwendige openbaring, die, volgens hem, de bron was van het leven. Wij ontmoeten hier zeker wel een en ander, dat aan de denkwijze van Cromwell niet vreemd was.

De preken van Fox maakten grote indruk op het volk, maar van die aard, dat daarvan een en andermaal een verstoring bij de openbare godsdienstoefening het gevolg was. De quaker zag zich dan gevangen genomen, in hechtenis gesteld en door gerechtsdienaars van de een kerker naar de anderen gesleept, terwijl hij meermalen genoodzaakt was de nacht in een akelig hol of wel onder de blote hemel door te brengen.

Te midden van deze vervolgingen vond hij middel om aan de Protector te schrijven en hem om een gesprek te verzoeken. Cromwell stond het hem toe. Het was dan op een morgen en terwijl de Protector zich liet aankleden, dat de quaker bij hem werd binnengeleid en hem begroette met de woorden: 'Vrede zij dezen huize!' 'Ik dank u, George!' antwoordde hem Cromwell, op goedwillige toon. 'Ik kom u vermanen,' zo hernam George, 'dat u blijft in de vreze Gods, opdat u de wijsheid bekomt, die van boven is en daardoor geleid wordt om alle dingen onder uw regering te besturen tot de eer van God. Amen!'

[325] Dit 'hoeden van de schapen' moet men hier niet geestelijk verstaan, maar in de letterlijke betekenis. Hij was aanvankelijk inderdaad als schaapherder werkzaam. Zie over hem Hagenbach 'Het wezen en de Geschiedenis der Hervorming, 5e deel, bl. 395, v.v. Vert.

'Hij hoorde mij welwillend aan,' zo vertelt Fox,[326] 'ik sprak lang en onbevreesd tot hem over God en Zijn apostelen van voorheen, van Zijn dienaars en leraars in de tegenwoordige tijd, van de dood, van het onbegrensde heelal, van het licht dat van boven is. En dikwijls viel de Protector mij in de rede met de woorden: 'Zeer juist, dat is waar'. Hij behandelde mij met de meeste voorkomendheid. Echter, omdat er nu onderscheidene personen binnen kwamen, nam hij mij bij de hand en zei tegen mij, met tranen in de ogen: 'U moet mij nog eens een keer bezoeken. Als wij een uurtje konden samen zijn, u en ik, dan zouden wij elkaar wel goed verstaan. Zeker, ik wens u geen meer kwaad toe, dan ik mijn eigen ziel zou wensen'. 'Leen dan het oor aan de stem van God,' zei ik tegen hem bij het heengaan. Nu vroeg kapitein Drury mij te blijven en het middagmaal te nemen met de heren van het gevolg van Oliver, maar ik sloeg dit af, want God liet het mij niet toe'. Met zodanige zachtzinnigheid en zo'n mengeling van godsvrucht, deelneming en achting gedroeg het hoofd van de republiek zich jegens de godsdienstige sekten waartoe hij zelf niet behoorde.

Verschillende quakers van die dagen vervielen in grote buitensporigheid, in het bijzonder was dit het geval met Nayler, die zich door zijn volgelingen noemen liet: 'eeuwige zon der gerechtigheid, vredevorst, eniggeboren zoon van God en die ook zijn leerlingen goddelijke eer bewezen, door voor hem uit te roepen: 'heilig, heilig, heilig is de Heere der heirscharen!' Toen nu het parlement, na veelvuldige beraadslaging, de fanatieke quaker, die te Bristol Jezus' intocht te Jeruzalem had nagebootst, veroordeeld had, wilde Cromwell tussenbeiden komen. Hij was, schijnt het wel, onzeker omtrent de rechtvaardigheid van het vonnis dat tegen

[326] Fox's, journal, I, 265. Letters and Speeches, III, 149.

Nayler geveld was en hij had hem wensen te sparen. De Protector richtte dan de volgende boodschap tot het parlement:

> Aan onze vriend en getrouwe Sir Thomas Widdrington, spreker van het Parlement, ter mededeling aan het parlement.
>
> O.P.
>
> Zeer beminde en zeer getrouwe! Heil en groeten van ons.
>
> Wij hebben het vonnis gezien, dat laatst door u (het parlement) tegen zekere James Nayler geveld. Hoewel wij het denkbeeld verfoeien en verafschuwen, om de minste bescherming te verlenen of te doen verlenen aan wensen, die zulke stellingen aankleven en dergelijke dingen bedrijven of die onder de last van de misdaden gebukt gaan, waarvan deze man openlijk beschuldigd werd, wensen wij toch, aan wie tegenwoordig in het belang van de natie de regering is toevertrouwd, aangezien wij niet weten hoe ver de gevolgen zouden kunnen gaan van een rechtsgeding dat geheel buiten ons begonnen werd, dat het huis ons doe kennen volgens welke beginselen en gronden in dezen is gehandeld.
>
> Uitgesproken te Whitehall, op 25 december 1656.[327]

Het blijkt intussen niet dat Nayler vrijdom van straf heeft gekregen. Men beschouwde hem als een godslasteraar, en destijds ging de vrijheid niet zó ver, dat men achtte dat een godslasteraar ongestraft mocht blijven. Het zou zeker billijker geweest zijn om de man als een krankzinnige aan te merken. De episcopalen waren niet buitengesloten van de ruime en waar katholieke denkwijze van de Protector. Hij betoonde hun achting en welwillendheid hoewel hij,

[327] Milton I, 370. Carlyle. III, 265.

daar de meesten van hun aanhangers waren van het royalisme, verplicht was, te hun aanzien zekere terughouding in acht te nemen. 'De Protector,' zo zegt dr. George Bates,[328] een bekend koningsgezinde en vijand van Cromwell, 'veroorloofde het gebruik van het gebedenboek (Book of Common Prayer), in de huisgezinnen en in bijzondere samenkomsten, en hoe treurig ook de toestand was van de kerk van Engeland,. Valt het niet te ontkennen, dat de episcopalen onder zijn bestuur veel meer gunst en toegevendheid genoten dan onder het parlement. Zij zouden steeds zich daarin hebben mogen verheugen, indien zij niet de Protector geërgerd en hun vrijheid verbeurd hadden, door hun oproerige praktijken en hun gedurige samenzweringen tegen zijn persoon en zijn regering'.

Omdat de royalisten openlijk de wapenen hadden opgevat, was namelijk daarvan, onder dagtekening van 24 november 1655, een order het gevolg, bij welke de episcopaalse geestelijken nog verder in hun dienstwerk beperkt werden. Echter, ten gevolge van de verzoeken van de aartsbisschop Usher en van dr. Gauden beloofde de Protector, dat hij de ordonnantie terug zou nemen, 'onder voorwaarde dat de geestelijkheid zich niet bemoeide met de aangelegenheden van de staat.' Evenwel, toen Cromwell de zaak voor de raad bracht, was deze van oordeel dat het intrekken van de ordonnantie de vijanden van de regering te zeer aanmoedigen zou en kon er alleen in toestemmen, dat de verordening niet van toepassing werd gemaakt op al zulke geestelijken die zich dit door hun gedrag zouden waardig maken.

Werkelijk liet Cromwell het prediken toe aan de episcopaalse leraars, die zich in hun politieke gevoelens gematigd betoonden. Dr. Pearson, bisschop van chester,, dr. Hall, zijn opvolger, dr. Hall, dr.

[328] Neale, II, 624.

Wild, dr. Hardy, dr. Griffith en anderen predikten openlijk, zo in de kerken van Londen als in de provincies. De Protector had bijzondere achting voor Usher, aartsbisschop van Armagh en primaat van Ierland en hij raadpleegde hem dikwijls over de beste middelen die er te nemen waren, om zowel binnen als buiten 's lands aan de belangen van het protestantisme bevorderlijk te zijn, er was geen bekrompenheid en geen bigotisme in Oliver. Toen Usher op 21 maart 1655 in het zes en zeventigste jaar zijns levens overleed, werd de prelaat in de abdij van Westminster ter aarde besteld en Cromwell gaf £ 200 voor de kosten van de begrafenis. 'Het is zeker,' zo spreekt bisschop Kennet, 'dat de Protector gunstig gestemd was voor de vrijheid en dat hij haar wilde in de ruimste uitgestrektheid, voor alle partijen, zoveel dat maar met mogelijkheid was overeen te brengen met de rust en de zekerheid van zijn persoon en zijn gouvernement. Als hij vooroordelen had ten opzichte van de episcopalen, dan was dat veeleer omdat zij koningsgezinden waren, dan omdat zij behoorden tot de goede, oude kerk.'[329] zelfs heeft Southey beweerd, dat Cromwell de episcopale kerk in Engeland had willen herstellen.[330]

Maar Cromwell. Ging verder. Als hij de rooms-katholieken tegenstond, was dat niet zozeer vanwege hun leer, dan wel omdat zij de vijanden waren van de regering en van Engeland. Het waren meer de jezuïeten tegen wie hij ijverde, dan de katholieken. Ziehier de grond, waarop zijn verklaring van 31 oktober 1655 berustte: 'het is algemeen opgemerkt geworden en men heeft er stellige bewijzen van, dat jezuïeten zich bevinden onder de misnoegden van de natie die iedere vorm van beheer aanvallen, zowel in de kerk als in de staat.'[331]

---

[329] Neale, II, 651
[330] Book of the Church, 509.
[331] Neale, II, 651.

Cromwell openbaarde hierin zelfs liberalere beginselen dan die sommige staatkundige en godsdienstige mannen van onze dagen hebben. Wij laten hier een brief volgen, die daarvan ten bewijze mag strekken.

Oliver Cromwell

Aan zijn eminentie de kardinaal Mazarin.

Whitehall, 26 december 1656.

De beleefdheden en de veelvuldige blijken van genegenheid, die ik van uw eminentie heb ontvangen, doen mij wensen die te beantwoorden op een wijze die aan uw verdiensten gelijkmatig is. Maar hoe graag ik ook gevolg zou geven aan uw verzoek, kan ik dat niet onder de tegenwoordige omstandigheden, en ik behoef wel niet te zeggen, dat dit 'niet kunnen' geheel onafhankelijk is van mijn wil. Ik kan, uit aanmerking van de staat van de zaken, niet voldoen aan uw bede om verdraagzaamheid, ter gunste van de katholieken in Engeland.

Ik zeg dat ik het niet kan, als het ten minste een publieke verklaring is, die u verlangt. Want voor het overige geloof ik, dat uw eminentie minder grond heeft om zich over mijn regering te beklagen, wat de katholieken aangaat en de dwang het geweten aangedaan, dan wel het geval was onder het parlement. Ik heb sommigen en zelfs zeer velen toegevendheid doen ondervinden en ik heb onderscheid gemaakt tussen de vrome, gelovige en de samenzweerders. Ja, ik kan het met blijdschap zeggen en in het aangezicht van God, die in mijn hart getuigenis geeft van de waarheid van hetgeen ik betuig. Ik heb dat onderscheid gemaakt, ik heb, om

met de apostel judas te spreken, velen 'uit het vuur gegrepen,'[332] dat is, hen gered uit het verterend vuur van de vervolging en van het geweld, waarmee de gewetens overheerst werden en dat in de willekeurige maatregelen van het hoge gezag ook de hand naar de eigendom van de personen uitstrekte. Ik stel mij voor, om zodra ik mij maar van zekere beletselen en zekeren invloed kan ontslaan, waardoor ik belemmerd wordt, nieuwe stappen van vooruitgang te doen op. Deze weg en mij dus te kwijten van de belofte welke ik uw eminentie gedaan heb. Ik eindig met u de verzekering te geven, dat u mij nooit achterlijk zult bevinden, waar het geldt mij te betonen zoals het uw broeder en bondgenoot voegt.

Uw dienaar,

Oliver, P.[333]

Men zal zeggen dat men in openbare stukken niet de bijzondere gevoelens van een staatsman zoeken moet. Dat is zoo, maar de handelingen van Cromwell stemden overeen, met de gezindheid welke hij aan de kardinaal Mazarin openlegt. Dr. Harris en Prynne berichten ons dat hij de strafwetten, die tegen de katholieke priesters van kracht waren, niet ter uitvoering legde en dat hij zelfs verscheidenen van hun zijn bijzondere bescherming deed ondervinden.

Ten opzichte van de godsdienstige vrijheid had Cromwell wel meer willen doen, maar hij vermocht het niet. Een geleerde Portugese Jood, geboortig uit Amsterdam, Manasse ben Israël geheten, bevond zich sinds enige tijd in Engeland, vanwaar vier honderd

[332] Judas: 23
[333] Thurloe, V, 735. Carlyle, III, 249.

jaren geleden de joden waren verbannen geworden en hij had zowel aan het lange als aan het kleine parlement tevergeefs verzocht, dat het aan de joden mocht toegestaan worden zich in Engeland te vestigen. De Protector toonde zich gunstig gestemd voor dit verzoek en op 12 december 1655 verenigde hij op Whitehall een commissie van Godgeleerden, rechtsgeleerden en kooplieden, om de zaak te onderzoeken. Cromwell sprak bij die gelegenheid in het belang van de vrijheid en een getuige verzekert dat hij nooit zo goed gesproken had. 'Omdat de bekering van de joden in de schrift beloofd wordt,' zei hij, 'zou dan de Evangelieprediking, zoals die tegenwoordig in Engeland plaats heeft, die niet kunnen uitwerken?' maar de meerderheid van de commissie verklaarde zich tegen het denkbeeld van Cromwell. Godgeleerden en handelaars waren even ongunstig er voor gestemd. De joden konden dan in Engeland steeds nog geen verblijf houden, dan alleen met bepaalde vergunning van de Protector.[334] De ijver van Oliver voor de vrijheid van geweten maakt een van de schoonste bladzijden uit in zijn geschiedenis en ook in de geschiedenis van alle eeuwen. 'Waar de Geest des Heeren is, aldaar is vrijheid'.[335]

Deze godsdienstige vrijheid, die door Cromwell bewerkt werd, was een weldaad. Toch was er dit kwaad mee verbonden, dat zij niet ver genoeg zich uitstrekte. Aan de een zijde werd de episcopale kerk te zeer belemmerd, terwijl aan de anderen kant de independente kerk te zeer begunstigd werd. Die belemmering en die begunstiging was schadelijk voor beiden. Cromwell heeft niet geheel de klip van zijn voorgangers vermeden, daarin dat hij zijn eigen partij meer bijzonder voorstond en de tegenpartij, in vergelijking daarmee, beperkte. Hij deed misschien alles wat men redelijker wijze van hem verwachten mocht. Hij vreesde dat als hij de godsdienst geheel en al

[334] Harl. Miscell. VII, 617.
[335] 2 Kor. 3:17

aan zichzelf overliet, zij door de strijd van de sekten en partijen te zeer geschokt ja als vernietigd zou worden, maar niettemin blijft toch de stelling waarheid, dat vrije, ongestoorde beweging, alleen bestuurd door de uitspraken van het woord van God, noodzakelijk is voor de bloei van de godsdienst.

Er zijn eigenaardige gevaren met een nationale kerk verbonden en zij die zodanige kerk voorstaan en vooral zij die haar besturen, moeten trachten met die gevaren goed bekend te zijn. De staatskerk in Engeland was deze klippen in de zestiende eeuw en in het eerste gedeelte van de zeventiende, niet ontgaan, en daaruit ontstonden maar al te geredelijk de verregaande afwijkingen, waaraan zij zich onder de leiding van Laud overgaf. Dit bewees ten duidelijkste, dat verkeerde bescherming voor een kerk niet minder noodlottig kan worden dan de vervolging zelf. Het kwaad was groot. Ongelukkigerwijze miste het geneesmiddel dat Cromwell daartegen aanwendde, gedeeltelijk zijn uitwerking, omdat hij zelf enigermate leed aan de kwaal die hij herstellen wilde. Maar dit vereist enige opheldering.

De staat had zich vereenzelvigd met het protestantisme. De leer van de kerk, de negen en dertig artikelen, deze vrucht van een vrij en levend geloof, had een rechtskundige betekenis, een politiek bestaan verkregen. De gezegde artikelen, die onder de regering van Edward VI door Cranmer en Ridley werden opgesteld en onder Elizabeth in het jaar 1562, door de synode van Londen waren herzien, waren in 1571 bij een parlementsacte tot staatswet gemaakt en een deel geworden van de constitutie van Engeland. Zij hadden van toen aan gezag, zowel in de burgerlijke als in de godsdienstige samenleving.

Echter, wat was de ware oorsprong geweest van het protestantisme? een besluit van het parlement? Nee! Godsdienstig leven was het, zedelijke kracht en kracht van de Geest, in nauw en onafscheidelijk

verband, waaraan het protestantisme zijn ontstaan te danken had gehad. Deze drie elementen hadden zijn levensbronnen uitgemaakt. Opdat dan het protestantisme levend bleef, met het leven dat in zijn eigenaardig karakter ligt, was het nodig dat gemelde drie 'Principia Vitae' in hun eerste werkzaamheid en kracht onderhouden werden. Zeker waren de leerstellingen, in de negen en dertig artikelen begrepen, een schoon uitwerksel van de bedoelde drie oorspronkelijke krachten, en deze artikelen konden er ook tot op een zeker punt aan bevorderlijk zijn, om die elementen van uitwerking te doen blijven. Dit was ook soms het geval, maar geenszins doorgaande, en menigmaal zelfs was het resultaat geheel tegenovergesteld.

Werkelijk, men zag eerlang een gevaar zich opdoen, waaraan men niet gedacht had. Het had geschenen dat de kerk en de staat de waarheid eens voor al in vast bezit hadden genomen, men achtte zich zeker van zijn zaak. Wie had toch aan de vergadering van de kinderen Gods de levende waarheden van het Heil kunnen ontnemen? Zij waren hun immers verzekerd door de parlementsacte van 1571! De kerk was door en vanwege de staat in het bezit van haar dogma, van haar vormen, haar inrichting, kortom van alles wat tot ontwikkeling van haar godsdienstig leven nodig was. De 'Act of Uniformity' (acte van overeenstemming) van 1562 en 1563 waarborgde haar ten overvloede dat alles nog wel uitdrukkelijk. De kroon, de Lords, de gemeenten, alle drie de machten in de staat verzekerden haar het veilige bezit. Maar soms stelt men zich juist door de grote zorg om een schat wel te bewaren, er aan bloot om hem te verliezen. Niet door de invloed van gezegde drie machten had het ware protestantisme zich gevormd, maar door de geloofsstrijd van de vaderen, door hun moedige belijdenis, door hun' marteldood, 'door het woord van hun getuigenis en door het

bloed des lams'.[336] en kon nu de kostbare vrucht van die kampstrijd aan de kinderen verzekerd worden langs de weg van erfopvolging? Konden zij die schat ontvangen zoals men landgoederen en huizen erft van zijn voorouders? 'Was het voldoende dat de worsteling ten tijde van de hervorming zwaar en bloedig was geweest, opdat de dierbare bezitting, die door deze vrome overwinningen verkregen werd, een zeker en onvervreemdbaar eigendom zouden wezen? Zeker konden de protestanten in de tweede helft van de zestiende eeuw, zoals in de eerste helft van de zeventiende, zich lichtelijk voorstellen, dat er nu 'na een tijd van oorlog, een tijd van vrede' was gekomen,[337] na de overwinning het genot van de zegepraal. Zo'n denkbeeld was toch zo geheel menselijk, maar het was daarom niet minder vals en bedrieglijk. Wat moest het gevolg zijn van zodanige zinsbegoocheling?

De wens, de begeerte van genieten doet gewoonlijk in een gevaarlijke zekerheid vervallen. Men wil bezitten zonder zich tot het verkrijgen moeite te geven, men wil eten zonder te werken en toch zegt ons Gods woord: 'Zo iemand niet wil werken, zal hij ook niet eten.'[338] de christelijke waarheid is een prijs die, alleen door de hoogste krachtsinspanning verkregen wordt en niet zonder inwendige strijd, deze alléén doet de waarheid leven in ons binnenste en maakt ons 'der hemelse roeping deelachtig.'[339] men had in Engeland het episcopaat, de liturgie, de artikelen, men hechtte aan dit een en ander een overdrevene waarde, men schreef aan de plechtigheden van de kerk een eigenaardige en bezielénde kracht toe die zij in zichzelf en zonder de leven gevende invloed van de Heilige Geest niet bezitten. 'De wind blaast, waarheen hij wil en u hoort zijn

[336] Openb. 12:11
[337] Pred. 3: 8
[338] 2 Thes. 3:10
[339] Hebr. 3:1

geluid, maar u weet niet van waar hij komt en waar hij heengaat, zo is een iegelijk, die uit de Geest geboren is'.[340]

Er zijn middelen die door het hoofd van de kerk gegeven zijn en door welke alleen het koninkrijk van God wordt uitgebreid en in stand gehouden. Die middelen bestaan evenmin in de bisschoppelijke opvolging, als in het 'Opus Operatum' van de sacramenten of in andere kerkelijke instellingen. Men moet met getrouwheid het woord van God prediken, men moet het volk onderwijzen, men moet zonder ophouden bidden tot de Heere, men moet aan de gezette en algemene lezing van de heilige schrift bevorderlijk zijp, men moet in godsdienstige gesprekken de harten verlichten en de gemoederen overtuigen, men moet zich met ijver wijden aan het herderlijk opzicht en de vertroosting van de zielen, men moet het licht van een christelijk leven doen schijnen in de wereld en door zijn voorbeeld de mensen aansporen om navolgers te worden van Christus. Op zodanige wijze wordt het goede zaad gestrooid in de harten van elk opvolgend geslacht, en op die wijze is het. 'Dat de aarde eerst het kruid voortbrengt, daarna de aar, daarna het volle koren in de aar'.[341] Zódanig ontwikkelt zich het christelijk leven. Een kerk kan niet staande blijven, dan door dezelfde middelen aan welke zij haar geboorte te danken had.

Geen protestant kan deze waarheden ontkennen, want zij maken de kern uit van het protestantisme. Cromwell had er een wel gegrond besef van. Hij had gewenst de geestelijke macht van het woord van God in de plaats te stellen van de kerkelijke praal en van het min of meer werktuigelijke van de formuliergebeden, waarvoor de aartsbisschop Laud zozeer geijverd had. Wij willen daarvan een voorbeeld aanhalen, genomen uit de tijd toen hij gouverneur was

[340] Joh. 3:3
[341] Mark. 4:28

van Ely. De weleerwaarde Hitch nam aldaar de dienst van de hoofdkerk waar, met inachtneming van alle vormen die door de aartsbisschop van Canterbury waren aanbevolen. De gouverneur Cromwell vond nu aanleiding om hem een brief van de volgenden inhoud te schrijven:

Aan de weleerwaarde heer Hitch te Ely.

Ely, 10 januari 1643. Mijnheer Hitch!

Uit vrees dat misschien niet de soldaten het ondernemen, om op ongepaste en gewelddadige wijze verandering te brengen in de dienst van de hoofdkerk, verlang ik dat u de zo weinig stichtelijke, ja veeleer aanstotelijk koren afschaft, en ik stel u verantwoordelijk voor alle wanordelijkheid die zou mogen gebeuren, indien u hieraan niet voldoet.

Ik beveel u aan, om getrouwelijk te catechiseren en voor het volk de schrift te lezen en die hun te verklaren, niet twijfelende of het parlement zal, in overleg met de vergadering van de Godgeleerden (Assembly of Divines) u nadere voorschriften geven. Ik wens ook dat uw preken menigvuldiger mogen zijn.

Uw toegenegen vriend,

Oliver Cromwell.

Oliver spreekt hiervan catechiseren, van het lezen en verklaren van de schrift en van overvloediger preken, al hetwelk hij in de plaats gesteld wilde zien van de bewuste koren bij de godsdienstoefening. En door zulke middelen is het ook inderdaad, dat een kerk levend gemaakt en opgebouwd kan worden, ja ook het pausdom neemt die middelen te baat (ten minste het catechiseren en preken) wanneer het zich aangevallen ziet.

Maar in zoverre lag er kwaad in de maatregel, dat hij voorgeschreven werd door een generaal, een gouverneur en dat Oliver zich op beschikkingen van het parlement beriep. Echter, daartoe was men inderdaad gekomen. Het protestantisme was, door beslissing van de wetgeving, tot wet van staat geworden, en als zo'n wet wilde men het ook handhaven.

Maar een zodanige wet kan geen leven doen ontstaan. De wet van God zelf doet dat niet, hoeveel minder een menselijke wet! 'Hebt gij de Geest ontvangen uit de werken van de wet of uit de prediking des geloofs?'[342] spreekt de apostel Paulus. Als de ruwe en ongeschikte hand van de burgerlijke macht de boom van het geloof quasi in bescherming neemt, zal het gevolg allicht zijn dat schone bloesems afvallen en veelbelovende takken geknakt worden, maar de boom zal daardoor niet die sappen ontvangen, die maken dat hij 'veel vrucht draagt'.[343] Eén is er Die deze sappen de boom mededelen kan, het is hij die 'de ware wijnstok is' en 'zonder Wie wij niets kunnen doen'.[344]

Zelfs wanneer het, burgerlijk gezag werkelijk tracht nut te stichten en werkelijk evangelische instellingen wil vestigen, zal de partijgeest zich er onder mengen en een gedachten tegenstand verwekken. Dit heeft Cromwell maar al te veel ondervonden. Ik zou veel te verhalen hebben,' zo spreekt hij, 'Indien ik de moeilijkheden wilde opsommen, waarmee wij te worstelen hadden, toen wij voor het prinsdom Wallis in leraars wilden voorzien, waarin ik voor mij zelf groot belang stelde. Ik kan het niet zeggen wat verdriet en lijden deze zaak berokkende aan het arme volk van God, die te doen hadden met mannen die gelijk waren aan grijpende wolven, gereed om de lammeren te verslinden, zodra zij maar ter wereld waren

[342] Gal. 3:2
[343] Joh. 15:5
[344] Joh. 15:1, 5

gekomen. Ik kan er ook niet anders dan met smart aan denken, hoezeer het parlement deze aangelegenheid als onder de voet heeft getreden, tot droefenis van de vrome lieden en tot roem en blijdschap van hun tegenpartijders in de ganse republiek.'

Datgene wat voor een kerk, na haar gemeenschapsoefening, haar vereniging met Christus hoofdzaak is, noemen wij haar betrekking tot het christelijke volk, het nauw en duurzaam verband waarin zij behoort te staan met de harten, want de 'akker is de wereld.'[345] Niets is zo noodlottig, dan wanneer de kerk dit uit het oog verliest en indien haar verhouding tot de staat in haar schatting het voornaamste wordt. De kerk zal zich in dat geval verbeelden, dat zij haar plicht gedaan heeft, als zij de staat volharden doet bij een strikte orthodoxie. Echter, wat betekent het of al het parlement of het hoge landsbestuur de kampvechter zij voor het protestantisme, indien het ware protestantisme, indien het geestelijk en christelijk leven niet meer onder het volk gevonden wordt? een kerk kan in dat geval op een afstand schijnen bloei en luister te bezitten, maar Hij 'Die de zeven Geesten Gods heeft,' zal tot haar het woord richten: 'Gij hebt de naam dat gij leeft en gij zijt dood.'[346]

De slotsom van hetgeen wij zeiden, komt hierop neer: een nationale kerk is alleen dán veilig, wanneer zij, wel verre van zich te beroemen over haar vereniging met de staat, integendeel volstrekt niet steun en sterkte zoekt in de waarborgen die de constitutie van het land haar aanbiedt en uitsluitend haar leven en haar bloei vindt in haar gemeenschap met haar hoofd, in de sterkte welke het woord en de Geest van God haar schenken moeten en in de vrije en vruchtbare ontwikkeling der verstandelijke, geestelijke en zedelijke krachten

[345] Math. 13:38
[346] Openb. 3:1

van een ieder van haar leden en van de maatschappij in het algemeen. Deze les is voor de tegenwoordige tijd van groot belang.

Cromwell is ver gegaan, wat betreft de godsdienstige vrijheid, maar toch nog niet ver genoeg. Hij had ongelijk met het patronaat van de staat in stand te houden en het alleen over te brengen van de episcopale kerk op die van de independents. Indien hij alle godsdienstgenootschappen vrij gelaten had, zonder bescherming maar ook zonder beperking, zo, in het bijzonder, het evangelisch episcopaat zich onbelemmerd had kunnen bewegen, zou de godsdienst zich met meer eenvoudigheid en grotere ruimte ontwikkeld hebben en waarschijnlijk ware dat bekrompen en gemaakte daarbij vermeden geworden, dat, dikwijls wellicht met grond, door de lieden van de wereld zo scherp werd ten toon gesteld. Het puritanisme zou een levendmakende invloed hebben gehad op de episcopaalse godsdienst en het episcopaat zou van een besturende, regelende invloed zijn geweest op het puritanisme. En toch, de tijd in aanmerking genomen waarin hij leefde, heeft Oliver in dit opzicht belangrijk veel gedaan. Engeland behoorde hem in onze dagen een gedenkteken, een triomfboog op te richten, als hulde aan de grondlegger van de godsdienstige vrijheid.[347] Wij wensen dit denkbeeld in overweging te geven, aan degenen die Canning's motto en Cromwells werk ernstig ter harte nemen.[348]

---

[347] Toen het plan beraamd werd om in een grote zaal van het nieuw gebouwde prachtige paleis, waar de beide huizen van het Britse parlement vergaderen, de afbeelding te plaatsen van alle soevereinen die in Engeland geregeerd hebben, was, naar verzekerd wordt, ook voor Cromwell geen plaats bestemd, maar sindsdien had koningin Victoria haar verlangen te kennen gegeven dat ook haar gemaal, prins Albert, in die galerij zou opgenomen worden. Nu was daartoe geen ander middel te vinden, zegt men, dan door Cromwell buiten te sluiten. Vert.

[348] Cannings spreuk was: Burgerlijke en godsdienstige vrijheid de gehele wereld door! Vert.

XII

Zedelijkheid, grootheid en antipausdom van Engeland

De staat was voor Cromwell een goddelijke instelling, waarvan de instandhouding en regering berusten bij de soevereine macht van God. Hij wilde geenszins, zoals sommigen, een louter menselijke maatschappij daarin zien. Hij geloofde niet dat de staat berustte op louter aardse grondslagen, als daar is overwinningen, verdragen, constituties. Hij erkende de invloed van dat een en ander, maar eerst en bovenal woog bij hem de tussenkomst van God. Hij ging zelfs te ver in sommige toepassingen van dit beginsel. De staat is een instelling tegen het kwaad. 'De overheid is Gods dienares, een wreekster tot straf dengenen, die kwaad doet'.[349] Te die opzichte zou men kunnen geloven, dat de staat en de kerk dezelfde bestemming hebben, omdat Christus, het hoofd van de kerk, insgelijks in de wereld kwam ter bestrijding van het kwaad, om 'de zonde der wereld

[349] Rom. 13:4

weg te nemen'.[350] Maar het is in geheel verschillende kring, dat dit te keer gaan van het kwaad, hetwelk tegelijkertijd in het karakter ligt van de staat en van de kerk, in oefening moet komen. Het is door geheel andere en zelfs zeer tegenovergestelde middelen, dat deze twee grote lichamen het doel bereiken, dat zij zich gemeenschappelijk voorstellen. 'De wet des Geestes des levens in Christus Jezus heeft mij vrijgemaakt van de wet der zonde en des doods.'[351] Ziedaar de wijze waarop de kerk het kwaad tegengaat. En hierin vinden wij volstrekt geen betrekking met het zwaard, dat de staat is in handen gegeven of met' de dwang, waarmee hij het kwaad beteugelt en straft. Uit deze zeer verschillende wegen die de twee machten, staat en kerk, bewandelen moeten, en waardoor zij zo bijzonder gekenmerkt worden, volgt een regel die dikwijls miskend wordt. De staat en de kerk zullen te zekerder aan het goede bevorderlijk zijn, dat zij moeten voor ogen hebben, indien hun werkkring scherp afgezonderd blijft. De staat wachte zich ervoor om te willen te weeg brengen wat niet in zijn macht is. De kerk moet pogen om net zo goed niet te doen waarvan zij zich behoort te onthouden. Net zoals men een nauwkeurig onderscheid maken moet tussen de drie machten in zijn boezem: de wetgevende, de rechterlijke en de uitvoerende macht, opdat alles in de staat zonder botsing geschieden zou. Evenzeer moet men, opdat de natie in gerechtigheid en vrede zou kunnen leven en bloeien, een juist onderscheid maken tussen het gebied van de staat en dat van de kerk. Ongetwijfeld heeft Cromwell niet geloofd, dat hij door middel van de dwang, die door de staat wordt uitgeoefend, het geestelijk welzijn van de natie verhogen kon, daar was hij te verlicht voor. Toch zouden wij niet durven ontkennen, dat hij, naar het ons

[350] Joh. 1:29
[351] Rom. 8:2

toeschijnt, als burgerlijk hoofd, zich soms wel eens te veel met zaken van godsdienst bemoeid heeft.

Echter, het is een waarheid, die hij met grote helderheid inzag en waaromtrent hij zeer juiste begrippen had, namelijk dat de welvaart en de grootheid van een natie volstrekt berusten op haar zedelijkheid en op haar geloof. Hij begreep beter dan misschien ooit enig ander hoofd van een volk, dat, zal een natie leven en bloei hebben, het vereist wordt dat er in haar een waar levensbeginsel aanwezig zij en dat dit beginsel zich zou moeten ontwikkelen. Ja, men begint het in onze dagen te zien, wat er van de volken wordt, wanneer men wil dat zij zonder christendom voortleven en als men voor de geestelijken en leven gevende invloed van het Evangelie de beuzelarijen van het bijgeloof in de plaats stelt, de hersenschimmen van een zuiver ambtelijke officiële kerk of de barre, dodende wind, die door de woestenijen van het ongeloof jaagt.

Cromwell had nog andere wensen en bedoelingen, niet minder edel en groots dan zijn streven in het belang van de godsdienstige vrijheid. De welvaart, de grootheid en de roem van Engeland te bevorderen, was voor hem een niet minder gewichtige en dringende roeping, en daaraan voldeed hij op waardige wijze. 'Ik hoop,' zo sprak hij eenmaal in de staatsraad, 'de Engelse naam even groot te maken als de Romeinse naam ooit geweest is'. En werkelijk heeft hij zozeer de algemene hulpbronnen van de natie uitgebreid en haar macht ter zee verhoogd, dat hij Engeland geheel Europa door een naam en een invloed verschafte, veel groter dan het land ooit onder iemand van zijn voorgangers bezeten had.

Maar de Protector wist dat 'gerechtigheid een volk verhoogt'[352] en door haar dus wilde hij bij uitnemendheid zijn volk groot maken.

[352] Spr. 14:34

En persoonlijk gaf hij het schoonste voorbeeld. Wij treffen dikwijls in de officiële papieren van die tijd aantekeningen aan van deze of dergelijken aard: '13 september 1654. Zijn hoogheid de Lord Protector heeft heden op Whitehall huiselijk met zijn familie een vaste gehouden '. '5 april 1655. Aangezien zijn hoogheid vernomen had, dat er tussen de graaf van Middlesex en een de heer Seymour een verschil had plaats gehad, dat waarschijnlijk een tweegevecht zou veroorzaken, zijn beiden ontboden geworden en hebben zij beloofd aan de zaak geen gevolg te geven '. '2 mei 1656. Zijn hoogheid en de staatsraad hebben deze dag in stille afzondering met vaste en bidden doorgebracht, om de goddelijke zegen over onze belangen en over onze wapenen af te smeken.'

Het leger was aan een bewonderenswaardige morele tucht onderworpen en dit, in verband met de godsdienstigheid die een groot aantal soldaten en officieren bezielde, droeg er krachtig toe bij, om bij het leger een zuiverheid van zeden te bewaren, die tot daartoe in de garnizoenen en de kampen onbekend was geweest. Deze strenge zedelijkheid, wij zagen het, werd evenzeer aan het hof van de Protector onderhouden. Alles was daar eerzaam en welgevoegelijk, alles vormde er een in het oog lopend contrast met de lichtzinnigheid en ongebondenheid, waarin de ongelukkige zoon van Charles I buiten 's lands leefde en waarvan het roomse hof van Frankrijk eerlang zo'n beklagenswaardig voorbeeld gaf.

'Het hof van Cromwell was van iedere ondeugd vrij,' zegt dr. Harris, 'alles ademde er welgevoeglijkheid en ingetogenheid, men zag er evenmin luidruchtig vermaak of twist en onenigheid, als men zelfs daarvan hoorde spreken.' Cromwell ging misschien wel te ver, als wij deze schrijver geloven moeten. Zoals het verkeerd is godsdienstige mensen uit openbare bedieningen verwijderd te houden, zoals dat soms het geval is, mag het 'niet minder verkeerd heten godsdienstigheid tot iemands onvermijdelijke eigenschap te

maken, om wel gezien te zijn aan het hof. Immers men stelt zich daardoor er aan bloot om de schijnheiligheid te bevorderen, en dit is een gevaar, hetwelk godvruchtige vorsten ook in onze dagen niet altijd hebben weten te vermijden. 'Terwijl het voorheen zeer moeilijk was,' zo zegt dezelfde schrijver, 'om aan het hof te verkeren zonder dat de godsdienstigheid daarbij leed, was het thans onmogelijk een goed hoveling te zijn, indien men niet vroom was. Een ieder die trachtte naar de gunst van het hof moest godsdienstigheid medebrengen en niet geld, zoals vroeger'.

Maar als het al gevaarlijk is voor een vorst, om zijn bijzondere gunst te schenken aan diegenen die zich als godsdienstig voordoen, is het toch van zijn plicht goede, zedelijke mensen hoger en beter te eren dan hen wier gedrag berispelijk is. 'Die de reinheid des harten liefheeft, diens vriend is de koning.'[353] 'Aan het hof van de Protector,' zo zegt ons dr. Bates, die bij de restauratie een van degenen werd, die Cromwells nagedachtenis gelasterd hebben, 'golden de regelen van de gestrengste tucht, geen dronkaard, geen lichtmis werd er geduld en evenmin diegenen die anderen door geschenken omkopen en bederven of zij die zwak genoeg mochten zijn om zich op zodanige wijs te laten omkopen en bederven.'

De zedelijkheid, die het tijdvak van de Protector kenmerkte, is een zaak van de grootste belangrijkheid. Zeker, hier vindt de regel zijn toepassing, die door het woord van God gegeven wordt: 'Iedere goede boom brengt voort goede vruchten en een kwade boom brengt voort kwade vruchten'.[354] indien ongelovige en wereldsgezinde mensen partij trekken voor de regering van Charles II, die door een verregaande algemene zedeloosheid is gekenmerkt geworden en daarbij zich verklaren tegen het

[353] Spr. 22:11
[354] Math. 7:17

protectoraat, dat door christelijke deugden heeft uitgeblonken, dan kunnen wij dat toch nog begrijpen, maar wanneer ditzelfde het geval is met zedelijke en godsdienstige mensen, dan gaat het ons begrip te boven. Dit punt is van zo groot gewicht, dat wij menen te die aanzien het gevoelen te moeten doen kennen, zowel van Engelse als van Franse schrijvers die streng katholiek, zeer koningsgezind en de Protector zeer vijandig waren.

Een berichtgever die geheel onverdacht is, dr. Lingard, brengt hulde aan de zedelijkheid, die gedurende het bestuur van de Protector heeft geheerst hoewel hij daarin, met de eerlijkheid die aan de meerderheid van de ultramontanistische[355] schrijvers zozeer eigen is, niets dan fraaie schijn zien wil. 'Onder de dadelijke gevolgen van de restauratie (in 1660 onder Charles II) was er niets dat de opmerkzame waarnemer meer buitengewoon moest voorkomen,' zo spreekt hij, 'dan de bijna plotselinge omwenteling die daardoor in de zedelijke gesteldheid van de natie werd te weeg gebracht. Onder het bestuur van deze mensen die een voorkomen van heiligheid hadden, was de ondeugd verplicht geweest zich te verbergen onder het uiterlijke kleed van de deugd, maar zodra die noodzakelijkheid niet meer bestond, vertoonde zij zich weer zonder bedeksel en vond vooral een vriendelijke ontvangst. De 'cavaliers' gaven zich om hun triomf te vieren, aan dronkenschap en allerlei buitensporigheid over, en de nieuwe royalisten trachtten de

[355] In de Rooms-katholieke kerk waren twee stromen die elkaar bestreden: het ultramontanisme en het gallicanisme. Het gallicanisme (dit karakteriseerde het leven van de Rooms-katholieke kerk in Frankrijk in bepaalde perioden, vandaar de naam) is het geloof dat de burgerlijke overheid van het volk (vaak vertegenwoordigd door de autoriteit van de koning of van de staat) over de Rooms-katholieke kerk overeenstemt met die van de paus. Het gallicanisme was voor een beperking van de pauselijke macht. Ook was een oecumenisch concilie superieur aan de paus. Het ultramontanisme (dit woord komt van iemand die aan de andere kant van de Alpen woont) legt sterk de nadruk op de voorrechten en macht van de paus.

oprechtheid van hun bekering te bewijzen, door zich te beijveren om de 'cavaliers' in lichtmisserij nog te overtreffen. En Charles, die het onthaal nog niet vergeten was, dat hij vroeger in Schotland gevonden had, greep met de meeste gretigheid de gelegenheid aan, om zijn 'geliefkoosde lusten bot te vieren.'[356]

Hier hebben wij dan het getuigenis van een Engelse schrijver, nu willen wij dat van een Frans schrijver horen, van de Chateaubriand namelijk, die, in weerwil van al zijn vooroordelen tegen het protestantisme, getroffen is door het verschil, hetwelk, uit een zedelijk oogpunt genomen, tussen de beide revoluties, die van Frankrijk en die van Engeland, valt op te merken. 'Deze kortstondige republiek,' zo spreekt hij ten aanzien van Engeland,[357] 'is niet zonder uitwendige roem geweest, noch ook inwendig zonder deugd, zonder vrijheid en gerechtigheid. Dit verschil tussen twee omwentelingen, die toch, als laatste uitkomst, gelijke vrijheid hebben teweeggebracht, komt voort uit het godsdienstig gevoel hetwelk de revolutiemannen van Groot-Brittannië bezielde.' Iets verder voegt de heer de Chateaubriand er bij: 'De onwettigheid van de maatregelen van Cromwell daargelaten een onwettigheid waartoe hij misschien ook wel verplicht was, om zijn onwettig gezag staande te houden was toch de overheersing van deze grote man roemrijk. Hij handhaafde orde in het land. Zoals vele despoten was hij een vriend van de gerechtigheid in alles wat niet zijn eigen persoon betrof en de gerechtigheid strekt om de volken te troosten over het verlies van hun vrijheid.'

Dit soort getuigenissen heeft de waarheid schrijvers van naam afgedwongen, hoe sterk ze ook verblind waren door ingewortelde vooroordelen. De hoge zedelijkheid, die ten tijde van Cromwell in

[356] Lingard, Hist. England, XI, 244. Londen, 1839.
[357] Les Quatres Stuarts.

Engeland heersende was, openbaarde zich aan het overige Europa in de onloochenbaarste kentekenen. De Engelse natie, die begonnen was om de vreemdeling onder het bestuur van de eerste twee Stuarts van lafhartigheid te beschuldigen, ontwikkelde nu op eenmaal, zo te land als ter zee, de schitterendste heldenmoed. De vrijheid en de Godsvrucht welke thans tegelijkertijd door zeelieden en soldaten werden op prijs gesteld, gaven hun een geheel ongekende veerkracht en deden hen alom ten strijd gaan, in het besef dat zij kampten voor de heiligste rechten. Terwijl Cromwell de eer van de natie in het buitenland wist te doen eerbiedigen,' zegt Burnet, 'vleide hij tegelijkertijd de nationale trots, die de Engelsen zozeer eigen is. Hoewel hij al niet tot de gekroonde hoofden behoorde, ontvingen zijn gezanten toch al de eerbewijzen, die aan ambassadeurs van koningen worden toegekend.'[358]

Wij zullen de grote en roemrijke feiten niet alle vermelden, door welke Engeland van de wereld toonde, dat het met nieuwe kracht was aangedaan, wij schrijven toch geen historie van Groot-Brittannië. Dat evenwel door de Engelse vloot onder bevel van Blake en honk zegepralen op de Hollanders bevochten werden, dat terwijl de dappere admiraal tromp door een geweerkogel dodelijk getroffen werd, in het ogenblik dat hij met de degen in de vuist op de kampanje stond, zijn schepen in verwarring en met alle zeilen bij, een goed heenkomen zochten naar Texel, dat Cromwell in persoon het parlement van de behaalde overwinningen verslag deed en er het voorstel bijvoegde, dat de natie van bare erkentelijkheid aan de zegevierende vlootvoogden mocht doen blijken, dat de Verenigde Provincies de meerderheid van de Britse vlag erkenden, aan de Engelsen een lang verschoven herstel van oude grieven toestonden en zelfs er in bewilligden, om het huis van Oranje van het stadhouderschap uit te sluiten, op grond van verwantschap met de

[358] Burnet's Own Times, 1, 113.

Stuarts,[359] dat Spanje de eerste was om de Protector te huldigen en hem zelfs aanspoorde om zich de Engelse koningskroon op het hoofd te plaatsen een vleierij waarop Cromwell slechts met een verachtend stilzwijgen antwoordde, dat Portugal, Frankrijk, de keurvorst van Brandenburg (toen in Europa nog amper bekend), dat alle andere staten en zelfs ook Christina van Zweden, die eerlang de weg naar Rome bewandelen zou, Groot-Brittannië en hem die daar de teugels van het bewind in handen had de schatting van hun' eerbied en hun bewondering betaalden, dat de vloten van Spanje herhaaldelijk geslagen werden en de schatten die Spanjes zilverschepen aanvoerden, als oorlogsbuit naar Londen werden overgebracht, terwijl de onderkoning van Mexico de neerlaar, aanschouwen moest en omkwam in de vlammen die zijn bodems verteerden, dat een tweede maal de schepen en galjoenen, die de

[359] Het bovenstaande hebben wij met pijn in het hart vertaald, omdat hetgeen hier in enkele regels gezegd wordt, de eer van ons dappere voorgeslacht te na komt. Overtuigd dat onze schrijver al de gemelde bijzonderheden nauwkeurig heeft vermeld, zoals hij die bij de Engelse berichtgevers geboekt heeft gevonden, betreuren wij het, dat hij niet insgelijks de opgaven van andere zijde heeft kunnen raadplegen en dus het voor en tegen horen. Immers, waar men onze Hollandse schrijvers over dit tijdvak naleest en daaronder in de eerste plaats Brandt, 'Leven van De Ruyter', zal men wel verschillende ontmoetingen met de Engelsen vermeld zien staan, waarbij hardnekkig en bloedig gestreden werd, soms dagen achtereen en steeds aan onze kant met schepen die kleiner van bouw, lichter gewapend en zwakker bemand waren, maar in plaats dat daaruit de hoog geroemde zegepralen van de Engelsen zouden kunnen blijken, zal men zelfs een en andermaal stellig vermeld vinden, dat zij terug zijn geweken, terwijl bij andere gelegenheden de oorlogskans onbeslist bleef en Brandt van de slag waarin Tromp sneuvelde, zegt: 'De Hollanders verstonden dat zij de zege hadden bevochten, nadien ze hun oogmerk in het voornaamste hadden bereikt en de Engelsen genoodzaakt hun kusten en havens, die zij te voeren, vele weken lang, als het ware belegerd hielden, te verlaten. Men wist namelijk dat ze tussen zondag en maandag 's nachts naar Engeland waren geweken.' Over het erkennen van de meerderheid van de Engelse vlag en wat er verder volgt, al wat betrekking heeft op de voorwaarden van de vrede die toen tussen deze staat en Engeland gesloten werd, zie men uitgebreider beschreven in Wagenaar, Vad. Historie, deel XII. Vert.

rijkdommen van de nieuwe wereld aanvoerden, in de baai van Tenerife verbrand of in de grond geboord werden, dat de Protector ook het oog geslagen had op het sterke Gibraltar,[360] ziedaar enkele hoofdtrekken, die ons doen zien hoezeer de Protector Engelands macht en Engeland' s roem wist te verhogen, en te handhaven tegenover de vreemdeling.

Maar het was niet alleen in de belangrijke aangelegenheden van de buitenlandse politiek dat Cromwell de eer van zijn vaderland zocht te bevorderen, dit was evenzeer in minder gewichtige en kleine omstandigheden het geva.1 en geschiedde in grote mate door de geestkracht, de energie die hij aan zijn gezanten, zijn generaals en admiralen wist mee te delen. Voor de oorlog met Spanje bevond Blake zich met de vloot te malaga en nu waren er enige matrozen aan land gegaan die een processie ontmoetten, aan wier hoofd het heilige sacrament gedragen werd, en niet slechts dat onze zeelieden aan deze optocht generlei eerbied bewezen, ontzagen zij zich zelfs niet om er de spot mee te drijven. Een van de priesters zette het volk aan, om zich over deze belediging te wreken en nu vielen de Spanjaarden de Engelsen aan en sloegen hen geweldig. Toen de matrozen aan boord teruggekomen waren, beklaagden zij zich over hetgeen hun wedervaren was, waarop Blake een trompetter zond aan de onderkoning, met de eis dat hem de man zou uitgeleverd worden, die de voorname aanleiding was geweest van de mishandeling die zijn matrozen geleden hadden. De onderkoning liet antwoorden, dat aangezien hij generlei mag, had over de priester, hij hem ook niet kon uitleveren. Blake gaf weer ten antwoord, dat hij zich weinig bekommerde wie of al dan niet deze macht had, maar dat, als de priester niet binnen de tijd van drie uren zich in zijn handen bevond, hij de stad in brand zou schieten. Daar de

[360] Daarover zei hij: 'Als wij de stad en het kasteel en Gibraltar bemachtigen konden en in bezit zouden kunnen, dan zou dat tegelijkertijd voor onze handel voordelig *en* in het nadeel van de *Spanjaard* zijn.'

Spanjaarden zich buiten staat gevoelden Blake niet geweld te keer te gaan, zonden zij dan nu de geestelijke, die zich met het onbehoorlijk gedrag van de matrozen poogde te verontschuldigen. Blake zei hem, dat als men aan hem daarover geklaagd had, hij de matrozen gestreng zou hebben doen straffen, omdat hij niet zou gedogen dat zijn lieden zich schuldig maakten aan beledigingen tegen de godsdienst van het land, waar zij aan wal gingen. 'Ik beklaag er mij echter over,' zo ging hij voort, 'dat de Spanjaarden zelf zich veroorloofd hebben de tuchtiging toe te passen, want de gehele wereld moet weten, dat een Engelsman niet dan door een Engelsman gestraft kan worden'. Nadat hij nu de priester het beleefdst onthaal had doen ondervinden, liet hij hem weer vertrekken, daar het hem genoeg was dat de uitlevering had plaatsgevonden. Cromwell hoorde deze zaak met groot genoegen en hij las ook de brieven van de admiraal in de staatsraad als een aangenaam nieuws voor. De regel door Blake gesteld kan zeker betwist worden. Iedere natie heeft het recht om de wanbedrijven te straffen, die op haar grondgebied gepleegd worden, echter niet door de handen van de opgewonden menigte, maar bij een vonnis van de rechtbank. Dat hier geen geregelde rechtspleging had plaats gevonden, mocht dus Blake verontschuldigen. Aan Elizabeth en aan Cromwell moet de Brit die prikkelbaarheid en die nationale trots danken, waardoor de vlag van Engeland de gehele wereld door ontzien en gevreesd werd gemaakt.

Cromwell vergenoegde zich niet met de overwinningen van zijn legers. Zijn geoefend oog zag gemakkelijk, dat de handel de hoofdbron moest worden van de welvaart van Groot-Brittannië, en de ijver die hij aan de dag legde om de handel te doen bloeien, ging alles te boven wat de monarchen die hem in Engeland waren voorgegaan, ooit gedaan hadden. Hij benoemde onder andere een comité of een kamer van kooplieden, die er mee belast waren om aan de hulpbronnen van het Britse handelsverkeer grotere

uitbreiding te geven. Dit comité kwam de eerste maal op 27 november 1655 in de geschilderde zaal bijeen en zette zijn werkzaamheden voort, tot aan de dood van de Protector.

Ook op het gebied van de letterkunde kon men de invloed waarnemen van de machtige hand, die aan alles zo'n nieuw en krachtig leven wist te schenken. Southey erkent, dat 'het gezond verstand en de goede inborst van Cromwell hem er toe brachten om met billijkheid en zachtheid te regeren, de kunsten en de letteren te beschermen en olie en wijn te gieten in de wonden van de natie'. Hij voegt er hij, 'dat alleen de gevaren waaraan de Protector was blootgesteld, hem verhinderd hebben al zijn ontwerpen uit te voeren'.[361] maar al heeft hij niet alles kunnen doen, wat hij wel gewenst had, dan moet het toch erkend worden dat hij belangrijk veel heeft gedaan. Hij stelde een jaarlijkse som van honderd pond sterling vast, voor een zetel van professor van de Godgeleerdheid te Oxford, hij deed aan de Bodleyaanse bibliotheek[362] een geschenk van vierentwintig zeer zeldzame Griekse handschriften, hij stichtte en begiftigde een college te Durham, ten dienste van de noordelijke graafschappen, hij belette dat de boekerij van de aartsbisschop Usher, die zo rijk was aan plaatwerken en handschriften, in vreemde handen geraakte en deed haar aankopen en naar Dublin overbrengen, met het doel om daarmee een nieuw college te beschenken, hetwelk hij zich had voorgesteld in die stad op te richten en te begiftigen. Deze en andere voornemens die Oliver koesterde tot aankweking van de letteren, bleven slechts onvervuld door zijn sterven. Hij stond Biddle, de vader van de Engelse unitarissen, zoals men hem noemt, een jaargeld toe van honderd kronen. Hij vereerde de geleerde Usher en verleende hem pensioen,

[361] Life of Cromwell, 77.

[362] Onder deze naam is de boekverzameling van de universiteit van Oxford bekend, die in 1597 door Thomas Bodley gesticht werd. Vert.

in weerwil van zijn prelatisme, zoals mede de Pool Hartlib, een vertrouwd vriend van Milton. Laatstgemelde was zijn Latijnse secretaris en de man met wie hij dagelijks omging. De dappere Andrew Marvel zag zich dikwijls aan zijn tafel genodigd. De dichter Waller, zijn bloedverwant en de beroemde Dryden genoten zijn bijzondere vriendschap. De woelzieke en zonderlinge Sir Kenelm Digby, een rooms-katholiek, ondervond ondersteuning, vanwege zijn letterkundige verdiensten. Cromwell hield veel van muziek en de uitstekendste toonkunstenaars waren verbonden aan zijn hof.

Op ander gebied, belangrijker nog voor het geluk van een natie, oefende Cromwell een niet minder heilzame invloed uit. Onder zijn bestuur volbrachten de rechters hun plicht met nauwgezette trouw, de wetten hadden haar loop, zonder dat er iets was, wat de werking daarvan vermocht te stremmen, de schatkist werd met spaarzaamheid bestuurd, het leger en de zeemacht werden geregeld betaald en alles bloeide en ging vooruit in het land.

Men heeft beweerd dat Cromwell niet die geest van de wetgever heeft ontwikkeld, zoals Napoleon, met wie bij dan vergeleken wordt en dat hij er zijn roem' niet in gesteld heeft, om verbetering te brengen in de maatschappelijke instellingen. Het valt niet zwaar hierop te antwoorden. 'Het onderscheid tussen Oliver en Napoleon ontstaat niet uit het verschillend karakter van deze twee grote mannen, maar uit het verschillend karakter van de revoluties, door welke zij tot het hoge gezag werden opgevoerd. De burgeroorlog in Engeland was begonnen geworden om te behouden en te herstellen, terwijl de republiek in Frankrijk haar werk maakte van vernielen en afbreken. In Engeland waren de beginselen van het algemeen recht nooit miskend geworden en onderscheidene vormen er van waren onaangetast gebleven. In Frankrijk had men de wet tegelijk met haar handhavers ter zijde gesteld. In Frankrijk moest het dus wel de dadelijke zorg zijn van het eerste geregelde bestuur dat zich vestigen

zou op de puinhopen van het oude systeem, om een nieuwe wetgeving tot stand te brengen. De bewonderaars van Inigo Jones hebben altijd volgehouden dat zijn werken moesten onderdoen voor die van Sir Christopher Wren. En dit was omdat de grote brand van Londen aan Wren een gelegenheid had gegeven om zijn talenten te ontwikkelen, zoals geen ander bouwkundige, waarvan de geschiedenis melding maakt, ooit ontmoet heeft. Met opzicht tot Cromwell, was het eveneens gelegen. Indien hij weinig nieuwe gebouwen heeft opgericht, dan was het omdat er geen zo algemene verwoesting had plaats gevonden, die hem een ruim veld ter bebouwing had kunnen geven. Toch heeft hij, in de omstandigheden waarin hij geplaatst was, op de meest oordeelkundige wijze hervorming gebracht in het stelsel van vertegenwoordiging, terwijl hij ook de rechtsbedeling voor geheel Groot-Brittannië, op een gelijksoortige voet geregeld heeft.'[363] Cromwells rechtschapenheid van geest en het christelijk gevoel dat hem bezielde, deed hem gebreken in de Britse wetgeving opmerken, die niet alleen nog lange tijd na hem bestaan hebben, te midden van de ongelovige wijsbegeerte van de achttiende eeuw, maar die zelfs tegenwoordig nog niet geheel hersteld zijn. Hij had als wetgever een doorzicht, dat hem zijn eeuw ver deed vooruit zijn. Wij delen hier een uittreksel mee uit zijn rede, voor het parlement gehouden in september 1656 en waardoor hij misschien honger staat dan de meeste staatsmannen van Engeland uit oudere en nieuwere tijd.

'Er bestaat een algemene grief voor de natie,' zo sprak hij te van die gelegenheid. 'Het is de wet. Ik vertrouw en ik mag het zeggen, dat ik rechters bezit, zo uitstekend als Engeland in vele jaren gehad heeft. Maar het is even waar, dat wij verkeerde en hoogst ergerlijke wetten hebben die het in uw macht staat te veranderen. Iemand kan bijvoorbeeld opgehangen worden voor de waarde van zes stuivers,

[363] Macaulay, Essays, 1, 180.

van drie stuivers misschien, het kan wel zijn,.. Dus voor een beuzeling komt iemand aan de galg: terwijl de doodslager vrijgesproken wordt, dit heeft bij de toepassing van onze wetten plaats, omdat zij zo gebrekkig ingericht zijn. Ik heb verfoeilijke moordenaars zien vrijkomen en daarentegen anderen om een niets zien ter dood verwijzen! Dat is een zaak waarvan God ons rekenschap zal afvragen. Ik wens dat deze ongerechtigheid geen dag langer op deze natie drukke, dan u tijd nodig hebt om daarin verbetering te brengen. Ik hoop u bij dit werk van harte de behulpzame hand te bieden.'

Dus zien wij dat Cromwell, die in het staatkundige met zijn 'Instrument of Government' en de 'Humble petition and advice' iets werkelijk voortreffelijks had tot stand gebracht en die. Volgens de uitspraak van een zeer bevoegd beoordelaar Macaulay, 'Hoewel dan buiten de gewone regel, de grondslagen legde van een bewonderenswaardig systeem' evenzeer zijn scherpen blik op de wetgeving van zijn volk gevestigd hield. Niets inderdaad ontsnapte hem. De bewondering was algemeen. 'Cromwell,' zo zegt een historieschrijver, 'Cromwell scheen een schitterende ster te zijn die de voorzienigheid aan de horizon had doen verrijzen, om de Engelse natie tot de hoogste trap van roem op te voeren en de gehele overige wereld niet schrik te vervullen.'

Frankrijk en Spanje betwistten elkaar de eer van zijn bondgenootschap. Hij aarzelde niet lang, maar sloot zich aan Frankrijk aan. Het traktaat werd op 23 oktober 1655 gesloten. En zodanig was de eerbied en de vrees die Engeland te van die tijd inboezemde, dat Cromwell in dat traktaat onder andere titels ook die van 'Protector van het Franse koninkrijk' aannam en dat de naam van Oliver gelezen werd boven de naam van de trotse Lodewijk XIV. Terwijl Cromwell aan Engeland het bondgenootschap van Frankrijk verzekerde, stelde hij daarvoor

tevens de macht en de rijkdommen van Spanje ter beschikking. Hij was van denkbeeld dat zijn vaderland geroepen was in de wereld de plaats van het machtige Pyrenese schiereiland in te nemen en hij toefde niet maatregelen te nemen in die geest. Niemand heeft zeker meer gedaan dan hij, om aan de dubbele beweging van klimmen en dalen bevorderlijk te wezen, die toen op te merken viel en die Spanje brengen moest tot de staat van diepe vernedering waarin wij dat land kennen en daarentegen Engeland moest voeren aan de spits van de volken. Toen Spanje een verbond zocht met de Protector had Cromwell twee voorwaarden gesteld. Hij had de vrijheid van handel gevraagd in de West-Indië en de opheffing van de inquisitie, 'zodat een ieder in Spanje de Bijbel lezen en God in vrede dienen kon'. Op het horen van zulke vreemd klinkende eisen, had de Spaanse ambassadeur vol schrik uitgeroepen: 'Maar dat is even zo goed of de beide ogen van mijn meester gevorderd werden!' een van die ogen heeft Spanje in het verderf gestort en Spanje heeft het andere oog moeten zien verloren gaan. Cromwell had twee beweegredenen bij de tegenstand, die hij Spanje deed ondervinden. Wanneer hij toch de kracht van deze staat breken wilde, dan beoogde hij niet alleen daardoor Engeland zoveel te machtiger te maken, maar ook de paus zijn meest fanatieken bondgenoot te ontnemen. Zelfs schijnt laatstgenoemde beweeggrond wel het sterkst gewogen te hebben. 'Uw grote vijand,' zo sprak de Protector, in zijn redevoering voor het parlement, op 17 september 1656,[364] 'is Spanje. Het is uw natuurlijke vijand.

Het is dat vanwege de vijandschap die het beheerst en waarmee het zich aankant tegen alles wat uit God is. God Zelf heeft die vijandschap daar geplant: 'Ik zal vijandschap zetten tussen uw zaad en tussen haar zaad'[365] spreekt de Bijbel. Deze omstandigheid is van

[364] Burton, Diary, I, CLVIII, Carlyle, III, 196-203.
[365] Gen. 3:15

geringe betekenis in het oordeel van de politieke, maar zij is niettemin van groter gewicht, dan enig ander iets dat men bedenken kan. Deze natie (Engeland) had niet zodra in haar boezem datgene gevestigd wat men onjuist gewoon is de hervormde godsdienst te noemen,[366] te weten, na de dood van koningin Maria, in de dagen van koningin Elizabeth, roemruchtiger gedachtenis, wij behoeven niet te schromen op die wijze van haar te spreken,[367] of Spanje besloot en beproefde langs alle middelen, hoe onwaardig ook en onnatuurlijk, om de macht van die vorstin en de bloei van deze landen te verstoren. Dit is grond genoeg om de oorlog met Spanje te rechtvaardigen. Maar er is meer, sluit verbonden met welken staat het ook zijn mag, indien deze staat onderworpen is aan de paus bent u door het verdrag gebonden, terwijl genoemde staat vrij is. De vrede duurt geen ogenblik langer, dan het de paus behaagt er amen! Op te zeggen.

'Alle eerlijke belangen, alle belangen van de protestanten in Duitsland, in Denemarken, in Zwitserland, al de belangen van de christenheid zijn dezelfde met uw eigene. Als u wel handelt, als u, overtuigd dat uw zaak die is van God zelf, volhardt, zult u ervaren, dat u voor een grote menigte van de broeders, dat u voor het volk van God bent werkzaam geweest. Al uw gevaren komen voort van de algemenen vijand van de wereld rondom (Spanje), die aan het hoofd staat van de heirmacht van de paus en die de voornaamste steun is van de zaak van de antichrist. Als u althans de waarheid van de schrift niet loochent, zult u moeten erkennen dat de macht van de antichrist, zoals de Bijbel die beschrijft,[368] geen andere is dan die

[366] Het blijkt hieruit dat Cromwell de anglicaanse hervorming niet voldoende achtte om de naam 'hervormd' te verdienen.
[367] Cromwell geloofde dat hij, hoewel hij sprak tot republikeinen, geen geheim zou moeten maken van zijn achting voor deze vorstin.
[368] In de brief aan de Thessalonicensen en in de Openbaring.

van de paus. Ik zeg dan dat u uw grote twistzaak hebt met deze vijand, met Spanje'.

In het begrip van Cromwell derhalve was Rome de geestelijke macht van de antichrist en Spanje was de wereldlijke macht die haar ter hulp stond. Misschien zullen er wel zijn, die het tegenspreken dat dit in de openbaring van Johannes wordt aangetroffen, maar niemand zal kunnen volhouden dat het niet zo werkelijk geweest is in de geschiedenis. Het oordeel van het nageslacht heeft het zegel gedrukt op de mening van Cromwell.

Zoals het positief beginsel, dat Cromwell, mededeelde aan de Britsen staat, zedelijkheid was en geloof, was het negatief beginsel, dat Engeland hem moest danken, de tegenstand aan het pausdom. Deze beide beginselen waren voor de Protector van gelijk aanbelang, want wel beschouwd wortelden beiden ook in dezelfde grond, het Evangelie. Terwijl Engeland deze beide beginselen huldigde, heeft het de dagen van zijn verheffing aanschouwd, zodra zij aan 'Engeland zullen ontnomen zijn, zal men de dag van zijn val zien aanbreken.

De zegepraal van de Stuarts zou, menselijker wijs gesproken, de ondergang zijn geweest van het evangelisch geloof en de triomf van het pausdom, niet slechts in Engeland alleen, maar door de gehele wereld. Dit was ook het begrip van degenen die de Stuarts omringden in hun ballingschap. De markies De Roncy, die tot een van de eerste families van Frankrijk behoorde en aan het protestantisme was getrouw gebleven, werd door zijn bloedverwant en vriend, de kardinaal De Retz, aangezocht om van godsdienst te veranderen. Onder de redenen welke de kardinaal daarvoor aanvoerde, was ook deze: 'dat de protestantse godsdienst ontwijfelbaar haar ontbinding tegemoet ging en dat de protestanten van Engeland volstrekt geen ondersteuning te wachten hadden,

omdat de beide prinsen (Charles II en zijn broeder Jacobus) die belijdenis reeds hadden vaarwel gezegd'.[369] Cromwell is de grote hinderpaal geweest die door de voorzienigheid Gods in de zeventiende eeuw (die tijd van zegepralen voor Rome) beschikt werd, om de aanmatigingen van het pausdom ten keerdam te dienen. Bij Oliver stond het geloof vast, dat de macht van het pausdom de macht was van de 'overste van deze wereld',[370] en hij achtte het van zijn plicht, om te gehoorzame aan het apostolisch woord: 'Wederstaat de duivel en hij zal van u vlieden.'[371]

Als Cromwell tegen Spanje oorlog voerde, dan deed hij dat niet minder tegen Rome. Hij deed het reeds dáármee, dat hij de Evangeliegeest zozeer bevorderde in Engeland. Maar hij verzuimde ook niet Rome op andere wijze te benauwen en maakte van alle gelegenheden die zich maar opdeden gebruik, om het zijn macht te doen gevoelen. De admiraal Blake was naar de Middellandse Zee gezonden geweest, om schadevergoeding van de Bei van Tunis te vorderen, ter zake van het verlies dat door Turkse zeerovers aan Engelse onderdanen veroorzaakt was. Blake liep de Moelje van Tunis binnen en hoewel de kust met zwaar geschut beplant was, verbrandde hij negen Turkse schepen en bracht de bei tot rede. Maar hiertoe bepaalde hij zijn zending niet. Hij verspreidde rondom zich de schrik voor de Engelsen naam en deed die zelfs gevoelen binnen Rome. De Romeinen, die in de grootsten angst verkeerden, haastten zich om Civita-Vecchia in staat van tegenweer te brengen, omdat zij ieder ogenblik duchtten Blake met zijn vier en twintig oorlogsschepen te zien verschijnen. Tevens hadden er in Rome talloze processies plaats en werd het heilige sacrament gedurende veertig uren ten toon gesteld, om de oordelen van de hemel af te

[369] Burnet's own times. I, 104.
[370] Joh. 14:30
[371] Jak, 4:7

wenden en de stoel van de heiligen Petrus te bewaren voor de gevreesde slagen van de Protector.

Home had kort te voren uitbundige vreugde betoond, over de uitroeiing van het protestantisme in Calabrië, en Valteline. Cromwell dacht aan een wedervergelding. 'Hun voorbarige triomf zal in processies in zak en as veranderd worden,' schreef Pell op 9 juni 1655 aan de secretaris van staat Thurloe, 'wanneer zij, terwijl zij niet schromen de oude evangelische kerken van Italië te verstoren, een Engelse volksplanting zich zullen zien vestigen in een van hun havens, hetgeen niet zo onmogelijk is, indien Engeland het maar ondernemen wil'.[372] dus niet alleen op malta, zoals in de negentiende eeuw, maar om het zo te noemen onder de muren van de paus, wilden Engeland en Cromwell toenmaals zich vaste voet verzekeren.

'Plant uw vaandels in de naam van Christus,' zo schreef de Protector in oktober 1655 aan de viceadmiraal Goodson, 'want zeker, onze zaak is zijn zaak. Dat nu maar de beschaming en vernedering die ons getroffen heeft omwille van onze zonden en ook, denk ik, door het verkeerd beleid van sommigen, in ons het vertrouwen op God levend maken en de verzekerdheid dat hij zijn eer, waarnaar de mensen de handen hebben durven uitstrekken, handhaven zal'. Cromwell heeft hier het oog op een aanval die tegen een Spaanse bezitting in Amerika, Hispaniola was ondernomen geworden en welke niet geslaagd was, alhoewel het einde er van toch was de verovering van Jamaica. 'God heeft ons verscheurd,' vervolgt Cromwell, 'maar Hij zal ons genezen, Hij heeft geslagen en Hij zal ons verbinden. Hij zal ons na twee dagen levend maken, op de derde

[372] Vaughan's Protectorate, I, 194.

dag zal Hij ons doen verrijzen en wij zullen voor Zijn aangezicht leven'.[373]

'De Heere Zelf heeft een twistzaak met onze vijanden, Hij worstelt met dat roomse Babel, waarvan Spanje de sterkste steun is. De slagen die wij leveren, zijn kampstrijden des Heeren, de Schrift is daarover duidelijk. Dat dan de Heere ons sterke door het geloof en ons loutere van alle kwaad. Twijfel er niet aan dat Hij machtig en ik durf er bijvoegen *gezind* is, om u een overwinning te geven, even afdoende als het voordeel dat Hij aan uw vijanden gegeven heeft tegen u. Slechts één vreze moet ons bezielen, namelijk die van de kennis van de Heere'.[374]

Cromwell vond er zijn roem in, dat hij in Rome de algemenen vijand weerstond van de vrijheid, de welvaart en de Godsvrucht van de volken. Dat noemt men heden ten dage vooroordeel en bijgeloof. Bittere ondervinding zal het de volken tot hun eigen schade keren wie gelijk had, hun machthebbers van thans of de grote man van de zeventiende eeuw. Zodanig was Oliver Cromwell, 'gebieder van deze drie koninkrijken,' zo zegt Southey van hem, 'zonder tegenspraak de machtigste regent van Europa en even zeker de grootste man van een eeuw waarin het geslacht van de grote mannen in geen enkel land was uitgestorven, was wel niemand meer dan hij de plaats waardig, die hij vervulde'. Zijn roem was niet beperkt tot Groot-Brittannië. Hij vervulde gans Europa, drong tot in Azië door en het gerucht er van klonk over naar de kusten van Amerika. Een Franse schrijver zegt, wanneer hij een vergelijking maakt tussen Oliver en Napoleon, dat de eerstgenoemde uitsluitend een held is geweest wat Engeland betrof, terwijl de laatste zijn naam naar alle delen van de wereld heeft overgebracht. Het is waar dat Cromwell

[373] Hos. 6:1, 2
[374] Thurloe, IV, 633. Carlyle, III, 157.

geen verwoestende legers gevoerd heeft naar Spanje, naar Rusland en zelfs naar Egypte. Het is waar dat hij het als de edelste en begeerlijkste zaak beschouwde om in Christus te leven, 'opdat God in alles geprezen worde'[375] en om, zoals Simon van Cyrene het kruis en de vernedering des Heeren te dragen. Maar het is een dwaling, te menen dat zijn naam ternauwernood buiten de Britse eilanden bekend is geweest: zijn vloten vervulden de gehele wereld met zijn roem. Die roem verspreidde zich vooral ook over de verwijderde vlakten van Azië. En de nakomelingen van abraham aldaar vroegen elkaar in geestvervoering of hij niet de knecht des Heeren was die zij verwachtten, de spruit aan David beloofd.[376]

'Zo groot,' zegt Southey, 'was de vermaardheid die Cromwell, in het buitenland verkreeg, zo door zijn verbazende verheffing, als door de wijsheid van zijn regering en de kracht van zijn wapenen, dat een jood uit Azië naar Engeland kwam, met het oogmerk om het geslachtregister van de Protector te onderzoeken, omdat hij meende in hem de leeuw uit de stam van Juda te ontdekken.[377]

Met de naam van Oliver werd ook de naam van Engeland alom verbreid. Hij is de eerste geweest om die naam aan afgelegene naties te doen bekend worden. Hij was het die aan het Britse volk die wegen van roem en grootheid ontsloten heeft, langs welke tegenwoordig Engelands schepen op alle zeeën de Britsen standaard wapperen doen. Groot-Brittannië, dat onder de Stuarts al zijn veerkracht verloren had, werd opgewekt door het eigen levensbeginsel dat zijn regent bezielde. En nog eenmaal zag men de belofte vervuld, die gedaan werd aan de volken die God eren en

[375] 1 Petr. 4:11
[376] Jer. 23:5
[377] Southey's Life of Cromwell, 81.

liefhebben: 'De Heere, uw God, zal uw hoog zetten boven alle volken der aarde'.[378]

[378] Deut. 28:1

XIII

De verdediger van het geloof

Cromwell vergenoegde er zich niet mede, dat hij de paus 'in zijn Babel' voor hem deed beven en dat hij alom zijn krachten tegen Rome's macht aan wendde, maar hij bevorderde tegelijkertijd met ijver de grote zaak van de zegepraal van het protestantisme in Europa en heel de wereld door, en hiermee plaatste hij Engeland in de verheven rang van koningin van de protestantse wereld: hetwelk sinds Engelands eer en sterkte is geweest en dat zal blijven uitmaken, zo lang het aan die grote roeping zal getrouw blijven. Cromwell had drie grote doeleinden voor ogen en daaronder was dat waarvan wij nu spreken het derde, wij menen godsdienstige vrijheid, de grootheid van Engeland en de bloei van het protestantisme. Welk groot man heeft zich ooit in zijn leven edeler en weldadiger oogmerken voorgesteld?

De Protector voelde dezelfde belangstelling voor de protestantse kerken van het buitenland, als voor die van Groot-Brittannië. Bij

gelegenheid dat hij aan een protestants vorst schreef, wenste hij hem geluk over zijn standvastige ijver voor de gereformeerde kerken, 'een ijver die te meer lofwaardig is,' voegde hij er bij, 'aangezien men zozeer zijn best doet, om de vleiendste beloften voor te spiegelen aan personen van uw rang, als zij het orthodox geloof mochten willen verzaken: en, integendeel, zij die daarbij volharden, zich zo gedurig met moeilijklieden van allen aard bedreigd 'zien'. 'Ik neem God tot getuige,' zo ging Cromwell voort,' dat ik niets zozeer wens &in te kunnen beantwoorden aan de goede gedachte die de kerken hebben van mijn ijver en mijn vroomheid, en ik zal dat doen, door, waar ik kan, te trachten het ware geloof te verbreiden en van de kerk rust en vrede te verschaffen. Volhard ten einde toe bij het orthodoxe geloof, dat u van uw vaderen ontvangen hebt. Niets zal u grotere roem aanbrengen, dan de bescherming van dat geloof, zoveel maar in uw vermogen zal zijn.[379] Cromwell beschouwde het als zijn roeping, om, niet alleen in Engeland, maar overal in de wereld, de grote kampvechter te zijn voor de godsdienstige vrijheid. 'Zijn hoogheid,' zo schreef Thurloe, zijn secretaris van staat, op 7 juli 1654, 'volhardt bij de oude ijver voor de protestantse godsdienst. Niemand moet daaraan twijfelen of mag wat dit betreft de minste bezorgdheid hebben. Integendeel, ieder kan en moet daarop met de volste verzekerdheid rekenen'.[380] weldra deed zich een schone gelegenheid voor, om hiervan aan de wereld een bewijs te geven.

Op 3 juli 1655 kwamen er verschrikkelijke berichten uit Piemont in Engeland aan, die de harten van alle protestanten met droefheid vervulden en vooral het gemoed van de Protector, die voor de zaak van het protestantisme zoveel liefde en belangstelling koesterde. De afstammelingen van de Waldenzen, die evangelisten uit het tijdvak van de middeleeuwen, leefden vreedzaam en stil in de nauw

[379] Brief aan de prins van Tarente, aangehaald bij Neale, II, 640.
[380] Vaughan's Protectorate, I, 21.

begrensde valleien van Lucerna, Perosa en San Martino, tussen Piemont en Savoye gelegen. In dit jaar (1655) was er een ongelofelijk wrede en harde vervolging tegen hen uitgebarsten. De reden was, dat men met geweld de arme 'ketters' tot het roomse geloof bekeren wilde, waartoe het Jubilé van 1650 de naaste aanleiding had gegeven. Daarbij had de paus verklaard, dat het land van de Waldenzen moest gegeven worden aan de Ieren, die hadden moeten vluchten, ter zake van de tuchtiging die Cromwell hen had doen ondervinden, over hun gruwzame moord aan de protestanten van Ierland.

In het begin van 1655 was dan door het hof van Turijn de last gegeven, dat de protestantse families die te San Giovanni, te La Torre en aan andere plaatsen van de vallei van Lucerna woonden, binnen drie dagen zich vandaar zouden hebben te verwijderen en zich vestigen moesten op de punten die daartoe aangewezen werden. Diegenen die in gebreke bleven hieraan te voldoen, moesten binnen verloop van twintig dagen bewijzen dat zij rooms-katholieken geworden waren of dat zij hun bezittingen aan Roomsen hadden verkocht. Echter, niet een enkel verzaakte zijn geloof. Vele honderden huisgezinnen verlieten het woonoord van de vaderen en dat te midden van gure sneeuwbuien en al de ongemakken van een strenge winter. Maar nu trok in de lente een legermacht van vijftien duizend man, onder aanvoering van de markies de Pianezza de valleien binnen. Twee en twintig dorpen werden in de as gelegd. Men liet grijsaards en vrouwen omkomen in de vlammen, die de woningen verteerden, men hakte sommigen letterlijk aan stukken, anderen bond men, geheel naakt en met het hoofd tussen de benen, met gehele troepen aan elkaar vast en liet hen zo van de steilten van de bergen naar beneden rollen of wierp hen boven van de rotsen af in de diepte neer. Men schond vrouwen en jonge dochters en mishandelde de arme slachtoffers gruwelijk, sommigen werden geheel naakt op palen gespietst, anderen sneed men de borsten af en de ontmenste beulen braadden die en aten ze

op, weer anderen werd de buik opengesneden, die dan gevuld werd met kruid, waarin vervolgens de brand werd gestoken. Men ontrukte de kinderen aan de armen van de moeders en verbrijzelde hun het hoofd tegen de rotsen, of wel de een soldaat nam zo'n onschuldig wicht bij een been en zijn makker vatte het andere en zo scheurden zij het kleine lichaam van een, wierpen elkaar de stukken toe of sloegen er de moeders mee om het hoofd. Aan niet minder dan honderd vijftig vrouwen en kinderen werd het hoofd afgesneden en daarvan bediende men zich om er, als met ballen, mee te spelen.[381]

De grote bard van Engeland (Milton), de zanger van het verloren paradijs, stortte bij het vernemen van deze verschrikkelijke zaken zijn verontwaardigd gemoed uit in de volgende schone dichtregelen, waarin hij Gods gerechtigheid over de euveldaders inroept.

> 'Avenge, o Lord, Thy slaughter'd saints, whose bones
> Lie scatter'd on the Alpine mountains cold,
> Even them who kept Thy truth so pure of old,
> When all our fathers worshipp'd stocks and stones,
> Forget not: in Thy book record their groans,
> Who were Thy sheep, and in their ancient fold
> Slain by the bloody Piedmontese, that roll'd
> Mother with infant down the rocks. The moans
> The vales redoubled to the hills, and they
> To heaven. Their martyr'd blood and ashes sow
> O'er all the Italian fields, where still doth sway
> the triple tirant, that from these may grow
> A hundred fold, who, having learn'd Thy way
> Early may fly the Babylonian woe.'[382]

[381] Léger, Histoire des Vaudois. Villemain en Victor Hugo hebben de Waldenzen verward met de bewoners van het Waadland.
[382] In het Nederlands hebben deze uitmuntende dichtregels deze betekenis:

De voorspelling of liever de wens waarmee de dichter zijn visioen besluit, bleef tot dusverre nog onvervuld. In deze droevige omstandigheden hielden de ongelukkige Waldenzen naast God het oog vooral ook op Engeland geslagen. Zij dachten aan de Protector en onder elkaar troostten zij zich met de verwachting, dat hij ongetwijfeld zich het lot van hun kerken wel zou aantrekken hoewel zij al niet dadelijk zijn hulp durfden inroepen.[383]

Werkelijk was de Protector tot in de ziel geroerd, toen hij het vreselijk nieuws uit Piemont had vernomen. 'Het lijden van die arme mensen' zo sprak hij, 'gaat mij net zo – en zelfs meer – ter harte, als wanneer het de meest nabije bloedverwanten had getroffen, die ik in de wereld heb'. Op diezelfde dag moest Cromwell het traktaat met Frankrijk ondertekenen. Hij weigerde daaraan gevolg te geven, voor en aleer de koning en de kardinaal Mazarin zich verbonden hadden, om hem behulpzaam te zijn, ten einde de vervolgde

---

'Wreek, o Heere, Uw vermoorde heiligen,
Wier koud gebeente over de Alpentoppen ligt verspreid!
Vergeet hen niet, die reeds Uw waarheid zuiver hielden en beleden,
Toen onze vaderen voor hout en steen de knie nog bogen.
O, schrijf de jammerklachten in Uw eeuwig boek,
Van de ongelukkigen die Uw trouwe kudde waren,
Maar die, in de oude woonstede van hun volk,
Door bloedbeluste Piemontezen aangerand en gruwelijk geslacht zijn,
Terwijl de wreedaards moeders met haar kinderen van de rotsen stortten naar beneden.
Het klaaggeschrei klom uit de dalen naar de bergen omhoog,
En de echo van de bergen droeg het weegeklag ten hemel.
O god! Werp nu het bloed en de as van die martelaren
Als vruchtbaar zaad over alle landen van Italië uit,
Die het juk nog dragen van de dwingeland met driedubbele kroon;
Opdat daaruit een honderdvoudige oogst gelezen worde
Van deze mensen, die Uw weg en wetten kennen leren
En uit de gruwelen van Babylon behouden werden!' Vert.

[383] Vaughan's Protectorate, I. 140.

protestanten gerechtigheid te doen geschieden. Hij zond de Waldenzen £ 2000 uit zijn eigen beurs en liet door Milton brieven schrijven aan alle protestantse staten, aan de koningen van Zweden en Denemarken, aan de staten van Holland, aan de protestantse kantons van Zwitserland en aan de hervormde kerken van Duitsland en in Frankrijk. Eigenhandig schreef hij aan de koning van Frankrijk, aan de kardinaal Mazarin en aan de hertog van Savoye. Voorts schreef hij een boet en vastendag uit en beval een algemene collecte over geheel Engeland. Deze collecte beliep de aanzienlijke som van £ 37.097 (445.164 gulden.)

'Ik geloof dat wij nu eindelijk de noodzakelijkheid zullen begrijpen om ons aan elkaar aan te sluiten en dat wel op hartelijke, innige wijze,' zo schreef Thurloe, de secretaris van staat, op 25 mei 1655 aan Pell, de Engelsen gezant in Zwitserland. 'Wat aan de arme valleibewoners gebeurd is, zal men ons allen evenzeer doen ondervinden, zodra men daartoe maar de gelegenheid en de middelen zal hebben.'[384] 'Zijn hoogheid,' zo las men in de mercurius politicus van 3 januari 1656, 'heeft zich door zijn werken van liefdadigheid en deelneming de Protector betoond van de hervormde kerken in Engeland en in andere landen'.

Toen men op het vasteland vernam, dat Cromwell zich het lot van de Waldenzen zozeer aantrok, verwekte dat hier en daar grote schrik. De Piemontezen en hun bondgenoten zagen in hun verbeelding reeds een Engelse vloot naderen, om een leger aan hun kusten te ontschepen. De Engelse gezant in Zwitserland sprak ook van dit plan, als van iets dat gemakkelijk was uit te voeren en oordeelde dat Groot-Brittannië zich daartoe met de Verenigde Provincies moest verstaan.[385] het was inderdaad het denkbeeld van

[384] Vaughan's Protectorate, I, 186.
[385] Vaughan's Protectorate, I, 222.

Cromwell en hij verlangde dat de zaak met allen ernst behandeld werd. 'Indien het niet met genoegzame nadruk geschiedt,' zei hij, 'zou dat even weinig ons tot eer zijn, als het arme, verdrukte volk daar ginds er nut van zou trekken'. 'De bedoeling hier,' zegt Thurloe en daarmee heeft hij de Protector voor ogen, 'is de zaak niet te beginnen, alvorens men tot het vaste en bepaalde besluit is gekomen, om haar krachtdadig tot een goed einde te brengen.'[386]

Inmiddels zond de Protector Samuël Morland tot de hertog van Savoye, met een brief, waarin, nadat de hertog de onrechtvaardigheid en de wreedheid van zijn gedrag tegen de protestanten van de valleien was onder het oog gebracht, door Cromwell gezegd werd, 'dat het hart hem van weedom had gebloed, op het bericht van de mishandelingen die de Waldenzen hadden moeten lijden, aan wie hij zich verbonden gevoelde, niet slechts door de algemene banden van de menselijkheid, maar ook door de belijdenis van hetzelfde geloof en die hij als zijn broeders moest beschouwen'. Hij voegde er bij 'dat hij zou geloven te kort te komen in zijn plichten jegens God en in die van de christelijke liefde en van de godsdienst, indien hij er zich mee vergenoegde om enkel met medelijden vervuld te zijn voor die arme mensen, dat hun toestand zo ellendig was, dat daardoor de hardvochtigste gemoederen moesten getroffen worden, dat hij daarom oordeelde alles te moeten doen wat in zijn macht stond, om hen uit hun lijden te verlossen, enz.'

Op het vasteland werd wel nergens grotere belangstelling betoond in het lot van de valleien, dan dit met de bevolking van Genève het geval was. Zodra men in deze stad de tijding van de gruwelijke moord ontving, werd een vastendag gehouden (10 mei 1655), er werden, huis aan huis, inzamelingen gedaan, om hulp te zenden aan

[386] Vaughan's Protectorate, I, 291.

de lijdende broeders, en een zeker getal manschappen werden gewapend, daar men vreesde dat Savoye ook Genève dacht aan te tasten. Morland hield zich, bij zijn terugkomst uit Turijn, lange tijd te Genève op. Deze stad mocht het middelpunt genoemd worden van Cromwells bemoeienissen in het belang van de protestanten op het vasteland. De berichten wegens de nood en de behoeften van de protestanten werden meestal in Engeland ontvangen door bemiddeling van professor Tronchin en het geld werd aan de Waldenzen gezonden, door de hulp van de bankier Jacques Tronchin. De namen Colladon en Calandrini komen in deze briefwisseling insgelijks voor. Pell, de Engelse gezant in Zwitserland, begaf zich ook persoonlijk naar Genève. Hij bevond zich daar enige maanden na het grote bloedbad en bepaaldelijk op 12 december 1655, op welken dag godsdienstige herdenking werd gehouden, over de uitredding in het jaar 1602 ondervonden, toen de Savoyanen Genève hadden willen overrompelen. Na afloop van de ochtendgodsdienstoefening toonden twee van de raadsheren Pell de vestingwerken en deden hem de zwakheid er van opmerken aan de kant van Savoye, terwijl zij hem hun hoop te kennen gaven, dat de Protector hun het nodige verschaffen zou, om die werken te verbeteren. Een maand daarna liet Cromwell door Thurloe antwoorden, 'dat zijn hoogheid niet slechts met al zijn hart het welzijn en het geluk van Genève wenste, maar ook bereid was daartoe bij te dragen, door alle middelen die God verlenen mocht'.[387] toen Cromwell een jaar later (23 oktober 1656) Morland terugriep, liet hij aan Genève opnieuw dezelfde verzekering geven.[388]

De ijver van Cromwell werd met goed gevolg bekroond. Zelfs schreef de kardinaal Mazarin, op zijn aandrang, zeer nadrukkelijk

[387] Vaughan's Protectorate, I, 333.

[388] In 1661 werd door de Staten Generaal van deze landen insgelijks een ondersteuning verleend, tot versterking van de stad Genève. (75.000 gulden). Vert.

aan het hof van Turijn. Er werd nu eerlang te Pinerolo een verdrag gesloten, waarbij aan de Waldenzen vrijheid van godsdienst werd toegezegd. Inderdaad, geen enkele machthebber,, geen land in Europa zou het gewaagd hebben zich aan het ongenoegen van de Protector bloot te stellen en hem zijn verzoeken af te slaan.[389]

In dezelfde tijd wilde de verdediger van het protestants geloof de paus en de kleine potentaten van Italië een les geven en hun een heilzame schrik aanjagen en daarom verklaarde hij openlijk, dat hij overtuigd was dat zij de aanstokers van de jongste vervolging waren geweest, dat hij dit in gedachten zou houden en van de eerste gelegenheid gebruik zou maken om zijn vloot naar de Middellandse Zee te zenden, ten einde Civita-Recchia en andere plaatsen van de Kerkelijke Staat een bezoek te geven, zodat de donder van zijn geschut tot in Rome zelf vernomen zou worden. Hij voegde er bij, dat hij niet dulden zou dat het protestants geloof ergens in de wereld werd belediging aangedaan.[390] In de ogen van Cromwell (en hij was destijds de meest scherpziende onder de staatsmannen) gold het hier niet alleen een afzonderlijke, geheel plaatselijke poging tegen het protestantisme van de valleien, maar wel degelijk een algemenen toeleg om het protestants geloof de bodem in te slaan. Hij kwam meermalen op deze gedachte terug en hij liet ook aan al zijn vertegenwoordigers bij vreemde hoven schrijven, dat zij niet moesten nalaten de protestanten het gevaar te doen beseffen, dat hen bedreigde.

Dit deed hij in het bijzonder in een brief, door hem op 7 juli 1655 aan zijn ambassadeur in Zwitserland geschreven. 'Ik verlang ten volle en in bijzonderheden door tussenkomst van Thurloe te vernemen,' zo heet het daar 'wat de mening en het voornemen van

[389] Men leze voor meerdere bijzonderheden over de Waldenzen: Monastiers Geschiedenis van de Waldenzen, bij de uitgevers van dit boek verschenen. Vert.
[390] Neale, Hist. Puritans, II. 654, 655.

de protestantse kantons is te van deze zake. Het is zeker dat het plan (om het protestantisme te onderdrukken) algemeen is. Het zou dwaas zijn zich tevreden te stellen met een schikking met de hertog van Savoye. De arme Waldenzen moeten betere waarborgen hebben. Het is ook tijd dat de protestanten de gehele wereld door in ernstige overweging nemen, wat hun eigen veiligheid verzekeren kan. Als de jongste gebeurtenis ons niet heeft wakker gemaakt, is het maar al te waar dat wij in een slaap zijn, die ons noodlottig zal worden'. 'De gehele natie stemt wat dit betreft met de Protector overeen,' voegt Thurloe er bij.[391]

De Protector zocht daarom ook, bij alle verdragen en overeenkomsten die hij sloot, aan de protestanten godsdienstige vrijheid te verzekeren. Hij had aan Portugal de vrije uitoefening van de evangelische belijdenis gevraagd: maar ontmoette hier moeilijkheden, die hem opnieuw aanleiding gaven, om van zijn plannen tegen de paus te gewagen. Ziehier wat hij onder dagtekening van 6 mei 1656 schreef aan de admiralen Blake en Montague, die zich toen in zee bevonden: 'Bij een van de artikelen van het traktaat, waaromtrent wij met de Portugese gezant waren overeengekomen, was bepaald dat de (Engelse) kooplui vrijheid van geweten zouden hebben (in Portugal), dat zij, zo aan hun huizen als aan boord van de schepen hun godsdienst zouden mogen uitoefenen en dat zij zich zouden mogen bedienen van Engelse Bijbels en andere goede boeken, mits werd zorg gedragen dat van deze vrijheid geen misbruik werd gemaakt. Thans, nu wij de heer Meadows (ondersecretaris van staat) daar naartoe gezonden hebben, vernemen wij dat in dit artikel niet kan toegestemd worden, tenzij wij er in bewilligen dat het aan de goedkeuring van de paus onderworpen worde. Dus zou men er ons toe willen brengen om de paus te erkennen wij hopen, met de genadige hulp van God, dat wat

[391] Vaughan's Protectorate, I, 214.

er ook gebeuren moge, men ons nooit daartoe brengen zal'.[392] Er is wel nooit een staatsman geweest, die vaster en stelliger dan Cromwell besloten had de paus het hoofd te bieden.

De Protector bepaalde zich niet tot een enkel land. Hij betoonde gelijken ijver voor de Franse protestanten, als hij voor de geloofsbroeders uit de valleien had doen blijken. Van het begin van de Engelse revolutie aan, hadden de arme Franse protestanten, die zo hard behandeld werden, hoop opgevat en zij riepen de hulp in van hun broeders uit Groot-Brittannië. Bordeaux was toen het middelpunt waar zich de kern van een protestantse tegenstand vormde. Mazarin werd door de berichten hiervan zeer verontrust. 'Men verzekert mij,' zo schreef hem de Gentillot, een van zijn geheime agenten in Londen, 'dat als de inwoners van bordeaux niet verder de belangen van de prinsen en van het koningschap hadden weerstaan, dan door alleen te pogen hun eigen vrijheid uit te werken en die van het arme volk, men zich hier ongetwijfeld aan hen zou hebben aangesloten'.[393] Het voorbeeld van Engeland was natuurlijk zeer verleidelijk geweest voor de Franse protestanten. Zij hadden gewenst dezelfde weg van vrijheid en emancipatie te bewandelen. Het schijnt dat een schots geneesheer, more genaamd, hen in die geest had aangemoedigd. Men vormde dan in neer Languedoc en te bordeaux het ontwerp om een parlement te vestigen van honderd leden, op de voet als dat van Engeland. More legde het die betrekkelijk manifest in november 1653 te Londen aan de staatsraad over en vroeg er ondersteuning op.

Sommige agenten van de Protector, die door hem naar Frankrijk waren gezonden, drongen bij hem aan om zich te verklaren, in het belang van de vervolgde godsdienst. De invloedrijkste Franse leraars

[392] Thurloe, IV, 768. Carlyle, III, 175.
[393] Revue Nouvelle, 1846, 403.

hielden briefwisseling met de voornaamste leden van de Engelsen raad van state. De gisting en de geestdrift was in het zuiden van Frankrijk algemeen. De protestanten, die geloofden dat de stond van hun verlossing gekomen was, hielden openlijk vaste en bededagen, waarbij zij de goddelijke bewaring over de Protector afsmeekten. Zij noemden hem ronduit 'hun enige hoop, naast God.'[394] De prins van Condé betuigde Cromwell zijn bereidwilligheid om protestant te worden, onder bijvoeging dat, zo de Protector hem een vloot en troepen verschaffen wilde, hij een inval zou doen in Guyana, alwaar hij zeker was dat de protestanten hem de hand zouden lenen, terwijl hij hoopte Frankrijk derwijze met schrik te vervullen, dat hij voor de hugenoten en voor Engeland al zulke voorwaarden zou kunnen bedingen, als het Cromwell zou mogen behagen voor te schrijven.[395] Maar Cromwell was even voorzichtig als grootmoedig. Hij begreep dat als op onberaden wijze aan de protestanten werd hulp verleend, dit hun volslagen verderf kon te weeg brengen. Hij was gedachtig aan dit woord van de heer: 'Welke koning, die naar het oorlogsveld gaat om tegen een andere koning te strijden gaat niet eerst zitten en beraadslagen of hij machtig is met tienduizend te ontmoeten degenen die met twintig duizend tegen hem komen?'[396]

De Protector had onder zijn ambtenaren van het departement van de buitenlandse zaken iemand met name Stoupe, die geboortig was uit grauwbunderland en die eerst predikant was geweest van de Franse gemeente in Londen en sinds de rang van brigadiergeneraal in het Franse leger had bekleed, een man die gestadig met intrige te werk ging en die slechts de schors kende van het protestantisme, naar getuigd wordt door bisschop Burnet, die hem zeer goed

[394] Zie de Depèche van De Bordeaux, envoyé van de koning van Frankrijk, aan De Brienne, Ibid.
[395] Burnet's Own Times, I, 101.
[396] Zie Luk. 14:31

beoordelen kon. Oliver geloofde en ons dunkt met goede grond, dat een man als hij in deze zaak van grote dienst kon zijn. Hij liet hem op Whitehall bij zich komen. 'U moet een tocht doen door geheel Frankrijk,' zei hij hem, 'en u moet met de voornaamste protestanten spreken, u moet nauwkeurig de hulpmiddelen van de partij van de hugenoten nagaan, onderzoeken hoe het over het geheel tegenwoordig met die partij gesteld is, in welke graad zij onderdrukking moet lijden en welk vertrouwen de hugenoten hebben in de prins van Condé'. U moet de hervormden zeggen dat zij zich verzekerd kunnen houden van onze ijver en van onze zorgen, om hun de vrijheid van het geloof te verschaffen, maar zo voegde Oliver er bij, u spreekt altijd slechts als eenvoudig particulier.' Stoupe nam de reis aan. Hij kwam te Parijs, van daar zakte hij de Loire af, bereikte bordeaux, bezocht Montauban en trok het zuidelijke deel van Frankrijk door, om zich naar Lyon te begeven. Hij was verwonderd over alles wat hij zag. Mazariv, die door vrees voor Cromwell geleid werd, droeg zorg dat de edicten ter gunste van de protestanten met een nauwkeurigheid gehandhaafd werden, waarvan te voren geen denkbeeld was geweest. 'Wij zijn niet ontevreden,' betuigde men algemeen aan Stoupe 'en wij zijn weinig tot opstand geneigd. Wij hebben geen vertrouwen in de prins van Condé, hij is een eerzuchtige man, die steeds gereed is het belang van zijn vrienden en van hun zaak aan zijn eigen ontwerpen ten offer te brengen'.

Stoute deed de Protector verslag van zijn zending en hetgeen hij hem berichtte was voldoende om Cromwell zijn besluit te doen nemen.[397] hij zag in, dat hij de protestanten op een andere wijs moest te hulp komen, dat is door zijn invloed, niet door middel van de wapenen, en dit beproefde hij nu ook. In mei 1654 schreef Thurloe aan pul als volgt: 'De Fransen doen hier grote moeite, om er ons toe

[397] Burnet 89, 99.

te brengen dat wij een verbond met hen aangaan, maar wij hebben tot op deze ogenblik nog in niets toegestemd en wij zullen ook nergens in toestemmen, zonder dat het ons gelukt zal zijn de godsdienstige vrijheid van de protestanten te verzekeren. U kunt er op rekenen dat dit steeds onze gedragsregel wezen zal'.[398] intussen weigerde de Franse gezant volstrekt, dat er bij een wet gehele vrijheid voor de uitoefening van de gereformeerde godsdienst zou gegeven worden. 'Als hij bij dit besluit moet volharden,' schreef Thurloe op 14 juli, 'dan zal ook het traktaat niet gesloten worden'. 'De Protector,' zo schreef hij op 24 november, 'verlangt zeer met de koning van Frankrijk een verbond te sluiten, maar het is hem even onmogelijk de belangen van de protestanten te vergeten, als om, ten einde enig uiterlijk voordeel te verkrijgen, iets te doen wat hun nadelig zou kunnen zijn.'

In het jaar 1656 had er onenigheid plaats, tussen protestantse burgers van Nîmes en de overheid en de bisschop van die stad. Daar de intendant van de provincie had willen tussen beiden komen, ontstond daaruit een beweging, waarvan het hof dadelijk kennis kreeg. De protestanten onderwierpen zich en vroegen vergiffenis, maar het hof, dat zeer verheugd was zo'n schone gelegenheid gevonden te hebben, had hun ondergang besloten. Nu zonden de protestanten terstond in het geheim iemand van hunnentwege tot Cromwell, om hem zijn tussenkomst te verzoeken. Bij het gehoor dat de Protector deze afgezonden persoon verleende, zei hij hem: 'Rust hier maar een weinig uit van uw reis en voor u in Frankrijk zult kunnen terug zijn, zal uw zaak in orde wezen.' Er werd dan ook dadelijk iemand naar Parijs afgevaardigd, die een brief moest overbrengen voor de koning van Frankrijk die ingesloten was in het volgende schrijven aan de kardinaal Mazarin.

[398] Vaughan's Protectorate, I, 2, 21.

Aan zijn eminentie, monseigneur de kardinaal Mazarin.

Aangezien ik het nodig heb geacht om deze heer te zenden met een bijgevoegde brief aan de koning, heb ik hem gelast om uw eminentie van mijnentwege te groeten en u een en ander wat ik hem heb toevertrouwd, mee te deden. Ik verzoek uw hoogheid daarom wel voor waarheid te willen aannemen hetgeen hij u zeggen zal en in hem volle vertrouwen te stellen.

Van uw eminentie, de zeer toegenegen,

Oliver Cromwell,

Protector van de republiek van Engeland enz.

28 december 1656.

Cromwell had er eigenhandig bijgevoegd: 'Ik ben onderricht geworden van de ongeregeldheid te Nîmes. Ik beveel uw hoogheid de belangen van de hervormden aan.'[399]

In dezelfde tijd zond de Protector instructies aan zijn ambassadeur in Frankrijk, waarbij deze gelast werd om er nadrukkelijk op aan te houden dat de zaak van Nîmes vergeten werd en om, in geval daaraan niet mocht worden toegegeven, terstond het hof van Lodewijk XIV te verlaten. Mazarin beklaagde zich over deze houding van Cromwell, die hij 'te hoog en te gebiedend' noemde. Maar de kardinaal had zo'n vrees voor de Protector, dat hij van kleur veranderde wanneer maar zijn naam in zijn tegenwoordigheid werd uitgesproken. 'Mazarin,' zo was men gewoon in Frankrijk te spreken, 'vreest meer voor Cromwell dan voor de duivel.' Frankrijk

[399] Neale, II, 668. Clarendon , Rebellion, boek XV, aan bet slot.

gaf toe en de intendant kreeg last om de moeilijkheid zo goed mogelijk te plooien.

Als dit edele verlangen om de zwakken te beschermen in onze dagen de machtigen van de aarde bezield had, zou de ongerechtigheid niet hebben plaats gevonden, die met opzicht tot Otaheite geschied is, en men zou het niet aanschouwd hebben, dat de Franse priesterpartij, die de drie mogendheden (Rusland, Oostenrijk en Pruisen) zo hard is gevallen, omdat zij zich vergrepen hadden aan de onafhankelijkheid van Krakau, op haar beurt de onafhankelijkheid heeft aangetast van een volk dat nooit een meester had gekend en dat, wat zedelijke ontwikkeling en politiek en godsdienstig leven betreft, zeker hoger stond dan de burgers van Krakau. De veerkracht met welke het kleine volk van Otaheite jaren achtereen de dapperste natie van de aardbodem het hoofd heeft geboden, bewijst genoeg dat het de onafhankelijkheid waardig is. De Franse priesterpartij heeft, waar zij protest aan tekenen liet tegen het bezetten van Krakau en daarentegen het in bezit nemen van Otaheite heeft uitgelokt, in de ogen van de gehele beschaafde wereld de droevige eer gehad, om in onze verlichte tijden het sterkste voorbeeld te geven van een verblinding die 'de mug uitzijgt en de kemel doorzwelgt'.[400] Moge nu de republiek, die de boeien van de slaven slaken wil, ook de volken de onafhankelijkheid wedergeven, die het koningschap hun ontroofd heeft! Cromwell bracht in de zeventiende eeuw de beroemde spreuk in toepassing, die in de negentiende eeuw het schone sieraad is geweest van een van Engelands grote mannen de spreuk: Burgerlijke en godsdienstige vrijheid de gehele wereld door![401] de praktijk staat, onzes inziens,

[400] Matth. 28

[401] Dit was de spreuk van George Canning: 'De uitmuntendste staatsman die Engeland na de dagen van de grote Pitt had mogen bezitten en die niet aan de vlag van een partij zijn trouw verpandde, maar het vaderland en de vrijheid

hoger dan de theorie, maar het voorbeeld door de Protector gegeven, want hij heeft geen voorganger gehad, had ongelukkigerwijze geen navolgers. De Franse protestanten werden vergeten, zowel bij de Rijswijkse vrede van 1697, als bij de vrede van Utrecht, in 1713 hoewel toen toch zovele hugenoten op de galeien en in de kerkers versmachtten. Indien de geest van Cromwell in Engeland ware blijven voortleven, zou de herroeping van het edict van Nantes niet hebben plaats gehad. Dat het ons dan vergund zij een zwakke hulde van hoogachting te brengen aan de grote man, die de Protector is geweest van onze protestantse voorouders en die de steun zou geweest zijn van het gehele protestantse Frankrijk, had hij langer mogen blijven leven of zelfs indien hij maar opvolgers had gehad, waardig om in zijn voetstappen te treden.

De liefde van Cromwell voor de grote zaak van het evangelisch protestantisme werd alom in Europa ondervonden. Zo beijverde zich de Protector om in Zwitserland de belangstelling in het protestantisme op te wekken en te verlevendigen. 'U bent zo bevreesd voor uw roomse buren,' zo sprak zijn gezant op 12 mei 1655[402] tot de Zwitserse protestanten, 'dat u geen voet durft verzetten ter gunste van een protestantse kerk, uit vrees dat u zich daardoor de roomse kantons op de hals zou halen. Als Genève u nodig had, zouden de meesten van u ten antwoord geven: wij kunnen niet, want wij hebben geen geld te missen, wij durven niet, uit vrees van onze buren!'

Echter, ook gaf Cromwell, die zeer goed wist dat de roomse kantons sterk ondersteund werden door vorsten van hun geloof, zijn gezant bevel (22 februari 1656) om 'de evangelische kantons te helpen, zodat zij een goede en eerlijke vrede kunnen aangaan en om

aanhing met zijn gehele hart'. Zo getuigt dr. Steger van hem, in zijn 'Drei Bücher Neuester Geschichte'. Vert.

[402] Vaughall's Protectorate, I, 181, 182.

zodoende door zijn bemoeienissen de ondersteuning op te wegen die andere vorsten aan de roomse kantons geven.'[403]

De Protector kwam ook in Duitsland tussen beiden, om de godsdienstige vrijheid van de protestanten te verdedigen. Een Latijnse brief, die door een hooggeplaatst persoon geschreven was en die in januari 1655 aan de Protector toegezonden werd, hield in, 'Het ganse pauselijke heirleger beraamt een ware samenzwering tegen ons en de onzen. Wij moeten alles met voorzichtigheid overwegen en nagaan. Wij moeten beraadslagen over de middelen, die tot ons gemeenschappelijk behoud zijn aan te wenden, want wij kennen het oogmerk van onze vijanden uit Babel. De Heere der legerscharen behoede de Protector en de kerk!'[404] Er werd in deze brief nog bijgevoegd, dat de vervolging in Oostenrijk en in Bohemen voortduurde en dat men een algemeen verbond van de pausgezinden kon vooruitzien, tegen de protestanten van Duitsland en van Zwitserland.

De Protector bood ook hier hulp. Als hij al niet de protestanten allerwege de krachtige ondersteuning van zijn arm kon doen gevoelen, dan liet hij het hun toch niet aan bewijzen van zijn liefderijke belangstelling ontbreken. Er werden op zijn last collecten gedaan voor de vervolgde protestanten in Bohemen, en evenzeer hadden, toen in 1657 afgevaardigden van de protestanten uit polen en Silezië. Naar Londen kwamen, om zich te komen beklagen over de vervolgingen waaraan zij ten doel stonden, te hun behoeve geldinzamelingen plaats, geheel Engeland door.[405] Ten einde meer

[403] Ibid., I, 355.
[404] Tota cohors papistica veram molitur conjurationem in nostros, in nos. Omnia prudenter consideranda, penetranda. Deliberandum de modis cnnservationis mutuae, quia scopum adversariorum Babylonicorum scimus... Sit Deus Zabaoth Protector Protectoris et Ecclesiae. Ibid., I, 114.
[405] lbid. II, 258.

regelmaat te brengen in hetgeen hij deed en beproefde in het belang van onderdrukte geloofsbroeders, had Cromwell het plan gevormd van een grote instelling ter bescherming van het evangelische geloof. Hij dacht er namelijk aan, om tussen de verschillende leden van het grote protestantse lichaam overal in de wereld een vereniging tot stand te brengen, opdat zij langs deze weg in staat zouden zijn het hoofd te bieden aan Rome, dat destijds gereed stond veroveringen te maken. Hij wilde met dat oogmerk een raad vestigen, voor de algemene belangen van het protestantisme, en misschien wel was hij op dat denkbeeld gebracht, door de stichting van de pauselijke congregatie tot uitbreiding van het roomse geloof. Hij verdeelde in zijn ontwerp de protestantse wereld buiten Engeland in vier provincies. De eerste provincie bevatte Frankrijk, Zwitserland en de valleien van Piemont. De tweede begreep het Palatinaat en andere calvinistische landen. In de derde provincie had hij het overige van Duitsland, het noorden en Turkije geplaatst. De koloniën van Oost- en West-Indië (Azië en Amerika) vormden de vierde provincie. De raad zelf zou uit vier secretarissen en zeven raadsleden bestaan. De secretarissen moesten briefwisseling houden, overal heen en zich aangaande de toestand van de godsdienst doen inlichten, zodat Engeland met kennis van zaken en doeltreffend allerwege bemoediging, bescherming en hulp zou kunnen toebrengen. Er zouden £ 10.000 per jaar (120.000 gulden) en in geval van noodzakelijkheid nog buitengewone toelagen daar bovenop tot beschikking van de raad worden gesteld, die zijn zittingen moest houden in Chelsea college.[406]

Ongetwijfeld zou men bedenkingen kunnen maken op dit plan. Het ware wellicht te vrezen geweest, dat deze diplomatische tussenkomst in sommige gevallen nadelig had kunnen zijn aan het geestelijk karakter en het ware leven van de hervorming, maar

[406] Burnet, I, 109.

hetgeen Cromwell zich vooral voorstelde, was overal de godsdienstige vrijheid te handhaven, zoals hij dat deed in Engeland. De protestanten van het vasteland moeten het weten, welk een vriend zij in de grote Protector gehad hebben. Een rooms geschiedschrijver en wel een van degenen die het minst het karakter van Cromwell hebben weten te waarderen, kan hier een opwelling van bewondering niet onderdrukken: 'Wanneer men denkt aan de strijd die de protestantse godsdienst tegen het katholiek geloof te voeren had,' zegt de heer Villemain, 'was het zeker een edele en veel omvattende gedachte, om de bescherming van alle van Rome afvallige sekten zich tot taak te stellen en om de hulp die Engeland haar meer dan eenmaal reeds verleend had, voor het vervolg op een vaste en duurzame voet te regelen. Indien Cromwell daarin door de dood niet ware verhinderd geworden, zou hij ongetwijfeld nadere aandacht hebben geschonken aan een ontwerp, dat zozeer met zijn dappere geest overeenkwam en waaraan zijn macht hem veroorloofde met moed de hand te slaan'.[407]

Zo christelijk werkzaam was de Protector. Overal betoonde hij zich de barmhartige Samaritaan, die de wonden verbond van de ongelukkigen die 'onder de moordenaars gevallen waren,'[408] en die olie en wijn in die wonden goot. Cromwell is de grootste protestant, die er na de dagen van Calvijn en Luther geweest is. Meer dan iemand van de soevereinen van Engeland heeft hij de roemrijke titel verdiend van: 'Verdediger van het geloof'. En het was niet alleen voor een uitwendig en zo te noemen officieel protestantisme dat Oliver als kampvechter optrad. Indien zijn streven zich daartoe bepaald had, zou het van onze kant weinig deelneming opwekken en het zou ook geen grote dingen hebben uitgewerkt. Niemand benadeelt het ware protestantisme misschien meer, dan zij, die, waar

[407] Dit plan van Cromwell doet denken aan de 'Christen-Broederstaat' van Zwingli (Merle d'Aubigné, Gesch. van de Herv. 4e deel, bl. 752). Vert.
[408] Luk. 10:30

zij de geestelijken aard van de beweging van de zestiende eeuw voorbijzien, het tot een louter politiek systeem maken. Het protestantisme van de hervormers is het evangelicisme van de apostelen, niets meer, maar ook niets minder. Wachten wij ons er een bastaardwezen van te maken, dat half geestelijk en half wereldlijk is. Cromwell maakte van zijn macht gebruik, om de godsdienstige vrijheid door gans Europa te beschermen, maar de bron van zijn werkzaamheid naar buiten was dáárin gelegen, dat hij in zijn eigen hart de waarheid ondervonden had van het apostolische woord: 'Waar de Geest des Heeren is, aldaar is vrijheid.'[409]

Het oude godsdienstige leven van de Hervorming was verloren gegaan, de gehechtheid aan vormen was daarvoor in de plaats getreden. Men onderzocht met zorg of er al of niet apostolische opvolging bestond bij de leraars van de kerk, men onderzocht evenzeer of de gebeden, de sacramenten, de eredienst in overeenstemming was met de kanon en de liturgie, men legde op alles de hand, om het ten nauwste te onderzoeken, op alles, slechts niet op het eigen hart, om zich te overtuigen of het nog klopte. Men hield zich met allen ernst bezig met elke soort van conformiteit,[410] maar één vergat men daarbij, de conformiteit die ons aan Jezus Christus gelijkvormig doet worden.

Maar er vond een godsdienstige herleving plaats, de christelijke waarheid en het christelijk leven vertoonden zich weer. Op een dorre orthodoxie, op een dood klerikaal systeem volgde een christendom van het hart. Oliver is een van degenen, in wie deze geestelijke omwenteling het duidelijkst op te merken viel. Overal in de geschiedenis van zijn leven ontmoeten wij de bewijzen van zijn

[409] 2 Kor. 3:17

[410] Men weet dat de dissenters, zij die niet tot de staatskerk behoren, in Engeland 'Non-Conformists' (niet overeen stemmende mensen) worden genoemd.

geloof. Er is wel zelden in de wereld een hart geweest, dat. Even sterk als het zijn voor de eeuwige waarheid geklopt heeft.

Dat geloof, waarvan Oliver zich ten verdediger stelde, kan niet ondergaan. Het kan opnieuw bedekt en verborgen geraken, nu eens onder het levenloze zand van het ongeloof, dan weer onder de hooggaande golven van de menselijke hartstochten of ook onder de beelden, de koorgewaden en de relikwieën van het bijgeloof, maar steeds zal het opnieuw het hoofd opbeuren en kracht en leven vertonen. De openbaringen van God zijn voor alle tijden en zij hebben in alle eeuwen dezelfde en eeuwige waarheid, dezelfde en eeuwige voortreffelijkheid. Zij zijn gelijk aan die rotsen te midden van de oceaan, die door de hoge vloeden overspoeld worden en die dan voor altijd verzwolgen schijnen, maar toch altijd weer te voorschijn komen. Het is een ijdele verwachting van de mensen van het een geslacht, als zij menen met hun nieuw uitgedachte theorieën de eeuwige Rots van de waarheid Gods overstelpt te hebben, die Rots vertoont zich weer aan het volgende geslacht. Er is een gestadige afwisseling, een onophoudelijke worstelstrijd tussen de duisternis en het licht, maar het licht behoudt de overhand.

En al kwam er ook een tijd, wanneer men zeker geloofde de goddelijke waarheid voor altijd bedolven te hebben, een tijd, wanneer een vulkanische uitbarsting op het veld van de menselijke samenleving haar naar allen schijn begraven had onder de as en de lava van een tweede Vesuvius, Pompeï heeft immers, na verloop van zeventien eeuwen, zijn huizen, zijn praalgraven, zijn paleizen, zijn tempels, zijn renbanen en zijn schouwburgen weer aan het licht gebracht? En zou men dan menen dat de waarheid en het leven, dat God ons in zijn Evangelie geschonken heeft, vergankelijker wezen zou dan het menselijke maaksel van één dag? er smeult wellicht op dit ogenblik onderaards vuur, dat de goddelijke waarheid bedreigt. Een overmoedige, pantheïstische en socialistische wijsbegeerte

gelooft gedaan te hebben met de gekruisigde van Golgotha, maar als het haar al gelukken mocht enig stof te werpen op de eeuwige leer van het kruis, dan zal de Heere van de hemel daarover Zijn adem laten gaan en het stof zal vervliegen.

Cromwell is, als christen, de vertegenwoordiger van een van die tijdvakken, waarin het licht verschijnt na de duisternis, zoals dat wordt uitgedrukt door de zinspreuk van een stad, die met nieuwe en heldere glans schitterde in de dagen van de hervorming.[411] En het was niet aan Engeland alléén dat Oliver wenechte de Evangelische leer terug te geven, nee, hij plaatste het licht op de kandelaar en het huis dat hij daarmee wenste te verlichten,[412] was Europa, was de wereld. Men heeft hem vergeleken met Bonaparte en er zijn werkelijk tussen hen beiden opmerkelijke trekken van overeenkomst. Beiden stelden zich niet tevreden met voor en in. Hun eigen land werkzaam te zijn, maar breidden hun werkzaamheid ook over het buitenland uit. Maar terwijl Napoleon aan andere volken de Franse overheersing en lichtzinnigheid bracht, bedoelde Cromwell hun godsdienstige vrijheid en het Evangelie te brengen. Ja, terwijl de eeuwige openbaringen van God in Engeland met nieuwe kracht te voorschijn waren getreden en een geheel volk daaraan eerbiedige en warme hulde bracht, zou het de lust en de roem van Cromwell zijn geweest, die openbaringen, de gehele wereld door, tot de harten ingang te verschaffen. Het mocht hem niet gebeuren, en voor het grootste deel van de volken van Europa is de Bijbel dan ook nog heden een boek, dat, om het zo uit te drukken, begraven ligt in 's aardrijks ingewanden. Maar dit grootmoedige plan, dat Cromwell niet heeft mogen volvoeren, is in onze tijd opnieuw opgevat aan de oevers van de Theems. De goddelijke openbaringen zijn beschreven en gedrukt geworden in de

411 'Post tenebras lux' is de spreuk van Genève. Op het wapenschild staat zich verder een zon in wier midden de naam van Jezus gelezen wordt, J.H.S.
412 Math. 5:15.

talen van alle naties en stammen van deze wereld. Er zal een tijd komen, wanneer de dichte sluier, die voor zovele volken nog immer de heilige orakelen bedekt houdt, van een gereten zal worden. Immers, Nineve zien wij in onze leeftijd oprijzen uit de zandzee van de woestijn en zijn ontzaggelijke muren, zijn prachtige hoven, zijn heerlijke zuilengangen verwonen zich aan ons oog. En komen daardoor niet tevens de inschriften aan het licht, die twee-, drie- en vierduizend jaar oud zijn en staart nu niet de beschaafde zoon van het destijds barbaarse en afgelegene Europa met verbazing op de antieke karakters, die door de hand van een Ninus, een Sardanapalus of een Nabopolassar gesteld zijn? Welnu, de boeken die Mozes begonnen is te schrijven en die even oud zijn als deze Assyrische inschriften, hebben sterker innerlijk leven dan zij: twijfelen wij daaraan niet, en toekomende tijden zullen aan Europa de godsdienstige vrijheid schenken, die Cromwell bedoelde en daarmee het groots ontwerp voltooien, dat hij slechts beginnen kon.

&

XIV

Het koningschap

Het was niet zonder moeilijkheid dat de Protector de grote taak vervulde die hij zich had voorgesteld. In weerwil van de godsdienstige vrijheid, die hij aan Engeland schonk en ondanks de roem waarmee hij de natie buiten Lauds bekleedde, waren de gestrenge republikeinen ontevreden en zeiden zij hem dikwijls in het aangezicht, dat zijn regering onwettig was en dat zij en hun vrienden niet zoveel bloed hadden gestort, om opnieuw de macht van één' enkele ten 'troon te verheffen.

In 1656 besloot Cromwell een nieuw parlement samen te roepen. Dit was nodig om de oorlog met Spanje te doen goedkeuren en de vereiste subsidies te verkrijgen. Maar hij vreesde dat de republikeinen, met het voornemen om zich tegen alles te verzetten, ook stemmen zouden tegen deze oorlog, die in zijn ogen zo roemrijk was en zo in het belang van Engeland. De Protector deed dan de majoor-generaal Ludlow, het hoofd van gezegde partij, bij zich

komen en verzocht hem dat hij zich verbinden zou, om niet tegen de bestaande regering te handelen. 'Ik wens, zo antwoordde Ludlow, 'dat de natie volgens haar eigen wil bestuurd worde.' 'Ik ook,' antwoordde de Protector, 'maar waar zullen wij die wil zoeken? Bij de prelatisten of bij de presbyterianen of bij de independents of bij de baptisten of bij de 'levelers?' 'Bij hen allen,' hernam de republikein, 'die met liefde en trouw ten aanzien van het volk gehandeld hebben'. Omdat de Protector zich dan overtuigd hield, dat Ludlow opnieuw Engeland in onrust en wanorde storten wilde, zei hij tegen hem: 'Eenieder geniet zoveel vrijheid en bescherming als hij maar verlangen kan, maar ik zal er voor weten te waken, dat de natie niet andermaal gebaad worde in haar eigen bloed. Ik wil u geen grotere dwang opleggen dan aan mijzelf, ik zoek maar één ding, te weten de rust en de zekerheid van het volk. En wat mijn eigen belangen aangaat: deze heren,' en dit zeggende, wees hij naar zijn staatsraad, 'weten dat ik die niet sterk bevorderd heb'.[413] wat Cromwell, hier zei, was volkomen waar. Na een revolutiestorm wordt de vrijheid hoofdzakelijk in de orde gevonden en om de orde te handhaven wordt een sterke hand vereist.

Toen nu op 17 september 1656 het parlement samenkwam, predikte dr. Owen, vicekanselier van Oxford, in de abdij van Westminster over deze tekst: 'wat zal men dan antwoorden de boden van het volk? Dat de Heere Sion gegrond heeft, opdat de bedrukten zijns volks een toevlucht daarin hebben zouden'.[414] Het waren niet alleen de 'bedrukten' van Engeland zelf, maar ook de bedrukten van andere naties, die onder het bestuur van de Protector bescherming zochten en vonden. Daarom hadden er stemmen van Frankrijks

[413] Neale, II, 658.
[414] Jes. 14:32

kusten en uit de hoge valleien van de alpen op deze woorden kunnen zeggen: 'Ja, dat is waar. Amen!'

Wanneer nu vervolgens het parlement zich naar de 'geschilderde zaal' begeven had, ontblootte de Protector het hoofd en sprak een redevoering uit, waarin zich wijsheid, edelmoedigheid, zeggingskracht en Godsvrucht zo schoon verenigden, als wellicht nooit met enige andere toespraak van een staatsman het geval was. Cromwell. Sprak opeenvolgend over Spanje, de pausgezinden, de 'levelers', de gelijkheid van alle godsdienstgenootschappen, het spel, het onzedelijke daarvan, de hervorming van de zeden en de noodzakelijkheid om snelwerkende en buitengewone middelen aan te wenden, tegen buitengewoon en snelwerkend kwaad, en hij besloot zijn redevoering aldus: 'Ik bezweer u dan in de naam van God, dat u deze zaak ernstig ter harte neemt. Als u dat doet, mag u de lievelingspsalm van Luther aanheffen (Psalm 46). Het is een heerlijke psalm voor een christen. Ja, als de christen werkelijk een hart bezit, geopend en welbehaaglijk voor God, dan mag hij zeggen, net als de hervormer: 'God is ons een toevlucht en sterkte, Hij is krachtiglijk bevonden een hulp in benauwdheden'. Indien de paus en de Spanjaard, zo de duivel en het ganse heelal samenspanden tegen ons en al zouden zij ons omringen als bijen, zoals de 118e psalm het uitdrukt, wij zouden ze 'verhouwen in de naam des HEEREN,'[415] en met die psalm van Luther spreken wij: 'Wij zullen niet vrezen, al veranderde de aarde haar plaats en al werden de bergen verzet in het hart van de zeeën: laat haar wateren bruisen, laat ze beroerd worden, laat de bergen daveren, door haar verheffing! De beekjes van de rivier zullen verblijden de stad Gods. God is in het midden van haar, zij zal niet wankelen'. En dan

[415] Ps. 118:12

herhaalt de psalmdichter tot twee en drie malen toe: 'De Heere der heirscharen is met ons, de God van Jacob is ons een hoog vertrek'.

Cromwell bracht te recht het aandenken van Luther in herinnering. Als wij Cromwells woorden lezen, is het ons inderdaad of wij de hervormer horen spreken op het kasteel van Coburg, tijdens de rijksdag van Augsburg, in 1530. In een politiek opzicht was er een in het oog lopend verschil tussen deze twee mannen, maar in de wezenlijkste punten en wat de tegenstand aan het pausdom aangaat, kan de nieuwere geschiedenis geen gemoederen aanwijzen die sterker overeenstemden.

'Ik eindig,' zo ging de Protector voort, 'Alles wat mij nog overblijft te zeggen is, dat ik God bid dat hij u zijn zegen schenken zal en dat hij wie uw harten en mijn hart toebehoren, van zijn tegenwoordigheid in ons midden getuigenis geven zal. Ik verzoek nu, dat u zich verenigt om uw voorzitter te kiezen'.[416]

Aangezien de Protector zich maar al te wel herinnerde wat vroeger gebeurd was en hoe licht deze mensen die geringe vrienden van de orde waren, beroering konden brengen in de staat, had hij besloten de vereiste maatregelen te nemen, opdat het parlement hem niet belemmerde in zijn handelingen en dus hinderlijk werd aan de bloei en de roem van Engeland. Om daartoe te geraken, nam hij een middel te baat, dat in onze dagen billijke verwondering zou opwekken. Hij deed namelijk de toegangen tot de vergaderzaal door wachten bezetten en niemand werd toegelaten, die niet een bewijs van de staatsraad vertonen kon. Op deze wijze werden omstreeks honderd leden buitengesloten.

Niemand evenaarde Cromwell in doorzicht. Hij bezat een juistheid van blik en een kennis van de gemoederen die werkelijk

[416] Burton's diary, I, 158. Letters and speeches, III, 238.

verwonderlijk was, en als er iemand was in Engeland, die zich door talent of wetenschap onderscheidde, wist hij hem te vinden, van zijn bekwaamheden partij te trekken en hem naar verdiensten te belonen. Maar evenzeer kende hij diegenen die hem en het algemeen welzijn vijandig waren en zijn vaste hand wist hen te verwijderen of hen te beteugelen. Dit deed hij nu ook in dit bijzonder geval. Hij stemde er toch in toe, dat er waarborgen gegeven werden voor de vrijheid van de nationale vertegenwoordiging. Er werd dan overeengekomen, dat voortaan niemand uit het parlement zou kunnen buitengesloten worden, dan met toestemming van het huis. De oorlog met Spanje werd voorts goedgekeurd en een som van £ 12.400.000 tot dat doel aangewezen. Indien men nu erkent, zoals men behoort te doen, dat de maatregel die Cromwell in het werk stelde, onverenigbaar was met de vrijheid van het parlement en met de beginselen van een constitutionele regering, dan moet tevens toegestemd worden, dat zodanig te buiten gaan van de raagt destijds noodzakelijk was, om een wel gevestigd gouvernement te hebben: en dat zonder dergelijke, zeker wel wat tirannieke, handelingen, de natie onvermijdelijk weer in krijg en beroering zou zijn gebracht. Er is een dus genoemde vrijheid, die er mee begint om alles wat het geluk van een volk kan uitmaken te belemmeren, ja ganselijk te vernietigen en. Die eindigt met het despotisme in zijn boezem ten troon te verheffen. De kleine verstanden kunnen deze gevaarlijke gevolgen van een teugelloze vrijheid niet inzien, maar de moedige verstanden zien die gevaren zeer duidelijk en weten, wanneer vereist, krachtdadige maatregelen te nemen om zoiets te voorkomen. Dit deed ook hier de Protector. Ook moet men bedenken, dat de noodzakelijke breidel bij een vertegenwoordigend gouvernement, een eerste kamer of het Hogerhuis, destijds ontbrak in Engeland. Het recht dat Cromwell gebruikte om een gedeelte van de representanten uit te sluiten, moest, in zijn oordeel, de instelling van het huis van de Lords vervangen. In deze zin was er dus in de maatregel van uitsluiting een constitutioneel element aanwezig.

Het begin van het jaar 1657 zou de donkere voorgevoelens van de Protector verwezenlijken. Een van de voornaamste 'levelers', de kwartiermeester Sindercombe, probeerde, nadat verschillende moordaanslagen vruchteloos afgelopen waren, Whitehall in brand te steken. Hij werd gepakt, maar onttrok zich aan zijn gerechte straf door met vergif een einde aan zijn leven te maken. Het parlement kwam en corps Cromwell geluk wensen dat hij aan het gevaar ontkomen was en de Protector beantwoordde dit met zijn gewone wijsheid en vroomheid.[417]

Nu werd de noodzakelijkheid gevoeld, om de rust en het geluk van Engeland op een vastere grondslag te vestigen, en onder de republikeinen zelfs waren er, die oordeelden dat het koningschap tot dat einde nodig was. Het initiatief in deze zaak werd niet door Cromwell genomen, maar ging uit van het parlement. Kolonel Jephson, een van de afgevaardigden voor Ierland, stelde voor dat men de Protector de kroon moest aanbieden, en Alderman Pack, een van de vertegenwoordigers van de stad Londen, ondersteunde dit voorstel. 'Toen Cromwell hiervan onderricht was geworden,' zegt de republikein Ludlow, 'berispte hij daarover aan tafel de kolonel met zachte woorden en zei hem: 'ik begrijp niet waar uw gedachten geweest zijn, toen u zo'n voorstel deed'. En toen Jephson, daarop ten antwoord gaf, dat hij graag vrijheid wenste te hebben om de ingevingen van zijn geweten te volgen, klopte Cromwell hem op de schouder, met de woorden: 'Ga weg! Je bent een dwaas'. 'De strenge republikeinen verzetten zich met grote hevigheid tegen de motie en vooral was dit het geval met Lambert, Desborough en Fleetwood, de schoonzoon van Cromwell. Deze mannen, die of tot zijn familie behoorden, of zijn vertrouwelijke omgang genoten, 'maakten zich sterk te kunnen verzekeren' zegt Clarendon 'dat Cromwell zelf er nooit in toe zou stemmen die titel

[417] Letters and Speeches, III, 254.

aan te nemen en zij achtten het daarom zonderling, dat iemand dit punt wilde ter tafel brengen'. Maar de meesten van de rechtsgeleerden, wier stem, waar het zo'n vraag gold, van veel gewicht moest heten, verklaarden zich ter gunste van het koningschap en dus ging het voorstel door.

Hangende deze debatten bracht de graaf van Orrery aan Cromwell een bezoek en zei hem dat hij die gehele dag in de stad had doorgebracht. Cromwell vroeg hem nu wat nieuws hij medebracht. 'Men zegt' antwoordde omber, 'dat u met de koning onderhandelt en dat Charles op de troon hersteld zal worden en dat hij uw dochter trouwen zal'. Omdat Oliver bleef zwijgen, ging de graaf voort: 'in de staat waarin de zaken zich thans bevinden, zie ik geen betere uitkomst. U zult van Charles zodanige voorwaarden kunnen verkrijgen als u maar mag goed vinden en ook hetzelfde gezag behouden dat u tegenwoordig uitoefent, maar wat. U dan zoveel moeite niet zal behoeven te kosten'. 'De koning zal nooit de dood van zijn vader vergeven' antwoordde Cromwell. Hierop hernam Orrery: 'U bent maar één van die allen die voor de dood' van de vader gestemd hebben en u alleen zou de verdienste hebben de zoon te herstellen'. 'Mijnheer,' sprak nu Oliver, 'Charles is zo lichtzinnig en bedorven, dat hij ons allen in het ongeluk zou brengen'. En nu gaf hij aan het gesprek een andere wending, zonder de minste ontroering te doen blijken. Orrery meende echter uit dit gesprek te mogen besluiten, dat Cromwell wel eens aan een schikking van soortgelijken aard gedacht had.

Op 31 maart werd door het parlement aan de Protector een verzoekschrift aangeboden, waarin de wens werd uitgedrukt dat hij de titel en de waardigheid van koning mocht aannemen en wel om verschillende redenen, te weten: omdat het een koning was geweest, die het eerst het christendom in Engeland had gevestigd, omdat het koningschap zo lange tijd de goedkeuring van de natie had

weggedragen, omdat de ondervinding toonde dat het, koningschap meer in overeenstemming was met de openbare vrijheden, en omdat het een titel was, beter bekend bij de wet en meer overeenkomstig met de constitutie en het karakter van het volk van Engeland.[418] Cromwell verzocht tijd om dit voorstel in overweging te nemen. 'Ik heb,' zei hij 'het laatste gedeelte van mijn leven te midden van beroeringen en als in een heten vuuroven doorgebracht. Maar alle beproevingen die ik ondervonden heb, sinds ik deel heb genomen aan de aangelegenheden van deze republiek, hebben mij niet zo getroffen en hebben niet in die mate mijn hart vervuld met die eerbied en die vrees Gods, die de christen betamen, als dit met het voorstel het geval is, waarvan u mij in dit ogenblik spreekt.

'Als ik u meteen mijn antwoord zou geven, zonder vooraf hem die tot op deze dag mijn God en mijn leidsman is geweest gebeden te hebben, dat hij mij moge in mijn hart geven en op mijn lippen leggen, wat ik u behoor te antwoorden, zou ik licht kunnen schijnen slechts met begeerlijkheid en eigenbelang te zijn te rade gegaan. En als ik in mijn besluit door zodanige beweegredenen geleid werd, zou dat besluit een ongeluk zijn voor mijzelf net als voor de drie naties'.[419]

Drie dagen daarna, namelijk op 3 april 1657, vervoegde zich een commissie uit de boezem van het parlement bij de Protector, tot welke commissie Lord Broghil, generaal Montague, Lord Tweeddale, Lord Whitelocke en vele anderen meer behoorden en Cromwell. Richtte tot deze afgevaardigden aldus het woord: 'ik verzoek u het parlement mijn dank over te brengen, maar datgene wat aan uw zijde misschien gepast kan zijn mij aan te bieden, is daarom voor mij niet zo, gepast om aan te nemen. Ik gevoel mij niet

[418] Mercurius Politicus, 26 maart 1657.
[419] Burton's diary. I, 413. Carlyle, III. 271.

in staat om een zo verheven rang te bekleden en een zo kostbaar kleinood waardiglijk te bewaren.'[420]

Op 11 april verscheen een commissie op Whitehall, die door het parlement benoemd was, om de Protector de gronden bloot te leggen, die spraken voor de aanneming van het voorstel van het huis. Lord Whitelocke, de Lord opperrechter Glyn, de Lord commissaris Lenthall, vroeger voorzitter van het lange parlement en meer anderen voerden opeenvolgend het woord. Laatst genoemde grondde zich ook dáárop, dat de titel 'Protector' niet erkend was bij de wetten van het land. 'Nolumus angliae leges mutari!' Riep hij uit. Opnieuw vroeg de Protector bedenktijd. Bovengemelde beweeggrond kon niet missen bij hem van grote betekenis te zijn. Hij wilde zo min als iemand anders de wetten van Engeland krenken. Hoewel de schijn anders was, bezat Cromwell een sterk conservatieve geest. Maar wanneer hij zaken van minder belang opofferde, was dat om meer gewichtige te behouden. Het protestantisme en de vrijheid: ziedaar wat in zijn ogen de wet en, zo te zeggen, het wezen van Engeland uitmaakte. Een koning en zelfs een dynastie was, in vergelijking daarmee, alleen iets van toevallig, bijkomend belang. De gehele vraag kwam daarom hierop neer: wat moet bij een natie bewaard, gehandhaafd worden?. Datgene wat wezenlijk, wat hoofdzaak is of dingen van ondergeschikten aard?

Op 13 april vervoegde zich opnieuw een commissie aan het paleis, bestaande uit drie en negentig leden, en bij deze gelegenheid was het, dat Cromwell zijn elfde toespraak hield. Aan de een zijde erkende de Protector de gegrondheid van de beweegredenen, die door het parlement en meer bepaald door de rechtsgeleerden onder de leden, werden aangevoerd, maar aan de anderen kant beschouwde hij het van zijn plicht, de godvruchtige mannen niet

[420] Letters and Speeches, III, 275.

van zich te vervreemden, met wie hij, onder de genadige hulp van God, aan Engeland rust en vrede had mogen teruggeven.

'Toen ik de betrekking die ik thans bekleed aanvaard heb,' sprak hij, 'is dat niet zozeer geweest in de hoop van daardoor in de mogelijkheid te zijn enig goed te doen, dan, wel met de wens om veel kwaad te verhinderen, kwaad, dat ik gereed zag om over deze natie uitgestort te werden. Wij zouden tot wanorde gekomen zijn en daarvan zou bloedstorting het noodzakelijk gevolg zijn geweest. Daarom heb ik toegegeven aan hen, die begeerden dat ik in de regering de plaats innemen zou die ik nog heden vervul. 'Ik zal niet twisten of mij bepaald verklaren voor de één titel en tegen een anderen. Ik heb niets te antwoorden op de gronden waarvan men zich bedient, om de voorkeur te wettigen die men meent aan de naam koning boven die van Protector te moeten geven. Wat meer is, ik geloof dat elke andere naam beter vleien zou dan de mijn en houd mij verzekerd, dat elk ander beter dan ik in staat zou wezen zich van deze grote taak te kwijten. Dit is geen ijdele betuiging. God weet het. Maar laat mij u alleen dit zeggen: de natie dringt er bij u sterk op aan, dat er duurzaamheid gegeven worde aan haar rust en haar vrijheid. Om dit te weeg te brengen moet u zich in alles beijveren: want anders is het met de grootheid van Engeland gedaan. Tot bereiking van dit doel ben ik bereid, wanneer vereist, elke plaats te vervullen, mat het ook zijn moge en om, als u wilt, niet als koning, maar als eenvoudige constable (politiebeambte) dienst te doen. Ik heb dikwijls voor het aangezicht van God gedacht en geloofd, dat ik niet beter mijn roeping en de plaats die ik innemen moet uitdrukken kan, dan door mij te vergelijken bij een goede constable, wiens post het is voor de orde in de lande te waken. En nu geloof ik dat ik dit doel bereiken kan, zonder de titel van koning aan te nemen. Hetzij mij echter vergund hier een meer vertrouwelijk woord te spreken, ik zal dat woord spreken met de ernst als staande voor het aangezicht van God. Sommigen van uw, zo niet allen,

weten hoe mijn loopbaan is geweest, van de eerste dag aan tot nu toe, voor het minst ik zelf weet dat nauwkeurig. Het is met mij zo gelegen geweest, dat van de eerste bediening af die door mij bekleed werd, ik steeds spoedig van een mindere betrekking tot een hogere ben opgeklommen. Ik ben eerst kapitein geweest bij de ruiterij en als zodanig heb ik gedaan wat in mijn vermogen was, om mij van mijn plicht wel te kwijten, en het heeft God behaagd mij daarbij zijn zegen te doen ondervinden. Ik verlangde ernstig en met een eenvoudigheid van hart, die door grote en ook wijze en goede mannen voor dwaasheid werd geacht, dat, allen zonder onderscheid, die ik onder mijn orders had, de personen waren die mij oprecht behulpzaam wilden zijn in het werk dat ik te volbrengen had. Ik had toen een waardig vriend, een zeer edel man en wiens nagedachtenis, ik weet het, bij u allen in ere is, John rampdril toen ik eerst in dienst kwam, moest ik zien dat onze soldaten allerwege geslagen werden. Ik wenste daarom dat mijn vriend enige nieuwe regimenten toevoegde aan het leger van Lord Essex en ik voegde er bij, dat ik trachten zou hem mannen te bezorgen, met dergelijke geest vervuld als hen geschikt moest maken om in deze oorlog van het meeste nut te zijn. Wat ik u zeg, is de zuivere waarheid. God weet dat ik niet lieg. Uw troepen, zo zei ik tot Hampden, zijn voor het merendeel oude, afgedankte bedienden, volk uit kroegen en bierhuizen en meer anderen van zulk soort. De koninklijke troepen daarentegen bestaan k uit zonen van edellieden en uit mannen van rang. Zou u denken dat het ellendige volk dat wij hebben, in staat wezen zou het hoofd te bieden aan mannen die eergevoel bezitten en die een ondernemende geest hebben en ook moed? het is nodig, zo ging ik voort, dat u mensen krijgt, die door zedelijke kracht sterk zijn. Neem niet euvel wat ik u zeg, sprak ik, maar ik weet dat u het niet doet. Wij hebben er behoefte aan, dat er in onze soldaten een geest leeft, die hen even krachtig en edelaardig aandrijft, als het gevoel van eer dat de edellieden doet van Charles. Dit moet gebeuren of wij zullen altijd geslagen worden. Zodanig sprak ik tot John Hampden. Hij was

een verstandig, achtingswaardig man, hij zag in, dat mijn denkbeeld goed was, maar hij meende dat het onuitvoerbaar zou wezen. Ik geloof dat ik wel iets zal kunnen doen, om mijn voorslag gevolg te doen hebben, zei ik toen. Ik deed dat nu, en de uitslag was, schrijf het toe waaraan u maar wilt, dat ik mannen te samen bracht, die vol waren van de vrees Gods en die hun plicht deden, omdat de stem van hun geweten hen daartoe dreef. Van die ogenblik aan zijn wij geen enkele maal meer geslagen geworden. Nee! Wanneer de onzen ook met de vijand slaags geraakten: nu bleven zij altijd overwinnaars. Daarvoor komt prijs en eer toe aan God en het moet ons ook leren om Godvrezende mensen hoog te schatten, diegenen die stil en nederig wensen te leven en zich graag onderwerpen aan de voorschriften van het Evangelie, volgens welke wij gehouden zijn aan de overheid gehoorzaamheid te betonen. Buiten deze regel ken ik geen vroomheid. Zonder dergelijke geest is alles wat zich vroom mocht willen noemen, duivels in zijn aard en het komt voort uit de afgrond van de boze'. Mij dunkt, lezer, dat Cromwell hier conservatief genoeg sprak!

'Ik heb nu wel niet nodig u te zeggen' zo vervolgde hij, 'dat het beginsel, waarvan ik in mijn gesprek met John Hampden uitging, van volkomen toepassing is op de zaak die wij thans voor ons hebben. Er zijn nog altijd zulke mannen onder ons volk, Godvrezende mannen, die bestuurd worden door dezelfde geest van zelfverloochenende belangstelling, mannen, die voor wereldse en vleselijke invloed onverwinnelijk zijn, Zolang zij hun rechtschapenheid van hart weten te bewaren. Ik spreek openhartig en als een broeder met u. Ik kan niet geloven dat God een onderneming die ook de wederinvoering van bijvoorbeeld het koningschap of wat ook anders met Zijn zegen bekronen zou, indien zo'n ondernemen van die aard is, dat het zodanige mensen billijke stof van droefheid en aanstoot geven moet. Ik weet dat in het algemeen de koninklijke titel zeer onaangenaam klinkt voor de

godvrezende mensen in het land. Mijn plicht, mijn geweten schrijft mij dus voor, u te verzoeken, dat u mij geen te harde dingen oplegt, ik meen dingen die hard zijn voor zulke eerbiedwaardige mensen onder ons, dingen waarmee zij geen vrede zouden kunnen hebben. Er zijn 'levelers', die de openbare rust zeer bedreigen, deze nu zult u te beter in toom kunnen houden, wanneer u gemelde godsdienstige lieden geen grond van misnoegen geeft en als u zich inschikkelijk betoont voor hun zwakheden, als het zwakheden zijn.[421]

Dus zien wij Cromwell, hoewel hij ongetwijfeld wel belang hechtte aan de vele en gewichtige redenen die het parlement tot de wens hadden gebracht, om de titel van Protector door de koninklijken titel te vervangen, die ere afwijzen. De vrees om de vrome en eerlijke republikeinen te ergeren en dus het geluk van Engeland te schaden, was voor hem grond genoeg: hoewel hij al zodanige ontevredenen gemakkelijk het stilzwijgen had kunnen opleggen. Er was voor en tegen veel te zeggen. 'Men verwachtte,' zo vertelt Clarendon ons, 'dat als Cromwell de kroon aannam, vele koningsgezinden zich aan hem zouden aansluiten, men zei dat onderscheidene edellieden van het land hem daarvan de verzekering hadden gegeven'. Maar Oliver kon er niet toe besluiten, om iets te doen waardoor hij zijn oude vrienden zou mishaagd hebben, om zijn oude tegenstanders te winnen.

Op een morgen wandelde Oliver in st. James' park, met Fleetwood en Desborough, zijn schoonzoon en zijn zwager en onderhield zich met hen, over de beste middelen om het geluk van de natie te bevorderen. 'Het is God verzoeken,' sprak hij, 'zoveel dappere mensen prijs te geven aan armoede en nood, wanneer er een zeker middel is om hen te behouden'. Zijn vrienden spraken daarop van

[421] Somers' Tracts, VI, 365. Carlyle, III, 305-310.

de eed die zij gedaan hadden. 'Die eed is gericht geweest tegen de macht en het geweld van de koningen,' hernam Oliver, 'maar geenszins tegen het woord koning zelf'. Fleetwood en Desborough geloofden uit dit zeggen te moeten opmaken, dat Cromwell het voornemen had het koningschap aan te nemen, en daarom zeiden zij tegen hem: 'Wij voorzien dat grote beroering het gevolg zal zijn van uw besluit. Wij zouden u niet kunnen behulpzaam zijn, om de afgod weer op te richten, die wij neergeworpen hebben en die wij gezworen hebben niet weer te. Herstellen. Wij zullen niets doen tegen u, maar wij zullen ons onzijdig houden.' Tevens vroegen zij om hun ontslag, maar Cromwell verzocht hen dat zij zouden wachten tot hij zijn beslissing genomen had. Die beslissing nu stemde met hun wensen overeen. Zeker, zelden heeft een man die zozeer met de hoogste macht bekleed was, zoveel inschikkelijkheid betoond voor de mening van anderen, zelfs wanneer hij dat gevoelen niet gegrond achtte. Werkelijk, dit is niet het gedrag van een geweldenaar!

De vriendschappelijke strijd tussen het parlement en de Protector bleef inmiddels voortduren. De grote commissie achtte zich niet uit het veld geslagen en zij hervatte met kracht haar aanval op de standvastigheid van de Protector. Op 16 april had een nieuwe samenkomst plaats. Whitelocke hield de Protector voor, dat hij, door het koningschap te weigeren, iets doen zou wat nooit een koning van Engeland gedaan had, namelijk, dat hij het advies van zijn parlement zou verwerpen. Een ander van de commissarissen betuigde hem dat het aannemen van het koningschap een plicht was en dat hij voor de plicht niet moest terugtreden. Anderen voerden opnieuw andere gronden aan, maar Cromwell gaf niet toe.

Op 20 april was er andermaal een conferentie, bij welke gelegenheid de Protector de beweeggronden weerlegde die men ontwikkeld had. 'Ik wens het voortduren van mij macht niet, evenmin onder deze

titel als onder een anderen. Ik spreek niet op onverstandige wijze, maar veeleer als in het aangezicht van God. Indien de wijsheid van dit parlement, zich steunende op gerechtigheid, waarheid en vrijheid, middel vinden kon om voor de belangen van de natie te zorgen, zowel wat aangaat het volk van God, als wat in het algemeen de burgers van Engeland betreft, zou ik mij haasten om mijn gezag aan de voeten van deze vergadering neer te leggen of ook in de schoot van elk ander lichaam, mij verheugende dat de zaken deze nieuwe weg konden gaan. Ik weet dat de veroordeling van de wereld mij treffen kan. Ik weet dat ik daarvan reeds het voorwerp ben geweest. Maar God zij gedankt! Ik weet ook welk gewipt ik te hechten heb aan de verwijtingen, beledigingen en verguizingen, die men niet moede wordt over mij uit te storten'.[422]

Wie heeft het recht Cromwell van valsheid te beschuldigen, in de ogenblik dat hij deze plechtige verklaring aflegde? Indien men hem gelasterd heeft ten dage van zijn macht, is het zeker veel gemakkelijker nog, om hem te lasteren nu hij dood is, en dit hebben velen niet geschroomd te doen. Wij gevoelen geen de minste roeping voor een zo weinig eervol werk. O, dat men maar bij het onderzoek van het karakter van de Protector een weinig van die onpartijdigheid gebruiken wilde, die men zelfs aan de onnuttigste en onbetekenendste mens verschuldigd is en men zou, ik twijfel er geen ogenblik aan, terugkomen van de vooroordelen die nog steeds zijn nagedachtenis verdonkeren!

Cromwell gaf van de commissie een geschrift over, waarin hij zijn redenen ontwikkeld had, om de titel van koning te weigeren. Er was ook inderdaad slechts sprake van een titel. In zijn beschouwing en volgens de figuurlijke maar juiste uitdrukking die hij bezigde, was het alleen de vraag of hij al dan niet zich een veer op de hoed zou

[422] Somers' Tracts, VI, 387. Carlyle, III, 320.

plaatsen. Ongelukkig is gemeld stuk, dat de deputatie uit zijn handen ontving, verloren gegaan.

Een kroon was het doel van Cromwell niet geweest. Hij had slechts de vrijheid, de rust en de roem van Engeland gewild. En dit, waarnaar hij zo rusteloos streefde, heeft hij ook mogen bereiken. Op 21 april hield hij een nieuwe redevoering, waarin hij stilstond bij zijn levensloop en de weg van de voorzienigheid. 'Nadat het God behaagd had een einde te doen komen aan de oorlog,' zo sprak hij, 'hetwelk geschiedde te Worcester, heb ik hoewel ik weinig op de hoogte was van de parlementaire zaken, omdat ik nagenoeg tien jaren op het oorlogsveld had doorgebracht, gewenst een goed einde te maken aan een stand van zaken die het volk in beroering en onrust hield. Ik meende dat het vele bloed dat vergoten was en dat de veelvuldige gevechten die geleverd waren, niet het doel maar slechts het middel waren geweest. Ik oordeelde dat dit middel nu tot een einde moest voeren en dat einde begreep ik te zijn de vestiging van een geregelde orde van zaken'.

Oliver Cromwell toonde hier verhevener verstand dan Napoleon Bonaparte, die nooit aan zijn veldtochten een einde maakte en voor wie het slagveld meer doel was dan middel. Met dat al moest het tot een beslissing komen. De onzekerheid kon tussen het parlement en de Protector niet langer voortduren. Op 7 mei bood de commissie een nieuw verzoek Cromwell aan, maar de volgenden dag legde deze aan het volle parlement deze stellige verklaring af: 'ik kan mij met de regering niet belasten, onder de titel van koning. Ziedaar mijn besluit in deze grote en belangrijke zaak'. Derhalve sloeg dan Cromwell het af, om de kroon van de Stuarts en van de Tudors zich op het hoofd geplaatst te zien. Er zijn weinig personen in de oude en in de nieuwere geschiedenis, die evenzeer aan zodanige verlokking zouden hebben weerstand kunnen bieden. De nakomelingschap heeft er hem geen levendige dankbaarheid voor

toegebracht, integendeel, in vergelding heeft zij hein met hoon en laster vervolgd. Wij willen eerlijker zijn, wij willen gerechtigheid doen ondervinden hem die gerechtigheid toekomt en ere wie ere behoort, koningsgezinde schrijvers hebben het in Cromwell veroordeeld, dat hij het koningschap niet aangenomen heeft. 'Door hier toe te geven aan verstanden die zwakker waren dan zijn eigen,' zegt een van zijn levensbeschrijvers,[423] 'heeft Cromwell dezelfde dwaling begaan, die reeds zo noodlottig was geweest voor Charles. De stoutste partij ware hier de zekerste geweest. De verst ziende vrienden van de koninklijke familie waren van denkbeeld, dat door zich de facto koning te maken en alle dingen weer op de oude voet te brengen, hij op een wijze zou gehandeld hebben, die voor de zaak van de Stuarts het gevaarlijkst zou zijn geweest'. Dezelfde schrijver voegt er bij. 'De ziel van Oliver had zich verwijd, naar gelang zijn gelukszon hoger steeg. Hij zou de monarchie wel hebben willen herstellen, een huis van de Lords bijeenroepen en de episcopale kerk opnieuw vestigen'. Maar hij deed het niet, omdat, zegt Southey, hij aan verstanden toegaf, die zwakker waren dan zijn eigen verstand.

Zonderling was toch het lot van Cromwell! Sommige schrijvers maken er voor hem een punt van beschuldiging van, dat hij gewenst zou hebben koning te zijn, terwijl anderen het in hem afkeuren, dat hij bet niet gewild heeft. Toch moeten hier toch de ene of de andere ongelijk hebben.. Oliver geloofde, daaraan is geen twijfel, dat de monarchie de vorm van bestuur was waaraan Groot-Brittannië behoefte had, maar het moest dan een constitutionele monarchie zijn, zoals zij thans ook bestaat. Hij wilde evenmin de republiek van deze als het absolutisme van genen. Bij zijn leven heeft hij gezegden regeringsvorm niet kunnen vestigen, maar men mag zeggen dat hij het gedaan heeft na zijn dood. Oliver toch is de ware grondlegger

[423] Southey, life of Cromwell, die hier met Clarendon overeenstemt.

geweest van de constitutionele monarchie van de achttiende en van de negentiende eeuw.

Dit gedeelte van het leven van Cromwell is datgene waaromtrent men zich het meest beijverd heeft huichelarij in zijn karakter te vinden, hoewel men hem ook bij verscheidene andere gelegenheden dat verwijt heeft gedaan. Maar Oliver kon met Paulus zeggen: 'Onze roem is deze, namelijk de getuigenis van ons geweten, dat wij in eenvoudigheid en oprechtheid Gods, niet in vleselijke wijsheid, maar in de genade Gods, in de wereld verkeerd hebben'.[424] Reeds in de eerste tijd van zijn openbare loopbaan had hij tot zijn vriend st. John gezegd: 'Ik zoek mijn eigen grootheid niet'. (11 september 1643). En in de ogenblik toen de gemoederen het sterkst opgewonden waren en wanneer hij het meest van belediging en vijandschap te lijden had, bleef hij kalm en opende zijn gemoed voor Fairfax, wie hij met waar christelijke zachtzinnigheid en standvastigheid tevens op 11 maart 1647 schreef: 'Nooit zijn de geesten zo verbitterd geweest als thans. Het is of de duivel al zijn krachten wil inspannen. Het is goed dat het hart gewapend zij tegen zijn listige aanslagen. De eenvoudigheid van Christus en de wijsheid en voorzichtigheid die het hem behagen zal ons te schenken, zullen al deze dingen te boven komen'.

Nooit verloor Oliver zijn vertrouwen op God en nooit twijfelde hij er ook aan of vroeg of laat zou een billijk oordeel hem rechtvaardigen. 'Hoewel voor de ogenblik een wolk de ware beweegredenen van onze handelingen voor de ogen van velen bedekken moge,' schreef hij op 14 september 1647 aan kolonel Jones 'zo twijfelen wij niet of God zal te eniger tijd die wolk wegnemen en onze eerlijkheid aan het licht brengen en tonen dat wij ons geen ander doel hebben voorgesteld, dan zijn eer en het

[424] 2 Kor. 1:12

algemeen welzijn'. Die wolk nu heeft zeker lange tijd de nagedachtenis van Cromwell verdonkerd, maar ten laatste heeft God haar toch doen verdwijnen, zoals Oliver dat zo gelovig verwachtte en de ogen van de meest bevooroordeelde beschouwers moeten thans, in plaats van het wangedrocht, dat hun eigen verbeelding hun geschapen had, in Cromwell een eerlijk, oprecht man zien, een christen tegelijkertijd dat hij door hen als held gehuldigd wordt.

Oliver wist zijn voordeel te doen met de harde bejegening, die de mensen hem aandeden, immers in stede dat hij zich daartegen verhard en in opgeblazen trots zijn sterkte gezocht zou hebben, zoals zo dikwerf het geval is, deed het hem te meer nog zijn zwakheid en tekortkoming beseffen, zonder hem daarom geheel ter neer te slaan. De roomse kerk geeft de naam van heiligen aan bijna bovenmenselijke wezens, aan wie zij een eredienst wijdt. Dit is de zin niet, die de heilige schrift geeft aan dit woord. Zij verstaat daaronder alle christenen, allen wier heiligmaking de Heilige Geest heeft aangevangen, al is het ook dat dit werk nog niet voleindigd is. In deze zin is het dat Cromwell het woord steeds nam, wanneer hij het toepaste op zijn broeders. Men heeft met die naam overvloedig de spot gedreven vooral in Frankrijk en toch wordt ook in de Franse taal het woord heilig (saint) in het algemeen gebruikt van mensen die trachten te leven overeenkomstig de goddelijke wet en die, voor zoveel in hen is, getrouw haar voorschriften en raadgevingen opvolgen. Cromwell evenwel had zich niet eens onder laatstgemelde klasse gerangschikt.

'Als wij denken aan onze God,' zo schreef hij aan Lord Wharton op 24 september 1648, 'wie zijn wij dan? O, hoe groot is de barmhartigheid, die hij jegens zijn heiligen betoont, jegens de zo verachte en verworpene heiligen! dat men er vrij mee spotte! Het zij zo. Echter, gave God dat wij allen heiligen waren! De beste onder

ons, God weet het, zijn slechts arme, zwakke heiligen, toch, het zijn heiligen, als het al geen schapen zijn, dan zijn het toch lammeren en zij moeten geweid worden. Wij hebben ons dagelijks brood en wij zullen het altijd hebben, in spijt van al onze vijanden. Er zijn vele goederen in het huis onzes vaders en daarover beschikt niemand dan hij'.

Was er volstrekt geen eerzucht in Cromwell werkzaam? En was dit vooral niet het geval in deze zaak van het koningschap? Als wij het geheel ontkiemen wilden, zou dat zoveel zijn of wij hem ganselijk buiten de grens van het zwakke en menselijke wilden plaatsen. 'Geen mens is er die niet zondigt,' zegt de Schrift.[425] van deze algemenen regel was Cromwell niet uitgesloten. Slechts dit wensen wij te zeggen, dat hij bij de vraag van het koningschap volgens geweten en overtuiging heeft gehandeld en dat zo te van deze gelegenheid 'Het vlees begeerd heeft tegen de geest, ook de geest begeerd heeft tegen het vlees'.[426] Oliver bezat een levend geloof, en dat geloof is een macht en wel een macht die met elke dag sterker wordt in de harten. Het doel met hetwelk God die hemelse en goddelijke macht plant in het gemoed, is dat wij de overwinning behalen mogen op de wereldse, menselijke en zinnelijke machten, die in ons hart gezeteld zijn. Het is daarom nooit de vraag of de beide tegenovergestelde elementen, de nieuwe mens en de oude mens, niet tezelfdertijd in dezelfde persoon aanwezig zijn. Maar het is de vraag of de strijd tussen die twee machten oprecht en deugdelijk is. En dit was inderdaad het geval met de strijd door Oliver gevoerd.

De *eerzucht* van Cromwell is het geliefkoosd thema geweest van de schrijvers die zich met deze grote man hebben bezig gehouden.

---

[425] 1 Kon. 8:46
[426] Gal. 5:17

Echter, sinds enigen tijd is men er in Engeland toe gekomen (het vasteland blijft over het algemeen nog hechten aan de dwaze overleveringen van de cavaliers) om een zeer eenvoudige waarheid te begrijpen, dat is, dat als men de geschiedenis goed beoordelen wil, daartoe, zoals Cicero het uitdrukt, behoort 'ex bono et aequo judicare'. Wij geloven hier mededeling te moeten doen, van het gevoelen van een van de uitstekendste schrijvers, die het vaderland van de Protector in onze dagen kan aanwijzen. 'De eerzucht van Cromwell,' zo lezen wij bij Macaulay,[427] 'was niet van de gewone stempel. Hij schijnt nooit een tiranniek gezag begeerd te hebben. Hij streed eerst dapper en oprecht voor het parlement en bij verliet de zijde er van niet, voor en aleer het parlement zelf aan zijn plicht ontrouw was geworden. Als hij er al toe gekomen is om het met geweld te ontbinden, het was omdat hij de overtuiging bezat, dat de weinige leden die in dat staatslichaam nog zitting gehouden hadden, nadat zo vele plaatsen door overlijden, heengaan of verwijdering waren ledig geworden, zich een gezag wilden aanmatigen, hetwelk zij, om het zo te noemen, slechts in bewaring hadden en dat zij bedoelden Engeland onder een van de grootste bezoekingen te doen zuchten, door namelijk het land een oligarchie op Venetiaanse manier op te leggen. Maar ook toen hij zich als met geweld aan het hoofd van de zaken geplaatst zag, vestigde Oliver toch geenszins een onbeperkte macht. Hij gaf zijn vaderland een constitutie, die verreweg beter was dan enige andere, waarvan men tot daartoe in de wereld ooit had hooien gewagen. Hij hervormde het vertegenwoordigende stelsel en wel op zodanige wijze, dat zijn hervormingen zelfs Lord Clarendon lof hebben afgedwongen. Hij vroeg, het is zo, voor zichzelf de eerste plaats in de republiek: maar met een macht die nauwelijks zo groot was als die van een Hollandsen stadhouder of een Amerikaansen president. Hij gaf aan het parlement stem in de benoeming van de ministers en hij liet

[427] Essays, 1e deel, bl. 45.

daaraan de ganse wetgevende macht, zonder dat hij zelfs het veto zich voorbehield. Nooit te voren was de vrijheid van beraadslagen zo groot geweest. Hij verlangde niet dat de eerste bediening in de regering erfelijk zou zijn in zijn geslacht. Er is volstrekt geen grond om te geloven, dat als zijn gematigdheid een even grote gematigdheid had mogen ontmoeten, hij immer de grenslijn zou zijn te buiten gegaan, die hij zichzelf had afgebakend. Maar wij betwijfelen zeer of in het tijdperk waarvan wij spreken, de hevigheid van de politieke en godsdienstige verschillen, die heersten, niet een gelukkige en duurzame bevrediging van de partijen schier onmogelijk moest maken. Wanneer men de omstandigheden van de tijd en de gelegenheden voor persoonlijke verheffing, die zich Oliver aanboden, in billijke overweging neemt, zal hij gewis bij de vergelijking niet verliezen, indien hij naast Washington en Bolivar wordt geplaatst'.

&

XV

Laatste parlement en dood van de Protector

Aangezien Cromwell het koningschap had afgeslagen, werd hij op 26 juni 1657 opnieuw plechtig gehuldigd als Protector. De spreker van het parlement bood hem hier opeenvolgend een purperen mantel, een Bijbel, een zwaard en een gouden scepter aan. Daarop werd de vergadering geschorst tot 20 januari van het volgende jaar. Op dat moment kwam het parlement weer bijeen, maar in twee kamers of huizen verdeeld. Cromwell had aan de gemeenten betuigd, dat hij zich niet verder met de regering belasten kon, indien er niet een zeker getal personen waren, die, tussen hem en het Lagerhuis geplaatst, het in hun macht zouden hebben de woelige en oproerige geesten in teugel te houden. Hierin had men toegestemd. En toen alsnu deze bemiddelende macht gevonden was, oordeelde Cromwell de buitengewone maatregel buiten kracht te moeten stellen, waardoor hij het gebrek aan zodanige bemiddelende macht, bij de eerste oproeping van de gemeenten, had gemeend te moeten vervangen. De eerste kamer (het Lagerhuis) werd dan aangevuld

met de honderd leden die te voren uitgesloten waren geweest, wat ongetwijfeld een even koene maatregel als een gevaarlijke inschikkelijkheid mocht heten. Het andere huis (zo noemde men het Hogerhuis of dat van de Lords) werd samengesteld uit drie en zestig erfelijke leden, die benoemd werden door de Protector en waaronder zich zijn twee zonen en zijn beide schoonzonen bevonden.

Cromwell opende dit nieuwe parlement op 20 januari 1658, waarbij hij in de aanspraak zich bediende van dezelfde titulatuur, die tijdens het koningschap was in gebruik geweest, namelijk van de naam: 'Mylords en heren van het huis van de gemeenten'. De Protector bracht in zijn openingsrede dank toe aan God voor zijn gunstbewijzen en daaronder noemde hij in de eerste plaats de vrede en de zegeningen van de vrede, dat is het bezit van de burgerlijke en godsdienstige vrijheid. Omdat de godsdienst voor hem steeds de zaak van het eerste belang was, zei Cromwell, waar bij hier sprak van deze kracht, die de sterkte is van de naties, 'dat Engeland vrome Evangeliedienaars bezat, verlichte Evangeliedienaars, in één woord zodanige leraars als men zonder trotsheid zeggen mocht, dat in de ganse wereld niet werden gevonden'. 'Indien God u zijn zegen verleent op het werk dat u te verrichten hebt,' zo voegde hij er ten slotte bij, 'zullen de geslachten die komen zullen u zegenen'.[428]

Dit parlement beantwoordde toch niet aan de verwachting van Cromwell, de gemeenten wilden die andere kamer niet. Een republikein onder andere, Haselrig, had geweigerd zijn benoeming tot pair aan te nemen en bleef in het huis van de gemeenten zitting houden. Cromwell wilde daarom beproeven om de geest van de leden van het parlement boven dergelijke beuzelachtigheid te verheffen en daartoe kon wel niets gunstiger zijn, dan hun aandacht

[428] Letters and Speeches, III, 399.

te bepalen hij de gewichtige aangelegenheden die Engeland toen bezig hielden.

Hij riep met dat oogmerk de beide huizen op 25 januari samen en sprak de vergadering in op deze wijze aan:[429]

> Het welzijn en zelfs het bestaan van deze naties is in gevaar. Slaat het oog op de zaken in het buitenland. Het grote punt, de zaak in vergelijking waarmee al het andere niets te betekenen heeft, is te weten of de christelijke wereld al of niet geheel en al aan het pausdom moet onderworpen geraken. Of is het niet zo, dat de zaak van het protestantisme buiten Engeland als met voeten wordt getreden? Het geld dat u zo edelmoedig hebt gegeven en de christelijke belangstelling die u getoond hebt aan de arme Waldenzen uit Piemont, bewijzen genoegzaam wat u hiervan gelooft, namelijk dat als al de protestanten uit Europa slechts één hoofd hadden gehad en de Waldenzen dat hoofd waren, het met één enkele slag zou zijn afgehouwen geweest: en daarmee zou alles een einde hebben gehad. Maar is er buiten deze zaak van Piemont nog niet meer wat dit bewijzen kan? vestigt slechts uw aandacht op het huis van Oostenrijk en ziet hoe het in de beide delen van de christenheid waarover het gebiedt, in Oostenrijk en in Spanje, van het hoofd tot de voeten gewapend staat en gereed om de zaak van het protestantisme ten ondergang te brengen.[430]

Cromwell staaft deze stelling en gaat dan voort:

> Maar ziet ook hem die zichzelf hun hoofd, hun gebieder noemt, de paus! Hij tracht alle mogendheden, alle vorsten van

[429] Letters and Speeches, 403.
[430] Burton II, 351. Carlyle, III, 405, 406.

> Europa er toe op te winden, om aan het werk van de onderdrukking en vernietiging de hand te lenen: zodat er thans werkelijk onder de roomse regeringen, geheel Europa door, slechts één streven, één handelen is, namelijk om allen die niet met haar dezelfde lijn trekken te verdelgen'.[431] Dit alles nu was volkomen de waarheid. De mannen die destijds in Engeland het beleid van zaken in handen hadden, maakten zich geen ijdele schrikbeelden. De Protector inzonderheid was iemand die toonde oren te hebben om te horen en ogen om te zien.

Nadat Cromwell had stil gestaan bij de gevaren die van buiten dreigden, onderzocht hij die welke zich in het land zelf voordeden, en daarbij wees hij aan welke goede bezittingen het waren, die men moest pogen te behouden en hoedanig men daarbij moest te werk gaan. Al zijn gedachten waren gericht op het geluk van zijn volk.

'Wij bezitten,' zo sprak hij, 'twee weldaden, de vrede en het Evangelie![432] Laat ons één hart en één ziel zijn om ze te bewaren. Zijn wij dat om de billijke rechten van de natie te handhaven. Indien u zich in een nieuwe zondvloed waagt van oorlog en van bloed, moet dit volk onvermijdelijk en ellendig ondergaan. Ik bezweer u in de naam en in de tegenwoordigheid van God, dat u deze dingen ter harte neemt.[433] Als u de vrede niet zoekt, zodat de vrucht van de gerechtigheid vermenigvuldigd wordt aan degenen die de vrede liefhebben, ach! Dan zal men weldra van dit arme volk zeggen: Actum est de Anglia: het is gedaan met Engeland!.[434]

---

[431] Carlyle, III, 407.
[432] Ibid. III, 422.
[433] Ibid. III, 423.
[434] Ibid. III, 424.

'Wat mij aangaat, zo lang ik leef, zal ik bereid zijn om met u te overwinnen of te sterven. Ik heb de eed gedaan om volgens de wetten te regeren en ik hoop dat ik daaraan getrouw zal zijn. Weet het wel, dat ik de plaats niet gezocht heb, die ik bekleed. Ik zeg het voor God, voor engelen en mensen: ik heb die plaats niet gezocht. Jullie hebben mij gezocht voor deze bediening en jullie hebben mij aangemoedigd om haar aan te nemen!'

Echter, deze mannelijke taal had de uitwerking niet, die men daarvan had mogen verwachten. De arendsblik van Cromwell ontbrak aan de leden van hek huis van de gemeenten. In plaats van, net als hij, in hun beschouwingen gans Europa en zijn toekomst op te nemen, bleven zij zich beperken tot kleine belangen en hielden punten van beuzelachtige nijd hen bezig. De kostelijke tijd ging verloren in onnutte en zelfs gevaarlijke woordenwisselingen. 'Scheuring, twist, ja burgeroorlog stond voor de deur, als dit had voortgeduurd,' zegt een geschiedschrijver,[435] 'en de Engelse hydra, door Spanje gekoesterd, de inval van Charles Stuart, zou spoedig weer de sissende kop tot aan de wolken verheven hebben.'

Men sprak van een leger van twintig duizend man, dat verschijnen zou om de herstelling van de Stuarts te eisen, van een ander leger, sterk tien duizend man, dat in Engeland landen zou, 'uit jaloezie (om er niet erger van te zeggen) van onze goede naburen,' schreef Hartlib, de vriend van Milton, aan Pell.[436] Bovendien werd in de stad een petitie getekend, om een geheel democratische republiek te worden, 'en deze petitie groeide aan als een voortrollende sneeuwbal,' had Hartlib eraan toegevoegd.

Tevergeefs deden de welgezinde leden van het parlement al wat in hun vermogen was, om de orde te bewaren en het huis er toe te

[435] Carlyle, III. 426.
[436] Vaughan's Protectorate. II, 422.

brengen, dat het zich met nuttige onderwerpen van de wetgeving bezighield, het mocht hun niet gelukken. Men viel gedurig de andere kamer aan, die harerzijds besloten had zich te verdedigen. Het grote doel van de Protector de vrijheid, het geluk en de grootheid van Engeland werd uit het oog verloren en men gaf zich aan ellendige personaliteiten over.

Cromwell was zijn eeuw ver vooruit, zijn tijdgenoten konden hem niet volgen. Er ontbrak aan hen, die destijds in Engeland met het openbaar beleid van zaken belast waren, die constitutionele opvoeding die het genie en het Evangelie aan de Protector gegeven hadden. Die opvoeding hebben Engelands staatsmannen sinds ontvangen en zij zijn dat in het bijzonder aan Cromwell verplicht. Voor dit ogenblik zag dan Engeland zich opnieuw geplaatst tussen de democratie van de 'levelers' en het despotisme van de Stuarts, even als tussen het aanbeeld en de hamer. Die toestand kon niet voortduren.

Op 4 februari 1658 dan en wel in een ogenblik dat de kamer haar waardigheid geheel scheen te vergeten, kwam de deurwaarder van de andere kamer (Usher of the black Rod) haar aanzeggen, dat zijn hoogheid de Protector zich in de pairskamer bevond en verlangde ook tot de gemeenten het woord te richten. De eerste kamer (gelijk het Lagerhuis toen heette) haastte zich aan deze roepstem te voldoen.

'Mylords en heren!' sprak de Protector, 'ik zou liever op mijn landgoed hebben gewoond of een kudde schapen gehoed, dan mij te belasten met een regering zoals deze, maar omdat ik mij, op uw raad en uw verlangen, daarmee belast heb, had ik voor het minst mogen verwachten, dat u, die mij dit ambt aangeboden hebt, mij de waarneming er van gemakkelijk zou maken. Maar in plaats van dat, bent u niet slechts verdeeld onder elkaar, maar u hebt ook de gehele

natie verdeeld gemaakt, en gedurende de vijftien of zestien dagen dat u hebt zitting gehad, zijn er meer moeilijkheden geweest, dan er hebben plaats gevonden van het begin van de vorige zitting tot op deze dag. Men heeft getracht het leger in beweging te brengen, hetwelk volmaakt de herhaling is van het spel dat de koning van Schotland heeft gespeeld, indien ik hem zo noemen kan. Ik vind mij verplicht voor God, om alles te doen wat in mijn vermogen is, ten einde dergelijk kwaad te stuiten. Ik geloof dat het tijd is uw zitting te eindigen. Ik ontbind dit parlement. Dat God richte tussen u en tussen mij!'[437] Dit waren de laatste woorden die Cromwell in het openbaar gesproken heeft. Hij naderde van nu aan met rasse schreden de ogenblik, wanneer dat hoge gericht, waarop hij zich beriep, wat hem betrof, zou voltrokken worden.

De meest verlichte mannen dachten in overeenstemming met Cromwell. Hartlib schreef enkele dagen daarna: 'het was zo noodzakelijk het parlement te ontbinden, dat indien de zitting slechts twee of drie dagen langer had geduurd, de stad en het land omwille van Charles Stuart met bloed zouden zijn overstroomd geworden.'[438] Cromwell, die zich overtuigd hield dat deze woelingen voornamelijk door de hoofden van het leger veroorzaakt werden, stelde Harrison en Ludlow ter zijde, riep Fleetwood terug van zijn bevelhebberschap in Ierland, trok de lastgeving van Lambert in en deed de verdere officieren de eed afleggen, dat zij zich tegen de regering niet verzetten zouden. Echter, al deze maatregelen waren onvoldoende om de fanatieke republikeinen te breidelen. Integendeel, aangezien zij niet langer op het parlement konden werken, kwamen zij tot het besluit de Protector om het leven te brengen en n. B. Jezus uit te roepen tot koning! De samenzwering werd toch ontdekt en de aanvoerders in hechtenis genomen. Maar

[437] Burton II, 465. Carlyle, III, 427-432.
[438] Vaughan's Protectorate, II, 442. Parl. Inst. XXI, 205.

een gevaarlijk complot werd door de 'cavaliers' gesmeed. De markies van Ormond namelijk bevond zich sinds drie weken heimelijk in Londen, om voor de belangen van de koning werkzaam te zijn. Charles Stuart had twee en twintig schepen en acht duizend man gereed, om op de eerste wenk te naderen. Drie van de samenzweerders werden gevat, en op 8 juni werd één van hen, dr. Hewet op Tower-Hill onthoofd.

Hoewel Cromwell in Engeland zelf zoveel had waaraan hij zijn zorgen wijden moest, vergat hij daarom de evangelische christenen van het vasteland in geen geval. De vrede, die in het belang van de Waldenzen was verkregen geworden, was niet van duur geweest. De Piemontezen hadden te La Torre een fort gebouwd en toen daarin bezetting gelegd, in strijd met de overeenkomsten. De soldaten zwierven nu gestadig door de valleien rond, verwoestten wijngaarden en vruchtbomen, gingen ongevraagd de huizen binnen, aten en dronken daar wat hun aanstond en maakten zich zelfs aan moord en verkrachting schuldig. In 1657 werd ook in de gemeente San Giovanni alle openbare uitoefening van godsdienst en zelfs de scholen verboden. De Waldenzer kerk, die over dit een en ander in grote bekommering was geraakt, hield in maart 1658 een plechtige vasten- en bededag, terwijl, met uitzondering van zieken en zwakken, niemand de kerken verliet van het opgaan van de zon tot aan haar ondergang. Echter, tot aan de laatsten ogenblik bleef het hart van omvalt kloppen voor de arme verdrukten, voor de 'slachtschapen'.[439] hij had slechts weinige weken meer te leven, maar, in navolging van zijn goddelijke Meester, heeft hij, zoals hij hen bij zijn leven had liefgehad, hen ook 'liefgehad ten einde toe'.[440] hij

[439] Zach. 11:4
[440] Joh. 13:1

hoorde de hulpkreten, die de Waldenzen slaakten uit het diepe van hun valleien en hij was tot hun bescherming gereed.

Een van de laatste documenten die tot de buitenlandse politiek van Oliver betrekking hadden, is een bewijs van zijn christelijke liefde voor de lijdende geloofsbroeders. Hij liet namelijk door Milton de volgende brief schrijven aan koning Lodewijk XIV.[441]

> Aan de doorluchtige en machtige vorst, Lodewijk, koning van Frankrijk.
>
> Zeer doorluchtige en machtige koning, hoogverheven vriend en bondgenoot.
>
> Uwe majesteit zal zich kunnen herinneren dat tijdens de onderhandelingen die er tussen ons hebben plaats gehad, over de vernieuwing van ons verbond (een verbond welks nuttigheid gebleken is, door de voordelen welke daaruit voor de twee naties zijn ontstaan en door de afbreuk, die dientengevolge aan haar gemeenschappelijke vijanden geschied is) dat, zeg ik, gedurende die tijd de afschuwelijké moord van de Waldenzen is gebeurd. Wij bevalen toen die lieden aanstonds in uw barmhartigheid en uw bescherming aan hoewel hun zaak toen door iedereen verlaten en als met voeten getreden werd. Wij twijfelen niet of uw majesteit is, zoveel dat in haar vermogen was, tussen beiden getreden en heeft op de hertog van Savoye gewerkt, zo door de invloed van haar macht, als door nadrukkelijke verzoeken. Wij zelf, evenals verschillende andere vorsten en staten, zijn niet in gebreke gebleven, om pogingen voor de vrijheid van de

[441] Milton's Prose Works, 815.

valleien te doen, zo door gezanten, door brieven, als door smeekbeden.

Na die bloedige slachting, waarbij ouderdom noch kunne werd gespaard, is in een vrede toegestemd geworden, of liever, onder de schoonschijnende naam van vrede nam nu een toestand van bedekte vijandelijkheid een aanvang. De voorwaarden van de vrede werden geregeld in uw stad Pinerolo. Deze voorwaarden waren hard, het is waar, maar zo diep ellendig was de staat van deze arme mensen, na de verfoeilijke wreedheden en het lijden van allen aard dat zij hadden moeten uitstaan, dat zij die voorwaarden met blijdschap aannamen. Maar deze harde en, onbillijke bepalingen werden niet eenmaal gehouden. De zin er van is onophoudelijk verwrongen en geweld aangedaan geworden en men heeft zich geen valse uitleggingen en hatelijke kunstgrepen geschaamd.

Velen van die ongelukkige mensen zijn uit hun woningen verdreven. Aan anderen verbiedt men hun godsdienst te onderhouden, terwijl nieuwe belastingen worden opgelegd. Ook is een nieuw fort opgericht geworden, om te beter over hen te kunnen heersen, en de bezetting doet gestadig strooptochten, waarbij plundering en moord aan de orde zijn. Bovendien heeft men laatst in het geheim nieuwe macht samengebracht tegen de Waldenzen en de rooms-katholieken, die in hun midden wonen, zijn aangespoord geworden om zich naar elders te begeven, tegen een tijdstip hetwelk men hun genoemd heeft, zodat alles schijnt aan te duiden, dat de algemene uitroeiing bedoeld wordt van diegenen van deze ongelukkigen, die aan het vorige bloedbad hebben mogen ontkomen.

En nu, o meest christelijke koning, bezweer en smeek ik u, bij diezelfde regeerhand die als onderpand ons gegeven werd van ons broederlijk bondgenootschap, bij de heilige eer, die verbonden is met de naam van meest christelijke koning, die door u gevoerd wordt, gedoog deze dingen niet! Gedoog niet dat opnieuw stromen bloed vergoten worden: ik zeg niet door een vorst, maar door gevloekte moordenaren, want zodanige wreedheid kan in het gemoed van een prins niet opkomen en vooral niet bij een zo jeugdige vorst, en nog minder kan zij plaats vinden in het hart van een vrouw en de geest van zijn moeder besturen. Die gevloekte fanatieken willen zich doen voorkomen als dienaars en volgelingen van Christus, onze Zaligmaker, die in de wereld kwam om zondaren te behouden, en zij misbruiken zijn voorschriften en zijn Naam, zo vol barmhartigheid, ten dekmantel om op de wreedaardigste wijze arme onschuldigen te moorden.

Ontruk u dan, u die daartoe in staat bent en die om uw hoog verheven rang waardig bent daartoe in staat te zijn – ontruk die arme slachtoffers aan de handen van hun moordenaren en duld de gewelddadigheden van die ellendelingen niet, die, nadat zij nog zo kort geleden gezwolgen hebben in onschuldig bloed, steeds nog daarop belust zijn en die de blaam van hun eigen wreedaardigheid op het hoofd van hun vorst zouden willen doen neerkomen.

Gedoog het niet dat de grenzen van uw koninkrijk en de hoge titel die u draagt, door zmlk schandaal onteerd worden en dat het Evangelie van de vrede, onder uw regering, door zodanige wreedheden worde smaadheid aangedaan. Gedenk dat deze zelfde Waldenzen tijdelijk de onderdanen zijn geweest van

Uw grootvader Hendrik, die grote vriend van de protestanten, toen Lesdiguiéres de Savoyaard zegepralend voor zich uitdreef over de alpen en daarbij zijn weg nam door deze zelfde valleien, die een zo natuurlijke doortocht naar Italië aanbieden. Het document van hun onderwerping berust nog heden in de archieven van uw koninkrijk, en in dat stuk zult u, onder andere, duidelijk bepaald zien, dat nooit aan de bevolking van de valleien andere bedingen opgelegd zouden mogen worden, dan die op welke uw onverwinnelijke grootvader deze lieden als zijn leenmannen aannam. Op dit ogenblik roepen zij, wat dit aangaat, bescherming in. Ja, de bescherming die door uw grote voorzaat beloofd werd, vragen zij thans van u, zijn kleinzoon. Het zou hun verlangen, hun wens bij voorkeur zijn, om onder uw bestuur te leven, zodat bij ruiling van grondgebied kon uitgewerkt worden, liever dan te blijven onder de regering waartoe zij thans behoren. Maar als dit niet kan, dan smeken zij u ten minste, dat uw bescherming, uw medelijden én uw hulp zich ook over hen moge uitstrekken.

Er zijn ook staatkundige redenen die u zouden kunnen nopen om dit volk, dat tot u zijn toevlucht neemt, niet af te stoten. Maar ik zou niet wensen dat een koning als u door enige andere gronden er toe gebracht werd om deze ongelukkigen in bescherming te nemen, dan door de belofte uwer vaderen, uw eigen godsdienstig gevoel, uw koninklijke welwillendheid en uw grootheid van ziel. Zodanig zal alle eer en roem van deze daad van redding en hulp geheel onvermengd u toebehoren, en u zult ondervinden dat de vader van alle barmhartigheid en Jezus Christus zijn zoon, van wie u zodoende de eer zult gewroken hebben en zijn woord en leer beschermd tegen de aanvallen van een duivelachtige

wreedheid, u genadig en u ter hulp gereed zullen zijn, gedurende al uw volgend leven.

Moge de Almachtige uw majesteit er toe neigen om dit besluit te nemen, tot Zijn Eigen verheerlijking, tot heil van zovele onschuldige, verdrukte christenen en tot waarachtige roem van uw naam!

De meest toegenegen vriend van uw majesteit, Oliver,

Protector van de republiek van Engeland.

Westminster,

26 maart 1658.

In deze brief blinkt zeker de edelaardigste geest door. Lodewijk XIV heeft ongetwijfeld nooit zo'n brief gekregen. Hoe hoog staat hier niet de grootheid van Cromwell boven de grootheid van de grote koning! Is men niet geneigd om te zeggen dat er russen hen beiden al het onderscheid bestaat, dat zich doet opmerken tussen een toneelheld en een held die naar Gods harte is! Het enige dat men in Oliver zou mogen berispen, bij dit zijn schrijven aan de koning van Frankrijk, is de fout die hij hier met andere grootmoedige zielen gemeen had, om namelijk te gunstig te denken van hen met wie zij te doen hebben. Maar men moet zich herinner dat deze brief geschreven werd in 1658, dat Lodewijk XIV toen nog maar twintig jaar oud was, dat de jeugdige leeuw toen nog geen scherpe klauwen had, althans die terughield en verborg. Later heeft diezelfde vorst, die Oliver destijds, hoewel helaas! Vruchteloos, poogde naar edele en liberale beginselen te laten handelen en op wiens koninklijke welwillendheid en grootheid van gemoed hij zich beriep, toen hij tot mannelijke ouderdom was gekomen en zien moest dat de beste van zijn onderdanen liever Jezus Christus eren wilden dan de paus, zijn

nagels gescherpt, zijn tanden gewet en terwijl hij een geweldig gebrul deed horen en zijn manen schudden deed, met een geduchte sprong zich geworpen op de onschuldigste en vroomste mensen van zijn volk en bij duizenden zijn slachtoffers geveld en verscheurd.

Toen Cromwell de hiervoor gemelde brief aan Lodewijk XIV liet afgaan, liet hij ook Sir William Lockhart, zijn gezant bij het Franse hof, de dringendste voorschriften toekomen. Wij zullen daaruit alleen het slot mededelen, waarin een denkbeeld nader ontwikkeld wordt, wat in de brief aan Lodewijk slechts aangeroerd was geworden.

'Een van de meest afdoende hulpmiddelen waarvan gebruik zou kunnen gemaakt worden, zou een ruiling van grondgebied zijn, zo de koning van Frankrijk mocht goedvinden daartoe te komen met de hertog van Savoye, als wanneer hij voor de valleien een ander gedeelte van zijn rijk, zou kunnen in de plaats geven, zoals onder de regering van Hendrik IV het markizaat van Saluzzo tegen Brescia geruild werd. Zo'n ruil zou zeker een groot voordeel zijn voor zijn majesteit, zo wat de zekerheid van Pinerolo betreft, als om voor de Franse legers altijd een doortocht naar Italië open te hebben. Deze doortocht zou, in handen van zo'n machtig koning, in verband met de natuurlijke sterkte die de gelegenheid van de plaatsen zelf reeds oplevert, inderdaad onaantastbaar worden.'[442]

Het denkbeeld van Cromwell van een verwisseling van regering voor de Waldenzen was zeker gelukkig te noemen. Als de geografische ligging vergund had de Waldenzen te verenigen met Zwitserland, zou dat voor de arme mensen tot grote zegen zijn geweest. Maar Lodewijk XIV was de man niet, onder wiens gouvernement zij rust en vrede hadden kunnen vinden. Het was

[442] Aysgough Mss. 4107, bl. 89. Carlyle, III, 446.

bijvoorbeeld in 1685, toen de grote koning niet meer werd in bedwang gehouden door de grote Protector, die toen reeds lang verzameld was tot zijn vaderen, juist op aanstoken van Frankrijk, dat nieuwe vervolgingen over de hoofden van de ongelukkige protestanten van Piemont losbraken.[443]

---

[443] In dezelfde tijd waarin de Protector schreef aan Lodewijk XIV, liet hij ook onderstaande brief afgaan aan de evangelische kantons van Zwitserland. De brief was getekend 26 mei 1658.

'Doorluchtigste en grootmachtigste heren! Het is wel geheel onnodig, dat wij u spreken van de verregaande verdrukkingen en wreedheden, die uw arme, beklagenswaardige buren uit de valleien hebben moeten lijden van hun vorst, ter zake van de godsdienst, want daarmee zult u zelfs beter bekend zijn dan wij. Wij hebben afschriften gezien van de brieven, die uw gezanten, die getuigen en bevorderaars zijn geweest van de vrede die onlangs te Pinerolo werd aangegaan, geschreven hebben aan de hertog van Savoye en aan de voorzitter van de raad te Turijn en waarin zij duidelijk aanwijzen, dat de artikelen van het vredestraktaat zijn verbroken geworden en dat men daarvan eerder gebruik heeft gemaakt om die arme lieden te misleiden, dan om hun veiligheid te verzekeren. En wanneer zij met geduldig dat schenden van de vredesvoorwaarden lijden, hetwelk heeft plaats gehad van de ogenblik dat het traktaat werd aangegaan tot op deze dag en zelfs nog gedurig grover geschiedt, en als zij niet, met één woord, gelaten toezien dat men hen met voeten treedt en hun gehele ondergang bereidt, hebben zij de herhaling van dezelfde ramp en van het eigen bloedbad te wachten, waarvan zij nu ongeveer drie jaar geleden met hun vrouwen en kinderen zo ellendig de slachtoffers zijn geweest: terwijl indien zij opnieuw zoiets ondergaan moesten, daarmee hun verderf zou voltooid zijn. Echter, wat kunnen de arme mensen doen, daar hun zelfs de weg zo bemoeilijkt wordt om met een verzoekschrift de troon te naderen? Werkelijk, zij zijn omringd van wilde bosdieren of van furies, in wie de herinnering van vroegere moordtonelen geen berouw heeft gekweekt en evenmin medelijden met hun ongelukkige landslieden, geen gevoel van menselijkheid, geen verzadiging van bloedvergieten.

Dergelijke zaken mogen wij niet verdragen, hetzij wij het oog slaan op de zekerheid van onze broeders van de valleien, die zulke overoude belijders zijn geweest van het orthodoxe geloof, als met opzicht tot de godsdienst zelf. Wat ons betreft, die op zo'n grote afstand zijn van de valleien, wij hebben hartelijk en graag alles gedaan wat in ons vermogen stond en zullen niet ophouden dat te doen,

Er is in onze dagen ter zake van een bondgenootschap tussen Spanje en Frankrijk veel gezegd, om te bewijzen dat de Franse regering de eisen van de tegenwoordige tijd had miskend, dat Frankrijk zich eertijds met Spanje verbinden moest, doordat het in oorlog was met Engeland, maar dat thans elke andere maatregel van zulken aard moest achtergesteld worden voor de goede verstandhouding van Frankrijk met Groot-Brittannië. Men heeft gelijk gehad. Maar zo de Franse regering hierin een misslag heeft begaan, wat moeten wij dan wel niet zeggen van de scherpzinnigheid van Cromwell, die, terwijl hij zijn tijd twee eeuwen vooruit was, nu twee honderd jaar geleden

---

maar jullie, die zo dadelijk in de nabijheid bent, niet slechts om het lijden van onze broeders te kunnen gadeslaan en hun noodkreten te kunnen horen, maar ook zelf blootgesteld aan de woede van dezelfde vijanden. Wij bezweren u in de naam van God, dat u ter harte neemt en dat zonder uitstel, wat u in deze ogenblikken te doen staat, en gaat te rade met uw eigen voorzichtigheid, vroomheid en krachten, wat hulp, wat ondersteuning u kunt en behoort te geven aan uw buren en broeders, die anders moeten te gronde gaan. Het is hier de eigen zaak van godsdienst om welke dezelfde vijanden ook uw ondergang wensten en waarom zij ook, in het afgelopen jaar, gewild hadden uw val te bereiden, ter gelegenheid van de burgertwisten in uw eedgenootschap. Naast de hulp van God schijnt het alleen in uw macht te zijn, om er voor te waken dat het oudste overblijfsel van de zuivere godsdienst niet uitgeroeid worde in de personen van die oude, getrouwe belijders, wier zekerheid thans zozeer bedreigd wordt, en als u zich hier niet werkzaam betoont, mag u vrezen dat een dergelijk lot u eerlang treffen zal. En terwijl wij u hiermee vrijmoedig en broederlijk opwekken, wensen wij zelf geenszins te vertragen of te verslappen, maar wij hebben gedaan wat wij konden, op de groeten afstand waarop wij zijn.

Wij hebben ons ten uiterste beijverd en zullen dat blijven doen, zowel om de zekerheid van de bewoners van het dal uit te werken, als om in de nood van degenen die in gebrek en kommer verkeren te voorzien. Moge God ons beiden zozeer vrede en rust in ons eigen land verlenen en een zo gelukkigen en gezegende stand van zaken, dat wij al onze macht en sterkte en al onze pogingen aanwenden kunnen, voor de verdediging van de kerk tegen de woede en het aanvechten van haar vijanden'. Henderson, The Vaudois, etc., bl. 260). Vert.

het nut begreep en betoogde, van een bondgenootschap tussen Frankrijk en Engeland?

De gezondheid van de Protector nam zeer af, hij bezweek eerlang onder de last van de zorgen en moeiten. Engeland, zijn grootheid, zijn welvaart, zijn macht, wat het doel van zijn rusteloos streven was geweest, drukte hem met loodzwaarte neer en doodde hem. De jonge Rich, kleinzoon van de graaf van Warwick, was op 11 november 1657 met Frances, een van de dochters van Cromwell, in het huwelijk getreden. Hij overleed op 16 februari daarop volgend. Oliver nam levendig deel aan de droefheid van zijn veel geliefde dochter en zijn zoon Henry schreef een brief van rouwbeklag aan de graaf van Warwick, waarin wij iets van de christelijke geest van zijn vader ontmoeten. 'Mylord,' zo schreef hij, 'het grieft mij dat ik geen hulde kan brengen aan de nagedachtenis van uw zoon, zonder in enig opzicht wreed te zijn tegen u. Mylord, als ik niet wist dat de godsdienst sterkere invloed op u heeft dan alle wereldse beschouwing en berekening en dat u uw verlies te minder acht, doordat u de winst, die het deel werd van uw beminde zoon, zo hoog weet te schatten, zoals u uw droefheid weet ondergeschikt te maken aan onderwerping aan de wil van hem, voor wie wij allen in ootmoedige gehoorzaamheid het hoofd moeten buigen, werkelijk, ik zou er bijna aan kunnen twijfelen of uw Lordship zich onder zo'n zware beproeving lijdzaam en geduldig gedragen kon. Maar ik weet dat waar u treurt, het niet is als diegenen die geen hoop hebben, ik weet dat u de wil van God erkent in de beschikkingen van zijn voorzienigheid en dat u gelooft, dat alle dingen samenwerken ten goede, voer degenen die hem vrezen'.

Henry Cromwell schreef in dezelfde tijd aan de gravin van Devonshire, grootmoeder van Rich. 'Ik ben overtuigd,' zo zei hij, 'dat u, mevrouw, zozeer Christus hebt leren kennen en ook de wereld en het heilzame van de beschikkingen Gods, dat u in staat

bent dit kruis te dragen, zelfs boven hetgeen van vlees en bloed mag verwacht worden en van die tere genegenheid die zozeer de grondtrek is in uw karakter. Zulke overwegingen, mevrouw, zijn ook alleen in staat mijn tranen drogen.' het geeft ons inderdaad voldoening, te zien dat de ijverige zorg van Cromwell om het behoud en de bekering van zijn kinderen uit te werken, althans ten aanzien van Henry niet vruchteloos is geweest. Wel is waar straalt in de medegedeelde brieven van Henry Cromwell niet zo sterk de gelovige overgave van hart en de christelijke individualiteit door die wij in de brieven van Oliver opmerken, maar er is toch genoeg om ons te laten aannemen, dat hij de vrome zoon is geweest van een vromen vader.

Echter, het hart van Cromwell werd door nog een ander huiselijk leed gegriefd. Lady Claypole namelijk, zijn meest geliefde dochter, werd op het paleis van Hampton Court door een hevige ziekte aangetast. Veertien dagen lang was de bedroefde vader buiten staat om enig deel aan staatszaken te nemen en verliet hij de sponde van de kranke geen ogenblik. Op 6 augustus stierf Elizabeth. Cromwell was door deze slag als verpletterd, maar hij vond sterkte in datgene wat de troost van de christen uitmaakt. Hij begaf zich naar zijn kabinet, verzocht dat men hem zijn Bijbel geven zou en deed zich nu door een godvruchtig vriend, die zich bij hem bevond, vers 11, 12 en 13 voorlezen uit het 41e hoofdstuk van de brief aan de Filippenzen: 'Ik heb geleerd vergenoegd te zijn in hetgeen ik ben,. En ik weet vernederd te worden, ik weet ook overvloed te hebben, alleszins en in alles ben ik onderwezen, beide verzadigd te zijn en honger te lijden, beide overvloed te hebben en gebrek te lijden. Ik vermag alle dingen door Christus, die mij kracht geeft.'

Toen deze verzen gelezen waren, sprak de diep bedroefde vader: 'deze woorden van de schrift hebben mij nog eens, het is vele jaren geleden ik mag zeggen het leven gered. Het was bij de dood van

mijn oudsten zoon, de jeugdige Oliver. O, zijn sterven ging mij als een zwaard door de ziel!' reeds aan de avond van zijn leven, herinnerde dus Cromwell zich noch geheel duidelijk de diepe, grievende smart, die hij eenmaal ondervonden had en welke de Bijbel noemt 'de rouwklage en het bitterlijk kermen over een eerstgeborenen.'[444] Wij horen hem verklaren dat hij toen op het punt was geweest om te sterven van droefheid. Hij zegt dat hij thans, bij zijn geliefde dode op Hampton Court, opnieuw een smart ondervindt, die hem het hart dreigt te breken. Maar tevens spreekt hij met koning David 'Uw toezegging heeft mij levend gemaakt.'[445]

Daarop las Cromwell zelf vers 11 en 12 nog eens over, waarin de apostel zijn berusting en zijn onderwerping aan de wil van God, onder alle omstandigheden van zijn leven, zo schoon uitdrukt. Toen zei hij: 'Het is waar, Paulus. U hebt dat geleerd, u hebt die trap van de genade mogen bereiken' maar ik, Wat moet ik doen?. Arm schepsel! Het is wel een zware les die ik hier ontvang. Een zware les!'.

De hard beproefde vader die net als rachel zijn kinderen beweende, 'omdat zij niet meer zijn,'[446] las nu ook het 13e vers, waar de apostel zegt: 'ik vermag alle dingen, door Christus die mi kracht geeft.' dit woord gaf nieuwe sterkte aan zijn geloof. Het alvermogen van Christus deed zich gevoelen aan zijn ziel, zijn hart ondervond vertroosting en hij kon nu uitroepen: 'Ja, ik gevoel het! ik zie het nu, Hij Die de Christus is geweest van Paulus is ook mijn Christus! Wat een treffend gezegde! Wat een ontroerend toneel! Zijn er wel veel grote mannen in de geschiedenis, die zich in hun droefheid ook zozeer christenen hebben betoond? Of was ook de Godsvrucht van Karel de Grote, de heilige Lodewijk, de keurvost van Saksen, ten

[444] Zach. 12:10
[445] Ps. 119:20
[446] Math. 2:18

dage van de Hervorming, groter dan die van de Protector van Engeland?

Het medegevoel van het lijden van zijn dochter had Oliver een diepe, aangrijpende schok gegeven. 'Hij is altijd de toegevendste en de teerste vader geweest,' zo getuigt iemand die hem van dichtbij gekend heeft.[447] 'Zijn liefderijke toegenegenheid,' zo vertelt hij ons verder, 'werd toch bestuurd door een echt christelijke wijsheid en voorzichtigheid, die in al zijn omgang met de zijnen uitblonk'. Verder zegt hij: 'hetgeen hij leed bij de zware beproeving van zijn stervende dochter, zijn veelvuldige werkzaamheid, zijn zwoegen en zorgen voor de belangen van de regering, de scherpe beoordelingen, de bittere verwijten en de laster waarmee zelfs diegenen die hij zijn vrienden noemde, hem griefden, de complotten, samenspanningen en in het geheel de grove ondankbaarheid van zijn tegenstanders, van wie hij een betere behandeling verdiend had, het diepe medelijden dat hij gevoelde, bij de onderdrukking die de christenen van de protestantse belijdenis aan zovele oorden van de wereld werd aangedaan, dit alles en nog veel meer dat kwellend en bedroevend was, verenigde zich om een hart, zo teergevoelig als het zijne, te schokken, terwijl het meer dan voldoende zou zijn geweest, om de moedigsten en standvastigste geest van de wereld ter neer te slaan'.

Op 2l augustus had Cromwell een koortsaanval. Hij deed echter nog enige wandelingen in het park van Hampton Court. Op een van deze wandelingen werd hij voor het laatst bezocht door George Fox. Er waren enkele quakers in verzekerde bewaring genomen geworden, maar ook vroeger reeds, toen de Protector zich nog in

[447] Wij bedoelen zijn kamerdienaar, die in zijn ziekte op hem paste en het opmerkenswaardigste van die laatste dagen bewaard heeft in aantekeningen, die onder de titel van 'Collection of Several Passages Concerning Oliver Cromwell's Sickness, by one who was the Groom of his Bedchamber' in 1659 te Londen zijn uitgegeven.

Londen bevond, had Fox hem over een en ander willen spreken. Terwijl Cromwell 'gezeten in zijn statiekoets en omringd van zijn wachten, zijn wandeling deed in Hydepark,' had Fox het gewaagd hem te naderen. In het eerst wilden de wachters hem afwijzen, maar Cromwell had het glas neergelaten en had hem zeer vriendelijk toegesproken. Op de andere dag had Fox, die zich nu geheel zeker achtte van zijn zaak, zich naar Whitehall begeven, maar nu veranderde het toneel. 'Cromwell behandelde mij met al zeer weinig omstandigheid,' zegt de quaker. 'Terwijl ik zo overeind stond aan de een kant van de tafel, kwam hij binnen, ging aan het andere einde zitten, zei mij vrij onbeduidende dingen en toonde zich hoog tegen mij. Hij merkte ook aan, dat mijn buitensporig vertrouwen op mijzelf (hij wilde zeker zeggen het vertrouwen op God, waarvan ik vervuld was) 'niet het minste was van mij eigenschappen'. De quaker ging dit keer weinig tevreden weg.

Ziehier hoe Fox zijn laatste ontmoeting met Oliver op Hamptoncourt beschrijft. 'Ik nam een boot,' zo verhaalt hij, 'en ik ging daarmee de Theems op tot aan Kingston, vanwaar ik mij naar Hamptoncourt begaf, om de Protector te spreken over hetgeen de vrienden (quakers) te lijden hadden. Ik vond hem in het park. Hij was te paard gezeten en werd door zijn lijfwachten gevolgd. Eer ik nog van nabij tot hem genaderd was, scheen het mij toe dat voortekenen van de dood hem omringden en toen ik voor hem stond zag hij er geheel uit als een dode. Toen ik hem nu de verdrukkingen van de vrienden had blootgelegd en hem vermaand en gewaarschuwd had, zoals het mij gegeven werd te spreken, zei hij mij dat ik aan zijn huis moest komen. Echter, wanneer ik mij des anderen daags daarheen begaf, werd mij bericht dat hij ziek was en ik heb zijn aangezicht niet weer gezien.'[448]

[448] Fox, journal, I, 381. Carlyle, III, 452.

Deze laatste samenkomsten van Oliver met Fox zijn merkwaardig. De leer die Cromwell dwalen deed, had vrij veel overeenkomst met die van de quakers. Hij had geloofd een inwendige stem te moeten volgen, in plaats van eenvoudig te vragen: wat heeft God voorgeschreven in zijn woord? Hier echter zien wij Oliver de quaker er over berispen, dat hij zo vasthield aan het denkbeeld dat God in hem was, dat God in zijn binnenste sprak. Hij noemt dat vasthouden aan die gemeende stem van God 'een buitensporig zelfvertrouwen.' zouden ook de uitersten, waartoe de 'vrienden' de leer dreven, die Oliver zelf eerst had voorgestaan, de Protector daarvan hebben teruggebracht? Had hij, voor zijn sterven, het dwaalbegrip vaarwel gezegd, dat hem zo ver gevoerd had? Is hij daarom gestorven als een eenvoudig en ootmoedig christen, met de woorden van Jesaja op de lippen: 'tot de wet en tot de getuigenis?'[449] Alles schijnt dit aan te duiden.

Men zou zelfs verder kunnen gaan en vragen of Cromwell, die zulke gezonde denkbeelden had over andere punten van godsdienst, wel ooit ten aanzien van het gebed die dweepachtige begrippen heeft gehad die bevooroordeelde tijdgenoten hem hebben opgeschreven en die hij zelfs in George Fox afkeurde. Men zou kunnen vragen: heeft hij ooit iets anders gedaan, dan ernstig gebeden, dat is met de vaste overtuiging dat 'hem die bidt, zal gegeven worden?'[450] Het is de plicht van de christen God om alles te bidden, waaraan hij behoefte heeft. Dit heeft Cromwell gedaan. Het is de plicht van de christen de zegen die hij heeft afgesmeekt te verwachten, zoals de landbouwer nadat hij gezaaid heeft de oogst verbeidt. Dit heeft Cromwell gedaan. Het is de plicht van de christen, om wanneer hij in onzekerheid en in bekommering verkeert, de Heere te vragen, 'dat hij hem het pad van het leven bekend make.'[451] Dit heeft

[449] Jes. 8:20
[450] Luk. 11:9
[451] Ps. 16:11

Cromwell gedaan. God antwoordt op zulke gebeden, hetzij door uitwendige omstandigheden die hij ontstaan doet, hetzij door de gelovigen te zegenen, in het gebruik hetwelk zij van hun eigen oordeel maken, en zeker, Cromwell heeft zijn schoon verstand en zijn verwonderlijk doorzicht niet laten sluimeren, wanneer hij enig besluit had te nemen, daarvan mogen wij ons overtuigd houden. Maar gaan wij nog verder: kan men zeggen dat God niet ook degenen die hem aanroepen geleidt door een inwendige zegen van Zijn Geest? Waar Calvijn van het gebed spreekt, zegt hij daar niet 'dat God aan die innerlijke bewegingen van onze ziel de hulp van zijn genade schenken zal'?' en zegt niet de schrift, terwijl zij van een schoon beeld gebruik maakt: 'Het hart is in de hand van de Heere als waterbeken, hij neigt het tot al wat hij wil?'[452] Dit is een Bijbelse leer, die te allen tijde door de christenen beleden en in toepassing gebracht is geworden en Cromwell heeft niet anders gedaan. Een dergelijke verdediging van de Protector is niet onaannemelijk, ja, wij hechten zonder enig voorbehoud onze goedkeuring aan de beginselen hier in het midden gebracht. Wij geloven dat Cromwell nadrukkelijk deze heerlijke theorie van het gebed heeft in praktijk gebracht. Toch wensen wij niet gezegd te hebben, dat hij nooit de zo fijne grensscheidingen, die hier tussen het plichtmatige en het overdrevene bestaan, zou overschreden hebben, voornamelijk, zoals wij dat reeds aanmerkten, met betrekking tot de dood van de koning. De ziekte van Cromwell nam toe. Weldra werd hem bevolen, het bed te 'houden en daar de koorts zich meer en meer verhief, oordeelde men het geraden hem naar Whitehall over te brengen. Talrijke openbare en bijzondere gebeden werden gedurig om zijn behoud ten hemel gezonden. De gesprekken van Cromwell, toen hij daar nu op het ziekbed lag uitgestrekt, deden zien wat zijn overdenkingen waren en waarmee zijn hart zich bij voorkeur bezig hield. Zoals de apostel Paulus het uitdrukt, 'bedacht hij de dingen

[452] Spr. 21:1

die boven zijn, niet die op de aarde zijn'.[453] Oliver zag zonder vrees zijn einde naderen. Hij verklaarde overtuigd te zijn 'dat een betere woning, een beter erfdeel, een betere kroon en een betere troon hem wachtten in de hemel, die voor hem geopend was'.[454]

Terwijl de kranke zwaar van de koorts te lijden had, sprak hij veel over het verbond tussen God en zijn volk, hij zag aan de een kant het verbond van de werken, maar aan de andere zijde aanschouwde hij met verrukking het verbond van de zaligmakende genade. 'Er zijn er twee geweest,' zo sprak hij, terwijl hij zich onrustig omwentelde op zijn leger, 'twee... Maar zij zijn tot één gebracht, vóór de schepping van de wereld!' nu zweeg hij enigen tijd, maar daarop hernam hij: 'het is een heilige en waarachtige zaak, het is een heilige en waarachtige zaak, het is een heilige en waarachtige zaak!... En wie heeft haar heilig en waarachtig gemaakt? De middelaar van het verbond!' hier volgde een nieuwe stilte. Daarna vervolgde Cromwell: 'er is niet meer dan één enig verbond. Het geloof in het verbond is mijn enige steun. Als ik al ontrouw ben hij blijft toch getrouw'.[455]

Wij zien dus dat alle hoop van Cromwell., in deze ogenblikken van de diepste verootmoediging berustte in Hem, 'Die Zichzelf niet verloochenen kan'.[456] Het is duidelijk dat deze woorden van de schrift zijn hart vervulden: 'Uit genade zijt gij zalig geworden door het geloof, en dat niet uit u, het is Gods gave'.[457] De stervende Protector zei amen! Op dit woord van de apostel.

---

453 Kol. 3:2
454 A Collection, etc.
455 A Collection, etc.
456 2 Tim. 2:13
457 Ef. 2:8

Niets kon hem troosten dan deze grote waarheid uit het woord van God: 'Al waren uw zonden als scharlaken, zij zullen wit worden als sneeuw, al waren zij rood als karmozijn, zij zullen worden als witte wol'.[458] Luther schreef aan Agricola: 'de wereld en het verstand kunnen niet begrijpen hoe moeilijk het bewustzijn is dat Christus onze gerechtigheid uitmaakt, zozeer is het denkbeeld van de werken ons als ingelijfd, nauw met ons verbonden en als een deel van ons eigen bestaan geworden'.[459] Maar dit denkbeeld, die verwachting van de werken vond in het hart van Cromwell geen plaats. Hij wist dat een levend geloof noodzakelijk de liefde en de werken moet te weeg brengen, maar dat het geloof het beginsel is en dat alleen dáár waar verzoening is door de vergeving van de zonden en wedergeboorte, heiliging en goede werken wezen kunnen.[460] Terwijl mum het woord richtte tot iemand die aan zijn bed stond, zei hij tot hem: 'wat ook uw zonden mogen zijn, zo voor het verleden, het tegenwoordige als de toekomst, indien u maar vertrouwt op de vrije genade van God bent u behouden. Maar als u uw hulp mocht willen zoeken in het verbond van de werken, brengt u uzelf onder de wet en de veroordeling. Dan bent u verloren'.[461] Oliver wilde hiermee niet zeggen dat men, steunende op Gods genade, zondigen mocht. Nee, dat steunen op Gods genade stelt geloof als voorwaarde, en waar geloof is, daar is ook de enige drijfveer voor alle goed aanwezig. Cromwell wist dat de gelovige standvastig en overvloedig is in het werk van de Heere, voor zoveel hij in zijn hart de overtuiging bezit van de goddelijke barmhartigheid jegens de zondaar, terwijl hij, integendeel, te kort zal komen aan zijn plichten, wanneer zijn hoop

---

[458] Jes 1:18

[459] Mundus et ratio non capit , quam sit cognitio ardua , Christum esse justitiam nostram: ita operum opinio nobis incorporata, agnataque, et innaturata est. (Luther aan Agricola, 31 Augustus 1527).

[460] Remissio peccatorum fide recepta fit reconciliatio; reconciliation regenerat, sanctificat peccatorem.

[461] A Collection, etc.

dienaangaande zwak en kwijnende is. Hij sprak met Paulus: 'zullen wij in de zonde blijven, opdat de genade te meerder worde? Dat zij verre'.[462]

Zijn vrouw en zijn kinderen omringden zijn bedstede en gaven in tranen lucht aan hun droefheid. Hij zei tegen hen: 'Kinderen! Leef zoals het christenen betaamt. Blijf in Christus, opdat wanneer Hij zal geopenbaard zijn, wij vrijmoedigheid hebben en opdat wij door Hem niet beschaamd gemaakt worden in Zijn toekomst. Als jullie weten dat Hij rechtvaardig is, dan weten jullie dat eenieder die de rechtvaardigheid doet, uit Hem geboren is. Kinderen, dat niemand jullie verleiden moge: 'Die de rechtvaardigheid doet, die is rechtvaardig, gelijk Hij rechtvaardig is'.[463] Heb de wereld niet lief, ik zeg het jullie, het is niet goed de wereld lief te hebben. Ik laat jullie Gods verbond na tot spijs van jullie zielen'.[464]

Welk een nalatenschap! Ja, Cromwell wist dat die schat van groter waarde was dan het protectoraat van Engeland. De stervende christen vroeg hier voor zijn kinderen die 'onverderfelijke, onbevlekkelijke en onverwelkelijke erfenis, die in de hemelen bewaard is'.[465] 'Heere!' riep hij uit, 'U weet dat als ik verlang te leven, het is om Uw naam te verheerlijken en Uw daden te verkondigen.' Op een ander ogenblik zei hij: 'Is er iemand die vraagt: wie zal mij verlossen uit de nood? de mens kan niets doen. God kan alles wat hem behaagt.' Dus gaf de Protector zich geheel en al over aan God, volgens het woord van de apostel: 'Of te leven in het vlees mij oorbaar zij en wat ik verkiezen zal, weet ik niet, want het leven is mij Christus en het sterven is mij gewin'.[466] Cromwells geest werd echter

[462] Rom. 6:1, 2
[463] 1 Joh. 2:28, 29 en 3:7
[464] A Collection, etc.
[465] 1 Petr. 1:4
[466] Fil. 1:21, 22

nogmaals bij de wereldse dingen bepaald, maar het was met het oog op zijn verantwoordelijkheid en in het aanzien van God en zijn oordeel. In deze plechtige stond en als bevond hij zich in het aangezicht van de eeuwigheid, verklaarde hij dat alles wat hij gedaan had, geschied was voor het heil van de natie en om haar te redden van de anarchie en van een nieuwe krijg. Hij liet niet het minste berouw blijken, over zijn handelingen als staatsman. Wij hebben ook gezien, dat hoezeer hij heeft mogen dwalen, hij steeds heeft gehandeld in de eerlijke en vaste overtuiging, dat hetgeen hij deed in overeenstemming was met de goddelijke wil.

Toch bleef Cromwell niet bewaard voor die zielsbenauwdheden die zo vaak door oprechte gemoederen in de ure des doods ondervonden. Worden. Hij wist dat hij een zondaar was. Hij kon spreken met de psalmdichter: 'Mijn zonde is steeds voor mij'.[467] Evenzeer kon hij uitroepen met Job: 'De verschrikkingen Gods rusten zich tegen mij'.[468] Eens herhaalde hij tot driemaal toe deze woorden van de schrift: 'Vreselijk is het te vallen in de handen des levenden Gods'.[469] Maar die benauwdheid hield niet aan. Cromwell kende Hem 'Die van de zonde eenmaal gestorven is,'[470] en met David kon hij spreken: 'Welgelukzalig is hij, wiens zonde bedekt is'.[471] Hij hernam dan: 'Alle beloften Gods zijn in Hem (Christus) ja en zijn in Hem amen, Gode tot heerlijkheid door ons,'[472] door ons, in Jezus Christus. De Heere heeft mij vervuld met zoveel verzekerdheid van Zijn vergiffenis en Zijn liefde, als mijn ziel bevatten kan. Ik geloof dat ik de ellendigste zondaar ben, die ooit geleefd heeft, maar ik heb God lief, of liever God heeft mij lief! Ik

467 Ps. 51:5
468 Job 6:4
469 Hebr. 10:31
470 Rom. 6:10
471 Ps. 32:1
472 2 Kor. 1:20

ben overwinnaar, 'meer dan overwinnaar,'[473] 'door Christus, Die mij kracht geeft'.[474] [475]

Zodanig waren de overdenkingen van Cromwell, in die ernstige ogenblikken, waarin de ziel niet langer genoegzame zelfbeheersing bezit, om zich anders te vertonen dan zij werkelijk is. Al zijn gedachten waren bepaald bij de zaligmaker, bij zijn verbond en bij de hemel. Hij hield zich met geen eerzuchtige plannen bezig of met de ontwerpen van zijn tegenstanders, maar hij dacht alleen aan God. Dit is wel een afdoend bewijs voor de oprechte godsdienstige gesteldheid van zijn hart.

Men heeft het gezien dat mannen die in de wereld een zekere rol hadden gespeeld, zichzelf geheel ontmaskerden in de ogenblikken van bange strijd die de dood vooraf gaan. Een zeker kardinaal bijvoorbeeld, die een aanzienlijk staatsman was geweest, maar een losbandig leven had geleid, liet in de laatste ogenblikken slechts woorden van onkuisheid horen. Het schitterend omkleedsel van zijn macht en van zijn grootheid was verscheurd, en nu aanschouwde men aan hem slechts eerloosheid en verdorvenheid. Ook ten aanzien van Cromwell viel nu de sluier weg, zo hier van zoiets kan sprake zijn, in de laatste plechtige ogenblikken kon men lezen tot op de bodem van zijn hart: maar daar vond men slechts liefde tot God en voor Zijn Evangelie. Moge God het geven om de beschuldigers van de grote man, dat zij net zo goed als hij zo'n geduchte proef zullen kunnen doorstaan!

Op maandag 30 augustus barstte er een geweldige storm over Londen los. De wind woei met zo'n verschrikkelijke kracht, dat de reizigers het bijna niet durfden wagen zich op weg te begeven,

[473] Rom. 8:37
[474] Fil. 4:13
[475] A Collection, etc.

terwijl het klagend windgehuil tot in de appartementen van Whitehall doordrong. Dit scheen een onheilspellend voorteken te zijn. Thurloe vroeg de stervende, in naam van de staatsraad, wie hem opvolgen moest. Hij antwoordde dat de naam van zijn opvolger op Hamptoncourt zou gevonden worden, in een verzegeld papier, waarvan hij de bewaarplaats aanduidde. Dit papier is toch niet gevonden. Men geloofde dat Richard, zijn oudste zoon, de bedoelde opvolger was. Echter, waarom gebruikte Cromwell hier dan zoveel geheimzinnigheid, indien het werkelijk zijn natuurlijke erfgenaam gold? Wij kunnen niet voorbij een gissing te opperen, hoewel zij misschien geen grond heeft. Zou de naam die in dat geheimzinnig papier besloten was, niet de naam van zijn tweede zoon Henry zijn geweest? van Henry die al de grote hoedanigheden van zijn vader scheen te bezitten? Wanneer men het karakter en het doorzicht kent van Cromwell en als men bedenkt dat hij niet gewild heeft dat zijn opvolger vroeger dan na zijn overlijden zou bekend zijn, kan men er inderdaad bijna niet anders van geloven, dan dat Henry de bedoelde persoon zal zijn geweest, Henry de gewezen gouverneur en rusthersteller van Ierland: en dat de grote Protector hem alléén in staat geacht heeft, om in Engeland zijn taak tot bevordering van vrijheid, rust en volksgeluk voort te zetten.

Dien eigen avond, terwijl de storm daar buiten loeide en er zich verschillende personen in de ziekenkamer bevonden, onder wie ook de majoor Butler, hoorde men de stervende een plechtig gebed doen, waarvan men gezegd heeft, als om er hem verwijt over te doen, dat het meer geweest is het smeekgebed van een Middelaar tussen God en Zijn volk, dan de bede van een arme zondaar. Of Cromwell hier van zichzelf al dan niet gevoelde dat hij een zondaar was, zal ons blijken uit het gebed. Maar ik vraag, als men het als treffend en plechtig beschouwt dat een stervende vader bidt voor zijn kinderen, met welk recht men het kan euvel duiden in het hoofd van een groot volk, dat hij bidt voor dat volk, in het ogenblik dat

God hem ontslaat van de macht die hem als regent is toevertrouwd geweest en hij hem tot zich roept in de eeuwigheid? Werkelijk, men kan niet anders dan wensen, dat God aan alle beheersers van de naties die liefde voor hun volken instorten moge, die in de dood niet ophoudt en waarvan zeker de Protector een van de schoonste voorbeelden gegeven heeft, die de geschiedenis kan aanwijzen.

Maar het gebed zelf mag hier een plaats vinden:

Gebed.

Heere! Hoewel ik een arm en ellendig schepsel ben, sta ik toch in het verbond met U, door de genade. Ik mag, ik wil tot U naderen en U bidden voor Uw volk. U hebt mij, hoezeer onwaardig, het zwakke werktuig gemaakt, om iets goeds te doen voor dit volk en om U te dienen. Verschillende mensen schatten mij te hoog en zouden willen dat ik in het leven gespaard zou blijven. Zij geloven dat dit voor hen beter zou zijn en ook bevorderlijk voor uw eer en zij doen daarvoor alles wat in hun vermogen is. Anderen, integendeel, verlangen naar mijn dood en mijn einde zou hun gewenst zijn. Heere! Hoe U ook mijn lot beschikken mag, blijf hen goed doen! Vergeef Uw verdwaasde kinderen, delg hun zonden uit, vergeet hen niet, maar heb hen lief en zegen hen. Geef hun een wel gevestigd oordeel, een toegenegen hart en onderlinge liefde. Behoed hen, bewaar hen en het werk van de hervorming en geef dat de naam van Christus verheerlijkt worden mag in de wereld! Leer degenen die te veel zien op degenen die slechts Uw werktuigen zijn meer op U het oog te vestigen! Vergeef hen, die het stof van een arme worm zoals ik ben, met voeten zouden willen treden, want zij zijn óók Uw volk! Vergeef het verkeerde van dit korte gebed en schenk mij rust om de liefde

van Christus Die met U en de Heilige Geest alle eer en prijs zij toegebracht, nu en voor eeuwig. Amen!'[476]

Zo vergaf Cromwell zijn vijanden en bad hij voor de afgedwaalde republikeinen, en zelfs bad, hij met van de daad voor Charles Stuart en de armhartige satellieten, die later het verheven stof van de Protector onder de verwaten voet getreden hebben.

De volgende donderdag, wanneer Underwood, de kamerdienaar van de Protector, die ons zovele kostbare bijzonderheden aangaande zijn laatste uren bewaard heeft, zich dicht bij hem bevond, hoorde deze hem met een gesmoorde stem zeggen: 'Gewis, God is goed, Hij is dat zeker. Hij zal niet…' Hier begaf de stem de zieke, het woord dat hij niet kon uitbrengen was ongetwijfeld: mij verlaten. Echter sprak hij nog van tijd tot tijd, onder al zijn lijden, met veel vuur en belangstelling. 'Ik zou wensen te leven,' sprak hij, 'om nog verder God en zijn volk te dienen, maar mijn werk is afgedaan. Evenwel zal God zijn volk niet begeven'. Eerlang kwam er in zijn bewegingen die gejaagdheid en dat onrustige, dat veelal de dood kort vooraf gaat, en toen men hem nu iets wilde te drinken geven, dat geschikt was, naar men hem zei, om hem te doen slapen, gaf hij ten antwoord: 'ik verlang niet te drinken en ook niet te slapen, ik wens mij te haasten om heen te gaan'. Tegen de morgen liet hij, in de afgebroken woorden die hij mocht uiten, veel troost en berusting blijken, en het waren tevens woorden van verootmoediging en zelfveroordeling voor God. 'Het zou een te zware taak zijn, vooral voor mij,' zegt de kamerdienaar, die hem in die laatste ogenblikken zo getrouw bijstond, 'om al bet treffende en heerlijke te vermelden, dat toen in hem uitblonk.'

[476] Letters and Speeches, III, 457, Neale II, 696.

Sommigen hebben beweerd, dat Oliver eenmaal aan dr. Goodwin, toen deze bij zijn bed stond, gevraagd zou hebben of een mens vervallen kon van de staat van de genade en dat wanneer de doctor hem daarop ontkennend had geantwoord, de Protector zou gezegd hebben: 'Dan ben ik behouden, want ik heb de zekerheid dat ik eenmaal in de staat van de genade ben geweest.' men heeft er voorbeelden van, dat de sterfbedden van de standvastigste en vroomste christenen voorbijgaande ogenblikken van twijfeling en vrees hebben vertoond. Het is daarom evenzeer mogelijk, dat het licht dat in het hart van Cromwell zo helder brandde, voor een ogenblik verduisterd is geweest. Toch is het opmerkelijk, dat de getrouwe getuige van het sterven van de Protector, die ons met zoveel zorg zijn woorden en zijn gebeden heeft medegedeeld,[477] in het geheel geen melding maakt van dit gesprek met dr. Goodwin. Wat meer is, deze woorden zouden in tegenspraak zijn met de verdere peprekken die hij op zijn sterfbed heeft gehad en niet minder ook met zijn geheel vroeger leven. Cromwell was een te ver gevorderd, een te wel gevestigd en te verlicht christen, om een vraag te doen zoals die welke men hem hier in de mond legt. Hij had het niet nodig om in zichzelf de kentekenen van het christelijk leven te ontdekken, tot de eerste jaren van zijn loopbaan terug te gaan, want al de jaren van zijn leven en wel zeer bijzonder de laatste jaren, bieden ons in overvloed niet twijfelachtige proeven op van zijn levend christendom en van zijn aanneming als kind van God.[478] Wij moeten dus de echtheid van deze bijzonderheid in twijfel trekken. Het was nu de derde van september, de verjaardag van de vermaarde veldslagen van Dunbar en Worcester, en de dag op welken die overwinningen feestelijk herdacht werden. Toen de zon opging verloor Oliver de spraak en tussen drie en vier ure in de namiddag bezweek hij. God brak het laatste overblijfsel van zijn krachten, op

[477] De kamerdienaar hierboven vermeld.
[478] Joh. 1:12

de dag die aan de herinnering van zijn zegepralen en aan zijn roem gewijd was.

Men herinnert zich wat Pascal met betrekking tot de dood van de Protector gezegd heeft: 'Cromwell zou de ganse christenheid hebben omgekeerd, de koninklijke familie zou verloren zijn geweest en zijn eigen geslacht voor altijd bevestigd in het gezag, indien niet een klein zandkorreltje zich geplaatst had in zijn 'urinae meatus'. Rome zou voor hem gebeefd hebben. Maar dit kleine zandkorreltje, dat op zichzelf niets betekende, was dáár geplaatst, voldoende, om zijn dood, te veroorzaken, zijn familie te doen dalen en de koning in zijn gezag te herstellen'. Deze woorden bewijzen, dat Pascal minder te huis was op historisch gebied dan op dat van het christendom en van de mathematische wetenschappen. In plaats van dat zandkorreltje, waarvan hij spreekt, was het de koorts, die Engelands grote man van de zeventiende eeuw ten grave bracht en die hem had aangegrepen in het eigen paleis, waar hij aan het sterfbed van zijn geliefde dochter had gestaan. Echter, onder deze vorm of onder een anderen: geen menselijke grootheid en geen menselijke macht blijft bewaard voor het knagen van de worm van het verderf: 'Alle vlees is gras en al zijn goedertierenheid als een bloem des velds. Het gras verdort, de bloem valt af, als de Geest des Heeren daarin blaast'.[479]

De droefheid van de vrienden van de Protector en van het grootste deel des volks laat zich niet beschrijven. 'De verslagenheid en treurige verrassing van iedereen is niet uit te drukken' schreef Fauconberg, schoonzoon van Oliver, aan Henry Cromwell, 'de harten zijn als verscheurd van droefheid. En als dat het geval is met vreemden en buiten af, dan kan uw heer zich licht voorstellen, hoe het gelegen moet zijn met de familie en de vrienden van zijn

[479] Jes. 40:6, 7

hoogheid. Wat mijn arme vrouw aangaat: (Mary, de derde dochter van omvalt) zij is werkelijk troosteloos. Nu en dan is er een ogenblik dat zij iets kalmer schijnt, maar op eenmaal barst haar droefheid dan weer zo geweldig los, dat het is of haar het hart er onder breken zal. Ik kan er mij wel niet over verwonderen, als ik bedenk wat zij verloren heeft. En met de anderen gaat het al niet beter. God zal, naar ik hoop, deze bitteren lijdensbeker heiligen voor ons allen'. 'Ik heb evenmin kracht om te spreken als om te schrijven,' zo drukte Thurloe zich uit 'zo hard en onverwacht is deze slag en zo ondoorgrondelijk is hierin Gods voorzienigheid, als men bedenkt wie de man is, die door de dood geveld werd, op welken tijd God hem wegnam en zovele andere omstandigheden meer. Er blijft mij niet over dan 'mijn mond in het stof te steken,'[480] En te spreken: het is de Heere! Ik kan u niet zeggen hoezeer er droefheid heerst bij het leger en bij het volk. Zijn naam is alreeds 'kostelijk'.[481] Nooit is enig man zozeer het voorwerp geweest van de gebeden'.[482]

Wij hebben gezegd dat er kort voor de dood van Cromwell een geweldige storm losbrak over Londen. Velen van de zwaarste bomen uit st. James' park werden daardoor ontworteld. De dichter Waller nam daaruit aanleiding, om in schone verzen te bezingen hoe de laatste ademtochten van de Protector het eiland van de Britten hadden doen schudden, hoe de ontroerde zee haar golven onstuimig opgedreven had, bij de dood van haar gebieder en dat Cromwell, even als de grondlegger van Rome, in een onweer van de aarde was weggenomen:

> 'We must resign! Heaven his great soul doth claim
> In storms, as loud as his immortal fame:
> His dying groans, his last breath shakes our isle;

[480] Klaagl. 3:29
[481] Ps. 116:15
[482] Thurloe, State Papers, VII, 372.

And trees, uncut, fell for his funeral pile;
About his palace their broad roots are tost
Into the air. So Romulus was lost!
New Rome in such a tempest miss'd her king,
And, from obeying, fell to worshipping.
On Oeta's top thus Hercules lay dead,
Whit ruin'd oaks and pines about him spread.
The poplar, too, whose bough he wont to wear
On his victorious head, lay prostrate there.
These his last fury from the mountain rent:
Our dying hero from the continent
Ravish'd whole towns, and forts from spaniards reft,
As his last legacy to Britain left.
The ocean, which so long our hopes confined,
Could give no limits to his vaster mind,
Our bounds' enlargement was his latent toil,
Nor bath he left us prisoners to our isle:
Under the tropic is our language spotre,
And part of flanders hath received our yoke.
From civil broils he did us disengage,
Fouud nobler objects for our martial rage,
And, with wise conduct, to his country show'd
The ancient way of conquering abroad.
Ungrateful then! If we no tears allow
To him that gave us peace and empire too.
Princes that fear'd him grieve, concern'd to see
No pitch of glory trom the grave is free.
Nature herself took notice of his death,
And, sighing, swell'd the sea with such a breath
That, to remotest shores her billows roll'd,

The approaching late of their great ruler told'.[483]

---

[483] In flauwe navolging heeft dit schone vers de volgende betekenis in onze taal:

'Wij moeten berusten! De hemel eist zijn grote ziel
In stormen, luid als zijn onsterfelijke roem:
Zijn stervenszuchten en zijn laatste ademtocht doen ons eiland schudden,
en zware bomen worden, zonder hamerslag, geveld,
Als moesten zij, bij zijn begrafenis, tot houtmijt dienen,
Wij zien hen, om 't paleis, de grond bedekken,
Met hun brede losgescheurde wortels hemelwaarts gekeerd.
Zo werd ook Romulus aan de aard' ontvoerd.
Het jonge Rome zag zich óók door zo'n storm zijn vorst ontrukken,
en had het steeds zijn wil als wet gehoorzaamd:
nu vergoodde en aanbad het zijn koning.
Zo ook stierf Hercules op Oeta's top,
Omringd van uit de grond gerukte pijn en eikenstammen,
En populieren ook, wier loof zijn overwinnaarshoofd zo vaak omkransd had.
Hij bad die reuzenzonen allen in zijn laatsten strijd
Met sterke hand ontworteld en ontscheurd aan hun hechten grond.
Onze stervende held nam stad bij stad aan 't vaste land
En liet de forten, op de Spanjaard overwonnen, als erfgift aan Brittannië na.
De oceaan, die lang de grens was die natuur ons streven stelde,
Was geen beletsel voor zijn hoge geest.
Zijn laatste werk was nog om onze palen uit te zetten,
En zeker liet hij ons niet achter als gevangenen op ons eiland!
Nee! Onze taal werd landstaal in de keerkringslanden,
En ook een deel van Vlaanderen bukte onder onze heerschappij.
Hij redde ons uit de draaikolk van de burgertwisten
En wees ons ed'ler doel voor moedbetoon en strijden aan,
Daar hij, met wijsheid en beleid, zijn vaderland
De oude roem en eervolle weg om in de vreemde lauweren te plukken
Opnieuw ontsloot.
Ondankbaren, dan zijn wij! Indien geen traan ons oog ontwelt,
Aan hem gewijd, die ons én rust én macht én grootheid schonk!
De vorsten, die hem vreesden, treuren bij zijn sterven,
Omdat zij in hem zien dat 't graf de edelste en grootste zelfs niet spaart.
Ja, de natuur nam deel aan zijn dood,

Zo zong de dichter.[484] Inderdaad, de geschiedenis heeft ons geenszins de naam van vele vorsten bewaard, die net als Oliver, hun volk 'vrede van binnen en macht en grootheid in het buitenland' verzekerd hebben. Allen daarom, die vermochten in te zien wat eigenlijk het ware geluk van het volk kan uitmaken, stemden, in hun droefheid, overeen met de denkbeelden hier in deze voortreffelijke élégie uitgedrukt.

Zoals Waller dat zegt, namen de meesten van de vorsten sten van Europa de aan, en Lodewijk XIV behoorde tot dit getal. De volksvrijheid in Europa, de godsdienstige vrijheid en de grote zaak van het protestantisme hadden zich zeker met veel groter recht in rouwgewaad mogen hullen. Evenwel, de dood van de uitstekende Protector zou dat alles toch niet met hem in de kuil van het graf doen neerdalen. 'Het gras is verdord en zijn bloem is afgevallen, maar het woord des Heeren blijft in eeuwigheid'.[485]

Richard gaf zijn vader een prachtige begrafenis en het gebalsemde lijk van de Protector bleef gedurende twee maanden op Somerset house ten toon gesteld, in een zaal die met zwart behangen en door veelvuldige waskaarsen verlicht was. Boven de kist was een opschrift geplaatst, van deze inhoud: 'Hij stierf met grote gerustheid en kalmte van ziel'. Deze woorden behelsden volkomen waarheid, en de zaak waarvan zij getuigenis gaven was van hoger waardij voor de Protector, dan de zwarte behangsels en de schitterende lichten, ja

---

En dreef, in haar zuchten, met zo sterke adem, wind en golven,
dat 't onstuimig, hoog gerezen baargeklots
Tot aan de verste stranden 't naderend einde uitsprak,
Van hem die allen als beheerser van de zee gehuldigd hadden'.
Vert.

[484] Waller was in 1643 betrokken geweest in een samenzwering en had destijds groot gevaar gelopen zijn hoofd op het blok te verliezen. (Guiz. Hist. de la Rev. D'Angl.). Vert.

[485] 1 Petr. 1:24, 25

ook dan zijn triomfen en overwinningen. Maar er was iets anders dat voor het minst in de schatting van de wereld, de roem van Oliver nog hoger moest laten uitblinken. Zoals men altijd door het verrukkelijke van een schoon klimaat en van een heerlijke natuurstreek getroffen wordt, zal men dat een en ander toch nog hoger schatten, wanneer men zich plotseling ziet overgebracht in een woest, kaal, moerasachtig land, waar allerwege verpestende dampen uit de grond opstijgen. De tijden die op het overlijden van Oliver Cromwell gevolgd zijn, hebben zijn lijkrede met groter welsprekendheid gehouden dan een Bossuet dat had kunnen doen, en de lier van een Waller, een Dryden en een Milton heeft nooit zulke machtige klanken tot de eer van zijn naam doen horen. De overgang was in het oog vallend scherp en ten laatste heeft in onze dagen de stem van de geschiedenis dat ook onbewimpeld erkend. Wij delen hier mede, wat de keurige pen van een Macaulay daaromtrent schreef:

'De beklagenswaardige gebeurtenissen die na het verscheiden van de Protector elkaar opvolgden, leveren de volledigste verdediging van hen allen, die gepoogd hebben zijn gezag te schragen. Door zijn dood werd de maatschappij volstrekt uit haar verband gerukt. Het leger kwam in verzet tegen het parlement en de verschillende corpsen van de 'armée' stonden vijandig tegen elkaar over. Teugelloze hartstocht joeg de ene sekte tegen de andere in het harnas en complotten zonder tal schokten en verwarden de partijen onderling. De presbyterianen offerden hun eigen vrijheid op en gaven hun oude beginselen prijs, in hun ongeduld om zich aan de independents te wreken. Zonder een enkelen blik te slaan op het verleden en zonder de minsten waarborg te vragen voor de toekomst, wierpen zij hun onafhankelijkheid voor de voeten van de lichtzinnigste en tevens gruwelijkste van alle geweldenaren.'

'Toen kwamen de dagen waaraan men zich nooit zonder schaamte herinneren kan: de dagen van de dienstbaarheid zonder trouw, van de zinnelijkheid zonder liefde, van het dwergachtige goede en het reusachtige boze, het paradijs van de koude harten en van de bekrompen zielen, de gouden eeuw van de lafaards, van de dwepers en van de slaven. De koning, die zich in het stof had gebogen voor zijn mededinger van st. Cloud, om zijn eigen volk met voeten te kunnen treden, werd een soort van onderkoning van de Franse kroon en duldde met eerloze hoffelijkheid de diep vernederende beledigingen van die kroon en nam haar nog dieper vernederend goud aan. De liefkozingen van lichtekooien en de snakerijen van potsenmakers bestuurden van nu aan de politiek van de staat. De regering had juist bekwaamheid genoeg om te bedriegen en godsdienst genoeg om te vervolgen. De beginselen van de vrijheid werden het voorwerp van de verguizing van grappen makende hovelingen en het Anathema Maranatha van laffe vleiers onder de geestelijken. Aan alle hoge plaatsen wierookte men kabel en Jacobus, Belial en Moloch, en Engeland bevredigde deze vuilaardige en wrede afgoden met het bloed van de beste en waardigste van zijn zonen. Misdaad volgde op misdaad, schandelijkheid op schandelijkheid, totdat genoemd geslacht, met de vervloeking van God en mensen beladen, ten tweede orale verdreven werd en gedoemd om fond te zwerven door de wereld, om 'tot een spreekwoord en een hoofdschudding onder de volken te zijn.[486] De dertig jaren die onmiddellijk volgden op het protectoraat, zijn jaren van de grootste duisternis en schande geweest, zoals de geschiedboeken van Engeland geen dergelijke kunnen aanwijzen'.[487]

Het is zeldzaam dat een groot man ook een christen is, maar Cromwell is het een geweest zowel als het andere. Daaruit is

[486] Ps. 44:15
[487] Macauley, Essays I, 47, 48.

gevolgd, dat de lieden van deze wereld hem als een huichelaar hebben ten toon gesteld. Hij heeft met de apostel Paulus kunnen zeggen: 'Door eer en oneer, door kwaad gerucht en goed gerucht als verleiders en toch waarachtige'.[488] Het zou grote lafhartigheid en strafbare leugen zijn, indien dezulken, die het leven van de grote man bestudeerd en in hem iemand van een rechtschapen hart en een oprechte vroomheid erkend hebben, hun stem wilden voegen bij die van zijn lasteraars. Wij voor ons wensen althans, zoveel in ons is, onze handen rein te wassen, van alle aandeel aan zodanige grove misleiding. Wij zeggen de woorden van de beroemde Dryden na, zoals die aan het slot van zijn dichterlijke uitboezeming op de dood van Cromwell voorkomen:

> 'His ashes in a peaceful urn shall rest,
> His name a great example stands to show
> How strangely high endeavours may be blest,
> Where piety and valour jointly go.'[489]

Het treft onwillekeurig onze aandacht, in welke hoge mate Cromwell de geestdrift van de grote geniën van zijn eeuw, Dryden, Waller en vooral Milton, heeft kunnen opwekken. Napoleon heeft dergelijke zangers niet gehad. Wij mogen, ook zonder dichter te zijn, met hun bewondering instemmen. De grootheid van Cromwell, die door zijn tijdgenoten werd op prijs gesteld, maar sinds door de vooroordelen, de bekrompenheid en de verdorvenheid van verschillende geslachten verdonkerd werd, begint zich in onze dagen opnieuw te vertonen en vindt erkenning in de ogen van de

---

[488] 2 Kor. 5:8

[489] Dat is:
'Zijn as zal, in de urn besloten, vreedzaam rusten,
Zijn naam ten groot en roemrijk voorbeeld zijn,
Hoe rijke zegen op een mannelijk pogen volgen kan,
Waar moed en Godsvrucht hand aan hand gaan.' Vert.

verstandigste en tevens onpartijdigste rechters. Wel is waar, er blijven nog enkele schaduwen zweven, over het tafereel dat ons van de Protector wordt opgehangen: schaduwen die door de hellen dag eerst zullen kunnen verdreven worden, maar Engeland is toch reeds zózeer beter onderricht omtrent zijn Oliver Cromwell, dat het begint trots op hem te worden en hem zonder schroom aan de zijde plaatst van de grootste mannen van alle volken. Ook op het vasteland vinden de pogingen alreeds toejuiching, die enkele uitstekende schrijvers van Brittannië gewaagd hebben, om de miskenden man in zijn eer te herstellen.

'Niemand' zo oordeelt men tegenwoordig in Engeland, 'niemand neemt een zo schitterende plaats in de geschiedenis in, dan die buitengewone geesten, wie het gelukken mocht wilde volken en degenen die allen teugel ontwassen schenen, te breidelen en die de woedende partijkamp bezweren konden en kluisteren aan hun zegekar. Zo'n bestaan, zij het op zichzelf goed of verwerpelijk, vereist een waarachtig groot genie. In die zin zijn er drie mannen, die in de geschiedrollen van de naties een eerste plaats bekleden, gesar, Cromwell en Bonaparte.

> Napoleon werd opgevoed in de beste militaire scholen, en het leger dat hij naar Italië voerde, was een van de voortreffelijkste heirmachten die ooit bestaan hebben. Cromwell daarentegen, bracht zijn jeugd en de beste jaren van zijn volwassen leeftijd in de burgerlijke kring door. Hij moest eerst zichzelf vormen en toen ook zijn soldaten. Uit nieuwelingen zonder ondervinding bracht hij een 'armée' tot stand, die onder alle legers welke Europa ooit aanschouwd had, mocht gezegd worden de best gedisciplineerde te zijn in tijd van vrede en de geduchtste in de krijg. Hij riep zijn drommen in het wezen, om ze aanstonds ter overwinning te geleiden. Hij leverde nooit een veldslag zonder de zegepraal te behalen en nooit

was hij overwinnaar, zonder de krachten te vernietigen van degenen die tegen hem in het strijdperk waren getreden. En toch maken zijn triomfen geenszins de hoogste luister uit van zijn militairen roem. Het ontzag dat zijn daten hadden voor de eigendom, hun gehechtheid aan de wetten en de godsdienst van hun land, hun onderworpenheid aan het burgerlijk gezag, hun matigheid, hun ontwikkeld begrip, hun bekwaamheid, dit alles was zonder weerga. Bij de restauratie zag men het meest doorslaande bewijs van de voortreffelijke geest, die hun grote aanvoerder onder hen had aangekweekt. Op het eerste woord van de nieuw gevestigde regering, een bestuur dat generlei middel kon gebieden om hen tot gehoorzaamheid te noodzaken, waren vijftig duizend soldaten, die nog nooit, hetzij op de Britse eilanden, hetzij op het vaste land, een vijand de rug hadden toegekeerd, gereed om de wapenen af te leggen en keerden zij terug in het hart van het volk, terwijl zij zich van nu aan op geen andere wijze onderscheidden van de verdere leden van de samenleving, die zij beschermd en gered hadden, dan door de grotere nauwgezetheid waarmee zij zich van hun plichten kweten door hun zedelijkheid en door hun ordelijk gedrag.

Met betrekking tot de algemene geest en het karakter van zijn regering, komt Cromwell ons voor zeer boven Napoleon verheven te zijn. 'In het burgerlijk bestuur,' zo zegt een schrijver die weinig tot de vrienden van de Protector behoorde,[490] 'kan men geen vergelijking maken tussen een man die slechts de droesem van een dwaas fanatisme heeft gedronken en hem voor wie de schatten van rede en wijsbegeerte geopend lagen'. Deze woorden achten wij de schoonste lofspraak op onze grote landgenoot te bevatten.

[490] Hallam.

Rede en wijsbegeerte hebben Napoleon, de overwinnaar van Europa niet geleerd zijn eigen driften te beheersen en evenmin om het geluk van zijn volk als zijn hoofddoel na te streven. Zij hebben hem niet weerhouden om zijn raagt en zijn roem te wagen, in de dwaze worsteling tegen de onomstotelijke beginselen van het menselijk natuurrecht en tegen de onwrikbare wetten van de stoffelijke wereld, tegen de barre koude van de winter en de vrijheid van de zeeën. Zij hebben hem niet bevrijd van de invloed van een hoogmoedig fatalisme, dat onder alle bijgelovigheden het gevaarlijkste is. Zij hebben hem niet bewaard voor de zwijmel van de voorspoed en evenmin voor onverstandig murmureren in tegenspoed. Aan de anderen kant heeft het 'fanatisme' van Cromwell hem nooit tot niet uit te voeren ondernemingen gebracht en nooit in hem het besef verduisterd, dat hij in zo hoge mate bezat, van hetgeen aan het algemeen welzijn meest bevorderlijk kon zijn. Werd Oliver in schranderheid door Bonaparte overtroffen, hij ging hem daarentegen verre te boven in wijsheid. De keizer van de Fransen is onder de overwinnende veldheren wat Voltaire was onder de schrijvers, dat is een wonderkind. Zijn schoon genie werd dikwijls verduisterd door vlagen van een grillig humeur, even dwaas als de weerbarstigheid van de kleine jongen, die oorlog voert tegen hetgeen hem als een maaltijd wordt voorgezet of die moedwillig zijn speelgoed in stukken breekt. Maar Cromwell is een man geweest, in de volle nadruk van dat woord. Hij heeft tot in een verwonderlijke graad die mannelijke kracht van ziel, die goed evenwichtige sterkte van geest bezeten, die indien wij zonder nationale vooringenomenheid' zo oordelen mogen, in het bijzonder de grote mannen van Engeland kenmerkt nooit was wel enig hoofd van een volk zo duidelijk voor het hoge gezag gevormd. De voorspoedsbeker, die bijna zonder onderscheid de mensen bedwelmt en dronken maakt,

heeft zijn nuchterheid en zijn zelfbedwang slechts verhoogd. Zijn geest, die in lagere sfeer bewogen en geslingerd werd, door de voortstuwende kracht die hem was ingeboren, bleef een indrukmakende rust bewaren, van de ogenblik aan dat hij de hoogte had bereikt, die zijn genie begeerd had in te nemen. Hij had niets gemeens met dezulken, zoals er zovelen zijn, die zich in mindere betrekking onderscheiden, maar wier ongeschiktheid ontdekt wordt, zodra de algemene stem hen roept om de hogeren, de eerste rang te bekleden. Hoe snel hij ook was opgeklommen in aanzien en in rang, zijn ziel nam nog veel spoediger een hogere vlucht. Terwijl hij als vergeten burger geheel onbetekenend was geweest, werd hij eerlang een groot veldoverste en weldra nog groter regent.

Napoleon had zekere theatrale manieren, waarin zich de ruwheid van een hoofdwacht uit de tijd van de revolutie met de étiquette mengde van het oude hof van Versailles. Cromwell en dit wordt door zijn vijanden zelf erkend, toonde in zijn ganse gedrag de edele en natuurlijke eenvoudigheid van de man die zich zijn geboorte niet schaamde en die geen trots ontleende aan zijn verheffing, van de man die in de maatschappij de plaats gevonden had die hem voegde en die zich in staat gevoelde haar te vervullen. Terwijl hij inschikkelijk, zelfs gemeenzaam was, wanneer het alleen zijn eigen waardigheid gold, was hij gestreng en stipt, waar de eer van zijn land er bij betrokken was. Aan zijn karakter liet hij het over de verdediger van zichzelf te zijn. Hij begeerde daarvoor geen andere apologie, dan die welke met zoveel klem verkondigd werd door zijn overwinningen in de oorlog en zijn hervormingen gedurende de vrede. Echter, hij was de nijdige en onverbiddelijke handhaver van de nationale eer. Hij liet het toe dat een quaker, wiens brein niet geheel gezond was, hem kwam beledigen op Whitehall en hij wreekte zich niet anders

dan door hem vrij te laten en hem een middagmaal aan te bieden. Maar hij aarzelde niet de kansen van een oorlog te wagen, om voor het bloed van een eenvoudig burger van Groot-Brittannië voldoening te eisen.

Nooit heeft een monarch het vorstelijk purper schoner en overvloediger gesierd, met levendige deelneming aan de zienswijze en aan de belangen van zijn volk. Soms werd hij tot gewelddadige maatregelen gebracht, maar hij bezat toch een edel, groot en eerlijk hart. Daarom heeft hij zijn Protectors-zetel willen omringen met mannen als hals en blaks. Daarom ook stond hij de onderdanen een ruime mate toe van politieke vrijheid, en zelfs toen een oppositie, die tegelijkertijd zijn macht en zijn persoon bedreigde, hem bijna noodzaakte om door het zwaard te regeren, wenste hij toch in de staat van de publieke zaken een kiem bewaard te doen blijven, waaruit, in een gunstiger tijd, liberale instellingen zouden kunnen ontstaan. Wij geloven vast, dat als zijn eerste parlement niet begonnen was hem zijn titel te bemoeilijken, zijn inwendig bestuur even zacht en toegeeflijk zou zijn geweest, als het kracht en standvastigheid ontwikkelde tegenover het buitenland.

Hij was krijgsman en het is ook door de oorlog geweest, dat hij op de hoogte werd gebracht welke hij heeft ingenomen. Indien zijn eerzucht onzuiver en egoïstisch van aard ware geweest, zou het hem licht zijn gevallen zijn land te wikkelen in grote oorlogen met de mogendheden van het vasteland en om door de luister van zijn overwinningen de woelzieke partijen te verblinden en in teugel te houden, die hij te besturen had. Sommigen van zijn vijanden hebben met een verachtende grimlach aangemerkt, dat hij persoonlijk geen deel heeft gehad aan de zegepralen onder zijn bewind behaald.

Alsof een man die zich van de ploeg tot de troon had verheven, uitsluitend door zijn militaire verdiensten, anders dan door de edelste beweegredenen er toe gebracht had kunnen worden, om zich persoonlijk van krijgsmans-ondernemingen te onthouden! Dit verwijt is veeleer zijn hoogste lof. Hij kon geen personeel belang hebben bij de zegepralen die door de Britse vloten bevochten werden. De triomfen van de Engelse zeelieden hechtten geen nieuwe roem aan zijn naam, de grote ontwikkeling die hij aan de zeemacht van Engeland gaf, werd niet gevorderd en was er ook niet toe dienstig, om de middelen uit te breiden, die hij bezat om zijn vijanden in ontzag te houden, de uitstekende bevelhebber van de vloot was zijn vriend niet. Niettemin stelde hij er een bijzonder genoegen in om de edele zeedienst te bevorderen, dewelke van alle middelen. In handen van een Engels gouvernement, het zwakste is om kwaad, het sterkste om goed te doen. Zijn bestuur was. Roemrijk, maar niet in de twijfelachtige zin waarin dat woord veelal genomen wordt. Zijn regering heeft niet een van die tijdperken uitgemaakt, waarin men de kracht van de natie op het uiterste spant en waarvan dan het natuurlijk gevolg is, dat zij later tot een toestand van uitputting en verslapping vervalt. De energie die destijds door Engeland ontwikkeld werd, was gezond, natuurlijk, gematigd. Cromwell stelde zijn land aan het hoofd van de protestantse belangen en plaatste het in de eerste rang van de christelijke machten. Hij leerde alle volken zijn vriendschap op prijs stellen en zijn vijandschap duchten. Maar hij verspilde niet dwaas zijn krachten, in het ijdel streven naar een oppermacht die in het nieuwere Europese statenstelsel door geen enkele mogendheid kan gezocht worden zonder groot gevaar en die ook geen enkele mogendheid zich verwerven kan zonder haar weldra weer te verliezen.

Deze edele en wijze gemachtigdheid bleef niet onbeloond. Als hij al niet de standaard van de republiek in zegepraal op de muren van de verst verwijderde hoofdsteden heeft mogen planten, als hij Whitehall niet versierd heeft met zegetekenen, aan het Louvre of de Hollandse stadhouder ontrukt, als hij niet Vlaanderen en Duitsland in prinsdommen heeft verdeeld, om die aan leden van zijn familie en aan zijn generaals weg te schenken, hij heeft aan de andere kant dan ook zijn land niet overstroomd gezien van de legers van de naties wier gramschap door zijn eerzucht was opgewekt geworden en evenmin heeft hij de laatste jaren van zijn leven moeten voortslepen in verbanning en gevangenschap, in een ongezond klimaat, onderworpen aan een kerkermeester zonder gevoel, overgegeven aan een geweldige maar even machteloze dorst naar wraak en kinderlijk spelend met de hersenschimmen van een uitgedoofde grootheid. Oliver is in het graf gedaald omstraald van de volle luister van zijn macht en van zijn glorie, en hij liet zijn zoon een gezag na, dat ieder man van gewone vastberadenheid en voorzichtigheid zou hebben weten te bewaren.

Zonder de zwakheid van die zoon, deze kleingeestige Isboseth, zouden de beschouwingen waarin wij hier getreden zijn, wij zijn daarvan volstrekt overtuigd, tegenwoordig tot het orthodox geloof van elke rechtgeaarde Engelsman behoren. Wij zouden thans schrijven onder de regering van zijn hoogheid Oliver V of Richard IV, Protector bij de gratie Gods van de republiek van Engeland, Schotland en Ierland en van de gewesten die tot het gebied daarvan behoren. Het standbeeld van de doorluchtige grondlegger van dit stamhuis, hetzij te paard, zoals hij de aanval bij Naseby bestuurde of te voet, in de ogenblik dat hij de hand legt op de stat in het huis van de gemeenten, zou onze openbare pleinen versieren en

zou, staande op het kruispunt van Charingcross, het onderzoekend en dreigend oog op de omringende lands ministeries gevestigd houden. Regelmatig zouden er kanselredenen gehouden worden te van zijn eer, op zijn merkwaardige dag bij uitnemendheid, op 3 september, door hofpredikers, die zich wel wachten zouden, zich aan de gruwel schuldig te maken om het kerkelijk kleed te dragen van de Engelse geestelijkheid van staat. Maar hoewel zijn nagedachtenis door geen enkele partij is in bescherming genomen, hoewel veeleer allerlei kunstgrepen zijn te werk gesteld om zijn naam te bezoedelen, hoewel men lang, zeer lang in het geval heeft verkeerd, dat men niet spreken kon tot zijn lof zonder zich misdadig en strafschuldig te maken ten laatste zegepralen nu toch waarheid en verdienste. Lafaards, die gebeefd hadden wanneer zij enkel en alleen zijn naam horen noemen, armzalige werktuigen, die zich gelukkig hadden geacht om als lakeien achter zijn koets te pronken, zijn in staat geweest hem te beledigen in adressen van en in laaggeestige hulde aan van het zijn was getreden. Van dichter schandvlekken, trouw en gehoorzaamheid, het gezag dat aan de plaats huurlingen die de naam hebben de lofspraken de koning toegezwaaid, die zij reeds te over en over aan de voeten van de Protector hadden neergelegd. Een wufte menigte heeft in wilde opgewondenheid met haar geschreeuw en haar smaadredenen de schandpaal kunnen omringen, waaraan het stoffelijk overschot gehangen was van de grootsten van de vorsten en krijgslieden van zijn eeuw. Maar toen het kanon van de Hollanders een verwijfden despoot in zijn eigen paleis deed sidderen,[491] toen de overwinningen, door de legers van Cromwell behaald, verkocht werden om

[491] Hier wordt gedoeld op de roemrijke onderneming van de onzen op de Theems, in 1667. Vert.

de maîtressen van Charles op te tooien, toen Engelsen zich uitgezonden zagen, om onder vreemde vanen tegen de onafhankelijkheid van Europa en de protestantse godsdienst te kampen, toen dachten vele eerlijke harten met bitteren weedom terug aan hem, die nooit geduld had dat anderen dan hij zelf aan Engeland de hand sloegen. Ik vraag het zonder vrees van tegenspraak te ontmoeten: welk Engelsman had de bezoldigden onderkoning van Frankrijk kunnen zien, hoe hij in het meest bekommernisvolle ogenblik van zijn leven ijdel ronddrentelde in zijn harem, al geeuwende allerlei dwaasheden uitkraamde, terwijl een gewichtige 'depèche' hem voorgelezen werd en zijn broeder of zijn hovelingen met laffe liefkozingen overlaadde, in een aanval van dronkenmanstederheid, welke Engelsman, zeg ik, had deze schandelijkheden kunnen aanschouwen en zich in zijn hart niet met eerbied en liefde de man herinneren, wiens genie tegelijkertijd de jeugdige trots van een Lodewijk XIV en de oude staatslisten van een Mazarin aan zijn voeten had gebracht, die Spanje te land en Holland ter zee de kracht van zijn arm had doen gevoelen en wiens gebiedend woord de zegepralende wapenen van Zweden gestuit had en de brandstapels van Rome uitgeblust? Ook is zijn naam, hoezeer ook gestadig aangevallen en bijna nooit verdedigd, tot op de huidige dag populair gebleven in het grootste gedeelte van Brittannië'.[492] Zodanig was de grootheid van Cromwell als veldheer en als vorst, maar hetgeen hem voornamelijk onderscheidt van alle grote mannen en hem hoger plaatst dan Caesar en Napoleon, was de evangelische en christelijke geest die hem bezielde.

[492] Macaulay, Essays, I, 182-187.

Op dit punt bezitten wij het getuigenis van iemand die hem van nabij gekend heeft. Het was voor de Protector bewaard, om het gewone zeggen te logenstraffen 'dat de held ophoudt held te zijn voor zijn kamerdienaar'. 'Zijn verdienste als christen en als waardig dienaar Gods,' zo bericht ons de man, die als getrouw bediende hem in zijn laatste ogenblikken heeft bijgestaan 'is slechts ten halve gekend geworden. De diepte, de juistheid en de degelijkheid van zijn oordeel was van die aard, dat hij over de belangrijkste goddelijke waarheden met grote helderheid en vuur kon spreken, en wat hij sprak was vol ootmoed en geestdrift tevens en zo aangrijpend, dat het niet missen kon indruk te maken op degenen die hem hoorden, ook was hij tot zo'n verwonderlijk inzicht van het verbond van de genade gekomen, dat ik meermalen, als ik hem zo hoorde spreken, bij mij zelf zei: als dat zo is, als die genade zo volkomen is, als zij zo vrij geschonken wordt aan zondaren, wat grond of reden blijft er dan over voor het ongeloof? en dit alles, wat ik van hem getuig, is toch niets meer, om het zo te noemen, dan één enkele letter van zijn naam, niets meer dan een onbeduidend fragment van het vele grote en goede, dat van hem gezegd zou kunnen worden.

> En was zijn godsdienstkennis groot, niet minder groot was zijn geloof. Of liever de eerste woonde niet overvloediger in zijn hoofd, dan het laatste zijn hart vervulde. Hetgeen Christus zei tot de Kananese vrouw: 'Groot is uw geloof'[493] mocht ook van hem gelden. Zijn vroomheid was de ware bron van zijn grootheid, de grond waarop hij stond en het punt vanwaar zijn verrichtingen in het staatsleven oorspronkelijk uitgingen'.[494] Het is een waarheid, dit christelijk element vinden wij niet alleen in de persoon van Cromwell maar ook in zijn bestuur. Wij ontmoeten in hem de ware vereniging van

[493] Math. 15:28
[494] A Collection, etc. 3, 4, 5, 20.

kerk en staat, dat wil zeggen, de liefde en de wijsheid Gods in het gemoed van degenen die regeren. Cromwell geloofde dat de staatkundige en nationale grootheid van Groot-Brittannië niet op een duurzame wijze kon gevestigd worden, dan wanneer het zuivere Evangelie de volken werd bekend gemaakt en een werkelijk christelijk leven de aders van de natie doorstroomde. Het bloed in die aders was verdikt geworden, hij meende dat om het Britse volk zijn vroegere veerkracht weer te schenken, gevorderd werd dat het christendom opnieuw het hart van de natie krachtig slaan deed. Onder alle politieke stelsels kan dit zeker de toets van de vergelijking gerust afwachten.

De hervorming en de roomse kerk, Oliver en de paus: beiden hebben geoordeeld dat het voor de bloei van de staat nodig ware dat daarop de invloed van de kerk werkzaam was. Echter, stemden zij overeen omtrent de noodzakelijkheid van die invloed, zij verschillen volstrekt wat de aard daarvan betrof. In het stelsel van Oliver is de invloed van de kerk op de staat geheel inwendig, zij is zedelijk of godsdienstig, terwijl in het systeem van de paus die invloed volstrekt uitwendig is, hij is daar kerkelijk of politiek. Voor Cromwell was de kerk de onzichtbare kerk, met haar geestelijke macht, voor de paus was zij de zichtbare hiërarchie van Rome, met haar kuiperijen en listen. De mensheid moet geheiligd en verheerlijkt worden, dit is de taak van het christendom. Maar volgens het begrip van Oliver en het protestantisme moet dit grote doel bereikt worden, door de bekering van ieder bijzonder persoon. Het geloof brengt de mens een nieuw leven aan, dat leven reinigt al zijn natuurlijke hoedanigheden en heilig ze voor God. Ongetwijfeld is de kerk het middel, door hetwelk dit werk van de herstelling gewrocht wordt. Maar het is niet door haar uiterlijke inrichting, door haar kerkelijk praalvertoon, door de

> magische kracht, die in de sacramenten zou liggen, dat zij zoiets tot stand brengt, het is door de prediking van het woord en de werking van de Heilige Geest. Dit werk van de wedergeboorte behoort niet uitsluitend tot de werkkring van de dienaars van de kerk, het komt toe aan alle christenen. Wij hebben gezien hoe Oliver in Schotland dit punt handhaafde. Christus heeft een woonstede in elke gelovige, en hij kan daar binnen niet werkeloos zijn. Zoals hij in de hemel profeet, hogepriester en koning is, voor het heil van de zijnen, moeten de zijnen hem navolgen en op aarde profeten, priesters en koningen zijn, tot zijn verheerlijking.

Wanneer leven en werkzaamheid een leven en een werkzaamheid overeenkomstig aan het goddelijk voorschrift, door het evangelische christendom aan ieder bijzonder persoon is medegedeeld, wordt beide, feitelijk en van zelfs, in het grote geheel, in de samenleving, in de kerk, in de staat overgebracht. Bij de volken waar de evangelische geest heersend is, zal ook het zedelijk, godsdienstig en geestesleven zich ontwikkelen en alle krachten zullen in beweging worden gebracht, de vrijheid aan de een kant en de gehoorzaamheid aan de wetten aan de anderen, zullen verworven en duurzame goederen zijn: en de natie zal tot een graad van macht en grootheid en roem geraken, die voor andere volken onbereikbaar blijft. Hoewel het evangelische christendom nog ver verwijderd is, van in de boezem van de protestantse bevolkingen tot de volmaaktheid te zijn gekomen waarop het staan moest, is het voldoende dat men die bevolkingen vergelijkt met andere, om te erkennen dat de weldaden waarop wij gewezen hebben, in het algemeen zeer zeker het gevolg zijn van de beginselen waarvan Oliver een van de uitstekendste voorstanders is geweest. Als men Spanje met Groot-Brittannië in vergelijking brengt, heeft men het sprekendste bewijs voor de stelling 'welke wij hebben uitgesproken. De vrijheid is onafscheidelijk van het Evangelie. Het levend christendom is, zo te

zeggen, de ballast, waarmee het ruim van het schip behoort gestuwd te zijn, om er de nodige stabiliteit aan te geven. Zonder die ballast zullen de onstuimige windvlagen van de vrijheid het schip heen en weer slingeren, het zal daarvan de speelbal zijn, zij zullen het op de klippen werpen, waar het reddeloos vergaan moet. Alle andere middelen, waarmee men tracht het bestaan van gouvernementen te verzekeren, zijn louter zogenaamde pijnstillende middelen, die dikwijls erger zijn dan de kwaal. Indien een natie waarachtig vrij wil zijn, moet zij eerst en vooral tot het besluit komen om waar christelijk te wezen. God heeft aan het vraagstuk geen andere oplossing vergund dan deze. Al het overige is charlatanisme. De waarheid van dit een en ander is, laatst door mannen van naam erkend geworden.[495]

Als Cromwell de Engelse natie met de eretitel begroet van 'een groot volk' en 'het beste volk van de wereld,' dan is dat omdat deze natie, zoals hij zegt, 'het nadrukkelijkst en het duidelijkst vasthoudt aan de meest waarachtige en uitstekende van alle grootheid, de godsdienst'. Wanneer de Engelsen, die harddraverijen, hanengevechten en meer dergelijke dingen begeerden, zeiden: 'dat heeft men zo en zo in Frankrijk!' was Oliver gereed hun te antwoorden: 'Hebben zij ook het Evangelie, net als wij? Zij hebben iets gezien van de zon, maar slechts gedeeltelijk en voorbijgaande. Wij hebben een groot licht!' het is nu twee eeuwen geleden, dat Oliver op deze wijze de grond aanwees, waarom volgens hem, Frankrijk niet vrij kon zijn. Hij vermeldde tevens het voorname middel dat hij had aangewend, om het geluk van het Britse volk te bevorderen. 'Ik heb,' zo sprak hij, 'bij God, bij de grote God, een zegen gezocht voor ons (het parlement) en voor de natie.' in zijn binnenkamer alleen en op zijn knieën, worstelde hij met God voor het heil van zijn volk. Eén enige

[495] Bijvoorbeeld door de heer De Tocqueville, in zijn werk over de Verenigde staten van Amerika.

zaak was voor hem verre boven de staatkundige belangen verheven en dat was de zaak van Christus. Hij had de overtuiging, dat hij slechts door dááraan getrouw te zijn, de ware belangen van de natie verzekeren kon. 'Het is uw roem,' zo sprak hij tot het parlement, 'en het is de mijne, zo ik in de wereld enigen roem heb. Ja, het is mijn roem die één zaak te kennen die wij tot op deze ogenblik nog niet verloren hebben. Ik hoop dat wij daarin eens zullen zijn, dat wij liever ons leven zullen opofferen., dan haar verliezen!'.

Wat was de hoop en het vertrouwen van Oliver, in de grote kampstrijd die hij had vol te houden? 'Deze zaak of deze aangelegenheid,' zo sprak hij op 22 januari 1655 tot het eerste parlement, 'is óf uit God óf uit de mensen. Als zij uit de mensen is, wenste ik wel dat ik haar nooit met de vinger had aangeraakt. Ja, indien ik niet de vaste hoop had dat deze zaak uit God is, zou ik er mij reeds voor jaren aan onttrokken hebben. Maar indien zij uit God is, zal God haar ook ondersteunen. Was zij daarentegen uit de mensen, dan moest zij vallen en te niet gaan, zoals al het menselijke, van de schepping van de wereld aan. Wat zijn onze geschiedverhalen, wat zijn onze overleveringen van de oude tijden? Wat anders dan taferelen van de machtige daden Gods, met welke hij ons toont dat hij alles schokt en ter neer werpt en in het stof vertreedt, wat niet geplant is door hem zelf? Als de Heere daarom een welbehagen heeft aan Engeland, als hij ons goed doen wil, dan is hij ook in staat ons te helpen! Hoe gewichtig ook de moeilijkheden mogen zijn, wij zullen ze in zijn kracht kunnen te boven komen. Ik dank God, dat ik mij tegen bezwaren en hindernissen heb leren wapenen. Ik heb nooit ondervonden dat God mij verlaten heeft, wanneer ik mijn vertrouwen op hem had gesteld. Mijn hart springt op en juicht van vreugde, als ik over deze dingen tot u of tot anderen spreken mag.

'Ik beschouw dit volk als een zegen van de Heere, een van God gezegend volk. Dat is het geweest en dat zal het zijn. Het zal het zijn, omwille van dat onverderfelijk zaad dat zich bevindt in Zijn boezem, omwille van die wedergeboren mensen van de wereld, die de kudde zijn van Christus en de lammeren van Christus. Zij behoren Hem toe. Hoewel wellicht moeilijk in te tomen driften en beroeringen van de geest hen nog slingeren en jagen en anderen door hen gejaagd en geslingerd worden. Maar wat zij zijn in de ogen van de mensen zijn zij niet voor het aangezicht van God. God is voor ons een God van grote lankmoedigheid, en Hij overziet ook het kleinste vonkje van het licht van de waarheid niet in het gemoed van de Zijnen'. Niets ergerde Oliver zozeer, dan wanneer hij hoorde zeggen dat het door *zijn* wijsheid, *zijn* geschiktheid was geweest, dat hij aan zijn volk vrijheid, macht en roem verzekerd had. Hij rukte zich de lauwer van het hoofd die men hem met zulke betuigingen om de slapen had willen vlechten en zoals de ouderlingen in het gezicht uit het boek van de Openbaringen 'wierp hij zijn kroon voor de troon zeggende: Gij, Heere! Zijt waardig te ontvangen de heerlijkheid en de eer en de kracht!'[496]

'Het is de berekendheid, het overleg van de Protector, zeggen sommigen,' zo redeneert Cromwell verder, 'het is zijn overleg en dat van zijn partij, hetwelk de dingen tot het punt gebracht heeft, waarop zij zijn. En in andere landen zegt men 'er zijn vijf of zes knappe mensen in Engeland, die dat alles gedaan hebben'. O, wat een lastering! Echter, wat is er de oorzaak van? Wel, omdat er mensen zijn zonder God in de wereld, die niet wandelen in zijn licht en die niet weten wat het zegt te bidden en te geloven. Deze mensen, die bij hun 'mumpsimus en sumpsimus'[497] leven, bij hun missen en hun gebedenboeken, bij hun dode en vleselijke eredienst, hoe

[496] Openb. 4:10, 11

[497] Een toespeling op de geldenpersingen onder de roomse priesterschap.

kunnen wij er ons over verwonderen dat zij vreemd zijn aan God, vreemd aan Gods daden en aan de bedoelingen van de Geest? Maar omdat zij in deze zin spreken en denken, moeten wij daarom eveneens doen? Wij, die in dit land wonen, zijn anders onderwezen geworden en dat zijn wij geworden door het woord, de werken en de Geest van God.

'Men durft zeggen dat mensen deze dingen doen, terwijl het God is, Die ze volvoert. Oordeel zelf of God zo'n belediging dragen kan! Ik wens dat ook zij, die in verzoeking mogen zijn geweest om de zaak van God te verlaten, zich zorgvuldig wachten mogen, om door zulke lasteringen zijn toorn op te wekken en zo te vallen in de hand van de levende God. Het wordt gezegd in het tiende hoofddeel van de brief aan de Hebreeën: 'Zo wij willens zondigen, nadat wij de kennis van de waarheid ontvangen hebben, zo blijft er geen slachtoffer meer over voor de zonde!'[498] Vreselijk woord! Zij die aan deze of gene personen de grote dingen toeschrijven, die God in ons midden gedaan heeft en hun niet slechts de vervulling daarvan toekennen, maar ook het beramen en bedenken er van, zij die zich verbeelden dat die dingen niet zijn geweest de daden en omkeringen van Christus zelf, van Christus 'op wiens schouderen de heerschappij is gelegd,'[499] diegenen staan op tegen God en zij zullen in Zijn hand vallen en geen Middelaar vinden.

'Als wij de Geest van Christus ontkennen, Hem de eer onthouden van Zijn werken in de wereld en de macht niet huldigen met welke Hij de koninkrijken bestuurt en de roede van Zijn kracht niet zien willen die Hij zwaait over de naties, dan tergen wij de Middelaar en geven Hem grond om eenmaal tot ons te spreken: 'U hebt het rijk en de macht verworpen, die Mij gegeven waren, daarom zal Ik ook

[498] Hebr. 10:26
[499] Jes. 9:5

niet uw Middelaar zijn en u zult vallen in de handen van de levende God!' men zal wellicht denken dat ik hierop teveel nadruk leg. God verhoede het! Ik bid veeleer God dat hij deze gedachte zal indrukken in uw harten en in het mijn en dat hij ze binden en snoeren zal op onze zielen. De wereldsgezinde man kent deze dingen niet, zij zijn hem vreemd, en van daar zijn atheïsme en zijn gemurmureer tegen degenen die slechts werktuigen zijn en tegen God Zelf. Voor het overige is er niets verwonderlijks in deze blinde afdwaling, want de Heere heeft onder ons zulke grote dingen gedaan, dat men dergelijke sinds duizenden van jaren in de wereld niet gezien heeft. En toch zouden wij nog weigeren zijn daden te erkennen!'

Wanneer Oliver eist dat God de eer gegeven worde, dringt hij niet minder aan op de plicht van de mens. Als hij de godsdienst op de voorgrond stelt, als de ware bron van de welvaart van een volk, bedoelt hij daarmee niet een godsdienst van het gevoel, een godsdienst van geestdrijvers en fanatieken, maar integendeel een streng zedelijke godsdienst. De zedelijkheid heeft in zijn ogen geen minder belang dan de leer. Hij is aan het apostolisch woord gedachtig 'dat het geloof zonder de werken dood is'.[500] 'Ik moet u mijn gevoelen zeggen, over de hervorming van de zeden,' zo sprak hij op 17 september 1656 tot het parlement. 'De verkeerdheden die bij deze natie bestaan en die voortvloeien uit morele wanorde, zijn een zaak die u wel ter harte moet nemen. Tegen dergelijk kwaad hebt u gestreden, toen u aan de zaak van de 'cavaliers' het hoofd hebt geboden. Ja, datgene waaraan u op krachtige wijze de oorlog aandeed, was de bescherming die overal het deel was van ongodsdienstigheid, wanorde, slechtheid en alle ondeugden die daarmee verbonden zijn en welke aan de ene kant begunstiging ondervinden van het pausdom en aan de andere zijde van het lichtzinnigste deel van de grote en kleine adel onder dit volk. Op

[500] Jak. 2:20

mijn geweten! Het werd in dit land gedurende de laatste vijftien, zestien of zeventien jaren als een schande beschouwd een christen te zijn, zowel in Cromwells huis als elders. Ja, het was een schande, inderdaad, en men gaf aan zo'n man de spotnaam van puritein. Wij willen de grote en de kleine adel behouden, maar het enige middel daartoe is, dat wij beletten dat Lords en heren steunen en Protectors zijn van lichtmisserijen en wanordelijkheden. Houdt hier de hand aan en u zult het best medewerken om hen in hun stand te handhaven.

'Men kan gemakkelijk vooruitzien wat er van ons worden zal, als wij, onder welk schoonschijnend voorwendsel ook, onverschillig en lafhartig ons bewonen, waar het geldt de ondeugd te keer te gaan. Maar er is daarom iets dat onder ons vooral leven moet hebben, iets dat dit volk bijzonder moet ter harte gaan, iets waarvan, volgens mijn overtuiging, onze vrijheid en onze bloei afhangt, ik bedoel hervorming. Het moet voortaan een schande zijn voor iemand, om overgegeven te zijn aan zonde en ongerechtigheid. En dan ook zal God u zegenen. Ja, als u zich hiertoe beijvert, zult u een zegen zijn voor dit volk en u zult op deze wijze meer wonden helen dan door enig ander ding ter wereld. De geest is de mens. Indien daarom de geest rein is, zal ook de mens iets betekenen. Echter, is hij dat niet, dan zou ik wel wensen te weten, welk onderscheid er is tussen hem en het redeloze dier! Hij heeft dan alleen groteren ijver om kwaad te doen'.

Oliver wendde al zijn welsprekendheid aan, om het parlement te doen inzien, dat alleen Godsvrucht en de wil om de zaak van God te bevorderen Engeland en het protestantisme redden konden, niemand was wel ooit stelliger daarvoor gezind dan Cromwell hij had gewenst die heilige gezindheid allen mee te delen, die op enige wijze van invloed konden zijn op het geluk van Groot-Brittannië en van de protestantse wereld. 'Indien ik de taal van een engel spreken

kon' zei hij in zijn rede die wij hierboven reeds aanhaalden, 'en indien ik even machtig door de Geest gedreven werd als dat met de heilige mannen Gods het geval is geweest, zou ik mij gelukkig achten uit liefde voor u, uit liefde voor dit volk, uit liefde tot God en zijn zaak (de goede zaak, waarin wij allen zo levendig zijn werkzaam geweest) die heilige belangstelling bij u op te wekken. Deze belangstelling alléén kan u in staat stellen deze natie te behouden. Als uw harten niet standvastig blijven, zult u, voor zoveel ik zien kan, dit volk met alles wat tot zijn eer en zijn bloei in betrekking staat en tevens de protestanten de gehele wereld door in een onherstelbare ondergang storten.

'Daarom dan, ik bezweer bet u in de naam van Christus, betoont u mannen! Handelt als mannen! Ik geloof niet dat met een weifelende geest en door halve maatregelen het werk volbracht kan worden dat voor u te doen is. Zo'n geest is gelijk aan die van de mannen van Laodicea en wij weten wat God van deze kerk gezegd heeft: 'Daar gij lauw zijt en noch koud noch heet, zal Ik u uit Mijn mond spuwen'.[501] U moet geen onzijdig, onverschillig hart in uw boezem dragen en veel minder nog moet u een trage, stugge geest bezitten die, al was het ook met betrekking tot de onbeduidendste zaak, ons op de verkeerde weg zou voeren.

'Er zijn mensen die dagelijks schipbreuk lijden in hun geweten, wat aangaat de getrouwheid jegens God. Het is niet te verwonderen dat zulke mensen de hand reiken aan de personen, wier zaak slecht en verworpen is, en veroorloof mij te menen, dat de zaak van het pausdom hiertoe behoort. Nee! Met een halve, gedeelde geest kan de goede zaak niet bevorderd worden! Wij hebben hiertoe mannen nodig, die zich in de waar christelijken toestand bevinden, mannen die de werken hebben met het geloof, mannen die weten alleen op

[501] Openb. 3:16

Christus hun vertrouwen te stellen, voor de vergeving van hun zonden, totdat zij, opwassende in het geloof, er toe komen om 'te roemen in de hoop'.[502]

'Indien er iemand nog zwarigheden en bedenkingen maakt hoewel de waarheid zo naakt en eenvoudig hem voorgesteld wordt, dan is het wel onnut met zulk iemand te handelen. Hij heeft andere dingen in het hoofd. Misschien zal hij zeggen: als wij maar door ons overleg de burgerlijke vrijheid verzekeren, dan zal de godsdienst naderhand wel komen! maar zouden wij tot het punt gekomen zijn, waarop wij ons bevinden, indien wij op deze wijze geoordeeld hadden? Ik moet het ronduit zeggen, dat ik zodanige lauwheid voor veel groter beletsel houd in de christelijke loopbaan, dan allen strijd met vlees en bloed. Mannen die weifelen, mannen die aarzelen, zijn voor dit werk niet bekwaam. U moet het u niet voorstellen, dat onzekere gemoederen, dat mensen die door twijfelingen en bezwaren geslingerd worden, geschikt zouden zijn het te volbrengen, en veel minder nog de personen die vleselijk gezind zijn, die in de natuurstaat leven in plaats van in de staat van genade, zij van wie de apostel zo gedurig spreekt, 'die een gedaante van godzaligheid hebben,'[503] 'die vijanden des kruises van Christus zijn, welker God is de buik en welker heerlijkheid is in hun schande'.[504]

'Vergun mij dat ik het u zeg. Zij die tot dit werk geroepen zijn, zullen het niet volbrengen door formaliteiten, noch door afgetrokken bespiegelingen, noch ook door het uitspreken van redevoeringen. Wij behoeven daartoe mannen van een eerlijk, rechtschapen hart, mannen die God dienen en liefhebben, die gesterkt worden door zijn voorzienigheid en verlicht door zijn Heilige Geest om Zijn woord te kunnen verstaan, dat woord waarop Hij Zijn zegel heeft

[502] Rom. 5:2
[503] 2 Tim. 3:5
[504] Fil. 3:18,19

gesteld, dat Hij bezegeld heeft met het bloed van Zijn Zoon en van Zijn dienaren. Dat zijn de mensen en dat is de geest waardoor dit werk tot een goed einde kan worden gebracht'.

Men ziet hoezeer het de diep gevestigde overtuiging was van Oliver en hoezeer hij vast en zeker geloofde dat het christendom alléén het volk kon redden en dat men slechts door middel van de waarheid tot de vrijheid kan geraken. De verenigde staten van Amerika, die het uitwerksel van zodanige geest zijn geweest, van die christelijke geest of, wil men, die puriteinse geest, waarvan de Protector zo gestadig spreekt, de verenigde staten, Schotland enge land zelfs, hebben zijn wensen verwezenlijkt en rechtvaardigen zijn herhaalde verzekeringen. Hetgeen waar was in de zeventiende eeuw, is ook nog waar in de negentiende. Wat met opzicht tot Schotland Engeland en Amerika waar is geweest, zon het ook zijn in Frankrijk, in Duitsland, in Italië. Vrijheid en orde kan in genoemde landen niet verkregen worden, dan door die christelijke geest, waarvan de grote Protector sprak. Maar ik vraag: wie is er in die landen, wie is er in de wereld, die dat inziet en gelooft? 'Ik bezweer u dan,' zo gaat hij verder, 'niet te twisten over onvruchtbare en onnutte dingen, die u slechts van een zo roemvolle taak zouden kunnen afbrengen. Ik geloof dat niet op alle bedenking, die er gemaakt zouden mogen worden, een antwoord voegen zou, en buitendien, ik zou daartoe geen gelegenheid hebben. In plaats van alle zodanige antwoorden, vergenoeg ik mij u toe te roepen: ziet op tot God en hebt vrede onder elkaar! Er zij tussen u en mij een eenheid van de geest in de band van de vrede! Dat wij verenigd zijn in het geloof en in de liefde van Jezus Christus, om zijn zaak te bevorderen in de wereld: dat zal op hechte wijze de grondslag leggen voor dit goede werk. Indien ik enig persoonlijk inzicht had, enig belang, niet dienstbaar aan het algemeen welzijn, ik zou een vervloeking moeten uitspreken over mijn eigen hoofd, want ik weet dat God mij veroordelen zou. Ik ben te wel gevestigd in de kennis van God, dan dat ik voor zijn

aangezicht in deze zaak licht handelen zou. 'Ik hoop dat ik nooit vermetel zal zijn en stout voor God, hoewel ik dat wezen mag ten aanzien van de mensen, als het Christus behaagt mij te ondersteunen.

Als er dan liefde bestaat tussen ons, als deze drie naties van ons kunnen zeggen: zij zijn goed verenigd samen, om de eer van God te handhaven tegen de gemeenschappelijke vijand, om alles tegen te gaan wat verkeerd is en om alles aan te moedigen wat met de godzaligheid overeenkomstig is,' dan zullen ook deze naties u zegenen. Er is ook geen andere weg, om de misnoegdheid tegen te gaan, die zovele gemoederen vervult en met zoveel kracht hen beroert. Ik weet wat ik zeg. In dat wat ik spreek van deze dingen, ligt mijn hart geopend voor God. Ik heb een weinig geloof. Ik heb ook een weinig geleefd door het geloof en ik mag daarin enige vrijmoedigheid hebben. Daarom roep ik u toe, in de vreze des Heeren: maak u op in liefde en oprechtheid en bestrijd alles wat u verhinderen zou willen om het doel te bereiken, dat u is voor ogen gesteld! En zodoende zal de zegen Gods u vergezellen!

Ik heb maar een enkel woord nog te zeggen. Ik gevoel dat ik veel verg van uw geduld. Maar ik heb gisteren een psalm gelezen, die mij voorkomt uiterst gepast te zijn, voor mij dat ik er u voorlezing van doe, voor u om er naar te horen en er uw aandacht op te vestigen. Het is de vijf en tachtigste psalm. Hij is zeer leerrijk en van hoge betekenis. En terwijl ik hem hier slechts als in het voorbijgaan bij u in herinnering breng, wens ik dat u hem te huis opzettelijk en aandachtig lezen zult.

Ziehier dan die psalm:

> 'Gij zijt Uwen lande gunstig geweest, Heere! De gevangenis van Jacob hebt Gij gewend. De misdaad Uws volks hebt Gij

weggenomen, Gij hebt al hun zonden bedekt. Gij hebt weggenomen al Uw verbolgenheid, Gij hebt U gewend van de hittigheid Uws toorns. Breng ons weder, o God onzes heils en doe te niet uw toornigheid over ons. Zult Gij eeuwiglijk tegen ons toornen? Zult Gij Uwen toorn uitstrekken van geslachte tot geslachte? Zult Gij ons niet weer levend maken, opdat Uw volk zich in U verblijde? Toon ons Uwe goedertierenheid, o Heere! En geef ons Uw heil. Ik zal horen wat God, de Heere, spreken zal, want Hij zal tot Zijn volk en tot Zijn gunstgenoten van vrede spreken, maar dat zij niet weder tot dwaasheid keren. Zeker, Zijn heil is nabij dengenen die Hem vrezen, opdat in ons land ere wone. De goedertierenheid en waarheid zullen elkander ontmoeten, de gerechtigheid en vrede zullen elkander kussen. De waarheid zal uit de aarde spruiten en gerechtigheid zal van den hemel neerzien. Ook zal de Heere het goede geven, en ons land zal zijn vrucht geven. De gerechtigheid zal voor Zijn aangezicht henengaan en Hij zal ze zetten op den weg Zijner voetstappen.'

Zo heeft de nieuwere grondlegger van Engeland dus gesproken. Echter, zijn woorden hebben in het oorspronkelijke een kracht van uitdrukking, die in geen andere taal is weer te geven. Wij zagen dat een dichter in de gloed van zijn verbeelding hem vergeleken heeft met romulus, de stichter van Rome. Maar zoals Cromwell eerst met zijn zwaard de weg gebaand heeft voor de nieuwere lotsbestemming van zijn volk, heeft hij nog oneindig meer aan de vestiging en bevestiging van die nieuwe stand van zaken toegebracht, door de godsdienstige en oprecht liberale geest, die hij aan de natie wist mee te delen. Er was in hem, zo te spreken, een romulus met een Numa verenigd. Hij begreep, zoals Pompimus, dat de godsdienst de grondslag van de naties moet zijn, toch waren het niet de ingevingen en mededelingen van een nimf Egeria op welke hij de toekomstige

grootheid van de republiek trachtte te bouwen, hij kende waarachtiger en heiliger openbaringen. Numa en Cromwell, die beiden tot aan de ouderdom van veertig jaren een stil, vergeten leven leidden en op het land woonden, de een in de nabijheid van Cures, de andere in de omtrek van Huntingdon, waar zij zich in hun afzondering met de beschaving van hun geest als met de akkerbouw bezig hielden, terwijl de een zijn vader in zijn ouderdom ten steun was en de andere zijn oude moeder verzorgde, verlieten de rust van dat landelijk leven niet, dan om hogepriesters te zijn van de God die zij vereerden en zijn geboden aan hun natie bekend te maken. Indien de schoonzoon van Tatius tempels stichtte en priesterordeningen grondde voor Mars, Vestalen, Fecialen en anderen, werd de achterneef van de eerste minister van Hendrik VIII in al zijn streven door de vurige wens bestuurd, om onder zijn volk, zoveel in. Hem was, dat 'uitverkoren geslacht,' dat 'koninklijk priesterdom,' dat 'heilig volk,' uit te breiden, hetwelk, volgens de apostel Petrus 'de deugden verkondigen moet Desgenen die ons uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht'.[505] Hij behoefde niet in het heiligdom van de gewijde bossen de wil van zijn God te horen. Zijn binnenkamer was, zoals wij dat gezien hebben, zijn bidkapel. Beiden, Numa en Cromwell, zwoeren dat zij de heilige vlam die aan de gloed van de zon ontstoken was, in het hart van het volk brandende zouden houden. Indien Oliver al niet in de gewelven van de Pauluskerk te Londen een koperen schild heeft opgehangen, dat uit de hemel gevallen was,[506] wist hij, in stede daarvan, zijn medeburgers een palladium te geven, dat sterker waarborg wezen

[505] 1 Petr. 2:9

[506] Zo'n heilig schild viel, geloofde men, in de dagen van Numa uit de hemel, tijdens Rome door de pest bezocht werd. Omdat van het bewaren van dit schild het bestaan van de Romeinse staat werd afhankelijk geacht, gaf Numa bevel dat nog elf dergelijke schilden vervaardigd moesten warden, opdat wanneer ooit een poging tot roof van het bewuste schild mocht gedaan warden, het onzeker wezen zou welk het ware schild was. Vert.

kon voor de grootheid van het land, en dat palladium beschermt nog altijd Groot-Brittannië tegen de overweldigende invloed van de dorst naar goud en het woelen van de harstochten, waarvan het zozeer het toneel is. Voor zij aan het bestuur waren, (Numa en Cromwell) beschouwden de vreemdelingen op gelijke wijze Rome en Engeland als een gevaarlijk, vijandelijk kamp, maar onder hun regering werd én Engeland én Rome voor de vreemdeling aan een goede, wijze stad, aan een gerechte vierschaar, aan een heilige tempel gelijk. Een oude wijze had gezegd: 'De wereld zal niet gelukkig zijn, voor men de wijsbegeerte ten troon zal verheven zien'. Welnu, als Numa dit zeggen bewaarheid heeft, dan heeft Oliver zijnerzijds dit woord bevestigd: 'Des koning hart is in de hand des Heeren als waterbeken, Hij neigt het tot al wat Hij wil... Een koning houdt het land staande door het recht.'[507] Het graf van Oliver werd even als dat van Numa geweld aangedaan na zijn dood, en terwijl uit de tombe van Pompilius, aan de voet van de Janiculum, handschriften te voorschijn werden gebracht die de senaat, met schijnheiligen afschuw, aan de vlammen offerde, omdat ze gevaarlijk werden genoemd voor het volk, zijn de beenderen van de Protector opgegraven en blootgesteld geweest aan de verguizing van laaggeestige vleiers van een bedorven, zedeloze regering.[508] Maar wat nood? De naam van Oliver, net als die van Numa, blijft en zal steeds blijven herdacht worden, als de verpersoonlijking van de godsdienstige geest en de liberale wetgeving van een groot volk. Cromwell wij herhalen het, is de ware grondlegger van het latere

[507] Spr. 21:1 en 29:4

[508] Cromwells hoofd werd boven Westminster Hall (de plaats waar Charles I berecht werd) op een paal gezet nadat het parlement in januari 1661 bevel gaf om de lichamen van Cromwell en twee anderen op te graven. In 1685 brak de paal waarop zijn hoofd gezet was en het hoofd is sindsdien in het bezit geweest van verschillende personen en musea. Op 25 maart 1960 werd het hoofd eindelijk begraven in Sidney Sussex College, Cambridge. Het is zeer waarschijnlijk dat het hoofd werkelijk ook Cromwells hoofd is geweest.

Engeland, aan hem is het volk zijn vrijheid verschuldigd en aan hem moet de kroon haar zekerheid dank geven. En toch werd tot dusverre door de zorgen van victoria. Ter ere van Cromwell in het nieuwe paleis van Westminster geen standbeeld opgericht 'Ingrata salutis'.[509]

Wij zagen welke de hoofdstrekking was van de politiek van Oliver: 'verenigd te zijn in het geloof en in de liefde van Jezus Christus, om alles tegen te gaan wat verkeerd is en om alles aan te moedigen wat met de godzaligheid overeenkomstig is.' zo'n staatkunde volgt de paus niet. De heerschappij van God, zo spreekt hij, berust bij de kerk, de kerk is begrepen in de hiërarchie en de hiërarchie in de persoon van de paus. De kerk vindt de staat in verwijdering van God en zonder leven uit de hogen. Zij deelt hem dat leven mede, edoch niet door de individuen, die de staat uitmaken, te wederbaren, te bekeren, maar door hen in massa aan haar kerkelijke inrichting te verbinden. Als de staat zich op die wijze aan de kerk onderwerpt, heet hij een christelijke staat, maar indien hij zich tegen de kerk verzet (dat is gehoorzaamheid weigert aan de paus) is hij buiten God en zijn verbond. Het is zo, het pausdom sluit niet volstrekt de innerlijke werking uit, die de ziel is van het protestantisme, maar het hecht daaraan evenmin groot belang. Alles wat het vraagt, is onderwerping aan de paus en een uiterlijke en wettische zedelijkheid. Men weet voor het overige tot welk laag peil de boeken, volgens welke in de seminaries geleerd wordt, deze zedelijkheid uitstrekken.

Terwijl het protestants beginsel aan een volk vrijheid, leven en orde schenkt, brengt het roomse beginsel een volk integendeel dienstbaarheid, onrust en dood. De roomse kerk wil de staat onder haar voogdijschap nemen en zij dringt zich in alles op, om over hem

[509] Virgilius.

te heersen. Daaruit ontstaan ieder ogenblik botsingen en onenigheden. De staat beklaagt zich dat de kerk de handen uitstrekt naar zijn rechten en de kerk klaagt even luid, dat de staat geweld aandoet aan de godsdienst, en aangezien de staat en de kerk beiden hun aanhangers en volgelingen hebben, is hierin de weg gebaand tot een burgeroorlog. Zulke twisten en botsingen zijn veelvuldig in de rijken waar het katholicisme heersende is, en in onze dagen leveren Frankrijk, Spanje en andere pauselijke landen daarvan gedurige voorbeelden. Steeds wanneer ik er daarom van hoorde spreken, dat het Engelse gouvernement aan een staatkundige overeenkomst met de paus dacht, was het mij of ik in mijn verbeelding de koningen voor mij zag van de volken van ouds, die door de wapenen van Rome overwonnen waren en nu de machteloze handen onderdanig aanboden, om de kluisters te ontvangen welke de overwinnaar voor hen bestemd had.

De concentratie die de kenmerkende trek van het pausdom uitmaakt, geeft daaraan grote macht. Wel is waar, wij beleven de tijden niet meer, waarin een pauselijke bul voldoende was om een gehele natie onder het banvonnis te begrijpen en toen de gekroonde hoofden daarvoor de knie te buigen hadden. Toch zijn de allocuties, de herderlijke brieven en de biechtstoelen nog in volle kracht, en onderscheidene staten, die met Rome hadden in aanraking te komen, zoals bijvoorbeeld Pruisen, hebben daarvan in onze dagen de treurige ondervinding gehad.

De roomse kerk is te meer te duchten voor de rust en het geluk van de volken, omdat zij geen eigen politieke grondbeginselen heeft, daar zij slechts haar macht zoekt uit te breiden en zich graag bij alle partijen voegt, indien zij maar daaruit in die zin voordeel mag trekken. Zij zal de bondgenoot worden van de vorsten tegen de volken en van de volken tegen de vorsten, al naargelang haar belang dat medebrengt. Zij zal tiranniek en liberaal, hooghartig en nederig

zijn, al naar het best voegt. Zij beoogt slechts één zaak, dat is om én de volken én de vorsten gebogen te zien voor de troon van het Vaticaan en zich boven beiden te verheffen, staande met de een voet op de hand van de koning en met de andere op het hart van de natie. Uit deze dienstbaarheid die het pausdom de naties bereidt, ontstaat voor deze een zedelijke en geestelijke dood, die eerlang ook een politieke en industriëlen dood ten gevolge heeft. Het ongelukkige Ierland is het ware substratum van het rooms-katholicisme.

Dit nu was het stelsel dat Oliver Cromwell verwierp en aan welks plaats hij het Evangelie vestigde. Hij dwaalde toen hij tot het besluit was gekomen om de mis te verbieden, en wij hebben ook gezien dat hij later gezind was haar toe te laten. Volle vrijheid van geweten voor allen was zijn groot grondbeginsel en het zal langzamerhand het wachtwoord worden van de gehele wereld. Maar dat was hier eigenlijk de kwestie niet, die meer van staatkundigen dan van godsdienstige aard was. De vraag was deze: konden de onderdanen van een vreemden vorst in de engere zin van het woord burgers zijn in een anderen staat en deel hebben aan de regering? Indien toch diegenen buitengesloten waren van aandeel in de regering ‹, van Groot-Brittannië, die de eed van trouw hadden gedaan aan de monarchen van Versailles, van het Escuriaal of van het keizerlijk slot van Wenen, waarom zou men dan de onderdanen van de vorst van het Quirinaal toelaten? Men zal misschien zeggen, dat er in de zaak toch nog verschil bestond. Maar zo er onderscheid was, bestond dat dan niet dáárin, dat er, in Engeland bijvoorbeeld, meer gevaar was te duchten van de paus dan van de koning van Frankrijk? Laatstgenoemde dacht er niet aan om aanspraken op Engeland te doen gelden, maar de paus zoveel te meer. Een vreemde koning komt maar zelden in enige aanraking met zijn onderdanen, die zich ophouden in Londen, terwijl de deugd en trouw van een onderdaan van de vorst van het Quirinaal juist dáárin gelegen is, dat hij zo

geregeld mogelijk in betrekking blijven zal met die vorst of zijn agenten.

Ik wil de zaak niet uitmaken, het is ook mijn roeping niet. Anderen mogen het van hun plicht achten, om die reden in nauwkeuriger onderzoek te treden. Ik bepaal er mij toe, om het punt zó voor te stellen, als ik meen dat het zich in het begrip van mama Cromwell zal hebben voorgedaan. Voor hem was er evenwel nog een ander element in het vraagstuk opgesloten. De vorst van het Vaticaan was in zijn ogen een boze macht, 'de mens der zonde',[510] die noodwendig ongeluk en jammer moest brengen over de naties. De staatsmannen van onze dag verwerpen dat denkbeeld en achten het dwaasheid. Wij geloven toch dat zij zich bedriegen en dat zij hun dwaling misschien te spoedig zullen inzien. Men spreekt veel van de eerzucht van Cromwell. Het was zijn eerzucht, zegt men, die hem de wapenen deed opvatten, het was zijn eerzucht, waardoor hij Protector is geworden, het was evenzeer zijn eerzucht, die hem bestuurde tijdens de kwestie van het koningschap, eerzucht en niets dan eerzucht i maar valt er dan werkelijk in zijn leven niets anders op te merken? Dit is wel een zeer bekrompen wijze om de geschiedenis te raadplegen. Gewis, er waren andere dingen dan eerzuchtige luchtkastelen waaraan Oliver zijn zorgen wijdde. Het was niet de veer op de hoed waaraan hij dacht. Hij heeft de grote strijd gestreden tegen het pausdom en het koningschap van de middeleeuwen. Na de vestiging van het christendom en na de hervorming van de zestiende eeuw, kan de geschiedenis geen belangwekkender kamp aanwijzen. De uitslag van die worsteling is geweest de verlossing van de tegenwoordige eeuw en van de toekomende eeuwen. Zonder Cromwell zou, menselijkerwijs gesproken, de vrijheid verloren zijn geweest, niet slechts voor Engeland, maar voor geheel Europa. Hume komt zover dat hij

[510] 2 Thes. 11:3

ergens die veelomvattende en roemrijke uitkomst toeschrijft aan de puriteinen. Maar men moet niet uit het oog verliezen, dat de nederlaag van de vrijheid tevens die van het Evangelie zou zijn geweest.

Er zijn in de zeventiende eeuw slechts twee mannen geweest: Lodewijk XIV en Oliver Cromwell, de een de vertegenwoordiger van het absolutisme en het rooms-katholicisme, de andere de vertegenwoordiger van het evangelische christendom en van de vrijheid. Ongetwijfeld doen zich in die eeuw nog andere belangrijke personen voor, en wie zou bij voorbeeld niet denken aan de edele Gustaaf-Adolf! Maar toch, de twee mannen bij uitnemendheid zijn geweest Lodewijk en Oliver. Tussen hen beiden, tussen hun stelsels, als het al niet tussen hen persoonlijk is geweest, heeft de worstelstrijd plaats gevonden, en de zegepraal, hoewel langzaam bevochten, 'hoewel lange tijd betwist, vooral in Frankrijk, is aan Oliver gebleven. Deze twee mannen zijn, zeggen wij, de vertegenwoordigers van twee beginselen, van twee werelden. Deze twee grote beelden zijn, het een zowel als het andere, op een geweldig groot voetstuk geplaatst, en hun schaduw valt niet slechts op hun eigen eeuw, maar strekt zich veeleer uit over alle toekomende eeuwen.

Ik ben in Engeland geweest. Ik heb in zijn grote fabrieksteden de wonderen van die nijverheid gezien die de gehele wereld overstroomt, met de voortbrengsels van één enkel eiland uit Europa. Ik heb in de dokken en havens van Londen, van Liverpool en andere plaatsen meer, die drijvende waterkastelen, die mastbossen aanschouwd, die over alle zeeën de dragers zijn van de rijkdom en de macht van de natie. Ik heb in Schotland een volk bewonderd, eenvoudig van hart, maar vol geestkracht en dat besloten heeft liever alles op te offeren, dan aan Christus en zijn woord ontrouw te worden. Ik heb in Westminster de

beraadslagingen bijgewoond van de vertegenwoordigers van de drie koninkrijken en ik heb overal, zowel onder de lagere klassen van het volk als bij de grote en edelen de meeste geestdrift voor de vrijheid ontmoet. Ik heb ook de lokalen bezocht, van waar naar alle delen van de wereld Bijbels uitgaan, gedrukt in alle bekende talen. Ik heb aangebeden in de kerken en ik ben op de godsdienstige meetings verrukt geworden door de krachtige welsprekendheid van de redenaars en ook door de toejuichingen van de hoorders. Ik heb in de huisgezinnen van Groot-Brittannië een zedelijkheid aangetroffen, betrekkelijk veel groter dan elders. Ik heb waargenomen dat vrome gewoonten, zo huiselijke als openbare, er meer algemeen verspreid zijn dan elders. Ik ben, ia één woord, van verbazing getroffen geweest, bij de blik op het volk van deze eilanden, zoals het de gehele wereld omvat, naar alle oorden beschaving en christendom overbrengt, in de verst verwijderde zeeën gebied voert en de aarde vervult met de naam en het Woord van de Heere.

Bij het zien van zoveel welvaart en grootheid heb ik uitgeroepen: 'Geeft Gode sterkte! zijn hoogheid is over Israël en zijn sterkte in de bovenste wolken. O God! Gij zijt vreselijk uit uw heiligdommen., de God Israëls, die geeft de volken sterkte en krachten. Geloofd zij God!'[511] Het is het werk van de hervorming, het is het protestantisme, het is het evangelisch geloof, dat dit volk zo hoog verheven en het met zoveel macht en invloed bekleed heeft. Maar God werkt door middelen, en zo er iemand is, die in vorige tijden meer dan alle anderen heeft bijgedragen tot de wonderen die wij in onze dagen aanschouwen, dan is het Oliver Cromwell geweest. De tegenwoordige grootheid van Engeland is slechts de vervulling van het ontwerp dat hij bedacht had. Indien de geestdrift voor het Evangelie en de tegenstand aan het pausdom, deze twee

[511] Ps. 68:35, 36

karaktertrekken die Cromwell onderscheidden en die hij de bevolking van Groot-Brittannië heeft ingedrukt, mochten ophouden te bestaan in Engeland, zo een noodlottige val de roemrijke gang van de natie mocht komen storen en Rome, dat reeds zo vele volken ten ondergang heeft gebracht, de hulde ontvangen mocht van de koningin van de zeeën. Dan, zo ik ooit weer in Engeland kwam, zou ik er slechts een uitgedoofde luister en een onttroonde en in het stof vernederde grootheid ontmoeten. Maar dit beklagenswaardig denkbeeld zal zich niet verwezenlijken. Groot-Brittannië zal getrouw de weg blijven betreden, die God, door het voorbeeld en de invloed van de grote Oliver Cromwell, het heeft aangewezen. Ja, het zal een stad blijven 'boven op een berg gelegen, die niet verborgen kan zijn,'[512] en die, de ganse wereld door, licht, beschaving en geloof verspreidt. Met dit een en ander voor ogen, ben ik bij het samenstellen van dit geschrift de stem van mijn geweten gevolgd. 'Uit de overvloed des harten spreekt de mond'.[513]

Ik heb geloofd, daarom heb ik gesproken.[514]

[512] Math. 5:14
[513] Math. 12:34
[514] 2 Kor, 4:13

Naschrift van de vertaler

Bij het nazien van de proeven van de laatste twee vellen van dit werk trok een artikel in de 'Navorser' (No. XI voor 1851) mijn aandacht, dat als opschrift heeft: 'Cromwells begraafplaats', en dat hoofdzakelijk bestaat uit een uittreksel, aan het Gentleman' s Magazine, deel XXI (nu honderd jaar geleden gedrukt) ontleend en als strekking om aan te tonen 'dat het Olivers vrienden zou gelukt zijn het lijk van koning Charles I, in plaats van dat van Cromwell, bloot te stellen aan de smaad, die voor het stoffelijk overschot van laatstgenoemde bedoeld was'. Uit gemeld stuk zou blijken, dat Cromwells lijk slechts in schijn is begraven geweest in de abdij van Westminster maar in werkelijkheid op het slagveld van Naseby, zoals hij zelf dat zou verlangd hebben, en dat bij de herstelling in de regering van Charles II, toen er bevel was gegeven om het lijk van Cromwell op te graven en aan de galg te hangen, dat zou uitgevoerd zijn aan het lijk van koning Charles I, dat zich bevonden had in de doodkist, waarop de naam van Cromwell had gestaan. Ik wilde van deze bijdrage in de 'Navorser' hier melding maken, zonder dat ik mij enige aanmerking of gevolgtrekking, het zogezegde feit betreffende veroorloof.